

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

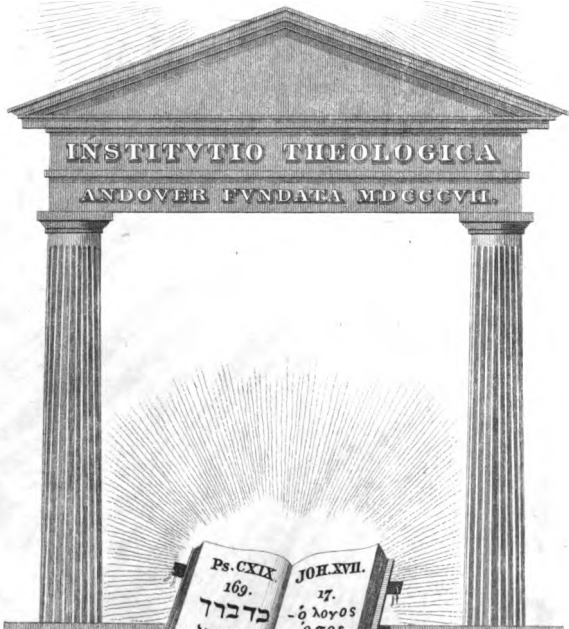
AH 5ZV4 G

**HARVARD DEPOSITORY
SPECIAL COLLECTION
CIRCULATION RESTRICTED**

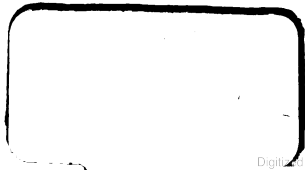
816.9
Armenian
1857

יהרה

ΑΚΡΟΓΩΝΙΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Ps. CXIX	JOH. XVII.
169.	17.
כד ברך	-ὁ λογος
חבי נבי	ὁσος
	αληθεια
	εστ

Standard of Faith
or

The Bible & the Church

ԿԸՆՈՆ ՏԵՒԱՏՈՅ

Կ Ա Մ

ՍՈՒՐԲ ԳԻՐՔ ՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ

“ ԳԻՐՔԸ ԻՆչ ԿՐԻՔ ” : Հասմ. Դ . 3 :

“ Եւ ան ամէնը որ աս կանոնիս համեմատ կը քալեն , խաղաղութիւն ու ողորմութիւն ըլլայ անոնց վրայ , ու Աստուծոյ Իսրայէլին վրայ : Գաղ . 2 . 16 :

Constantinople

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

ԵՐԵՒԵԼԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

1857

“ Ասոնք Թեսաղոնիկէի մէջ եղողներէն աւելի ազնիւ
ճարդիկ էին, որ Աստուծոյ խօսքը կատարեալ յօժա-
րութեամբ ընդունեցին, և ամէն օր Գիրքերը կը քննե-
ին՝ Թէ աս բաները ասանկ է ” : Գործ . ԺԷ . 11 :

“ Գուք դատեցէք ինչ որ կը զրուցեմ ” : Ա Կորնթ .
Ժ . 15 :

“ Եւ ինչու դուք ձեզմէ չէք որոշեր իրաւունքը ” :
Դ . 1 . ԺԲ . 57 :

« Ամէն Քրիստոնեայ Սուրբ Գրոյ դիմելու է :
 Քանզի աս հիմակուան ասենս հերետիկոսութիւնը ե-
 կեղեցիները ապականած ըլլալով Աստուծայի Մաք-
 րանէրը Ֆայի կրնան Ճշմարիտ Քրիստոնէութեան որն
 ըլլալը ցուցնել , և Ճշմարիտ հաւատքը ձեռք ձգելու
 փափաքողներուն ապաստանարան մը ըլլալ : Առաջնե-
 րը՝ Ճշմարիտ եկեղեցւոյն որն ըլլալը այլ և այլ կեր-
 պերով կ'որոշուէր . իսկ այժմ՝ Քրիստոսի Ճշմարիտ ե-
 կեղեցին գտնել ուզողին՝ Սուրբ Գիրքը ձեռք առնել
 ու անով ստուգելու ելլելէն զատ ուրիշ ճարը չկայ :
 Ինչո՞ւ . անոր համար քր հերետիկոսութիւնը ըստ ար-
 տաքին երևութին Քրիստոսի եկեղեցւոյն հետ մէկ կ'ե-
 րկի հիմայ : . . . Ուստի ճշմարիտ եկեղեցին գտնել
 ուզող մարդը Սուրբ Գիրքը ձգէ՝ ալ ուրիշ ի՞նչ ճամ-
 բով որոշէ իրարմէ աս երկու նմանները : Ասոր հա-
 մար Տէրն մեր նախատես ըլլալով ետքի օրերը ըլլալու
 աս խառնակութիւններուն , կը հրամայէ Քրիստոնէից
 Սուրբ Գիրքէն ՚ի զափ ուրիշ Բանի չնայել : Ուրեմն շա-
 տերուն ունեցած այլ և այլ գաղափարներուն չհետե-
 վինք , մանաւանդ որ ինդիքներնուս որոշմունք տալու
 համար ԱՄԵՆ ԱԿԱՏԱՐ Ե ԱԼ ԿԱՆ ՈՆ Ե Ի
 ԱՌԱՋՆ ՈՐԴ ՈՆԻՆԷ ձեռքերնիս , այսինքն է՝ ԱՍՏ-
 ՈՒ ԱԾ ԱՅԻՆ ՕՐԻՆ ԱՅ ԿԱՐԳ ԱԴՐ ՈՒ-
 Թ Ի ԻՆՆ ԵՐ Ը : Վասն որոյ կը փափաքիմ որ ամէն-
 նիդ ալ ասոր անոր խօսքին ականջ չկատէք , այլ ինչ
 որ ըլլայ Սուրբ Գրոյ հարցնէք » :

Սուրբն Ուիլիէրան , Քարու խ ,
 Մաքի . ԻԴ . ԳԼԻՄԻ ԼԵԱԿ :

Ծ Ա Ն Օ Թ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Աս գրքիս մէջ « Լապպէ՝ Արարք ժողովոց », անուն գրքերէն շատ քաղուածներ կան : Սյս անուն գրքերուն ամէնը՝ յաւելուած մըն ալ միատեղ՝ քսան և ութը խոշոր միածալ հատոր կ'ընէ , զորոնք Հայրապետաց գրութիւններէն ժողվեցին ու կարգի դրին Փիլիպպոս Լապպէ և Գաբրիէլ Կոստաբլիոս անուն Պապին և Հռովմայեցոց եկեղեցւոյն պաշտպաններուն խիստ երևելիներուն կարգին եղող երկու Ճիզվիթ մատենագիրներ : Աս գիրքերը Պապին հաւանութեամբը հրատարակուած են , և Հռովմայեցոց եկեղեցւոյն մէջ խիստ մեծ յարգութիւն ունին :

ՅԸՆԿ

Վախադրութիւն : 1

ՄԸՍՆ ԸՌԸԶԻՆ

Ի՞նչ է Ըստուծոյ Խօսքը, կամ Սուրբ
Գիրոց և Աւանդութեանց վրայ : 17

ԳՂՈՒԽ Ը

Ը • Վախագիտելիք : 19

Աւանդութեանց վաւերականութիւնը ապացուցա-
նելու է : 19

Ապացուցուելու է՝ թէ Աստուած աւանդութիւն
տուաւ և ոչ թէ եթէ կամի կու տայ : 20

Աւանդութեանց՝ Սուրբ Գիրքէն գերապատիւ չըլ-
լալը : 20

Ի • Փաստեր՝ ցուցնելու համար թէ
Սուրբ Գիրքն ալ աւանդութիւն
ներն ալ ընդունել պէտք է • և ա-
նոնց քննութիւնը : 21

1 • Եկեղեցին ի՞նչ սորվէ ցընէ : 22

2 • Աստուծոյ խօսքը ընդունելու էնչ, վասն

չի Սուրբ Գիորգը ասանդրոմեանով մայն
 ինչ հասարակութի : 22

3 . թե եկեղեցին ասին ճ գրասոր՝ լոր
 կրահարան շահեր : 22

4 . թե Սոլեակէն ասաջ՝ Լստուծոյ ժո-
 շովորդը ասանդրոմեանէն ՚ի զար ուրիշ
 Բան ճ շահեր իրեն ասաջնորդ՝ 2000 աս-
 ինն ասելի : 23

5 . թե անհնար Բան է որ ասանդրոմեանը
 հասարոյ վերաբերեալ իրերու մէջ սը-
 իաւի : 25

6 . ՚ի պաշտպանութիան ասանդրոմեան՝
 Սուրբ Գիորգէն վկայութիաններ : 26

Բ թես . Բ . 14 : Գ . 6 : 26

Ն կորնթ . ժԱ . 2 : 27

Բ Տիմ . Բ . 2 : 28

7 . թե Բանասոր ասանդրոմեան շահերու-
 նողները Սուրբ Գիորգէն դորս շար Բա-
 ներու ինչ հասարան : 29

Լանդրոմեան վարդապետութիանը ճշմա-
 րիտ որ ըլլար, Սուրբ Գորոյ մէջ յար-
 նի գրուած ըլլալու էր : 31

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ

Լանդրոմեանց Լստուծոյ Խօսքին մէկ
 մասը չըլլալը, և զանոնք Լստուա-
 ծաշունչին պէս իբրև հաւատոյ կա-
 նոն բռնել հարկ չըլլալը ասպացու-
 ցանելու փաստեր : 33

- 1 . Ի՞նչ պատճառաւ Լսարանօր խօսք
գրողեցաւ : 33
- 2 . Լսանդոմեւանոց համար հիմակուանն Ե-
ղած պահանջմանսք յար և նման հո-
գայ շրէից իրենց ասանդոմեւանոցը հա-
մար ըրած պահանջմանը զոր Փրէիէն մեք
ամենեւին շընդոմեւեւէն զար՝ զաստատար-
ոեց ալ : 35
- 3 . Սուրբ Գիեքը յայտնապէս ին սորվեցընէ
որ Լսարանօր գրաւոր խօսքը Բաւալան
և հասարեալ հանոն է հասարոյ՝ և ա-
ռաջնորդ ճշմարտութեան : 37
- 4 . Սուրբ Գիեքը որոշ խօսքերով ի՛նչ
գողացընէ մեզ՝ որ շըլլայ թէ ասան-
դոմեւանն ճը և համ որքիշ Բանն ճը ա-
ւելցընենք Լսարանօր գրաւոր խօսքին
վրայ : 42
- 5 . Բանաւոր ասանդոմեւանը վրանգաւոր
և անսարոյք միջոց ճըն է Բանն հաղոր-
դելու : 43
- Թէ ինչպէս ասանդոմեւանները երթալով կը մեծ-
նան : 44
- Եւսեբիոս պատմագրին վկայութիւնը : 46
- Հոռովայ եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներուն յաջոր-
դութիւնը : 47
- Զատկի օրուան վրայ եղած վէճը : 49
- 6 . Թէ հասարոյ և վարդապետութեանց
վերաբերեալ Բաներու մեջ՝ զանազան Ե-
կեղեցիներ իրարու դէմ ասանդոմեւան-
ներ ունին : 50
- Է . Հոռովայ Պապին գերագոյն իշխա-
նութեանը վարդապետութեանը : 50

Բ • Սուրբ Հոգւոյն Բղխումը : 51

Գ • Հայոց Եկեղեցւոյն Տանկանց Հաղորդութիւնն ապաւ սովորութիւնն ու վարդապետութիւնը : 52

Իրարու հակառակ աւանդութեանց անթիւ ըլլալը : 53

Աւանդութիւն բռնող եկեղեցիներուն ամէն մէկը՝ միայն իր աւանդութիւնները կ'ընդունի : 54

Աւանդութիւն ընդունողները կը խոստովանին թէ աւանդութեան վրայ յոյս դնել չըլլար : 56

Ամենուն ընդունած աւանդութիւնները : 56

Ծ Ա Ն Օ Թ Ա Ի Թ Ի Ւ Ն 58

Ա

Հոռովմայեցւոց եկեղեցին կը հաստատէ թէ իրմէ դուրս եզող եկեղեցիներուն փրկութիւն չկայ : 58

Հոռովմայեցւոց եկեղեցին կը բանազրէ և կը նզովէ Յունաց և Հայոց եկեղեցիները : 64

Բ

Յունաց եկեղեցին կը նզովէ Հայոց և Հռովմայեցւոց եկեղեցիները, և իրմէ դուրս եզողներուն փրկութիւն չտար : 66

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ

Բնանդութեան և Սուրբ Գրոց համար Հայրապետաց տուած վկայութիւ- նը :	71
Ինչու համար Հայրապետաց վկայութիւնը մէջ կը բերենք :	71
Հայրապետաց ինչ սորվեցնենք :	73
1 . Սուրբ Իփնասիոս . Ե. և Ի Դար :	74
2 . Սուրբ Երանոս . Ի Դար :	75
3 . Տերառուշիանոս Հայրապետ . Ի Դար :	77
4 . Սուրբ Կեղբիանոս . Գ Դար :	77
5 . Սուրբ Ընանաս . Դ Դար :	78
6 . Սուրբ Բարսեղ . Դ Դար :	79
7 . Սուրբ Հերանիմոս . Դ Դար :	80
8 . Սուրբ Ոսկեբերան . Դ Դար :	81
9 . Օգնարոս Սեւէփանոս Հայրապետ . Դ Դար :	83
10 . Սուրբ Օգոստինոս . Ե Դար :	84
11 . Կոստանդիանոս Կայսր և Նիկիոյ ժո- ղով . Դ Դար :	86
12 . Ներսէս Լամբրոնացի Հայազգի Հայ- րապետ :	87
Եւ վկայութիւններուն արժեքը :	92

Մ Ա Ս Ն Ե Ր Կ Ր Ո Ր Գ

ՎՃիռը ո՛վ պիտի տայ . կամ յազազս
Բանին Աստուծոյ և Եկեղեցւոյ : 95

Գ Լ Ո Ի Խ Ա

Վախագիտելիք : 97

Ճշմարտութիւնը Աստուածաշունչէ՞ն սորվելու
ենք՝ Թէ եկեղեցիէն : 97

Հաստատուելու բաներ : 98

Եկեղեցւոյ անխալութեանը ջատագովները ի-
րենց վարդապետութեանը Ճշմարտութիւնը ա-
պացուցանելու են , ոչ Թէ մենք մերը : 99

Ինտո՛ր փաստ պէտք է : 99

Հայրապետաց և Ժողովներուն խօսքը՝ և մինչև ան-
դամ բոլոր եկեղեցիին խօսքը փաստ չկրնար
ըլլալ : 101

Անկարելի բան է որ եկեղեցին սխալի ըսելը փաստ
չէ : 102

Անխալ դատաւորի մը կարօտ ենք ըսելը փաստ
չէ : 103

Սուրբ Գիրքէն ՚ի զատ ուրիշ բան չճաննալը՝
ինքրզինքնիդ Թէ Հայրապետներէն և Թէ բո-
լոր ուրիշ մարդոցմէ իմաստուն բռնել է ը-
սելը փաստ չէ : 104

Ո՞րակից պիտի գիտնանք եկեղեցիին ըրած դատում
ները շիտակ հասկընալնիս : 106

Ի՞նչու համար հաւատքներնուս վրայ վստահու- թիւն չենք կրնար ունենալ :	107
Ինտօր պիտի գիտնանք եկեղեցիին ինչ զորոյցը :	109
Եկեղեցին ասանկ կ'ըսէ ի՞նչ ըսել է :	112
“ Եկեղեցին ինչ բաներու որ կը հաւատայ՝ ես ալ կը հաւատամ ” :	113
Կը հնազանդի՞նք անօխալ եկեղեցիին , երբոր գիտ- նանք ուր ըլլալն ու ինչ բաներ պահանջելը :	114

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ

Ընաջին ձեռնարկութիւն . Սուրբ Գիր- քը եկեղեցիէն կ'ընդունինք :	115
1 . Սիւնէ եկեղեցիին ինքնին սոսք եղած Բան Տը Ճշմարիտ , համ իրօք Ճշմարիտ եղած Բան Տը սոսք կրնայ ընել :	115
2 . Սոսք Գիրքը ո՛չ թէ եկեղեցիին Վհա- յոթեամբը իբրև Ըստուծոյ Խօսքը կ'ըն- դունինք , այլ Ըստուծոյ Վհայոթեամ- բը՝ որդի որ առինք , եւ ան Վհայոթ- եամբը՝ որով Ճշմարտապէս Ըստուծու ԸԼԼԸ կը ստուգուի :	116
Ի՞նչ վհայութիւնով Հրեաները հաւատալու էին Քրիստոսի խօսքերուն :	116
Մենք ալ աս բանին մէջ ճիշդ նման ենք Քր- իստոսի խօսքերը ուրիշի մը բերնէ լսող Հրեային :	119
Ի՞նչ կերպով կը ստուգուի Սուրբ Գրոց հա- րազատութիւնը :	120
Սուրբ Գիրքը ընդունենիս եկեղեցին վհայե- լուն համար չէ :	123

Ձ . Ռե որ եկեղեցին վհայտութեան աս-
լուն համար Սորբ Գիրքը ընդունենք,
եկեղեցի^ն որոս վհայտութեամբը ընդուն-
ենք :

125

Այժմեան եկեղեցւոյն վաւերականութիւնը հը-
րաշարժործութեամբ անհնար է ցուցունել :

126

Սրբոյն Ոսկեբերանու և սրբոյն Օգոստինոսի
տուած վկայութիւնները :

129

4 . Ռե որ մի միայն եկեղեցիին որոած վը-
հայտութեամբը Աստուածաշունչին Աս-
տուծոյ խօսին ըլլալը էր հաստատուի,
որքեմ Սորբ Գրոյ վաւերականութեանը
հաստատելու համար միայն աս վհայտ-
ութեանը Բերել հարչ է մշո :

130

5 . Աս հաննիս նայելով՝ շրեկց եկեղե-
ցին անսխալ եղած ըլլալու է, եթէ ոչ
շրեաները չեն նրնար գիտնալ շին Արա-
հարանին Աստուծոյ խօսին ըլլալը :

132

6 . Աս վարդապետութեան ջապագոյնե-
րուն ըրած խօսերը՝ ո՛չ թէ շրեար-
նէի, այլ անհաստատ խօսեր են :

132

Աս նիւթիս վրայ եղած աս սխալ վարդապե-
տութեան ճշմարիտը :

133

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ

Երկրորդ ձեռնարկութիւն . 'ի հաս-
տատութիւն եկեղեցւոյ անսխալու-
թեանը Սուրբ Գիրքէն բերուած
վկայութիւնները :

135

Եկեղեցւոյ անսխալութեանը շատագոյններուն ունեցած հակասութիւնները :	135
---	-----

Լ.

Եկեղեցի բառին Սուրբ Գրոց մէջ ինչ նշանակութիւններով գործածուիլը :	138
Մինակ եկեղեցականներուն եկեղեցի չըսուիր :	141
Ընդհանրական եկեղեցի :	141
Տեսանելի և անտեսանելի եկեղեցիք :	142
Անտեսանելի եկեղեցին ինչ բան է :	143

Բ.

Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստա- տելու համար՝ Սուրբ Գիրքէն բեր- ուած վկայութիւններուն քննու- թիւնը :	147
1 . Մատթ . 1.1 . 19 . 20 :	147
Ե . Վրիտարոսի էր աշակերտացը քառած աս խոսարձանիք՝ անսխալութեան խոսարձանի չէ :	148
Բ . Թե՛ որ աս խոսարձանիք անսխալու- թիւնն էր հաստատել , որքե՛ն ամէն քրիս- տոնեաց անսխալ է :	149
2 . Յովհ . Ժ.Օ . 13 :	150
Ե . Թե՛ խոսարձանի է այ որ ան նոյն ճշշ- մարտութեան Հոգին ամէն մէկ քրիստո- նէին մէջ բնակի :	150
Բ . Հոգւոյն Սրբոյ ամէն Ճշմարտութեան	

առաջնորդելու խոստովանութիւն՝ յարկապէս
առաքելոց արուեստաց : 151

Թէ որ եկեղեցին անսխալ է, ամէն քրիս-
տոնեայ առանձին անսխալ ըլլալու է : 153

3 . Սատթ . ԺԸ . 17 : 154

Ե . Թէ որ եկեղեցիին Տրիէ ընելու հը-
րամանէն եկեղեցոյ անսխալութիւնն է՛ել-
լէ, չաղաչանքն իշխանութեան պէր է-
ղողներն ալ անսխալ ըլլալու էն : 156

Բ . Սաթթեոսի ԺԸ Գլխուն 17երորդ հա-
ճարը՝ հասարոց Վերաբերեալ իրերու
ձեջ ընդհանրական եկեղեցիին զբոսոյս-
ծին Տրիէ ընել իջ պատուիրէ ըսողե-
րը՝ ան պոռնը Բողոքովին ծոռ-
նած էն : 157

Կապել ու արձակել խօսքին նշանակութիւնը : 159

Գ . Թէ որ ժողովրդոց պարբան է ա-
ձն Բանի ձեջ եկեղեցականաց համ իրենց
հովիտներուն Տրիէ ընել, ուրեմն ան-
հնար ըլլալու է՝ որ իրենց հովիտնե-
րուն հնազանդելով Տեղի Գործէն . (Ե-
թէ ոչ իրենց պարբալ հասարելովն Տեղի
Գործած է՛լլան) . Բայց հնարաւոր Բան
է՝ որ իրենց հովիտներուն հնազանդե-
լով Տեղանցին : 162

Հրիկց եկեղեցին՝ օրինակ : 162

Թէ որ աս բանը իրաւ է, Հրեաները պար-
տական էին զՔրիստոս չնդունելու : 163

Մանաւոր եկեղեցեաց հնար է սխալիլ : 165

Ընդամ մը բոլոր եկեղեցիին մեծ մասը Արի-
ոսական եղաւ : 166

- “ Եկեղեցիին մտի՛կ ըրէք ” ըսելը՝ քահանաներուն (Թէ՛ ուղղափառ ըլլան՝ Թէ՛ հերետիկոս) մտի՛կ ըրէք ըսել է : 167
- Ի՞նչ բաներու մէջ և ի՞նչ կերպով մտիկ ընելու ենք եկեղեցիին : 169
- Սուրբ Բարսեղին վկայութիւնը : 169
- 4 . Սատթ . Ժ.Չ . 18 : 169
- Ի՞նչ կը հասկըցուի “ պիտի չյազթեն ” խօսքէն : 170
- Աստուծոյն չհասկըցուիր Թէ եկեղեցին մոլորութենէ բոլորովին ազատ կամ անսխալ պիտի ըլլայ : 171
- Որո՞ւ տրուած է աստուծոյն խոստումները : 173
- Չկայ խոստումներ՝ Թէ անունով Քրիստոնէից մեծ մասը խոտորելու չէ ճշմարտութենէն , ինտոր որ խոտորեցաւ Հրէից եկեղեցին : 175
- Հրէից եկեղեցւոյն մոլորելուն վրայ ծանօթութիւն : 176
- Լուսերի ժամանակէն առաջ գտնուող Բրթութեան թանգները : 178
- Վերոյիշեալ խոստումներին նշանակութիւնը : 182
- 5 . Ե Տիմ . 4 . 15 : 183
- Ե . Հասարակական աստուծոյն անունը որչափ որ աստուծոյն անունը անհայտ է յայտնադէտ սխալման եղող անշանկ : 183
- Ե . Աստուծոյն եկեղեցւոյ պարտք իբրևայ ցոյցնել, և ոչ թէ անոր բնութիւնը : 184
- 4 . Արեւայ ըլլալ որ եկեղեցին սխալ և հատարարութիւն ճշմարտութեան ըլլայ և սխալման մոլորութեան անհայտ : 185

Թե՛ Ի՞նչպէս կրնայ եկեղեցին " Ճշմարտութեան սին և հաստատութիւն " ըլլալ : 186

Վերջաբան : 186

Գ 1, Ո Ւ Խ Գ

Երրորդ ձեռնարկութիւն . Սուրբ Գըրոց դժուարիմացութիւնը : 188

Թե՛ որ Սուրբ Գիրքը այսչափ դժուարիմաց է , ինտոր կրնանք անով հաստատել եկեղեցւոյ անսխալութիւնը : 188

Սուրբ Գրոց մեծ մասը մէկը չկրնար հասկընալ : 189

Սուրբ Գրոց մեկնութեան կարօտ ըլլալը՝ փաստ : 189

Դժուարիմաց խօսքեր : 190

Սուրբ Գրոց մէջ մուծ խօսքեր կը գտնուին : 192

Ամէն մարդ կարող է և պարտական Սուրբ Գիրքը հասկընալու : Ասիկայ ապացուցուած . 194

1 . Սուրբ Գրոց իր Վրայովը խօսած խօսքերէն : 194

2 . Սուրբ Գիրքը ամենո՞ւն արուած է , և ոչ թէ մասնաւոր կարգ մը մարդոց . ուստի ամէն մարդ իրաւունք ունի պահելոյ կարգաւու , և կարողութիւն ունի հասկընալու : 194

3 . Ամէն կարգ մարդոց պարտաւեր կայ " Սուրբ Գիրքը ընկելու " , և ի ուր սորվեցոյածները հնապանդութեամբ ընդունելու : 196

4 . Բոլոր մարդոց պարտաւեր կայ ամէն

Բան Սուրբ Գիրքով փոքշեւա , և ճըշ-
ճարտութիւնը ո՛րն ըԼԼաւը Ինքնիքեննան
րապելա :

196

5 . Բնքիացիք Գովաթիւն ընդունած էն ,
մնչև անգամ Պօղոս առաքելոյն յա-
րողած վարդապետութիւնները առանց
Սուրբ Գրոց հետ Բաղքապելա՝ չըն-
դունելնուն համար :

197

6 . Սուրբ Գիրքը էլ սորվեցընէ Բէ Տար-
դոց զանիկայ չհասկընալուն պարճաուը
անոր Դժոարիճացութիւնը չէ , հապա
ճըճարտութիւնը չտիքելին և Իքենց չա-
րութիւնն է պարճաուը :

199

7 . Ճըճարտութիւնը սիքելով և զանի-
կայ գիտնալա ու հարարելա փափա-
քով ճըճարտութիւնը փնտռելերուն
հասարարուն խոսարմանք հայ որ պիտի
Գտնեն զանիկայ՝ փրկութեան հարկաուոր
եղած Բաներուն ամենուն մէջ :

200

8 . Պօղոս առաքելալ յայտնապէս էլ ցու-
ցընէ Բէ Մարտածոյ Խօսքն է ան մէկ-
հարիկ պաշտպանը , որ չարող է ք-
րիստոնեաները հերքելիստութեան մէջ Իչ-
նալէն պահել :

202

9 . Ելիեղեցոց տեսիալութեանը ջարագով
ներուն պէս՝ Սուրբ Գիրքը ճաւ ու
Դժոարիճաց փիրք մըն է ըսելը , Մա-
րտածոյ՝ անոր հեղինակին հայհոյութեան
ընել է :

203

Աս նիւթին վըայ Հայրաստաց տուած վկա-
յութիւնը :

204

1 . Սուրբն Հերոնիմոս :

204

2 . Սուրբն Սկեբերան :	204
3 . Թեոփիլաբթոս Հայրապետ :	205
4 . Սուրբն Օգոստինոս :	206
5 . Թեոդորիտոս Հայրապետ :	206

6 . Լսբէնս Հոովմէադաւան մատենագիր :	207
7 . Յովհաննէս Կէրսըն Հոովմէադաւան վարժապետ :	207

8 . Խոսրով Ընձևացեաց Կախիկոսոս Հայազգի :	208
9 . Սիմէօն Կաթուղիկոս Հայազգի Հայրապետ :	214

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

Չորրորդ ձեռնարկութիւն . Սուրբ Գիրքը հաւատոյ վերաբերեալ վեճերը չկրնար դադրեցնել :	221
Ե . Թե որ երկու հողմնականաց ըրած վեճը դատրեցնելու դատարար ճշ ըլլայ , մնչև որ երկու հողմն ալ անոր վճիռները չընդունին վեճը չդատրեր :	222
Բ . Հասարոյ վերաբերեալ Բաներու դատարար Վստոած է . իր վճիռները Սուրբ Գրոյ մը Գրոած են . և վեճաբանութեանց վճիռ արող կենդանի դատարար չեն կրնար Գրնել :	223

Թէ որ Պապը ընդունելու ըլլանք, օգուտ մը
 չենք քաղեր . քանզի շատ քիչ մարդիկ
 կրնան անոր քովը երթալ բան հարցընել,
 և իր գրաւոր վճիռներն ալ Սուրբ Գիրքէն
 աւելի գործ մը չեն կրնար տեսնել : 223

Ժողովներուն և Հայրապետաց գրութիւնները
 կենդանի դատաւոր չեն : 224

Թէ Պապը անսխալ դատաւոր չէ : 224

Վասնզի ,

1 . Սուրբ Գրոց մէջ տեղ մը չկայ ասանկ
 մէկ մարդ մը անսխալ կոչուած : 225

2 . Եկեղեցիին մեծ մասը անսխալ դատաւոր
 չճանչնար զինքը : 225

3 . Հերետիկոսութեան դարձող և մի և նոյն
 բանին վրայ մէկզմէկու հակառակ վճիռներ
 տուող Պապեր կան : 225

4 . Շատ Պապերու վերջին աստիճան անառ-
 կութեանց մէջ ընկղմած ըլլալը , որուն վը-
 կայ են Հռովմէադաւան պատմիչներն ու մա-
 տենագիրները , վճռական փաստ է Պապե-
 րուն քով անսխալութիւն չըլլալուն : 228

Եկեղեցին կենդանի էակ չէ : 233

Վ . Թէև Սուրբ Գիրքը չգէտնէ՝ և Ե-
 կեղեցին անսխալ առաջնորդ և դատա-
 ւոր թռնէնք , սակաւին վէճը չդա-
 դարիբ : 233

Անսխալ եկեղեցիին մէջ եղած բաժանմունք-
 ները : 233

1 . Ընկաշարէի հակառակութեան կայ աս

- խնորրոյն Վրայ, Լէ ո՞րն է ան ան-
սխալ եկեղեցին : 233
- Երեք մեծ բաժանում կայ աս խընդ-
րոյն վրայ . 234
- Ըռաջին՝ Հռովմէականները : 234
- Երկրորդ՝ Յոյները : 234
- Երրորդ՝ Հայերն ու մէկ քանի ու-
րիշներ, որոնք Հռովմայեցւոց և Յու-
նաց եկեղեցիներուն համար ալ
կաթուղիկէ անսխալ եկեղեցիէն են
կ'ըսեն : 234
- 2 . Հինգ վեց մեծ Բաժանում կայ ասոնց
մէջ, որոնց ամեն մէկը մշտէ կարծիք ունի
աս խնորրոյն Վրայ, Լէ անսխալ եկե-
ղեցին ի՞նչ կերպով սալու է իր վճիռ-
ները, և զանոնք ի՞նչ կերպով սորվե-
լու են ժողովուրդները : 234
- Ըռաջին՝ ան Հռովմէականները, որոնք
Պապը ինքնին անսխալ կ'ընդու-
նին : 234
- Երկրորդ՝ ան Հռովմէականները, ո-
րոնք Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն ընդ-
հանրական ժողովները անսխալ
կ'ընդունին : 234
- Երրորդ՝ ան Հռովմէականները, որոնք
անսխալութիւնը Պապէ հաւանու-
թեան վճիռ ընդունող ընդհան-
րական ժողովներուն միայն կու տան : 235
- Չորրորդ՝ Յոյնեզը, որոնք մի միայն
իրենց եկեղեցւոյն ընդհանրական
ժողովներուն վճիռները անսխալ
կը սեպեն : 236

- Հինգերորդ՝ Հայոց եկեղեցին , որ միայն ան վճիռներն են անսխալ կ'ըսէ , զորոնք աս մասնաւոր եկեղեցիներուն ամէնն ալ կ'ընդունին : 236
- Վեցերորդ մեծ բաժանումէն են յիշինենցի Վիչենցիոսին հաստատած ան հռչակաւոր կանոնին հետևողները , որոնք միայն ան բաները անսխալ կը սեպեն , որոնց “ բոլոր քրիստոնեայք ամէն տեղ և ամէն ատեն ” հաւատացած են : 236
- Յ . Գլխաւոր սեպած շատ վարդապետութիւններու շարքապետութիւնն : 237
- Ե . Պապին իշխանութիւնը : 237
- Բ . Հոգւոյն Սրբոյ բղխումը : 238
- Գ . Սանկանց Հաղորդութիւն տալ պէտք ըլլալը : 238
- Դ . Քաւարանին վարդապետութիւնը : 238
- Ե . Եկեղեցականաց ամուսնանալը : 239
- Զ . Հաղորդութեան հացին երբ գոյափոխուիլը : 240
- Է . Կոյս Սարիամին անարատ յղութիւնը : 241
- Բրթեւութանդներուն մէջ եղած բաժանմունքները : 243
- Ճանթութիւն Բրթեւութանդներուն ինտոր մարդիկ ըլլալուն վրայ : 245
- Բրթեւութանդներուն մէջ եղած բաժանմունքները անսխալութիւն ընդունող եկեղեցիներուն մէջն ալ կը գտնուին : 248

Մի միայն Աստուածաշունչը կանոն հաւատոյ բռնողներուն մէջ եղած բաժանումները՝ եկեղեցւոյ անսխալութեան ջատագովներուն մէջ եղած բաժանումներէն քիչ են :

252

Գ Լ Ո Ի Խ . Զ

Փաստեր՝ հաստատելու համար թէ եկեղեցին ո՛չ անսխալ մեկնիչ է Սուրբ Գրոց , և ոչ անսխալ դատաւոր՝ հաւատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ :

256

Ը . Սուրբ Գրոց մէջ ասանկ լարդապետութիւն չկայ :

256

Թ . Սուրբ Գիրքը չը սորվեցնէ թէ հընարաւոր Բան է որ Բուր եկեղեցին սխալէ ինչի մը Բաներու մէջ , և ասէ՛ն ՚ի զապ չը ցուցնէ թէ հար է որ պատահելի եկեղեցւոյն մեծ Տասը ապստամբի Ճշմարիտ հասարակէն :

257

Չրէից եկեղեցին :

257

Սոր Կտակարանէն վկայութիւններ :

258

Վ . Յայտնի Տարգարէութիւն կայ որ մեծ ապստամբութիւն մը պիտի ելլէ յիսուսականէից եկեղեցիէն մէջ , և իբրև հերետիկոսութիւն եկեղեցիէն դուրս պիտի չլլայ , այլ երկար ատեն պիտի մնայ անոր մէջը՝ զօրութիւնով և իշխանութիւնով :

260

Մեծ ապստամբութիւն ու մեղաց մարդը :

261

Աս մեծ ապստամբութեան հանգամանքները :

264

Աս ապստամբութեան ուր ըլլալը :	270
Մեղաց մարդուն ով ըլլալը :	272
Դ • Սուրբ Գրոց Բուրջ ճարգոց որոտիւը , և զանիկայ չննելու համար՝ <i>lira lira</i> , եղած պատուէրը՝ Եկեղեցոյ անսխա- լուութեանը վարդապետութեանը կը ջրէ :	286
Ե • Եկեղեցոյ անսխալուութեանը շատագոյն ներուան յատուց Բերած յեռնարկութեան ներուան մէջ գործած հակասութեան նէրը վճռական փաստ էն անոնցմով ի- րենց պաշտպանած վարդապետութեանը ստուութեանը :	287
Զ • Որովհետեւ անհնար Բան է անսխալ Եկեղեցոյն որ ըլլալը որոշել , վասն որոյ անսխալութեան վարդապետութե- անը ստատ է :	289
Ան վարդապետութեանը հակասութիւնը , որ կը սորվեցնէ թէ ամենուն ընդունած բա- ներն են անսխալ :	290
Թէ որ հռովմեական ալ ըլլանք՝ օգուտ չընէր :	292
Աս ձեռնարկութեան բովանդակութիւնը :	295

Գ Լ ՈՒ Խ Ի

Ժողովներու վրայ :

Ժողովներուն վճիռները որո՞ւ ձեռք և ի՞նչ պէս պիտի մեկնուի :	298
Ի՞նչպէս գիտնանք թէ Ժողովներուն ո՞րն ըն- դունելու ենք ու ո՞րը ընդունելու չենք :	299

Թէ որ ընդհանրական ժողովները անսխալ են ,
 Հայոց եկեղեցին անսխալ վճռով դուրս ե-
 ղած է կաթուղիկէ եկեղեցիէն իբրև հերե-
 տիկոս և հերձուածող :

299

Ժողով ժողովի դէմ :

300

Գ 1, Ո Ի Խ Բ,

Հայրապետաց վրայ :

304

Եկեղեցւոյ անսխալութեան շատագոյնները Հայ-
 րապետները վկայ կուէլովնին՝ իրենք իրենց
 դէմ գործած կ'ըլլան :

305

Կը յարգենք Հայրապետները . սակայն շատ
 պատճառներ ունինք անոնց խօսքերը Աստու-
 ծոյ խօսքովը փորձելու , և ոչ թէ Աստու-
 ծոյ խօսքը անոնց ըսածներովը :

306

1 . Պօղոս Մատթեալ էր յորդորէ զձեզ
 որ իրեն նման ըլլանք , ինչպէս որ ինք
 ալ Վրիտաստի :

306

2 . Գիտնական չեղողը չիքնար գիտնալ
 Հայրապետաց անուանովը Գիտնաճ գիր-
 քերան ո՛րը հարցապար ու որը անհա-
 բաղար ըլլալը :

307

3 . Բազմաթիւ մարդիչ Հայրապետաց Գը-
 րութիւնները չեն կրնար կարդալ :

307

4 . Հայրապետները յայտնապէս էր խոսար-
 վանին իրենց ակալախանութիւնը , և էր
 խրատեն ձեզ հաւատարմիտ Մարտածոյ խօս-
 քէն զար ուրիշ Բանի մը վրայ չհաս-
 արարել :

308

Հայրապետներուն բերնէն վկայութիւն՝ իրենց սխալականութեանը :	308
Սուրբն ()գոստինոս :	308
Սուրբն Հերոնիմոս :	310
Սուրբն Կիւրեղ :	311
Կղեմէս Աղէքսանդրացի Հայրապետ :	311
Հայրապետաց տուած վկայութիւնը՝ ժողովներուն վրայ :	312
Սուրբն ()գոստինոս :	312
Գրիգորիոս Ազգլիանզացի Հայրապետ :	312
5 • Հայրապետները շատ անգամ իրարու՝ երբեմն ալ իրենք իրենց դէմ Գրած են, հասարոյ վերաբերեալ Բաներու վրայ :	312
Անտեղի է ան վարդապետութիւնը, որ կը սորվեցընէ Հայրապետաց միաբան հաւանութեամբը Սուրբ Գիրքը մեկնել :	315

Գ 1, Ո 1 10 Թ

Մէկ դարուն եկեղեցին՝ միւս դարուն եկեղեցին դէմ եկած ունի հաւատոյ վերաբերեալ զխաւոր վարդապետութեանց մէջ :	324
1 • Արիոսական հերետիկոսութիւն :	324
2 • Հազարամեայց վարդապետութիւն :	325
3 • Մանկանց Հաղորդութիւն տալ հարկաւոր ըլլալ :	332
4 • Գոյափոխութիւն :	336
5 • Ուրիշ վարդապետութիւններ :	342

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ

Վերջաբան :

Մեր կրօնքը Աստուածաշունչն է :	343
Մենք եկեղեցին չենք անարգեր :	344
Սուրբ Գիրքը հասկրնալու համար ի՛նչ բաներ պէտք են :	348
Հերետիկոսութիւնը տգէտներէն չելեր , այլ եկեղեցիին մէջ գտնուող գիտնականներէն և մեծերէն :	351
Աստուածաշունչը բոլոր աշխարհ պիտի ցրուի , և ան պիտի ըլլայ բոլոր մարդոց առաջնորդը ու հաւատոյ կրօնը :	354

Յաւելուած Բ . Յանկ Ժողովոց :	357
Յաւելուած Բ . Յանկ Հայրապետաց :	368
Յաւելուած Գ . Ըն մեծ Ապրտամբու- թեան վրայ :	374

Ն Ա Խ Ա Դ Ի Ռ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ի՞նչ որ մարդ մը թոյն ուտէ՝ առողջարար քան կարծելով, իր այս կարծիքը չազատեր զինքը թոյնին սատակիչ զօրութենէն : Սահաբեր ախտով բռնրված մարդ մը՝ ինքզինքը վտանգէ ազատ կարծելով չազատիր . կամ թէ որ իր վտանգի մէջ ըլլալուն հաւատալով անօգուտ դեղի մը վրայ յոյս դնէ՝ իր այս վստահութիւնը մահուանէ չազատեր զինքը : Ընանկ ալ՝ թէ որ ՚ի դժոխս տանող ճամբուն մէջ եղող մարդ մը՝ ինքզինքը ՚ի յերկինս տանող ճանապարհին մէջ կարծէ, արքայութիւն երթալուն վրայ ունեցած վստահութիւնը որչափ հաստատուն ալ ըլլայ, յաւիտենական խաւարը չորս կողմը պատած ժամանակը պիտի տեսնէ թէ հոն հասնելիք չունի :

Ճշմարտութիւնը ճշմարտութիւն է՝ թէ՛ ընդունինք թէ չընդունինք : Ըրեգակը իր պայծառութիւնը չկորսնցրնէր՝ կոյրը զինքը չտեսնելուն համար : Ըշխարհս իր առանցքին վրայ կը դառնայ՝ թէպէտ տգէտը ճաւատար . և հազարաւոր տարի է որ կը դառնար, քանի որ իմաստուն փիլիսոփաներ հակառակը կը սորվեցրնէին :

Ըստուած մը կայ՝ որ պիտի դատապարտէ ջարերը, թէպէտ անաստուածները ոչ կը հաւատան և ոչ կը վախնան իրմէն : Ըստուածաշունչը ճշմարիտ է, թէպէտ անհաւատները կը

համարձակին սուտ է ըսելու, և զանիկայ մեզի Պարգևողին սուրբ անունը հայհոյելու : Ընհաւատները զանիկայ չընդունելովսին՝ սուտ եղած չըլլար . քրիստոնեաներն ալ ընդունելով նին՝ ճշմարիտ եղած չըլլար : Ըսոր ճշմարտութիւնը՝ մեր ընդունելէն չընդունելէն կախեալ չէ : « Տէրովը խօսքը յաւիտեան կը մնայ » : (Վեպ . Բ . 25), և « Կինչև որ երկինք ու երկիր անցնին, օրէնքէն յովտ մը՝ կամ նշանագիր մը պիտի չանցնի, մինչև որ բոլորն ալ կատարուի » : Կաթ . Ե . 18 :

Թէ որ մարդիկ երբեմն անանկ կրխօսին՝ որ իբր թէ մէկ բանի մը կամ վարդապետութեան մը ճշմարտութիւնը իրենց հաւատալէն կախեալ է, բայց ասիկայ յիմարութիւն է : Հաւատքներնուս ուղղութիւնը՝ ընդունած բաներնուս ճշմարտութենէն կախեալ է : Ճշմարտութիւն կարծելով՝ ստութեան մը հաւատանք, անանկ կարծելովսիս՝ սուտը ճշմարիտի չփոխուիր, հապա այն ստութեանը հաւատալէն յառաջ եկած հետևանքներուն ենթակայ կըլլանք :

Յաւիտենական կեանք գտնելու ճամբան ամէն մարդոց՝ ամէն բանէ առաջ փնտռելու բանն է : Թէ որ ՚ի փրկութիւն տանող այն մի միայն ճամբան չգտնենք, անշուշտ երկնից թաղաւորութենէն պիտի զրկուինք : Ըսոր ալ « հաւատացող քրիստոնեայ մը չկայ՝ թէ Ղևտարանին վարդապետութիւնները գիտնալ և սրտանց ընդունիլ պէտք է փրկուելու համար : Եթէ կարելի ըլլար ուրիշ պայմանով մը փրկուիլ . Քրիստոս չէր հրամայեր իր աշակերտ

ներուն, որ բոլոր աշխարհք երթան Մէտա-
րանը քարոզեն ամէն արարածոց. և ոչ առա-
քեալները կաշխատէին՝ նեղութիւն կը քաշէ-
ին, կեանքերնին կը զոհէին՝ ինտոր որ ըրին
ալ, Մէտարանին ճշմարտութիւնները սոր-
վեցընելու համար. ոչ ալ հազարաւոր մար-
տիրոսներ դէմ կը կենային այն դառնագին
տանջանքներուն՝ և ուրախութեամբ կը հնա-
զանդէին մահուան՝ այս ճշմարտութիւններուն
վրայ հաստատ մնալու համար : Սուրբ Գիւրգը
յայտնի կը սորվեցընէ, թէ ով որ « ճշմար-
տութեան չհնազանդի », Մտուծոյ բարկու-
թեանը տակն է. (Հով. 1. 8 :) և գրված
է թէ փրկուողները Հոգիին սրբելովը և ճշ-
մարտութեան հաւատքովը » կը փրկուին (1.
Թ. 1. 13 :) ասկէ կը հետևի թէ՛ ով որ ճշ-
մարտութիւնը չգիտնայ ու չհաւատայ, չփրկու-
իր : Մէտարանին ճշմարիտ վարդապետութեա-
նը հաւատալը այնչափ մեծ և հարկաւոր բան
է, որ Պօղոս առաքեալ կաղաղակէ. « Բայց
թէ որ մենք՝ կամ երկինքէն հրեշտակ մը
զայ աւետարանէ ձեզի անկէ ուրիշ՝ որ մենք
աւետարանեցինք ձեզի, նզովեալ ըլլայ : Ինչ-
պէս որ առաջ ըսինք, հիմա ալ նորէն կ'ըսեմ .
Թէ որ մէկը ձեր ընդունածէն ուրիշ աւետա-
րան քարոզելու ըլլայ ձեզի. նզովեալ ըլլայ » :
Գաղ. 1. 8, 9 : Ուրեմն որչափ ահարկու բան
ըլլալու է սուտ աւետարան քարոզելը :

Բայց ո՞ւսկից՝ և ինտոր պիտի սորվինք Պօղոս
առաքեալին քարոզած Մէտարանը : Հատ
մէկզմէկու դէմ վարդապետութիւններ կան
քրիստոնէայ ըսուողներուն մէջ, որոնց մէկ

քանին անշուշտ սուտ ըլլալու են, և զանոնք սորվեցընելով՝ մարդոց հոգին կորսնցընողներն ալ՝ իր այն սոսկալի նզովքին տակը : Ի՞նչպէս պիտի որոշենք ճշմարիտը սուտէն : Ինտոր պիտի գիտնանք բռնած վարդապետութիւններնու սուտ և հոգեկորոյս չըլլալը :

Թէ որ Պօղոս առաքեալ ողջ եղած ըլլար, իր քարոզած Աւետարանը սորվելու համար ի՞նչ ընելու էինք : Երթալու իրեն հարցընելու չէ՛ ի՞նք : Եւ թէ որ մէկը քեզի ըսելու ըլլար թէ՛ իմ վարդապետութիւնս Պօղոսին քարոզածն է, չէ՛ր ըսեր թէ՛ 'Օրուցէ՛՛ նայիմ՝ քու վարդապետութիւնդ . որ Պօղոսին ինծի ըսածին հետ բաղդատեմ : Եւ թէ որ Պօղոս առաքեալին եղած տեղէն հեռու տեղ մը ըլլայիր, իր վարդապետութեանը ինչ ըլլալը ստուգելու համար ի՞նչ ճամբայ կը բռնէիր, որ ամենէն ապահովը ըլլար : Մէկը չէ՛ր խրկեր և խնդրեր իրմէն, որ իր վարդապետութիւնը գրէ ու խրկէ : Եւ թէ որ քեզի նամակ մը խրկելու ըլլար, իր վարդապետութեանը ինչ ըլլալը տեղնիտեղօքը մէջը գրված, ալ ես ստոյգը գիտեմ ըսելով՝ ապահով չէ՛ր ըլլար : 'Օնսիկայ ուղիդ հասկընալուդ վրայ աւելի վստահ ըլլալու չէ՛ր, իր խրկած նամակը կարդալով՝ քան թէ իր վարդապետութիւնը լսող մէկ ուրիշէ մը մտիկ ընելէդ, և մանաւանդ անանկ մէկէ մը մտիկ ընելէդ, որ ան ալ երկրորդէ մը լսած ըլլայ, ան ալ երրորդէ մը, և երրորդն ալ չորրորդէ մը, և ասանկ գնա՛ մինչև քսան հոգի : Ինքը անձամբ Պօղոս առաքեալէն մտիկ ընող մարդուն համար չպիտի ըսէիր թէ, գուցէ այս

մարդը բան մը սխալ հասկըցած ըլլայ, կամ աղէկ միտքը պահած չըլլայ. ես հոս Ղուպեա լին իր ձեռքովը գրածը ունիմ: Եւ մանաւանդ՝ երբոր բերնէ բերան քսան հոգիէ անցներ քեզի գար: Եւ եթէ մէկը՝ իմ վարդապետութիւնս Պօղոսին քարոզածն է ըսելու ըլլար, չպիտի ըսէիր թէ, խաղաատեմ նայիմ քու վարդապետութիւնդ իրեն նամակին հետ մէկ է. վասն զի իր ճշմարիտ վարդապետութիւնը հոս գրուած է: Եւ թէ որ այն մարդը պատասխանելու ըլլար թէ, իմ վարդապետութիւնս առաքեալներուն ժամանակէն մինչև այս օրս ամէն երկրի քրիստոնէայք ընդունած են միշտ, չպիտի ըսէիր թէ, ատկէց ինչ կելլէ. ասիկայ իր ձեռքովը գրած նամակն է. հոս ինչ գրուած է՝ իր ճշմարիտ վարդապետութիւնը այն է: Թէ որ քուկդ ճշմարիտ է՝ ասոր համաձայն կուգայ, և թէ որ ասոր հետ համաձայն չըլլայ՝ չեմ ընդունիր: Վիցուք թէ նամակը Պօղոս առաքեալէն քեզի բերող մարդը ըսէր, Եւս նամակը իմ հասկըցածիս պէս հասկընալու ես. վասն զի ինքնին արժանահաւատութիւն մը չունի, հապազանիկայ քեզի բերելուս համար՝ անոր արժանահաւատութիւնը ինծմէ կախեալ է. վասն որոյ մինակ ինծի կիյնայ անոր ուղիղ մեկնութիւն տալը: Եւս ըսածը տարօրի նակ բան մը սեպելով՝ չպիտի պատասխանէիր թէ, Պօղոս առաքեալ նամակը ինծի գրեց, վասն որոյ իմինս է ան. մեծապէս շնորհակալ եմ զանիկայ բերելուդ համար. բայց հիմա որ բերիր՝ ալ իմն եղաւ, և ինծի տրուեցաւ որ

ես ինձի կարգամ . չեմ հասկընար՝ թէ ինչ պէս զանհիկայ ինձի բերելովդ, և Ղուաբեալը զանհիկայ գրելուն վկայութիւն տալովդ (որն որ կընդունիմ), անոր մեկնութիւն տալու իշխանութիւն ունեցած կըլլաս : Եւ թէ որ նամակը բերելէն ետև ստիպէր քեզ՝ որ իր ըսածները ընդունիս՝ իբրև Պօղոս առաքեալին վարդապետութիւնը և իր խրկած նամակին ճշմարիտ մեկնութիւնը , և ուզէր նամակը ձեռքէդ առնել որ չկարդաս , չէիր ըսեր թէ՝ անշուշտ այս մարդը մէկ չար ու անձնասիրական նախտակ մը ունենալու է , որ վախցաւ թէ Պօղոսին նամակը կը կարդամ , և ստիպմամբ ընդունել տալու վարդապետութենէն տարբեր կը գտնեմ : Եներկբայ պիտի ըսէիր թէ , այս մարդը գիտէր , որ իր վարդապետութիւնը Պօղոսի վարդապետութեանը հակառակ է , թէ ոչ վախով թող չտալիք չպիտի ընէր որ կարդամ նամակը , և ինչ սորվեցընելը ինքնիրենը հասկընամ . . . և Պօղոսին վարդապետութեանը ինչ ըլլալը ինձի հասկըցընելու , և իր նամակին մեկնութիւն տալու համար պահանջած իշխանութիւնը՝ յիմարական սահանջմունք մըն է :

Կրնայ ըլլալ որ այս մարդը Պօղոս առաքեալին հետ շատ հաղորդակցութիւն ըրած ըլլալով՝ կարող ըլլայ նամակին մէջ գտնուած մութ խօսքերը բացայայտել , և այսպէս օգնութիւն ընել անոր՝ որ աղէկ հասկընայ զանհիկայ , ինչպէս որ ամէն մարդ կրնայ ուրիշի մը օգնութիւն ընել՝ այս ինչ գրութիւնը աղէկ հասկընալու . բայց անոր մեկնիչը մինակ ես

եմ՝ ըսելը ասկէ շատ տարբեր բան է : Եւ թէ որ թղթաբերը չուզէ որ նամակը կարդաս և ինքնիրենդ հասկընաս, ասկէ յայտնի կը տեսնուի թէ չուզեր որ շիտակը հասկընաս, այլ անճնասիրական նպատակով մը կը փափաքի որ ուրիշ կերպ հասկընաս :

Արդ՝ Աստուծոյ մեծ ողորմութիւնովը Պօղոս առաքեալին այն նամակը ձերքերնիս է, որուն մէջ կըսէ. « Եթէ մէկ մարդ մը, կամ երկինքէն իջած հրեշտակ մը ուրիշ աւետարան քարոզելու ըլլայ ձեզի նզովեալ ըլլայ » : Եւ այս նամակին մէջ ընդարձակօրէն ցուցուցած է իր քարոզած աւետարանը՝ ընդդէմ սուտ վարդապետութեանց : Ուստի իր վարդապետութեանը ինչ ըլլալը սորվելու համար՝ իր նամակը ձգենք ո՛ր երթանք : Ա՛հա իր բերնէն ելած խօսքերը, որոնք ուղղապէս կը սորվեցընեն իր վարդապետութիւնը : Եւ ո՛չ այսչափ միայն, այլ իր ձեռքովը զրուած ուրիշ տասնիրեք նամակ ալ ունինք, որոնց ամէնուն մէջ կատարելապէս կը ցուցընէ Աւետարանին վարդապետութիւնները՝ և պահանջած պարտքերը : Եւ ասոնցմէ՝ իզատ եօթը ուրիշ նամակ ալ ունինք՝ ուրիշ չորս առաքեալներէ, և մէկը մէկէ զատ ուրիշ չորս գրքեր ալ, որոնք մեր օրհնեալ Փրկչին վարուցը պատմութիւնն են, և որոնց մէջ իր խօսքերը ու վարդապետութիւնները պատմուած են : ու նաև շին կտակարանին այլ և այլ գրքերն՝ ու Յայտնութեան գիրքը : Եւ ասոնց ամէնուն մէկտեղ Սուրբ Գիրք կամ Աստուածաշունչ անունը կու տանք : Իսկ մաթիւ վճռական վկայութիւններ ունինք՝

Թէ այս գրքերը անոնց ձեռամբ գրուեցաւ, որոնց անունովը հասած է մեզի, թէ մինչև այսօրս անվնաս մնացին այն ատենները գրուածնուն պէս, և թէ զանոնք գրողները Մատուծմէ ներշնչեալ ըլլալով՝ առանց սխալանաց՝ իր կամքը և մեր փրկութեանը վերաբերեալ ճշմարտութիւնները մեզի իմացուցին : Ասիկայ բոլոր քրիստոնեայք կ'ընդունին : Ասիկայ ուրացողը քրիստոնեայ չէ՝ այլ անհաւատ, և մենք հոս անհաւատի հետ խօսք չունինք : Ամէն քրիստոնեայ կ'ընդունի թէ Սուրբ Գիրքը Մատուծոյ յայտնութիւնն է, որ մարդոց տրուեցաւ՝ զանոնք յաւիտենական հանգրստեան առաջնորդելու համար :

Արդ՝ ո՛ւսկից պիտի սորվինք մեզ այս հանգիստը տանող ճամբան, բայց եթէ այն ճշմարտութեան աղբիւրէն, ուր որ գիտնալ ուզած բաներնիս կը գտնուի : Երբ Մատուած կը խօսի, մարդիկ մտիկ ընելու են իր ձայնին : Մատուած կը խօսի մեզի երկինքէն, և կը զրուցէ թէ ինտոր պիտի հասնինք այն երջանկութեան աշխարհը, և յաւիտենական հանգրստեան մէջ մտնենք : Ո՛վ կրնայ համարձակիլ ըսելու թէ, մտիկ պիտի չընենք այդ ձայնին : Բայց աւանդ շատերը կան որ կրսեն, մտիկ ընելու չէք Մատուծոյ ձայնին, հապա երբոր մեր ձայնովը խօսի անատենը մտիկ ըրէք : Կ'աշխատին մեզ ետ բռնելու, որ Մատուծոյ ձայնին մտիկ չընենք՝ ճիշդ ինտոր որ կը խօսի իր սուրբ խօսքին մէջ, և կ'ըսեն թէ մեր ձայնը Մատուծոյ ձայնն է, և թէ ուղղակի Մատուծոյ ձայնին մտիկ ընենք իր խօսքը կարդալով՝ չենք կրնար

հասկընալ ինչ ըսել ուզելը, և հոգեկործան մոլորութեանց մէջ կիյնանք : Ուստի կընային որ այս ձայնը վերցընեն մէջերնուս, որ իրենց ձայնը լստուծոյ ձայնին հաւասար բռնենք, և անոնց հետեւինք : Կը սարսափիմ երբոր կը խորհիմ քրիստոնեայ ըսուող մարդոց՝ լստուծոյ սուրբ Խօսքին դէմ ըրած հայհոյութիւններուն վրայ, և ՚ի կորուստ գնացող խղճալի հոգիները կենաց աղբիւրէն հեռի պահելու համար ըրած ջանքերնուն վրայ : Տես ինչ խօսքեր կ'ընեն ոմանք լստուծոյ պատուական Գրքին դէմ : Հերմենաս՝ որ երևելի պապական մատենագիր մըն էր, (Վէճ ընդ Հիդալը Գրքին մէջ)¹ կ'ըսէ . « Սուրբ մատեանները՝ առանց եկեղեցիին վկայութեանը՝ Եզովբոսին առակներէն աւելի յարգ մը չունին » : Պէլիաս՝ մէկ ուրիշ հռչակաւոր պապականմը, կ'ըսէ . « Ըլելի հաւատք չախտի ընծայէի սուրբ Սատթէոսին, քան թէ ի վանին (Հռովմայեցոց պատմիչ), թէ որ եկեղեցին զիս չստիպեր » : (Պէլիաս, Սուրբ Գրոց վրայ)² Շալոնէր Եպիսկոպոսը՝ որ Պապին փոխանորդն էր Ղոնտոնի մէջ՝ կ'ըսէ, « Վիճաբնութիւններու մէջ վճիռ կտրող Հռովմէական դատաւորը՝ լստուծոյ եկեղեցին է, որուն վճիռներէն բողոք չըլար Սուրբ Գրոց մեռեալ գրերուն » :³ Ի ինկարտոս՝ մէկ ուրիշ պապական մը՝ չվախնար այս ահարկու խօսքերը բեր

1 Controversy with Whittaker.

2 Balius ad Script. Sac.

3 Chaloner's Grounds of the Old Religion.

նէն հանելու, թէ « Լ՛յն ամէն ձևերէն, արոնցմով հնար էր հաւատոյ կանոն մը հրատարակել մարդոց, ամենէն անվայելուչ և խառնափնդոր ձևովը գրուած է՝ Նոր Կտակարանը, անանկ որ խելացի մարդու գործ չէ »¹ : Պետրոս Տէնս՝ իր Լստուածաբանութեանը մէջ, որ ընդհանրապէս ան կը գործածվի Եւրոպայի և Ամերիգայի պապականաց դպրոցներուն մէջ՝ քահանայից Լստուածաբանութիւն սորվեցրնելու համար, կը համարձակի հաստատել թէ՛ « Փորձով յայտնի է՝ թէ մարդիկ անխորափար Լստուածաչոյնէ կարդալով՝ աւելի հպարտ, աւելի արժոյճ, և միշտ առաւել ինքնահասան չըլլան » : Լստուածաբանութեան Յաղափս Կառապոց թիւ 10, 11 :)²

Կոստանդնուպոլսոյ, Յունաց պատրիարզն ալ ասոնց պէս խօսքեր կրնէ Լստուծոյ սուրբ Խօսքին դէմ՝ 1844ին հրատարակած շրջաբերական նամակին մէջ, որով պատուէր կուտայ իր եպիսկոպոսներուն և եկեղեցականներուն՝ որ բնագիր Նբրայեցերէնէ թարգմանուած չին Կտակարանին ժողովրդոց մէջ տարածուիլը արգիլէն : Եւ առանց ըսելու թէ (որ արդարև չէր կրնար ըսել,) թարգմանութիւնը սխալ է, կը հաստատէ թէ՛ « Լ՛յն գիրքը ժողովրդոց քաղաքականութիւնը՝ կրօնքը և բարոյականնին կ'աւրէ », ուստի բնաւ մէկուն թողելու չէ որ առնէ կարդայ զանիկայ :

Հարկ չէ որ Վրիստոսի դեսպաններն ենք ը-

1 Lectures on Marsh's View.

2 Theologia, De Fide, No. 62.

սող բազմաթիւ մարդոց՝ հասարակ ժողովըրդոց իր Սուրբ Խօսքը կարդալուն դէմ ըրած թշնամութիւններնուն վրայ մէկիկ մէկիկ խօսիմ հոս : Բաւական կրսեպեմ այս չափը յիշել՝ որ Հռովմէական եկեղեցին՝ Պապին հաւանութիւնովը շինուած կոնդակով մը ուրուն տուած վճիռը մինչև այս օրս կրպահեն , հրաման հանեց որ աշխարհական մը Աստուածաշունչ չունենայ կամ չկարդայ , առանց իր եպիսկոպոսէն՝ կամ Ինֆո-իդիոքի մը (սրբաքննիչ) գրաւոր հրաման առնելու : Յանկի ժողովը՝ որ Տրիտենդեան ժողովէն հաստատուեցաւ , ուրիշ քանի մը գրքերու դէմ հանած հրամանին հետ մէկ տեղ՝ Սուրբ Գրոց համար ալ հետևեալ վճիռը հրատարակեց , որ այս վըճիռը միշտ կը հրատարակուի Տրիտենդեան ժողովին տեսած ուրիշ գործերուն հետ :

« Որովհետև փորձով յայտնի է որ , եթէ աշխարհաբառի թարգմանուած Աստուածաշունչը անխտիր ամենուն տրուի մարդոց յանդգնութիւնովը յաւէտ չար յառաջ կուգայ անկից և ոչ թէ բարի . ասոր համար այս բանս եպիսկոպոսներուն՝ կամ ինգուիզիդորներուն յանձնուած է , որ անոնք քահանաներուն կամ խոստովանահայրերուն հարցափորձ ընելով , Գաթօլիք (Հռովմէական) հեղինակներու ձեռօք աշխարհաբառի թարգմանուած Աստուածաշունչը կարդալու հրաման տան անոնց , որոնց վրայ որ ապահով են՝ թէ զանիկայ կարդալովնին հաւաքքնին և բարեպաշտութիւննին չպիտի պակսի՝ այլ պիտի աւելնայ . և այս ընդունած հրամաննին գրաւոր ըլլալու է . Բայց թէ որ մէկը յանդգնի զանիկայ կարդալու կամ առնելու՝ առանց գրաւոր հրամանի , արձակում չպիտի առնէ , մինչև որ այն Աստուածաշունչը առաջնորդին բերէ տայ : Եւ թէ որ գրավաճառ մը այս հրամանագիրը չունեցող մէկու մը աշխարհաբառ Աստուածաշունչ ծախէ , կամ ինչ և իցէ կերպով տայ՝

գրքին գինը պիտէ տուժէ, որ եպիսկոպոսը զանիկայ մէկ աստուածապաշտական բանի մը գործածէ . և եպիսկոպոսը իր յանցանքին համեմատ վրան ինչ ուրիշ ապաշխարանք որ դնէ պիտի քաշէ : Բայց կրօնաւորները ոչ պիտի կարդան, և ոչ ծախու առնեն այս անսակ Աստուածաշունչներէն, առանց իրենց մեծերէն մասնաւոր [Թոյլտուութիւն առնելու] :

Այս կոնդակէն յայտնի կը տեսնենք շուով մայեցւոց եկեղեցիին Աստուծոյ խօսքին վրայ ինչ համարում ունենալը : Սուրբ Գիրքը այնչափ վտանգաւոր գիրք մը կը սեպէ, որ աշխարհականներէն քանի մը հոգիի միայն կրնայ հրաման տրուիլ որ հաւատարմութեամբ իրենց հասկըցած լեզուին [Թարգմանված Աստուածաշունչը կարդան : « Որովհետեւ փորձով յայտնի է որ՝ Սուրբ Գիրքը անխտիր կարդացուելէն յաւէտ չար յառաջ կուգայ և ոչ [Թէ բարի] », և մարդիկ առաւել ևս հպարտ, առաւել ևս տժգոհ, և միշտ առաւել ևս ինքնահաւան կըլլան անով » . վասն որոյ Եպիսկոպոսները մեծ զգուշութիւն ընելու են՝ որ արժանի չեղած մէկուն հրաման չտրուի՝ ասանկ վտանգաւոր գիրք մը կարդալու : Տէնս կըսէ . « Սթէյարտին (Steyart) ըսածին պէս՝ այս օրէնքը ընդունուեցաւ, և մինչև հիմա պահուեցաւ (Թէպէտ քանի մը գաւառներու մէջ քիչ մը փոխուած է՝ այն տեղերը եղած կրօնքներուն պատճառաւ) չուովմէ աղաւան երկիրներուն շատերուն մէջ, և ուղիղը խօսելով՝ բոլոր զուտ չուովմէականաց երկիրներու մէջ : Աւելի Ռոյալ-ու-Ռիւն եղաւ հերեպիէոսներու մէջ եղողներուն միայն » : Աստուածաբան-ու-Ռիւն . (Յազաֆա հասարոց . Թիւ 111 .)

Եւ արդ՝ հնար է որ Սուրբ Գրոց վրայ եղած այս համարումը ուղիղ ըլլայ : Հնար է որ Մատուցոյ այս մեզի տուած գիրքը, (որ կը պարունակէ իր կամացը յայտնութիւնը՝ և փրկուելու համար հաւատալու վարդապետութիւններն իս և կատարելու պարտքերն իս,) մարդոց մեծ մասը մոլորեցընող գիրք մը եղած ըլլայ՝ չկարդացուելու : Տարօրինակ և սքանչելի՛ բան : Եւ ո՛րչափ կաւենայ զարմանքն իս, երբոր կը տեսնենք թէ ինքնիրենը հասկընալուն դէմ բնաւ խօսք մը չկայ Սուրբ Գրոց մէջ, այլ ընդհակառակն ամենուն պատուէր և յորդորանք կայ, որ կարդան և քննեն զանիկայ, և կրկին և կորկին ըսուած է թէ, “տգէտը իմաստուն կրնէ,” Սաղմ. ԺԹ. 7, և “անոր խօսքերուն յայտնուիլը լոյս կուտայ, ու միամիտները իմաստուն կրնէ,” : Սաղմ. ՆԺԹ. 130 : Հարկ չէ որ գտնուածին չափ ամենազօրաւոր փաստեր բերուի, բորբոքեալ եռանդով ճշմարտութիւնը փնտռող մարդը համոզելու, թէ ճշմարտութիւնը գտնելու համար ձգելու է այն գիրքը՝ որուն մէջ Մատուած իր մատուցող դրած է ճիշմարտութեան ինչ ըլլալը, և մարդոց ձայնին մտիկ ընելու է : Մյս մեծ նիւթը աղէկ հասկըցող մարդուն՝ թէ որ Սուրբ Գրոց մէջ դժուար հասկըցուելու բաներ ցուցուի, թէ որ Մատուցոյ խօսքը քննելու և անոր մէջ գտածը ընդունելու իրաւունքին պարտքին և դէմ շատ ասպացոյցներ բերուի, որ արդարև կատարեալ ասպացոյց չգտնուիր, ոչինչ է : Մյս խնդիրն մէջ սխալ ընտրութիւն ընողը հոգին կը կորսընցընէ յաւիտեանս . վասն զի առանց փրկու-

Թեան ճամբան ցուցընող վարդապետութեանը ինչ ըլլալը գիտնալու և սրտանց ընդունելու, չենք կրնար փրկուիլ և այս վարդապետութիւնը գտնելիք չունինք, թէ որ շիտակ գրտնուած տեղը չերթանք չփնտռենք : Վ ան որոյ ընթերցող, որ կը փափաքիս յաւիտենական մահէ փախչիլ և յաւիտենական կեանք գրտնել, կը խնդրեմ որ նախապաշարմունքը մէկ դի ձգես, և ջերմեռանդութեան խոնարհ սրբտով Մատուծոյ աղաչելով որ իր Հոգիովը քեզ առաջնորդէ, քննես սա խնդիրները . “Որո՞ւ երթալու եմ սորվելու այն ճամբատութիւնը, որ միայն ան կրնայ զիս փրկել : Ուղղակի Մատուծոյ ձայնին մտիկ ընելու եմ, թէ Մատուծոյ անունովը խօսող մարդոց ձայնին : Մատուծոյ խօսքը մարդոցմով փորձելու եմ, թէ զմարդիկ Մատուծոյ խօսքովը, : Եւ ահա՛ այս գրքիս նպատակն ալ քեզի օգնել է, որ աղէկ վճիռ տաս այս ամենահարկաւոր խնդիրներուն :

Մատուծաշունչը անբաւական ու վտանգաւոր գիրք մը սեպտղներուն դէմ, մենք կ'ընդունինք՝ թէ բաւական, անսխալ, և մի միայն հաւատքի կանոն է անիկայ . թէ Սուրբ Գրոց մէջ փրկութեան հարկաւոր եղած ամէն բաները կան . և թէ այն բանը որ անոր մէջ չկայ և անով չապացուցուիր, մէկէն պահանջելու չէ որ հաւատայ անոր իբրև մասն հաւատոյ և հարկաւոր փրկութեան . և ուստի ամէն մարդոց հարկ է Սուրբ Գիրքը քննել, և անոր մէջ գտած բաներուն ինչ որ հակառակ գայ՝ չընդունիլ :

Բայց ասոր հակառակ՝ անոնք կը հաստատեն

Թէ Ղստուծոյ գրաւոր խօսքէն 'ի զատ ուրիշ մըն ալ կայ անգիր, որ առջինին հաւասար զօրութիւն ունի, և գրաւորին մէջ չգտնուած բաներ կան անոր մէջ՝ փրկութեան հարկաւոր. և թէ՛ գրաւորն ալ անգիրն ալ, եկեղեցին միայն մեկնելու է, որ անսխալ դատաւոր մըն է վարդապետութեանց և հաւատոյ վերաբերեալ իրերու մէջ : Մեր վարդապետութեանը նայելով՝ ճշմարտութիւնը փնտոողը Ղստուծոյ գրաւոր խօսքին երթալու է՝ որ զանիկայ գտնէ : Միւս դրութեանը նայելով, Սուրբ Գիրքը ձգելու, և եկեղեցիին հարցընելու է :

Ուստի սկսինք այս բանը քննել : Եւ 'լախ՝ Ղստուած երկո՛ւ յայտնութիւն տուաւ մեզի՝ թէ միայն մէկ : Երկրորդ՝ Եկեղեցին Ղստուծոյ խօսքին անսխալ մեկնիչ և հաւատոյ վերաբերեալ իրերու մէջ անսխալ դատաւոր դրուած է, որուն հնազանդելու ենք իբրև նոյն ինքն Ղստուծոյ :

ՄԼՍՆ ԸՌԸՋՒՆ

ԻՆՉ Է ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԽՕՄԳԸ

ԿԱՄ

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ԵՒ ԱԻԱՆԴՈՒ

ԹԵԱՆՑ ՎՐԱՑ

Աստուծոյ ամէն խօսքերը մաքուր են . անիկայ
իրեն ասպաւինողներուն ասպար է : Գուն անոր խօս
քերուն վրայ բան մի՛ աւելցընէր , Որ չըլլայ թէ
քեզ յանդիմանէ , ու դուն ստախօս երկնաս »
Ա.ալ. Լ. 5 , 6 :

Զգուշացէ՛ք՝ չըլլայ որ մէկը ձեզ կողոպտէ փիլի
սոփայութիւնով , ու փուճ խաբէութիւնով , « ր մար
դոց աւանդութեան պէս է » : Կոլ . Բ . 8 :

Ինչ որ փրկութեան հարկաւոր է , անոնց Ա
Մ Է Ն Ք Ն ալ կայ Սուրբ Գրոց մէջ :

Ոսկեբերանու Քարոջք , Մատթէոսի ԻԲ
գլխուն վրայ

Գ Լ ՈՒ Խ Ա

Ա . Կախադիտելք :

Բ . Փաստեր՝ հաստատելու համար , թէ Սուրբ Գիրքըն ալ աւանդութիւնն ալ ընդունելու է :

Ա

Աւանդութեանց վաւերականութիւնը ապացուցանելու է :

(1) Ե որ Աստուծոյ գրաւոր յայտնութենէն՝ ի զատ՝ անգիր աւանդութիւններ ալ կան բերնէ բերան և ազգէ յազգ անցած , որոնք պարտական ենք ընդունիլ իբրև աստուածային աւանդութիւնք , կ'ուզենք զիտնալ թէ ի՞նչ աւանդութիւններ են : որո՞նց ձեռքով և երբ տրուեցան . ի՞նչ վկայութիւն կայ իրենց վաւերականութեանը , և ինտո՞ր պիտի սորվինք ճշմարիտը : Քրիստոսէն և առաքեալներէն իջան ըսելը բաւական չէ . ստոյգ և աներկեան ապացոյցներով հաստատելու է՝ թէ Քրիստոս կամ առաքեալները տուին ան աւանդութիւնները . թէ անոնք տրուեցան՝ որ Սուրբ Գրոց հաւասար դասելով՝ ընդունինք . և թէ մինչև մեզի հասան՝ առանց փոքր ինչ փոխուելու՝ կամ մէկ սխալ մը մէջը մտնելու : Թէ որ աս առաջարկ

կութիւններուն ամէնքն ալ հաստատ փաստերով չհաստատուին, հարկ կ'ըլլայ որ ան աւանդութիւնները չընդունինք :

Ապացուցուելու է թէ Աստուած աւանդութիւն տուաւ, և ոչ թէ եթէ կամի կու տայ :

Կ'ընդունինք որ եթէ Աստուած կամէր իր յայտնութեանը մէկ մասը կամ բոլորը բանաւոր աւանդութիւնով տալ մեզի, կու տար : Մովսէսի ժամանակէն առաջ՝ երկու հազար տարիի չափ գրաւոր յայտնութիւն չկար . բայց ետքը բարի դիտաւորութեամբ, և այս ինչ պատճառներով գրաւոր յայտնութիւն տուաւ : Խնդիրը աս չէ՝ թէ Աստուած կրնար իր յայտնութիւնը աս կերպով մինչև մեզի հասցնել, հապա թէ վկայութիւն կայ ասանկ ընելուն :

Աւանդութեանց Սուրբ Գրքէն գերապատիւ չըլլալը :

'Վարձեալ՝ թէ որ Աստուծոյ Խօսքին մէկ մասը անգիր է, գրաւորին հաւասար կրնայ ըլլալ . միայն անկէ վեր՝ կամ անոր հակառակ չկրնար ըլլալ : Թէ որ առանց աւանդութեան Սուրբ Գիրքը չենք կրնար հասկրնալ, անանկ ալ առանց Սուրբ Գրոց օգնութեանը՝ աւանդութիւնները չենք կրնար մեկնել : Թէ որ ընդունելու է ըստած աւանդութիւն մը՝ Սուրբ Գրոց պարզ ճշմարտութեանցը հակառակ գայ, սուտ ըլլալու է : Հոգ չէ ինչ բանով հաստատուիլ . թէ որ գրաւոր յայտնութեանը հա-

կառակ գայ, սուտ է : Եթէ ոչ Մատուծոյ խօսքը ինքն իրեն դէմ բան հաստատած կ'ըլլայ . բայց որովհետև աս անկարելի է, վասն որոյ՝ թէ որ աւանդութիւնները Մատուծոյ խօսքն են, Սուրբ Գրոց համաձայն գալու են : Եւ որովհետև ինդիքնիս աս է, թէ աւանդութիւնները Մատուծոյ խօսքին մէկ մասն են՝ թէ չէ, և միանգամայն ամէնքնիս ալ կ'ընդունինք Սուրբ Գրոց Մատուծոյ խօսքը ըլլալը, վասն որոյ աւանդութիւնները գրաւոր յայտնութիւնով ապացուցանելու ենք : Թէ որ համաձայն գան՝ բարի . թէ որ չգան, յայտնի կ'ըլլայ որ Մատուծոյ խօսքը չին եղեր, և ընդունելու չենք : Բայց աւանդութեանց պաշտպանները՝ աւանդութիւնները գրաւոր յայտնութեանէն իրօք վեր կը բռնեն : Սիշտ Սուրբ Գիրքը աւանդութիւններով կը մեկնեն, և ոչ երբէք աւանդութիւնները Սուրբ Գրքով : Ոմանք մինչև անգամ կը հաստատեն թէ, «Սուրբ Գրքէն աւելի հարիւրոր են ասանդոմբիւնները . » (Տէնսի Մարտաթախանուիւն . Առդափս Հասարոց, Թիւ . 67) : Բոլոր միւս աւանդութիւն բռնողներն ալ գործքով կը հաստատեն աս նոյն խօսքը :

Բ

Եւ ինչ փաստեր յառաջ կը բերեն, աւանդութիւն ըսած բաներնին իբրև Մատուծոյ խօսքը ընդունիլ հարկ ըլլալը ցուցնելու համար : Ըստնք են ասոյն :

1 . Եղեղեցիին հը սորվեցընէ : Այս բանը եկեղեցիին անսխալականութեանը վրայ խօսած ժամանակնիս պիտի քննենք : Հոս՝ այս միայն կ'ըսենք թէ, չէք կրնար միանգամայն աւանդութիւնը եկեղեցիով՝ եկեղեցին ալ աւանդութիւնով փորձել : Աւանդութիւնները ճշմարիտ են, քանզի եկեղեցին կը սորվեցընէ ըսել, ետքն ալ դառնալ եկեղեցին անսխալ է՝ քանզի աւանդութիւնները ասանկ կը սորվեցընեն ըսել չըլլար . ըստ տրամաբանից յոտ շրջան արածաբանութիւն կ'ըսուի ասոր :

2 . Կ'ըսեն թէ՝ աւանդութիւնը ընդունելու ենք, Վասն զի Սուրբ Գիբրջ աւանդութիւնով միայն կը հաստատուի : Աս խնդիրն ալ եկեղեցիին վրայ խօսած ժամանակնիս պիտի քննենք : Բաւական է հոս աս միայն հաստատել, թէ Սուրբ Գիբրջը աւանդութեան վկայութիւնով չենք ընդունիր, և շիտակը ըսելով՝ ամենեկին անով չհաստատուիր : Մենք անիկայ լոկ աւանդութենէ անհունապէս մեծ վկայութիւնով կ'ընդունինք :

3 . Կ'ըսեն թէ՝ անգիր յայտնութիւնը գրառքէն առաջ էր . թէ Բրիտանոսի ճահէն ետեւ երկայն առաջն Վրիտանոսի Եղեղեցիին գրառքը՝ Վոր Արախարան շտանէր, և թէ Վրիտանոսի և իր առաջեալներուն անգիր վարդապետութիւնները, միաներուն գրառելով ըլլէ իրենց վաւերականութիւնը կորսնցողոցած չեն ըլլար . կը սխալախալենք թէ, Վրիտանոսի և իր առաջեալներու սորվեցուցածներուն ամբողջ դրութիւնը կամ բովանդակութիւնը կայ՝ Վոր Արախարանին մէջ . բայց թէ որ իրօք ուրիշ վարդապետութիւններ ալ հաղորդած են մեզի՝

ընդունելու ենք : Սակայն ասիկայ՝ 1800 տարուրնէ ետև այս ինչ մարդոց աս բաները առաքեալները սորվեցուցին ըսածը ընդունելէն շատ տարբեր բան է . նա մանաւանդ անստոյգ կերպով բանաւոր աւանդութիւնով մը իջած են : Ինչիրը աս է՝ թէ Քրիստոս և իր առաքեալները սորվեցուցին աս աւանդութիւնները, որոնց շատը յայտնապէս ուղղակի հակառակ են իրենց գրաւոր վարդապետութիւններնուն : Երբոր ապացոյցութիւններ աս բաները սորվեցուցին՝ մեզի հասցընելու դիտաւորութեամբ, անատենը Սուրբ Գիրքը ինտոր որ կ'ընդունինք՝ անոնք ալ անանկ կ'ընդունինք :

4 . Ոմանք աս փաստ կը բերեն թէ, Մովսէսէն առաջ՝ Աստուծոյ ժողովուրդը ասանդուներէն էն ՚ի զաս ուրիշ բան մը չունէր իրեն առաջնորդ՝ 2000 ասորիէն աւելի . մէնք ինչո՞ւ համար Քրիստոս փայլէն ետև արուած ասանդուներէնց օգուտը չլայելէնք, որ աւելի քիչ ժամանակ կ'ընէ : Ասիկայ փաստ բերելը մեծ յիմարութիւն է . վասն զի նախաջրհեղեղեանք և նահապետները այնքան ժամանակ կ'ապրէին՝ որ Մաթուսաղա ժամանակակից էր Ադամայ և Սեմայ, և Սեմ Աբրահամու . Ասանկով Մաթուսաղան իր Ադամէն լսածները կրնար Սեմայ պատմել, և Սեմ Աբրահամին : Ադամէն մինչև Աբրահամ, որ գրեթէ երկու հազար տարի կ'ընէ, միայն երկու հոգի կան միջանկեալ : Իայց քանի՞ քանի ազգեր եկան գացին Քրիստոսի դալուստէն հետէ : Աս երկու բաներուն ո՞ւր տեղը նման է մէկզմէկու : Մէյմըն ալ որ՝ նախաջրհեղեղեանք և նահապետները միայն ա-

աւանդութիւնով չմնացին . Մտուած շատ յայտ
 նութիւններ ըրաւ Ենովքին , Եղին , Մբրահա
 մին , Յակովքին , Յովսէփին , և ուրիշներուն
 մինչև Մովսէսի ժամանակը : Սաղմ. ճԴ . 15
 համարին մէջ նահապետները մարգարէ կը
 կոչուին . վասն զի Մովսէսի և առաքելոց պէս
 ներշնչեալ մարդիկ էին , և իրենց խօսքը գրոց
 տեղը կը բռնէր : Եթէ անանկ ժամանակ մը
 եղաւ , որ Իսրայէլացիք միայն աւանդութիւ
 նով մնացին , Յովսէփի մահէն մինչև Մովսէսի
 օրը կրնայ ըլլալ , որ շատ քիչ ժամանակ կ'ը
 նէ . բայց այս միջոցիս մարգարէ չունենալին
 ալ չենք գիտեր : Ինչ ժամանակին անցած անց
 քերը պատմութեան մէջ գրուած չեն . և կա
 ընելի է թէ Մովսէսէն առաջ ալ մարգարէ կար
 մէջերնին : Եւ երրորդ՝ ան աւանդութիւնը՝
 որ ներշնչեալ մարդոց յաջորդութեամբը դա
 րէ 'ի դար կ'անցնէր՝ կարող չեղաւ մարդոց
 մեծ մասը կռապաշտութեան մէջ իյնալէն
 պահելու : Վանզի մարդիկ կորսընցուցին Մս
 տուծոյ վրայ ունեցած գիտութիւննին , որ ա
 ւանդութիւնով տրուած էր իրենց . և Մս
 տուած՝ մարդոց իր վրայովը ունեցած գիտու
 թիւնը երկրէս բոլորովին չկորսուելուն համար՝
 մասնաւոր ժողովուրդ մը ընտրեց , որոնց գրա
 ւոր յայտնութիւն և օրէնք տուաւ : Սինչև
 անգամ կարճառօտ տասնաբանեայ պատուէ
 ըր աւանդութիւնով չտուաւ , որ չըլլայ թէ
 մէկ կերպով մը աւրեն . հապա ինք իր մատովը
 քարէ տախտակներու վրայ գրեց : Եւեյ . 15 .
 18 : 1 . 1 . 1 : Ըրդարև աս կողմէն փաստ չե
 րուիր 'ի պաշտպանութիւն աւանդութեանց :

Տ . Ումանք կ'ըսեն թէ՛ անհնար բան է որ ասանդ
 դոմնիանը հասարակ վերաբերեալ իրերոմ մէջ սխա-
 ւե . վասն զի աս ըսել է՛ ըլլայ թէ՛ մէկ դարոմ ճը բո-
 լոր քրիստոնէակաները՝ համ հայրերնուն բռնած հա-
 ասարգ սխալ հասկըցան, և համ ամենը մէկ եղան ու-
 ղաւնիւնիւն խաբեցին, որ աս երկուսն ալ անհա-
 ասարաւի բաներ են : Ասոր պատասխան՝ միայն ե-
 ղածը ցուցընելը բաւական է . վասն զի եղած
 բանի մը համար անհաւատալի կամ անկարե-
 լի է որ ըլլայ ըսելը՝ յիմարութիւն է : Չէ որ քա-
 նի մը հոգիէ՛ ի զատ՝ բոլոր աշխարհք ճշմարիտ
 կրօնքը ձգեցին և կուսակաշտութեան մէջ ին-
 կան ջրհեղեղէն առաջ : Հրէայք՝ իրենց նա-
 խահարցը բռնած կրօնքէն ապստամբելով՝ կր-
 կին և կրկին կուսակաշտութեան չտուին ինք-
 զինքնին : Առաքեալները չէին Յօհաննէսին
 համար Վրիստոսի զրուցած աս խօսքը՝ « թէ
 որ ես ուզեմ՝ որ աստիկայ կենայ, մինչև որ ես
 գամ, քու ինչ հոգդ է », սխալ հասկընալով
 ան սուտ աւանդութիւնը հանողները՝ թէ Յօ-
 հաննէս պիտի չմեռնի : Յօհ . 11 . 22, 23 : Հա-
 ւատացեալ Հրէաներէն մէկ քանին չըսին թէ՛
 Յակովբոս առաքեալ կը սորվեցընէ՛ թէ փրկու-
 ելու համար թլփատուիլ պէտք է : Գաղ . 1 .
 13 : Ալ ո՛վ կրնայ տարակուսիլ թէ ապագայ
 տարիներու և դարերու մէջ առաքելոց անու-
 նովը տեսակ տեսակ սուտ բաներ ելան, և ո՛վ
 չգիտեր թէ մոլորութեանց սկիզբը փոքր բա-
 ներ կ'ըլլան, և երթալով կը մեծնան, մինչև
 որ չափը լենայ : Վոյի օրերը՝ միայն մէկ ընտա-
 նիք մը մնաց առաջին ազգին կրօնքը չձգող :
 Դարձեալ՝ Աքրահամու օրերը՝ միայն չորս հա-

ըիւր տարուան մէջ՝ հազիւ ուրեք Նոյի զաւկրներէն կուսպաշտուածեան մէջ չինկող կը գտնուէր : Ըն բանը՝ որ եղաւ, կրէն կրնայ ըստ : Տես Գ. 1. 1 :

6 . Երէն երեւ Վէպո-Թիւն կը Բերեն Սուրբ Գրքէն, որոնց մէկն ալ ամենեկին ճարմարիւր աս բանին : Ինչպէս՝ Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ Թեսաղոնիկեցւոց, « Ուստի եղբայրներ՝ հաստատ կեցէք, ու պիտո բռնեցէք ան աւանդուածիւնները որ սորվեցաք, թէ խօսքով և թէ մեր թուղթովը . . . « որ ետ քաշուիք ամէն եղբորմէ՝ որ անկարգութեամբ կը վարուի, ու չէ թէ ան աւանդութեանը պէս՝ որ մեզմէ առաւ », : Ի Թեա . Ի . 14 : Գ . 6 : Ըրդարեւ՝ եթէ Պօղոս առաքեալ Թեսաղոնիկեցւոց աւանդած բաները մեզի քարոզելու ըլլար, իսկոյն կ'ընդունէինք : Եւ ինչպէս որ ան աւանդութեանց՝ Թուղթի մէջ գտնուած մասը կ'ընդունինք, նոյնպէս բանիւ աւանդածներ ալ պարտական ենք ընդունիլ, եթէ մէկը կարող ըլլայ աւանդած բաներուն շտակը զրուցել մեզի : Հաւանական է թէ նախնի քրիստոնեայք՝ ընթացքներնուն մէջ պատահած մանաւոր պարագաներուն համար՝ շատ անգամ առաքեալներէն խրատ կ'ուզէին՝ թէ ինտոր ընեն . օրինակի համար՝ Եկորնթ . 1 : և Բ : Ուստի առաքեալները շատ բաներ աւանդեցին՝ ոչ թէ ուրիշ պարագաներու մէջ գտնուող, և ապագայ դարերու մարդկանց համար, այլ միայն անոնց համար . և աս բաները Սուրբ Գրոց մէջ գրուած չեն : Իայց եթէ առաքեալներէն մէկը, թէ խօսքով թէ թուղթով՝ և թէ որ և իցէ կերպով

բան մը աւանդած է մեզի, և ճշմարտապէս իր մէջ ըլլալը կրնանք իմանալ . ընդունելու ու ամուր բռնելու պատրաստ ենք : Բայց ասիկայ ինտոր փաստ կրնայ ըլլալ 1800 տարուին էտե՛ տե՛ մարդոց այս ինչ այն ինչ բաները բանիւ Թեսաղոնիկեցւոց աւանդեցան ըսածները հաւատալու, որոնք տեղ մը գրուած չեն . Եւաքեալը Եւետարանին ան վարդապետութիւններն ու պատուէրները քարոզեց, որոնք Սուրբ Գրոց մէջ գրուած են : Երբ առաջին անգամ Թեսաղոնիկէ գնաց, « իր սովորութեանը պէս անոնց մէջը մտաւ, և իրեք շաբաթ օր խօսեցաւ անոնց հետ Գիրքերէն » : Գործ . Ժ. . 2 : Ուստի կրնանք Սուրբ Գրոց մէջ գտնել ան մեծ բաները՝ այսինքն փրկութեան՝ վերաբեւեալ վարդապետութիւնները, որոնք աւանդեց Թեսաղոնիկեցւոց, և որոնց համար կը յոր գորէ զանոնք որ ամուր բռնեն :

* Ա կորնթ . ԺԱ . 2 :

Նոյնպէս և Ն կորնթ . Ժ.Վ . 2 համարը երբեմն յառաջ կը բերեն, աւանդութիւնները ընդունելու պարտաւոր ըլլալնիս հաստատելու համար « Երդ՝ ձեզ կը գովեմ՝ եղբայրներ, որ ամէն բանի մէջ զիս կը յիշէք, ու ապսպրածներս կը բռնէք, ինտոր որ ես ձեզի աւանդեցի » : Բայց հոս ալ Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ թէ ինչ էր ըրնուլը կորնթացւոց ապսպրեց ան բաները : Սակայն ասիկայ 1800 տարուին էտե՛ տե՛ մարդոց՝ աս բաները առաքեալը սորվեցուց որ աւանդութիւնով ազգէ յազգ երթան

ըսածները՝ ընդունելու փաստ է : Պօղոս առաքեալ մեզի ինչ որ ըսէ՝ ընդունելու ենք, ինտոր որ կ'ընդունինք ան բաները, որոնք պիտենք թէ կորնթացուց աւանդեց : Ըն բաները միայն չենք կրնար ընդունիլ, զորոնք ինք աւանդելուն փաստ չկայ : Ըն «տաւրի մը ու վեց ամիս», (Գործ. ԺԼ. 11,) որ Պօղոս առաքեալ աշխատեցաւ կորնթոս քաղաքը, շատ բաներ զրուցած ըլլալու է, որոնք կորնթացիք պարտական էին ընդունիլ և յիշել : Բայց խօսածներն ինչ էին : Ինչպէս որ Թեսալոնիկէի և Եփեսոսի մէջ՝ ան շուշտ հոն ալ անանկ ըրաւ : Գործ. Ի. 20 — 35 : «Սուրբ Գիւրգերէն կը խօսէր անոնց հետ» . Ըւետարանին վարդապետութիւնները կը ցուցնէր . «Վկայութիւն կու տար Հրէից և Յունաց առջևը՝ դէպ'ի Ըստուծոյ ապաշխարութեան համար, ու մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսին եղած հաւատքին համար» . «գիշեր ու ցորեկ անդադար կը խրատէր զանոնք արցունքով» . կը սորվեցընէր, կ'աղաչէր, կը յորդորէր, որ փրկութիւն գտնեն : Ուրեմն աւանդած բաները՝ Ըւետարանին և Թուղթերուն մէջ պատմուած բաներն էին, որոնք խօսքով աւանդեց :

* Բ ՏԻՄ. Բ. 2 :

Վարձեալ՝ աւանդութեան փաստաբանները սա վկայութիւնը կը բերեն (Ի ՏԻՄ. Բ. 2,) ուր որ Պօղոս կը հրամայէ Տիմոթէոսին «Եւ ան բաները որ ինծմէ լսեցիր շատ

վկաներով՝ հաւատարիմ մարդոց յանձնէ ուրոնք կարող ըլլան ուրիշներուն ալ սորվեցընելու» : Բայց յայտնի է թէ՛ ինչպէս որ Ոսկեբերան և ուրիշ հայրապետներ կը մեկնեն, ասիկայ հրաման մըն է Տիմոթէոսին՝ որ մարդիկ սահմանէ քարոզելու ան Ղւե տարանը, որ Պօղոս առաքեալ ինքը կը քարոզէր. այսինքն՝ ան նոյն բաները սորվեցընելու, որոնք այժմ կը գտնենք Սուրբ Կըրոց մէջ, և ոչ թէ անոնցմէ տարբեր բաներ :

Ըյսչափ են Սուրբ Կըրոց վկայութիւնները, որոնք երևուածապէս՝ բայց ան ալ շատ տկար կերպով մը կը պաշտպանեն բանաւոր աւանդութիւնները. և աս վկայութիւններուն աս երևոյթը տուողը՝ աւանդութիւն բառն է : Բայց աւանդութիւն բառը կը նշանակէ թէ՛ բանիւ և թէ՛ գրով աւանդեալ բան մը : Ըռաքեալները Ռոմիոյն ալ ասանդեալ բաներ կան կ'ըսեն, որ այն աւանդութիւններուն բոլորն ալ կ'ընդունինք :

Սա ալ կ'ըսեն՝

7 . Թէ Բանաւոր ասանդութիւն շնորհանոյները՝ Սուրբ Գրքէն գործա շատ Բաներու էջ հաստատան :

Ըյո՛, կը հաւատանք : Ղշմարտութիւնը ուր որ գտնենք կ'ընդունինք : Սաթէմաթիզական, Ֆիզիզական, մտածական և պատու

մութեանց մէջ գտնուած ճշմարտութիւնները կ'ընդունինք, որոնք Մտուածաշունչին մէջ չկան : Ըն բանը՝ որուն ճշմարիտ ըլլալուն բաւական վկայութիւն կրնանք գրտնել՝ կ'ընդունինք, հոգ չէ՝ ինչ տեսակ վկայութիւն ըլլալը, կամ ինչ կերպով գտնուելիս, թէ՛ զգացմամբ, թէ՛ խելքով, և թէ՛ Մտուածային յայտնութեամբ : Ըստնք « Տերերուն աւանդութիւններն », են և հարկ է ընդունիլ ըսուած շատ բաներու ալ չենք հաւատար, ճշմարիտ ըլլալնուն վկայութիւն չունենալնուս՝ և սուտ ըլլալնուն վկայութիւն ունենալնուս համար : Կ'ըսեն թէ մենք իշխանութիւն մը չունինք, ան աւանդութեան իշխանութիւնովն է որ շատ բաներու՝ իբրև Քրիստոսէն կամ առաքեալներէն յանձնեալ կը հաւատանք . օրինակի աղագաւ՝ մանուկները մկրտել, շաբթուան եօթներորդ օրուանը փոխանակ՝ առաջին օրը Կիրակի բռնել, ևն : Բայց ասանկ չէ . Սուրբ Գրոց հրամանաւն է միայն, որ մանուկները կը մրկրտենք : Տես Ճատ Մկրտութեան և վերստին Կանոնական, Գլ. Գ. Երես 76—104 : Թէ որ Մտուածոյ Խօսքը չտրվեցրնէր մանկանց մրկրտութիւնը, բնաւ անանկ բան մը ընելու չէինք : Ըսանկ ալ Կիրակի օրուան փոխուելը . Սուրբ Գրոց մէջ կը գտնենք որ Քրիստոսի յարութենէն ետև՝ առաքեալներն ու առաջին քրիստոնեայք (աներկբայ Քրիստոսի պատուէրովը) իր յարութեան օրը Կիրակի կը բռնէին : Տես Կով. Ի. 19, 26 : Գործ. Ի. 1. (Պենտէկոստէին օրը յարու

Թեան Յիսուսներորդ օրը եկաւ, կամ շաբ-
 թուն առաջին օրը.) Եւ կորնի . յ. 1, 14,
 20, 23, 40, Բաղդաստէ Եւ կորնի . յ. 1, 2,
 Գործ . 1, 6—11 : Յայտ . Ե. 10ին հետ : Եւ
 գրաւոր վաւերական պատմութիւններէ գի-
 տենք, և ոչ թէ բանաւոր աւանդութենէ
 որ բոլոր քրիստոնեայք ամէն տեղ առաքե-
 լոց օրէն հետէ շաբթուան առաջին օրը
 կիրակի կը պահէին : Տե՛ս կերպէ կիսնի .
 Գրափ սանի . երես 38 : Սուտ է ան խօսքը, որ
 կ'ըսեն թէ աւանդութեան իշխանութիւնով,
 այսինքն բանաւոր աւանդութեան իշխանու-
 թիւնով շատ բաներ ընդունած ենք :

Աւանդութեան վարդապետութիւնը ճշմարիտ որ ը-
 ւար, Սուրբ Գրոց մէջ յայտնի գրուած ըլլալու էր :

Ըդդ կը հարցընենք թէ ի՞նչ ապացոյց կայ՝
 թէ Լստուծոյ խօսքին մէկ մասը ձգուե-
 ցաւ որ աւանդութիւնով բերնէ բերան
 երթայ, և որ պարտական ենք ընդունիլ
 իբրև հաւատար՝ գրաւոր խանին . այսչափ
 ալ չի, հապա իբրև «Սուրբ Գրքէն ալ ա-
 նելի հարկաւոր» : Ճշմարտութեան ճամբան
 եռանդով փնտոողը՝ առանց ամենապարզ,
 ամենայայտ և բնաւ անհակառակելի վկայու-
 թեան կը համոզուի՝ ասանկ սարսափելի պա-
 հանջման մտիկ ընելու : Բանաւոր աւան-
 դութիւն ըլլալը ճշմարիտ որ ըլլար, Սուրբ
 Գրոց մէջ յայտնի կերպով մը չէր յի-
 շուեր : Քրիստոս և առաքեալները յայտնա-
 պէս չէին ըսեր՝ թէ Լստուծոյ խօսքին մէկ

մասն ալ անգիր պիտի ձգուի, չէին յորդորեր մեզ՝ որ ան անգիր խօսքին մէջ պարունակեալ աւանդութիւնները ընդունինք. և չէին զգուշացրներ մեզ՝ որ չլլայ թէ գրաւորը ընդունինք, առանց աւանդութիւններով զանիկայ մեկնելու : Ինչ որ աւանդութեան պաշտպաններուն հաստատածը ճշմարիտ ըլլար, անշուշտ պարզ և բացայայտ խօսքերով՝ «յոր կտակարանին մէջ գրուածը պիտի գտնուէր. որ ո՞վ որ «յոր կտակարանը կարդար, իմանար՝ թէ Նստուածաշունչին մէջ ինչ վարդապետութիւններ ըլլալը չկրնար սորվիլ, մինչև որ եղած աւանդութիւնները եկեղեցիէն չսորվի : Բայց տե՛ս որ աւանդութեան կողմանէ ասոր պէս խօսք Սուրբ Գրոց մէջ տեղ մը չկայ : Այլ ընդհակառակն բազմաթիւ և վճռական վրկայութիւններ կան աւանդութեան դէմ, որոնք առաջիկայ գլխոյն մէջ կը ցուցուինք :

Գ Լ ՈՒ Խ Բ

Աւանդութեանց Աստուծոյ խօսքին մէկ մասը չլլալը, և զանոնք Աստուածաշունչին պէս իբրև Հաւատոյ Կանոն բռնել հարկ չլլալը ապացուցանելու փաստեր :

1 . Թէ որ աւանդութիւնները Աստուծոյ անփեր խօսքն են, որոնց մէջ գրաւոր խօսքէն դուրս բաներ կան քրիստոնէական հարկաւոր, ինչն համար Աստուծոյ խօսքին մէկ մասը գրուեցաւ, ու միւս մասը չգրուած մնաց :

Ինչո՞ւ համար փրկութեան հարկաւոր եղած բաներուն բոլորն ալ գրաւորին մէջ չը դրուեցաւ : Կարծե՞ք՝ ասանկ ըլլալու էր : Ի՞նչ ատենը գրաւորը կարդալով՝ փրկութեան հարկաւոր եղած բոլոր վարդապետութիւնները կրնայինք իմանալ : Բայց թէ որ աւանդութիւնները “Սուրբ Գիրքէն աւելի պիտանի”, են, թէ որ, “Սուրբ Գիրքը մեռալ վկայ մըն է”, և “աւանդութիւնը կենդանի վկայ”, Տէնտէ Աստուածաբանութիւն, Յաղափս Կաւարոյ, Թիւ 67 . “մեռեալ վկայ” ինչ պէտք էր : Ինչո՞ւ համար Աստուած իր խօսքին բոլորն ալ “կենդանի վկայ” չըրաւ, որ արդարև “մեռեալ վկայէ”, մը շատ լաւ կ'ըլլար : Ի՞նչ պատճառ կրնայ ըլլալ (ըստ Հռովմէական Աստուածաբանական Գրոց), որ Աստուած իր խօսքին մէկ մասին հոգին հանէ՞ մեռցնէ :

Մատուցոյ խօսքին ինչու համար գրուիլը կը գրուցէ Սուրբ Գիրքը, բայց մէկ մասը չգրուելու պատճառ չտար : “Ուրեմն գնահ, անոնց առջևը ասիկայ տախտակի վրայ գրէ՛, և գիրքի մէջ գրոջմէ՛, որ գալու ժամանակին մնայ : Եսայ . 1 . 8 : Մա պիտի Գրուի գալու ազգին համար . ու սպեղծութեամբ ժողովուրդը Տէրոջը գոհութիւն պիտի տայ” : Սաղմ . 71 . 18 :

“Մասիկայ յիշատակի համար գիրքի մէջ գրէ՛” “Գրէ՛ աս խօսքերը, ինչու որ աս խօսքերուն համեմատ քեզի հետ . ու իսրայելիին հետ ուխտ ըրի” : Եւեյ . 31 . 14 : Լւի . 27 : “Ու անոնց աչքերուն առջևը գրէ՛” և անոր բոլոր ձևերը՝ ու բոլոր կանոնները պահեն, ու զանոնք կատարեն :” Եղէկ . 17 . 11 : “Միթէ ես քեզի շատ անգամ խրատներով, ու գիտութեամբ չգրեցի՞, որ քեզի՝ ճշմարիտ խօսքերուն ստուգութիւնը սորվեցընեմ :” Լւի . 17 . 20 , 21 : Շատ ուրիշ տեղեր ալ ցուցուած է՝ թէ՛ որչափ օգտակար է Մատուցոյ խօսքին գրուիլը, վերայիշեալ պատճառներով . այսինքն՝ որ (պահով և անփոփոխ) պահուի ապագայ ժամանակաց համար, որ երբէն եկող աշգեբը ճանչնան և գովեն Տէրը, որ յիշեն և Գիտնան ճշմարտութեան խօսքերուն իրաւ ըլլալը, ան խօսքերուն՝ որոնցմով Մատուցոյ ուխտ ըրաւ անոնց հետ : և այնպէս կարող ըլլան անոր բոլոր ձեռն և սահմանադրութիւնները պահել և ընել :

Ո՛վ կրնայ ուրանալ թէ աս համարներուն մէջ Մատուցոյ կը հրամայէ որ իր խօս-

քերը՝ գրուին . վասն զի թէ որ չգրուէին՝ անփոփոխ և անկորուստ չէին հասներ մինչև մեզի : Ո՛վ կրնայ ուրանալ՝ թէ Մատուած հոս կը վճռէ բանաւոր աւանդութեան վտանգաւոր միջոց մը ըլլալը, և ուստի չուզեր աւանդութիւնով տալ ան խօսքը, որ կ'ուզէ թէ ապահով ազգէ յազգ անցնի երթայ : Ուրեմն ալ ո՛վ կրնայ համարձակիլ ընդդէմ աս վկայութեանը հաստատել՝ թէ Մատուած փրկութեան հարկաւոր բաներ թողուց՝ որ աս ճամբով մեզի գան : Ի՞նչ հայհոյութիւն է՝ « աւանդութիւնը Սուրբ Գիորգէն աւելի պիտանի է », . վասն զի « Սուրբ Գիորգը մեռեալ », և « աւանդութիւնը կենդանի վկայ է » ըսելը :

2 . Մանդուկեանց համար հիմնադրան էղած պահանջմունսը յոր էնձան հոս Գայ Հրէից երէնց աւանդութեանցը համար ըրած պահանջմունսը, զոր Փրիչէն մեր ամենեւին շնորհանելէն զսո՛ր Դաթապարտեց ալ :

Փարիսեցիք, որ Հրէից մեծ մասն էին, կը հաւատային թէ Մատուած երկու օրէնք տուաւ Մովսէսին, մէկը գրաւոր՝ մէկալը անգիր, և երկուքն ալ թէ՛ վաւերականութեամբ և թէ՛ օգտակարութեամբ մէկ մէկու հաւասար : Բայց այժմեան աւանդութեանց ջատագովներուն նման, բանաւորը գրաւորին մեկնութիւնն է կ'ըսէին, և գործքով ալ անկէ աւելի կը յարգէին : Եւ հաստատէին թէ բանաւոր օրէնքը աւանդեց Մհարօնին՝ Եղիազարին և Իթամարին, որ աս իրեքը չորս անգամ մտիկ ընելէն ետև՝ ժողովրդոց տու-

ին, շատ անգամ կրկնելով որ աղէկ մրտաքերնին պահեն, և անոնցմէ առանց ընդմիջելու մինչև իրենց եկաւ : Տէս Շոբճարոս Պիտանի Գիտելեաց, Թիւ 71. Ըստնդուրեանց հեղինակութեան : Բայց Թէպէտև աս պատմութեանը վրայ մեծ հաւատարմութիւն ունէին, և Թէպէտև աշխարհիս մէջ գտնուած Մատուծոյ մէկհատիկ տեսանելի Եկեղեցւոյն անդամներն էին, ան Եկեղեցւոյն որուն ներջնէալ մարգարէներ տուած էր Մատուած յաջորդաբար, Քրիստոս ամենեկին չընդունեց ան աւանդութիւնները, և շատ ծանր կերպով մը կշտամբեց Հրէաները, Մատուծոյ խօսքը խանգարելուն համար : “ Ինչո՞ւ Մատուծոյ պատուիրանքը զանց կ'ընէք՝ ձեր աւանդութեանը պատճառաւ ” : -- “ Կեղծաւորներ՝ աղէկ մարգարէութիւն ըրաւ ձեր վրայ Նսային՝ ու ըսաւ . Մա ժողովուրդը Բայն շրթունքներովը զիս կը պատուէ, բայց իրենց սիրտը հեռացած զատուած է ինծմէ ” : Պարապ տեղը զիս կը պաշտեն . մարդոց պատուիրած բաները իբրև վարդապետութիւն սորվեցընելով : “ Եղէկ կ'անարգէք Մատուծոյ պատուիրանքը, որ ձեր աւանդութիւնը պահէք ” : “ Ու Մատուծոյ խօսքը կը խափանէք ձեր աւանդութիւնովը, որ կ'աւանդէք, և ասոր նման շատ ուրիշ բաներ կ'ընէք ” : Սաբ. Ժ. 3, 7, 8, 9 : Սաբ. 12. 6, 7, 9, 13 : Եթէ Քրիստոս անձամբ աշխարհիս մէջ ըլլար, ինչ կ'ըսէր արդեօք՝ աս օրերս “ ծերերուն աւանդութիւնները, ” բռնողներուն : Ընոնց ալ չէր ըսեր Թէ “ Ինչո՞ւ համար Մատուծոյ

պատուիրանքը զանց կ'ընէս, և Աստուծոյ Խօս-
 քը Բանի աեղ չէս դնէր յեր աստուգումն-
 լը» : «Որապ աեղը» ինքզինքնիդ քրիստոն-
 եայ կ'անուանէք և զիս չը պաշտէս, Տարդոց
 պատուիրած Բաները իբրև Վարդապետութեան սու-
 Վէցոանելով» : Ո՛վ դուք՝ մարդոց աւանդու-
 թիւնները հաստատելով՝ Աստուծոյ Խօսքը
 բանի տեղ չդնողներ, միտք առէք ասիկայ :

3 . Սուրբ Գիորգ յայտնապէս չը սորվեցնէ որ
 Աստուծոյ գրասոր Խօսքը Բաւան և Հարարեալ
 խնն է հասարոյ՝ և առաջնորդ ճշմարտու-
 թեան :

« Բոլոր Գիրքը Աստուծոյ շունչն է, և օգ-
 տակար է սորվեցրնելու, յանդիմանելու, շիտ-
 կելու, ու արդարութեան խրատելու համար :
 Որ Աստուծոյ մարդը կատարեալ ըլլայ՝ ա-
 մէն բարի գործքերու մէջ հաստատուած » :
 Ի ՏԻՃ. Գ. 16, 17 : Թէ որ Սուրբ Գիրքը ինք-
 նին « օգտակար է սորվեցրնելու համար » և՛,
 ինտոր կ'ըլլայ՝ որ զանիկայ կարդալէն « յա-
 ւէտ չար յառաջ կու գայ՝ քան թէ բարի »¹ :
 Թէ որ Աստուծոյ մարդը միայն անով և՛
 ՏԵՐԵԵԼ կրնայ ըլլալ, և՛ ԻՆՆ Բարի Գործ-
 քերու մէջ հաստատուած, ալ ի՛նչ պէտք է ա-
 ւանդութիւն : Աս ալ ըսաւ առաքեալը Տիմո-
 թէոսին, (համար 15,) թէ « Բու մանկութե-
 նէդ ՚ի վեր Սուրբ Գիրքերը գիտես, որոնք
 կրնան իմաստուն ընել քեզ փրկուելու՝
 Վրիստոս Յիսուսի վրայ եղած հաւատ

¹ Տրիտենդեան ժողովոյն վճիռը : Տես Նախագրու-
 Թիւն :

քովը», : Թէ որ Տիմոթէոսին ձեռքն եղած Սուրբ Դիւբը, (որ Հին Կտակարանն էր միայն) մանկութեան օրերը կրնար զինքը իմաստուն ընել փրկութեան, որչափ առաւել մեր ձեռքն եղածը, որ այնչափ գիրքեր ալ աւելցած է վրան : Եւ թէ որ տղայք միայն անով կրնան իմաստուն ըլլալ փրկուելու, ուրեմն անոնց ալ պէտք չէ՛ աւանդութիւն՝ փրկութեան իմաստութիւնը սորվելու համար : «Եւ Յիսուս շատ ուրիշ նշաններ ալ ըրաւ իր աշակերտներուն առջևը, որ աս գիրքիս մէջ գրուած չեն : Բայց ասոնք գրուեցան, որ հաւատաք թէ Յիսուսը Քրիստոսն է՝ Լստուծոյ Որդին, և որ հաւատալով կեանք ունենաք անոր անունովը», : Գով. 4. 10. 30, 31 : Յովհաննէս աւետարանիչ՝ 1. 1. 25 համարին մէջ կ'ըսէ, թէ «Եւ ուրիշ շատ բաներ ալ կան, որ Յիսուս ըրաւ, որոնք եթէ մէկիկ մէկիկ գրուած ըլլային, կարծեմ՝ թէ աշխարհս ալ բաւական պիտի չըլլար պարունակելու ան գիրքերը որ գրուած ըլլային», : Լուկ. 1. 1. 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100 : Բայց ասոնք գրուեցան որ հաւատաք», այսինքն որ գիտնաք՝ թէ ինչ բաներու հաւատալու էք՝ իբրև ճշմարիտ. վասն զի այնչափ սուտ կամ ծռած պատմութիւններ կային Քրիստոսի վրայ, որ առանց վաւերական պատմութեան մը՝ անկարելի էր ճշմարիտը սուտէն զատել : Դու

Կատու աւետարանին յառաջաբանէն, (Ղ 1-4. Ն. 1-4,) և վաղեմի եկեղեցական մատենա-
 գիրներէ կ'երևի որ մինչև անգամ առա-
 քելոց ժամանակն ալ ասանկ էր. անոր հա-
 մար աս չորս աւետարանները գրուեցան, որ
 վաւերական և անփոփոխ պատմութիւն մը
 գտնուի ձեռուրնին : Եւսեբիոս՝ չորրորդ
 դարու եկեղեցական պատմագիրը կը պատմէ
 թէ՛ « Սուրբ Պետրոսի ունկնդիրները, ուղ-
 ղակի իր քերնէն լսած աւանդութիւնովնին
 գոհ չլլալով, փափագանօք խնդրեցին Սար-
 կոս աւետարանիչէն, որ ան իրենց լսած բա-
 նաւոր վարդապետութիւնը Գրէ՛ ու իրենց
 տայ » : Գիրք Ի, Գլ. 1 : Գլուկասու աւե-
 տարանէն յայտնապէս կը սորվինք՝ թէ անոր
 համար գրեց իր աւետարանը՝ որ քրիստոն-
 եաները գիտնան սորված բաներնուն « ստու-
 զութիւնը » : Յովհաննու խօսքերէն ալ կ'ի-
 մանանք Քրիստոսի գործքերը աւելի ընդար-
 ձակօրէն չպատմելուն պատճառը. « այնչսփ
 բան գրուեցաւ, որ հաւատարով՝ յաւիտե-
 նական կեանքը ընդունիք » : Գրուածէն ա-
 ւելին՝ արդարև զուարճալի կու գար մեզի,
 բայց հարկաւոր չէր : Ինչ որ գրուած է՝
 եթէ անոնց հաւատանք և հնազանդինք
 « կեանք կը գտնենք » : Ուստի Յովհաննու ը-
 սածէն աս անհակառակելի հետեութիւնը
 կ'ելլէ, թէ Սուրբ Գիրքէն դուրս՝ փրկու-
 թեան հարկաւոր բան չկայ, և պիտանի ա-
 ւանդութիւններ կան ըսողները սուտ են :
 Գրուած է թէ՛ Նյլակերպութեան լեռա-
 նը վրայ Քրիստոս շատ մեծ և օգտակար

բաներ սորվեցուց իր երեք աշակերտներուն՝
 “իր կենացը վախճանին վրայով, որ Երու-
 սաղէմի մէջ պիտի կատարուէր”, : Ղուկ.
 Թ. 31 : Եւ սակայն ո՛վ գիտէ թէ ինչ բաներ
 էին սորվեցուցածները : Ընոնք տւողական
 և խորին տպաւորութիւն մը ըրին Պետրոսի
 մտքին. սակայն թէ որ իրեն հարցընէնք,
 ան լեռանը վրայ տեսածներն ու գրաւոր
 խօսքը մէկ մէկու հետ բաղդատելով կ’ը-
 սէ. “Եւ մարգարէական խօսքն ալ ունինք՝
 որ աւելի հաստատուն է, ու ազէկ կ’ընէք՝
 թէ որ անոր մտադրութիւն ընէք, որպէս
 թէ մութ տեղը լոյս տուող ճրագի մը,
 մինչև որ ցորեկը լուսնայ”, : Ի Պե. Բ. 19 :
 Եթէ Պետրոս՝ գրաւոր մարգարէական խօս-
 քերը՝ մինչև անգամ իր տեսած ան սքան
 չելի տեսիլէն “աւելի հաստատուն”, կը սե-
 պէ, ո՛ր կը մնան անստոյգ աւանդութիւն-
 ները : Եւ թէ որ գրաւոր խօսքը ինքնին
 խաւարին տեղերը լոյս տուող ճրագ է, ալ
 ինչ պէտք է աւանդութիւն՝ անոր խաւա-
 րը փարատելու համար :

Պետրոս՝ քրիստոնէից փրկութեան մէկ մա-
 սը կը սեպէ, “իրենց հայրերէն աւան-
 դուած ունայն ճամբաներէն ազատուելնին”,
 Ի Պե. Բ. 18 : Սարգարէները ետ կը քա-
 շէին զմարդիկ աւանդութենէն, և (ժրինաց
 ու Վկայութեանը կը իրկէին : Եսայ. Բ. 20 :
 Յուդայի աստուածապաշտ թագաւորները ու
 իշխանները՝ գրաւոր օրէնքը իրենց վարու-
 ցը կանոն և առաջնորդ ըրած էին, և ո՛չ
 թէ աւանդութիւնը : Ինչպէս Ղաւիթ, (Ի

Մնաց . ժ.Օ. . 40 :) Եզեկիա , (Բ Մնաց . 1.Է . 3 :)
 Յովսիա , (Բ Մնաց . 1.Դ . 30 . 31 .) Եզրաս ,
 (Եզր . Օ . 18 .) և Կլեմիա , (Կլեմ . Բ .) . ամէնքն
 ալ “ Տէրոջը օրէնքին մէջ Գրոսածին պէս
 կ'երթային , , և ոչ թէ աւանդութեանց հե-
 տեւելով : ‘ Կոյնպէս և Պօզոս առաքեալ՝ թէ-
 պէտև իր դարձէն առաջ խիստ էմէլօք նա-
 խանձաւոր էր իր հայրենի աւանդութեան
 ցը , (Գաղ . Բ . 14 ,) սակայն ետքէն “ վկայու-
 թիւն կու տար պզտիկին և մեծին , բան մը
 չգրուցելով՝ ” աս բաներէն դուրս որ , մարգա-
 րէները և Սովսէս խօսեցան , , Գործ . ԻՕ . .
 22 : ԻԴ . 14 , 15 :

Ըմէն մարդոց հրամայուած է “ Սուրբ Գիր-
 քը քննել , , (Յօհ . Ե , 39 .) բայց սուրտեղ՝
 և որսւ ըսուած է աւանդութիւնները քն-
 նել : “ Սոլորած էք , , ըսաւ Քրիստոս , (ոչ
 թէ աւանդութիւնները չգիտնալնուդ հա-
 մար , այլ) “ Գիրքերը շփոնալնուդ կամար ” .
 Մատթ . ԻԲ . 29 : Սուրբ Գրոց մէջ ամէն տեղ
 ըսուած է՝ թէ ամէն պէտք եղած ճշմար-
 տութիւն կայ իր մէջը : Ընկէ կը սորվինք՝
 թէ ո՛ր որ անոր սորվեցուցած բաները
 բռնէ , առանց աւանդութեան՝ ՚ի յերկինս
 առաջնորդող ճամբուն մէջն է : Ընով միայն ,
 և առանց աւանդութեան՝ “ տգէտը իմաս-
 տուն կ'ըլլայ ” , “ տղայք ” փրկութեան ճամ-
 բան կը գտնեն , և “ Ըստուծոյ մարդը կա-
 տարեալ կ'ըլլայ՝ ամէն բարի գործքերու
 մէջ հաստատուած ” : Ընպիտան են աւան-
 դութիւնները , վասն զի առանց անոնց՝ կա-
 տարեալ կանոն մը ու առաջնորդ մը ունինք :

4. Սուրբ Գիորշ որդ խօստերով կը զգուշացնէ՝ «Եղ՛ որ չըլլայ լէ ասանդոմեան ճը՛ և համ ուրիշ բան ճը ասելցնենք Աստուծոյ գրասոր խօստին վրայ ։

“Չգուշացէք”, կըսէ Պօղոս առաքեալ կը զոսացուոյ, “չըլլայ որ մէկը ձեզ կողոպտէ փիլիսոփայութիւնով . ու փուճ խաբէութիւնով, որ ճարգոյ ասանդոմեան պէս է . ու աշխարհիս սկզբունքներուն պէս, և չէ թէ Քրիստոսի վարդապետութեանը պէս” (հոս առաքեալը շրէից աւանդութեան պէս չըսեր, այլ մարդոյ աւանդութեանը պէս .) “Թէ որ դուք Քրիստոսի հետ աս աշխարհիս սկզբունքներէն մեռաք, ալ ինչո՞ւ համար աշխարհիս մէջ կենդանի եղողներու պէս, ասանկ կանոններու կը հնազանդիք . . . մարդոց պատուիրանքներուն, ու սորվեցուցածներուն համեմատ”, : կող. Բ. 8, 20, 22 : “Աստուծոյ ամէն խօսքերը մաքուր են . դուն անոր խօսքերուն վրայ բան մի աւելցնէր, որ չըլլայ թէ քեզ յանդիմանէ, ու դուն ստախօս երևնաս”, : Բ. ախ. 1. 5, 6 : “Չեզի պատուիրած խօսքիս վրայ բան մը չաւելցնէք, ու անկէ բան մը չպակսեցնէք, այլ ձեր Տէր Աստուծոյն պատուիրանքները պահէք, որոնք ես ձեզի կը պատուիրեմ”, : Բ. Օրէն. 1. 2 : Եւ Սուրբ Գիորշը կը վերջանայ ան ահարկու խօսքերով, որոնք ինչպէս որ Յայտնութեան գրքին կը վերաբերին՝ անանկ ալ բոլոր Սուրբ Գրոց յարմար են, թէ՛ “Թէ որ մէկը ասոնց վրայ բան ճը աւելցնէ, Աստուած ալ անոր վրայ պիտի աւելցնէ ան

Հարուածները՝ որ աս գրքիս մէջը գրուած են : Եւ թէ որ մէկը աս մարգարէութեանս գրքին խօսքերէն բան մը պակսեցրնէ, Լստուած ալ անոր բաժինը պիտի պակսեցընէ կենաց ծառէն և սուրբ քաղաքէն որ աս գրքիս մէջը գրուած են , : Յայտ . ԻԲ . 18 , 19 : Լ՛անդութեանց ջատագովները կ'ընդունին աւանդութեանց Սուրբ Գրոց վրայ յաւելուած ըլլալը : Ուստի աղէկ նայելու է՝ թէ ասոնք աս յաւելումը ընելոյնին « ստախօս » չեն գտնուիր , և Լստուծոյ խօսքին մէջ պատմուած « պատուհասները » գլուխնին դալու չէ : Գիտենք որ ասոնք իրենց մարդկային աւանդութիւններովը Լստուծոյ սուրբ խօսքէն « բան ալ կը պակսեցրնեն » : Թէ որ ըսածնիս շիտակ է (որ աղէկ կ'ըլլայ) եթէ պարզմտութեամբ և մեծ զգուշութիւնով քննեն նային որ սուտ չըլլանք ,) ս'ը կը մնայ անուանին « կենաց գրքին » մէջ գրուած գտնելու յոյսերնին : Սոսկալի բան է Լստուծոյ խօսքին վրայ բան աւելցրնող , կամ անկէ բան պակսեցրնող գտնուիլը : Լղէկ նայեցէք՝ որ ան վերոյիշեալ ահարկու խօսքերը գրաւորին համար են , և ոչ թէ ոմանց հաստատած անգիր խօսքին համար :

Յ . Իբ խօսքը ո՛չ թէ Բանաստօր ասանդոմբիւնով՝ ալ Գրով ասլանն աս պատճառն է որ աս Լստուած , որ Բանաստօր ասանդոմբիւնը վրանգաւոր և անստոյգ միջոց մըն է Բան հաղորդելու : Լրդէն տեսանք որ Լստուած Սուրբ Գիրքը անոր համար գրել տուաւ՝ որ իր խօսքը անփոփոխ և անկորուստ պահուի « ա-

պագայ ժամանակաց» համար, և այսպէս իր ժողովուրդը կարող ըլլայ «անոր բոլոր տաճ մանադրութիւնները պահել՝ և ընել» : (Տէ՛ 1 :) Մեր փորձառութիւնն ալ ասոր համաձայն չէ : Ինչո՞ւ համար մարդիկ երբոր երկիր մը կամ տուն մը առնեն , կը վախնան աւսիկայ իրենց ստացուածք ընելնուն վկայութիւնը բանաւոր աւանդութիւնով ձգելու , ու կ'երթան արձանագրելու տան , որ ապագայ ժամանակաց մէջ եթէ պէտք ըլլայ՝ հաստատ վկայութիւն մը ունեցած ըլլան : Ինչո՞ւ համար կրթեալ ազգաց մէջ կառավարութեան օրէնքները կը գրեն միշտ , փոխանակ զանոնք կենդանի բարբաւով բոլոր դատաւորներուն և ժողովուրդին հաղորդելու : Ըմէն մարդ գիտէ՝ որ եթէ չգրեն ու բերնանց աւանդեն , շատ տեղեր՝ շատ մարդիկ ծուռ կը հասկընան , և ուրիշներուն ալ ծուռ կը հասկըցընեն , հազարումէկ վէճեր կ'ելեն . մէկը մէկ կերպով մը կը մեկնէ՝ մէկալը ուրիշ կերպ . և վերջապէս ան բանիւ աւանդեալ պարզ և յստակ օրէնքները՝ անանկ խառն և սկիզբն ու վերջը անյայտ թնձուկ մը կը դառնան , որ անհնար կ'ըլլայ քակելը : Բայց թէ որ գրեն , աս բաներուն շատը կը խափանին , ինչպէս որ ամէն բարեկարգ ազգաց մէջ ալ ասանկ կ'ընեն :

Թէ ինչպէս աւանդութիւնները երթալով կը մեծնան :

Ըս ամէն մարդ գիտէ՝ թէ պատմութիւն մը որ քանի մը անձանց բերնէ անցնի , քիչ

շատ կը փոխուի : Պօլիս հրդեհ մը կ'ըլլայ .
 ըսենք [Թէ քսան տուն մը կ'այրի : Ընմի-
 ջապէս այրած տուները քառասուն յիսուն
 կ'ըլլան : Քանի մը հոգիի բերնէ անցնելէն
 ետեւ, կը նայիս որ համրանքը հարիւրի է ե-
 լեր . և պատմութիւնը մինչև () միւսնիս հաս-
 նելուն, գուցէ երեք չորս հարիւր տուն մը
 խիր կը դարձնեն : Բերնէ բերան անցնող
 գացող լուրը՝ ձիւնէ զնտակ կը նմանի, որ քանի
 գլորես՝ այնչափ կը մեծնայ : Ըմէն մարդ կըր-
 նայ միտք բերել անանկ սքանչելի և այլան-
 դակ պատմութիւններ, որոնց սկզբնաւորու-
 թիւնը մէկ մէկ ոչինչ դիպուածներ եղած
 ըլլան : Հրէից աւանդութիւնները շատ յար-
 մար օրինակ են բանաւոր աւանդութեանց
 երթալով աճելուն և բազմանալուն : Ըս
 աւանդութիւնները՝ Եզրասին օրերէն ետեւ
 (Վրիստոսէն չորս հարիւր յիսուն տա-
 րիի չափ առաջ,) շատ չանցած սկսան
 ելլել : Մինչև Վրիստոսի ժամանակը խիստ
 շատ բազմացան, և կէսէն աւելին Սուրբ Գը-
 րոց ուղղակի հակառակ էր : Մինչև եր-
 կրորդ դարուն մէջ տեղուանքը՝ յետ Վրիս-
 տոսի, այսինքն՝ աս աւանդութեանց Հրէից
 մէջ մտնել սկսելէն վեց հարիւր տարի ետ-
 քը, այնքան շատցան՝ որ ալ մարդ կարող
 չէր ամէնը միտք պահել : Վասն որոյ հարկ
 եղաւ որ գրեն . որչափ աւանդութիւն որ կար
 մէկտեղ ժողովեցին ու գրքի մը մէջ գրե-
 ցին, և անունը դրին Սիշնայ : Բայց աս
 աւանդութիւնները պարզելու և մէկ մէկու
 յարմարցընելու համար մեկնութիւն մըն ալ

պէտք էր. մեկնութիւնն ալ շինեցին՝ և ա-
նունը դրին կեմարայ. և աս Միշնան ու
կեմարան միատեղ՝ թալմուտ կ'անուանէին :
Բաբելոնեան թալմուտը ասաներկո՛ւ կատոր մա-
ծաւ խողրո Գրէր է, որոնք Հրէայք Հին կտա-
կարանէն շատ կը կարդան, և մինչև այ-
սօր՝ հօրերնուն պէս « Լստուծոյ խօսքը բա-
նի տեղ չեն դներ, իրենց աւանդութեան
պատճառաւը » :

Եւսեբիոս պատմագրին վկայութիւնը :

Ոչ աւանդութեանց որչափ քիչ վստա-
հութեան արժան ըլլալը ցուցնելու համար՝
հազարաւոր վկայութիւն կրնանք բերել :
Եւսեբիոս վաղեմի եկեղեցական պատմագի-
լը, եկեղեցոյ պատմութիւնը գրելու ա-
տենք՝ անցած գացած անցքերուն վրայ տե-
ղեկութիւն մը ստանալու յարմար միջոց
մը չգտնուելով՝ դէմը ելած դժուարութիւն
ներուն համար կը դանդաղի և կ'ըսէ, (Գիրք
Լ. Գ՛. 1). « Լչնհետ՝ անկոխ ճամբայ մըն
է դացածնիս . . . մենէ առաջ գացող ճամ-
բորդներուն ոտիցը նշանը անգամ անհնար
է գտնել . գտած բաներնիս միայն ոմանց
օրովը եղած քանի մը բաներու անստոյգ
պատմութիւններն են, պէս պէս եղանակ-
ներով մինչև մեր օրը հասած » : Շատ քիչ
անգամ կը յիշէ աւանդութիւնը, իբրև մի-
ջոց եկեղեցական պատմութեան վերաբե-
րեալ իրերու վրայ տեղեկութիւն ստանա-
լու . իր առած խօսքերը նախնի մատենա-

գիրներէ են. ինչպէս՝ Երանոսէն, Հեկեսիփոսէն, Դիոնեսիոսէն, ևն. և սակայն Եւսեբիոս՝ Յովհաննէս առաքեալին վախճանելէն միայն երկու հարիւր երեսուն տարիի չափ ետքը զրեց ասոնք : Մատթէոսի և Դուկասու գրած իրարմէ տարբեր Քրիստոսի ազգահամարներուն վրայ խօսած ժամանակը, երկուքը իրարու յարմարցընելու համար այս ինչ աւանդութենէն ասանկ կը սորվինք չըսեր. Թէպէտև նախնի քրիստոնեայք գիտցած ըլլալու էին ասոր ճմարիտ մեկնութիւնը, և մէջերնին աւանդութեան նիւթ մը եղած ըլլալու էր աս. սակայն Եւսեբիոս աս բանիս մէջ աւանդութեան խօսք չընէր բնաւ, հապա նախնի պատմագիր Միքրիկանոսի գաղափարը կը ցուցընէ՝ իբրև հաւանական : Ինչնութիւն աս տարբերութեանը : Գիրք՝ Ե. Գլ. 7 :

Հռովմայ եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներուն յաջորդութիւնը :

Վարձեալ՝ նոյն իսկ նախնի ժամանակները (Յօհաննէս առաքելոյն օրերէն մինչև երկրորդ դարը,) Հռովմայ եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներուն յաջորդութեանը վրայ հակասական պատմութիւններ կային : Եւսեբիոս կ'ըսէ թէ առաջին եպիսկոպոսը Ղինոսն էր, երկրորդը Ղնակլեդոս, և երրորդը Կղեմէս : Գիրք՝ Գ. Գլ. 13, 15 : Բայց Տերտուղիանոս՝ որ երկրորդ դարու հայրապետ էր, Բուֆինոս և այլք՝ Կղեմէսը առաջին եպիսկոպոս

կ'ընեն¹ : Եւ դարձեալ՝ Եպիփանս և Օփ-
դադոս՝ (չորրորդ դարու մէջ,) Լիփոսը դուրս
կր ձգեն, և Լինակլեդոսն ու Քլեդոսը Կղե-
մէսէն առաջ կ'անցընեն : Հերոնիմոս Օգոս-
տինոս Դամասոս և ուրիշներն ալ Կղեմէսը չոր-
րորդ յաջորդ կը դնեն, և ասանկ կը շարեն, Լ-
նակլեդոս՝ Քլեդոս՝ Լիփոս՝ ամենէն վերջը
Կղեմէս : Ըրդ թէ որ աւանդութիւնը՝ ո-
մանց ըսածին պէս՝ շատ ապահով վկայ մըն
է, զարմանք՝ որ կայսերական շուովմայ Ե-
պիսկոպոսներուն յաջորդութեան կարգը եր-
կու դարու մէջ կը խանգարէ : Ո՛ր թողունք
որ՝ պապականաց ըսածին նայելով՝ շուովմայ
Եպիսկոպոսը բոլոր Եկեղեցոյն գլուխն էր,
որուն համայն քրիստոնեայք հնազանդելու
էին, որ ինքը Վրիստոսի տեսանելի պատ-
կերն էր աշխարհիս մէջ : Պապականները
աւանդութեան վկայութենէն ՚ի զատ ուրիշ
վկայութիւն մը չունին Պետրոս առաքելոյն
շուովմայ Եպիսկոպոս ըլլալուն, և իր գերա-
գոյն իշխանութիւնը (այսինքն՝ իրենց ըսա-
ծին նայելով՝ բոլոր Եկեղեցոյն վրայ ունե-
ցած իշխանութիւնը,) մէկու մը յանձնե-
լուն : Սակայն աս ասե՛նամե՛ծ աւանդը ո-
րո՛ւ տալը չեն գիտեր : Պետրոսի վախճա-
նելէն երկու հարիւր տարի ետքը՝ չկրցան
ստուգել առաքելոյն յաջորդին՝ և կամ շուով-
մայ Եկեղեցոյն առաջին Եպիսկոպոսին ով
ըլլալը : Ոմանք Կղեմէսն էր առաջինը՝ կ'ըսէին .

¹ Tertullian de Præsc. hæret. C. 32. Ruffinus, Recog. P. 398.

ուսմանք առաջինը Վինսան էր, Վրեմիտը եր-
րորդ էր կ'ըսէին. ժամանակ անցնելէն ե-
տե ուսմանք ալ կ'ըսէին թէ Միակերպոսն
էր առաջինը, մէկ քանիներնին ալ կը հաս-
տատէին թէ Վրեմիտ չորրորդ յաջորդ էր :
Միտանկ ճշմարտութիւն մը այսքան ժամանակ
առանդութիւնով անփոփոփ չմնալէն ետե,
ալ ինչ վստահութիւն կը մնայ ուրիշ բա-
ներու մինչև մեր օրը ապահով հասնելուն
վրայ :

Զատիկ օրուան վրայ եղած վէճը :

Երկրորդ դարուն մէջ զատիկ օրուան
վրայ եղած վէճն ալ օրինակ բերենք : Մի
ատենները ամէն եկեղեցւոյ մէջ մտած էր
Վրիստոսի յարութեան օրը տօնելու սովա-
րութիւնը. արեւելեան եկեղեցիները՝ արե-
ւմտեան եկեղեցիներէն զատ օր մը կը կա-
տարէին աս տօնը : Երկու կողմէն ալ կը
պնդէին՝ թէ իրենց զատիկ ըրած օրն է ա-
ռաքելական աւանդութեանց սահմանած օ-
րը : Մի մէջերնին եղած վէճը այնչափ տաք
ցաւ՝ որ Վիլիզոր Հոսովնայ եպիսկոպոսը՝ իւ-
րև հերետիկոս բանադրեց Միտայ եկեղեցի-
ները : Եստեֆիոս, Գերթ Ե. ԳԼ, ԻԻ, ԻԿ : Մի
բանը իջտաննէս առաքեալը աչքով տես-
նողներէն ոմանց կենդանութեանը պատու
հեցաւ. որով յայտնի կը տեսնուի՝ թէ որ
չափ շուտ անստոյգ եղան առանդութիւն-
ները, և մեծ վէճեր հանեցին եկեղեցիներ-
ուն մէջ :

Դիւրին բան է աւանդութեանց անստուգութիւնը ցուցնելու համար՝ ասոր պէս հազարաւոր օրինակներ բերելը. բայց կարելի է որ ոմանք ըսեն՝ թէ ասոնք պատմական ճշմարտութեանց վերաբերեալ օրինակներ են, հաւատոյ և վարդապետութեանց վերաբերեալ բաներու մէջ աւանդութեանց չսխալելուն ամենեկին չեն դաչլիր. և արդ ցուցունենք՝

6. Թէ հասարոյ և վարդապետութեանց վերաբերեալ բաներու մէջ՝ զանազան եկեղեցիներ երարու դէմ աւանդութիւններ ունին :

Ե. Օրինակ՝ Հռովմայ Պապին Գերագոյն էշխանութեանը վարդապետութիւնը :

Ըսիկայ շատ երևելի վարդապետութիւն մըն է : Թէ որ Քրիստոս՝ Հռովմայ Պապը իրեն փոխանորդ դրած է աս աշխարհիս մէջ, արդարև շատ մեծ մեղք դործած կ'ըլլանք՝ թէ որ իր պատիւը չճանչնանք և չ՛նազանդինք իրեն : Հռովմէականք՝ աս վարդապետութիւնը հաւատոյ էական մասն կարծելով, անանկ կը հաւատան՝ թէ աս վարդապետութիւնը գիտութեամբ չընդունողին փրակութիւն չկայ՝ : Հայոց, Յունաց, Բարուոց, և՛, եկեղեցիները չեն ընդունիր ասիկայ : Պապականք կը հաստատեն՝ թէ առաքելական ստոյգ աւանդութիւն ունին աս վարդապետութեան ճշմարտութեանը վկայ : Հայոց, Յունաց և ուրիշ եկեղեցիներ կը սնդեն՝ թէ իրենք ալ ստոյգ առաքելական

¹ Տես աս գլխուն վերջը դրուած ծանօթութիւնը :

աւանդութիւն ունին ան վարդապետութեա
նը դէմ . այսինքն՝ թէ Հռովմէականաց ա
ւանդութիւնը սուտ է : Ըրդ՝ ինչպէս իմա
նանք ասոնց որուն ճշմարիտ ըլլալը : Թէ
որ բազմութեան նայինք, Հռովմայեցւոց ե
կեղեցին, Հայոց, Յունաց և Բարբոց եկե
ղեցիներէն՝ ամէնը մէկտեղ առնելով՝ շատ
ւոր է : Բայց ասոր ասանկ ըլլալով՝ անոն
ցը աւելի հաւանական է կրնանք ըսել :
Կամ Հայոց և Յունաց եկեղեցիները սուտ
են՝ և Պասլին իշխանութեանը հնազանդե
լու են, և կամ Հռովմէականաց աւանդու
թիւնը սուտ ըլլալու է : Եւ ամենէն շատ
ւոր անունով քրիստոնէից մէկ երևելի ա
ւանդութիւնը, (որուն համար փրկութեան
հարկաւոր է կ'ըսեն) թէ որ սուտ ըլլայ, ալ
ինչ վստահութիւն կր մնայ աւանդութեանց
վրայ :

Ի՛նչ օրինակ Սուրբ Հոգւոյն Բղխատի :

Հռովմայեցւոց եկեղեցին կր դաւանի՝ թէ
Հոգին Սուրբ կր բղխի ՚ի Հօրէ և յՈրդ
ւոյ . Յունաց եկեղեցին կր դաւանի՝ թէ Հո
գին Սուրբ ՚ի Հօրէ միայն կր բղխի : Եր
կուքն ալ կր պնդեն՝ թէ հաստատուն և
առաքելական աւանդութիւն կայ իրենց վար
դապետութեանը կողմէն : Ըսկէ ՚ի զատ՝ եր
կու կողմէն ալ Մթանասեան Հանգանակը
կ'ընդունին . Բայց Յոյները յանցանք կր ճը
ղեն Հռովմէականաց վրայ ըսելով՝ թէ ա
նոնք « Որդի » բառը դուրսէն խօթեցին .

Հռովմայեցիք ալ անոնց համար կ'ըսեն՝ թէ անոնք ան բառը մէջէն վերցուցին : Եւ սակայն ամէն անգամ առ հանգանակը կար դայնուն, երկուքն ալ կ'ըսեն թէ՝ « Ըսէ կաթուղիկէ հաւատքը . և թէ որ մէկը հաւատարմութեամբ առ հաւատքը չընդունի, չկրնար փրկուիլ » : Ըրդ՝ ասոնց երկուքին մէկը հարկաւ սուտ ըլլալու է . երկուքն ալ աւանդութիւն ունին իրենց կողմէն . ուրեմն երկու աւանդութեանց մէկը անշուշտ սուտ ըլլալու է . վասն զի ուղղակի հակառակ են իրարու :

Եւ առ աւանդութիւնները երկու կողմէն ալ փրկութեան հարկաւոր սեպուած բանի մը համար են . քանզի երկուքն ալ կը հատառեն թէ մինակ իրենք են ճշմարիտ եկեղեցին, որ անկէ դուրս փրկութիւն չըկայ¹ . և ով որ առ Հոգւոյն Արքայ բղխման վրայ ընդունած վարդապետութիւններնուն հաւանութիւն չտայ եկեղեցիներնուն մէջ չեն առներ :

Վ . Հայոց եկեղեցոյն ճանկանց Հաղորդութեան աստուծոյ սովորութեանը ու վարդապետութեանը օրինակ բերենք :

Հռովմայեցւոց եկեղեցին չընդունիր առ վարդապետութիւնը և կը դատապարտէ : Տըրիտենդեան ժողովը հրատարակեց՝ (ժողով. 16. 4). Վ . կանոն 4,) թէ « Ով որ կը հատառէ թէ չափահաս չեղող տղայոց Հաղորդութեան խորհրդոյն մասնակցիլ հար-

¹ Տես առ պիտան վերջը դրուած ծանօթութիւնը :

կաւոր է, անիծեալ ըլլայ» : Հայոց եկեղեցին, թէև առանց Հաղորդութեան տղայք չեն փրկուիր չղսեր, սակայն շատ «Տարկաւոր» և զանց չառնուելու բան մը սեպելուն համար՝ Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն նզովքին տակն է : Տրիտենդեան ժողովը կ'ընդունի թէ հին ժամանակները աս սովորութիւնը կար «քանի մը տեղ» (in quibusdam locis) ըսելով՝ ասոր առաքելական աւանդութիւն չըլլալը կը հաստատէ : Բայց Հայոց եկեղեցին կը պնդէ թէ առաքելական աւանդութիւն է, և ամէն եկեղեցի պարտական է հնազանդութեամբ ընդունիլ : Ըհա ուղղակի հակառակութիւն մը. և ո՛վ պիտի տայ ասոր վճիռը :

Իրարու հակառակ աւանդութեանց անթիւ ըլլալը :

Դիւրին է շատ ուրիշ երևելի վարդապետութիւններ յառաջ բերել, որոնք աս եկեղեցին մէկ կերպով մը՝ և ան եկեղեցին ուրիշ կերպով մը, և մի և նոյն եկեղեցւոյ մէջ մէկ բաժանումը աս կերպով և միւս բաժանումը ան կերպով կ'ընդունի, ուղղակի իրարու հակառակ առաքելական աւանդութիւններ վկայ բերելով : Բայց Տարկաւոր չէ : Բաւական է ան երեք յիշածնիս, որոնք մէկը չկրնար ուրանալ. և ասոնց գէթ երկուքը այնչափ Տարկաւոր սեպած է աս կամ ան եկեղեցին, որ փրկութիւնը մինակ իրեն կը յատկացնէ : Ըրգ՝ ասանկ գլխաւոր վարդապետու-

Թեանց վերաբերեալ աւանդութիւններուն
 սրբ շիտակն ըլլալը յայտնի չըլլալէն ետե,
 ալ ի՞նչ արժէք կ'ունենան աւանդութիւն-
 ները : Ո՛վ կրնայ աւանդութեան ձեռօք
 փրկութիւն գտնել : Ո՛վ կրնայ ցուցնել
 ուրիշ վարդապետութեանց վերաբերեալ
 աւանդութիւններուն շիտակը որն ըլլալը : Եւ
 ուր կրմնայ ան մարդոցը վարդապետութիւ-
 նը, որոնք կ'ըսեն թէ՛ միայն ան աւանդու-
 թիւնները ընդունելու ենք, որոնց վրայ ա-
 մէնք համաձայն են, այսինքն՝ զորոնք ամէն եկե-
 ղեցի* ամէն ասէն ընդունած են : Թէ որ եր-
 կու եկեղեցի ուղղակի իրարու հակառակ
 աւանդութիւններ յառաջ կը բերեն փրկու-
 թեան հարկաւոր սեպուած վարդապետու-
 թեան մը համար, ալ ի՞նչ սպառնառ բե-
 րել հնար է փոքր բաներու վերաբերեալ
 աւանդութեանց իրարու համաձայն ըլլալուն :
 Թէ որ աս եկեղեցին ան եկեղեցոյն փրկ-
 կութիւնը անհնար բան կը սեպէ՝ անհամա-
 ձայն աւանդութիւններ ունենալնուն հա-
 մար, համաձայն աւանդութիւններնին ալ
 ամենեւին չօգնէր իրենց փրկութեանը :

Աւանդութիւն բռնող եկեղեցիները միայն իրենց
 աւանդութիւնը կ'ընդունին :

Սակայն ճշմարիտն աս է որ ամէն աւան-
 դութիւն բռնող եկեղեցի իր աւանդութիւն-
 ներէն զատ ուրիշ աւանդութիւն չընդու-
 նիր . և ուստի ուրիշ եկեղեցիներու աւան-
 դութիւններէն միայն անոնք կ'ընդունի, ո

բոնք հասնաձայն կու գան իրեն բռնածին . այսինքն՝ բոլոր միւս աւանդութիւնները իր աւանդութիւններուն հետ կը բազդատէ, և իրեններէն տարբեր գտած աւանդութիւնները չընդունիր : Ուրեմն իր ընդունած աւանդութիւնները առ հասարակ ամենուն ընդունած աւանդութիւններ չեն, այլ միայն իրեններն են : Արդ՝ ո՞րն է ան ճշմարիտ աւանդութիւն ունեցող ճշմարիտ եկեղեցին :

Թէ որ Հայազգի մը ըսէ թէ «Եկեղեցւոյ աւանդութիւնները կ'ընդունիմ », անոր կը հարցընեմ թէ՝ «Ատ ընդունած աւանդութիւններդ ո՞ր եկեղեցիինն է . Հայոց, Յունաց, Հռովմայեցւոց, թէ Մարոնաց : Ասոնց ամէնքն ալ չես կրնար ընդունիլ վասն զի մէջերնին շատ իրարու դէմ աւանդութիւններ կան : Ուստի քեզի հարկ կ'ըլլայ ասոնցմէ մէկունը ընտրել . բայց ինտո՞ր կ'որոշես որունը շիտակ ըլլալը » :

Թէ որ առաքելական և փրկութեան հարկաւոր սեպուած և աշխարհիս մէջ գրտնուող անունով քրիստոնէից մեծ մասէն ընդունուած աւանդութեանց մէկ քանին սուտ են, (որ ասիկայ բոլոր Հայերն ալ խոստովանելու են,) միւսներուն սուտ չըլլալը ի՞նչպէս գիտես, և աւանդութեանց վրայ ալ ի՞նչպէս վստահութիւն կը դնես : Հռովմայեցւոց եկեղեցին կ'ըսէ թէ իմ աւանդութիւններս են շիտակը : Յունաց եկեղեցին կ'ըսէ թէ քուկիներդ սուտ են, շիտակը իմիններս են : Ի՞նչ ապացոյց կայ կամ ասոր կամ անոր շիտակ ըլլալուն :

Աւանդութիւն ընդունողները կը խոստովանին թէ
աւանդութեան վրայ յոյս դնել չըլլար :

Վոյն իսկ աւանդութիւն ընդունող եկեղեցիները կը խոստովանին թէ աւանդութիւնը վստահութեան արժան չէ : Ո՞ր ժողովը երբեք էր ձճիւնները անգիր ասանդութեամբ ըողոց : Ո՞ր Պապը երբեք էր հրովարտահները անգիր ասանդութեան յանջնեց : Ո՞ր եկեղեցին ասանդութեան վրայ վստահութեան կը դնէ անանկ Բաներոան մէջ, որոնք կ'ուսէ որ ապահով է անխոփոխ մնան : Ո՞ր եկեղեցին ասանդութեանը օգնութեան կը կանչէ անանկ Բաներոա համար, զորոնք կրնայ Աստուածաշունչէն ապացոյցանել :

Ամենուն ընդունած աւանդութիւնները :

Ո՞ր աւանդութիւնները Սուրբ Գրոց վրայ աւելցած են անոր պակասութիւնը լեցրնելու համար, ինչպէս որ կ'ըսեն աւանդութեանց ջատագովները, պէտք էր որ ուրոջ և կատարեալ բան մը ըլլային : Բայց տես որ, աւանդութիւնը անանկ անորոջ բան մըն է, որ անհնար է իբրև կանոն գործածել : Ամենէն շատ աւանդութիւն սիրող եկեղեցին չհամարձակեցաւ գրոյ անցրնել և հրատարակել ան աւանդութիւնները, որոնք հաւասար են Սուրբ Գրոց և կամ անոր պակասը կը լեցրնեն : Չանոնք սորվել ուզողը եկեղեցիին հարցրնելու է, այսինքն քահանաներուն : Մէկ եկեղեցոյ

մը քահանաները՝ եպիսկոպոսները և պատ-
 ըրիարգները՝ ուրիշ եկեղեցւոյ մը եկեղեցա-
 կաններուն հակառակ պատասխան մը կ'ու-
 տան մի և նոյն խնդրոյն : Ընոնք թէ որ
 իրարու չհամաձայնին, մենք ինչպէս վճիռ
 տանք : Եթէ աս ներկայ դարուս մէջ հա-
 մաձայն են՝ ինչպէս գիտնանք բոլոր անցեալ
 դարերու մէջ ալ համաձայն ըլլալնին : Տը-
 գէտ գիւղական մը՝ ընդունելու աւանդու-
 թիւնները գիտնալու համար՝ ամէն դարու
 և ամէն տեղոյ եկեղեցիներուն պատմու-
 թիւնները սորվելով է : Եթէ առկաստրակ ա-
 մենայն ընդունած աւանդութիւնները ընդու-
 նելու է ըստղներուն նայինք՝ անանկ ընելու
 է : Ըս անկարելի բան է . և ըսենք թէ
 սորվի աս բոլոր պատմութիւնները, անա-
 տենն ալ ինչ կ'անցնի ձեռքը : Ըմենայն
 վստահութեամբ կը հաստատեմ, և գի-
 տեմ ալ որ մէկը կարող չէ ուրանալ,
 թէ Չ Կ Ե Յ Մ Է Կ Ի Ե Ն Մ Ը, Ո Բ Ո Ի Ն Ն Ը Ը
 Մ Ե Բ Ի Տ Ը Լ Լ Ե Լ Ը Ե Մ Է Ն Գ Ե Բ Ո Ի Ե Ի
 Ե Մ Է Ն Տ Ե Դ Ի Ո Յ Ե Կ Ե Դ Ե Յ Ի Ն Ե Բ Է Ն
 Ե Ռ Զ Ե Ս Ե Բ Ե Կ Ը Ն Գ Ո Ի Ն Ո Ի Ե Ն Ե Ի Ե Ն
 Գ Ո Ի Թ Ե Ն Է Մ Ը Կ Կ Ե Յ Ե Ե Լ Ը Լ Լ Ե Յ,
 Ե Ի Ս Ո Ի Բ Ի Գ Բ Ո Յ Մ Է Չ, Գ Բ Ո Ի Ե Ն Կ Ե Ս
 Ե Ն Կ Է Ե Պ Ե Յ Ո Ի Յ Ո Ի Ե Ն Չ Զ Ը Լ Լ Ե Յ . և
 ուստի ամենևին կարօտութիւն մը չունինք
 աւանդութեան :

Ծ ԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Սերը ըսինք թէ, Հռովմայեցոց եկեղեցին՝ Պապը իբրև գլուխ եկեղեցոյ ճանչնալը և անոր հնազանդիլը փրկութեան հարկաւոր կը սեպէ : Իսինք ալ՝ թէ Յունաց եկեղեցին իրմէ դուրս եղողներուն փրկութիւն չտար : Գիրքիս հետագայ մասերուն մէջ աս երկու բաներն, ու նաև Հռովմայեցոց և Յունաց եկեղեցիներուն մէկզմէկ նշովելն ու բանադրելը, և երկուքնին մէկտեղ Հայոց եկեղեցիին վրայն զովք կարդալը փաստ պիտի բերենք եկեղեցոյ անսխալութեան դէմ . վասն որոյ աղէկ սեպեցինք՝ որ ասոնք աղէկ մը հաստատելու համար մէկ քանի վկայութիւններ դնենք հոս :

Ե

Հռովմայեցոց եկեղեցին կը հաստատէ թէ իրմէ դուրս եղող եկեղեցիներուն փրկութիւն չկայ :

Հռովմայեցոց եկեղեցին անանկ կը վարդապետէ՝ թէ իրմէ դուրս փրկութիւն չըկայ, թէպէտ շատ մարդ կ'ուրանայ ասոր ասանկ ըլլալը : Պիտո և Պապը՝ Ենգղիոյ Եղիսաբեթ Թագուհին իշխանութենէն իջուցած կոնդակին մէջ աս խօսքերը կ'ընէ . « Ի բարձունս Թագաւորոցը, որուն տըրուած է երկնից և երկրիս զօրութիւնները, մէկ Սուրբ՝ կաթուղիկէ և Եռաբեւա

կան եկեղեցի մը՝ որ անկէ Դոբրա Գրիգորիան շէյ՝ յանձնեց Գրիգորի մէջ հոգիի ճշ, այսինքն Պետրոսի՝ առաքելոց գլխաւորին, և անոր յաջորդին՝ Հռովմայ եպիսկոպոսին, սր լիակատար իշխանութիւնով կառավարէ զանիկայ, » : Հատոր 2. Երես 314 : Պիոս Կ. Պապին հանգանակին մէջ, (որ բոլոր եկեղեցին կ'ընդունի, և ո՛վ որ դուրսէն Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ մտնել ուզէ՝ կրպահանքէն որ հաւանութիւն տայ անոր,) սա խօսքերը կան. « Ըս ճշմարիտ կաթոլիկէ հաւատքը, որ անկէ Դոբրա մէջ շէյնար Գրիգորի, որ զանիկայ այժմ յայտնապէս կը դաւանիմ, » և : Ըս ճշմարիտ կաթոլիկէ հաւատքին ինչ ըլլանալ տասնևչորս յօդուածով գրուած է աս հանգանակին մէջ, որուն երեքտասաներորդը աս է. « Հռովմայ սուրբ՝ կաթոլիկէ և առաքելական եկեղեցին՝ բոլոր եկեղեցիներուն մայրն ու թագուհին կը ճանչնամ, և երդմամբ կը խոստանամ ճշմարիտ հնազանդութիւն ընել Հռովմայ եպիսկոպոսին, որ Սուրբ Պետրոսի՝ առաքելոց իշխանին յաջորդն է, և փոխանորդ Յիսուսի Քրիստոսի » : Յատուած 11 ճոց Տրիպենդեան ժողովոյն : Կաթոլիկէ հաւատքը՝ որուն համար եկեղեցին կ'ըսէ թէ հարկաւոր է փրկութեան, կրպահանքէ՝ Պապը Քրիստոսի փոխանորդ և բոլոր եկեղեցիներուն գլուխ ճանչնալ : Ուստի ո՛վ որ աս վարդապետութիւնը չ'ընդունիր, կաթոլիկէ հաւատքը ընդունած չ'ըլլար, և փրկութիւն չ'կայ անոր :

Ըստ տեղի արևելեան եկեղեցիներէն եղող ոմանք, որ չեն ուզեր Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն զիրենք փրկութենէ զրկելը ճշմարիտ սեպել, աս վկայութիւնները ջրել կ'ուզեն, անդելով թէ պապական բարձրագոյն իշխանութեան հնազանդիլը՝ կաթուղիկէ հաւատոյ մաս չէ : Սակայն Պատպերն ու ժողովները յայտնապէս ասոր հակառակը կը քարոզեն : Ինչպէս՝ Լատերանի հինգերորդ ընդհանրական ժողովը (ժողով Վ.Ս. Երեւ 311 . Լապէ, հատոր 14 ,) կը հաստատէ՝ թէ « Իրիտալիան հարկաւոր է՝ որ Քրիստոսի էկեղեցւոյն մէջ Գոնուսի Բողոք հաստատելէ մարտի՝ Հռովմայ Կահանայապետին հնազանդ ըլլան՝ Պոնտիֆալիստս Բ. Պապը (Լատերանիանդէս Տէյրէրալէս, Extravagantes Decretales, L. I. De Majoritate et Obedientia) հետեւեալ խօսքերը կը գրէ . « Բացարձակապէս կը վճռենք, և հրապարակաւ կը քարոզենք, թէ Իրիտալիան էապէս հարկաւոր է որ ամէն մարդ Հռովմայ Կահանայապետին հպարակի, » : Porro subesse Romano pontifici omnem humanam creaturam declaramus, definimus, et pronunciamus, omnino esse de necessitate salutis : Ըստ հետեւեալ խօսքերն ալ Ուրպան Ի՛ին իր ձեռօքը և երեւոտնուովեց կարդինալի ձեռօք կնքեալ մէկ կոնդակէն առնուած է . „ Ըմենակարող Ըստուծոյ՝ Հօր՝ և Որդւոյ՝ և Սրբոյ Հոգւոյն իշխանութեամբը, Սուրբ Պետրոսի և Պո.

¹ Քաղուած . Մեղինոս քաղաքը՝ 1826ին Պապին հրամանաւը տպեալ՝ Արարք ժողովոց անունով գրքէն :

ղոսի՝ և մեր իշխանութեամբը կը նյդովենք և կը Բանադրենք շուսեանները, Ուլթըլիֆեանները, Վաւերականները, և . . . ու նաեւ աս օրերս էլած հերշո-ածողները, և պանոս ամենը, որոնք յամառութեամբ լին հնազանդիր մեղի, և շուովմայ տահանայապետին արժան էղած հըղապահութիւնը լին ընէր», : (Հատ . 1 . էրէս 118) : Եւ արդարև թէ որ Պապին պահանջած իշխանութիւնը վաւեր ըլլայ, իրեն ընդդիմութիւն ընէլը՝ Մատուծոյ ընդդիմութիւն ընէլ կ'ըլլայ : Վասն զի Գրիգոր Պապին կա նոնագրքին մէջ (Գիրք . 9 . Գլ . 12) ասանկ գրուած է . « Չէ թէ մարդ, այլ Մատուծ է, որ կը զատէ զանոնք, որ շուովմայ քահանայապետը կը կտրէ եկեղեցիէն՝ աստուածային իշխանութեամբ մը . որ քնիւ չէ Բէլի մարդոս, այլ ճշմարիտ Մատուծոյ տեղն է նստած », . (Qui non gerit vicem puri hominis sed veri Dei :¹)

Պապական աստուածաբանները կը սորվեցընեն թէ ճշմարիտ եկեղեցիէն դուրս փրկուութիւն չկայ . և թէ ճշմարիտ եկեղեցին միայն շուովմայեցւոցն է : Ինչպէս Տէնս (որուն Մատուծաբանութիւնը՝ ինչպէս որ բնիք՝ Եւրոպայի դպրոցներէն շատերուն մէջ գործածուածն է,) կ'ըսէ . « Վաւերանի չոր .

¹ Վերագրեալ քաղուածները Magnum Bullarium Romanum գրքէն առնուած են, որ կը պարունակէ Պապերու կոնդակներ, իրենց վճիռովը հրատարակեալ . աս գիրքը շատ մեծ յարդ ունի հասովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ :

բորդ ժողովոյն նայելով, եկեղեցիէն դուրս մէկուն փրկութիւն չկայ : Բսուած խօսքերէն կրնանք իմանալ՝ թէ որոնք են զինուորեալ եկեղեցւոյն անդամները. ամէն անոնք, որ ճշմարտապէս մկրտեալ են, արտաքուստ Վաթուղիկէ հաւատքը կր դաւանին, եկեղեցւոյ խորհուրդներուն կը մասնակցին, և կը հպատակին եկեղեցւոյ օրինաւոր հովիւներուն, և յտակադէս Հռովմայ ԳահաՆայադէոսին : (Յաղագս Եկեղեցւոյ, Թիւ 70) : Հասարակ ժողովրդոց համար գրքեր հրատարակողներուն աս նիւթիս վրայ ինչ կերպ խօսքերընելը՝ 1844ին՝ ի վէնետիկ տպեալ ջաւատագովութիւն Ուղղափառ Հաւատոյ անունով գրքին մէջ աղէկ կը տեսնուի : « Չը կրնար փրկուիլ մէկը՝ ինչուան որ Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցւոյն մէջ չգտնուի, և անոր անդամը չըլլայ » : Երե՞ 48 : « Վերը ըսած նշաններս Հռովմէական եկեղեցւոյն վրայ կան . իսկ անկէ դուրս եղած եկեղեցիներուն մէջը չկան . ուրեմն միայն Հռովմէական եկեղեցին է Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցին, և բոլոր ուրիշները սուտ են » : Երե՞ 182 : Թասսոնի Լ'պացոյցք Երօնի գիրքն ալ (տպեալ ի վէնետիկ՝ 1844,) աս նոյն վարդապետութիւնը կը հաստատէ, թէպէտ Հայոց համար շինուած ըլլալուն՝ թարգմանիչը ծածկաբար է անցեր ան տեղուանքը : « Ճշմարիտ եկեղեցի Քրիստոսի է Հռովմէականն . կամ որ նոյն է, ճշմարիտ եկեղեցին է ղեկավարեալ ի յաջորդացն Պետրոսի : Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցին Հռովմէ-

ականն է . կամ որ նոյն է , ճշմարիտ եկե-
 ղեցին Պետրոսի յաջորդներէն առաջնորդեալն
 է » : Երէս 319 : Յունաց համար կ'ըսէ . « Օր
 չկարեն ժխտել և նոյն իսկ Յոյնք հերձեալք-
 որ ասիկայ հերձուածող Յոյներն ալ չեն
 կրնար ուրանալ » : Երէս 320 : Օարմանալին
 աս է՝ որ շայոց եկեղեցին ազատելու հա-
 մար՝ անոնք Յունաց պէս չուովմէականաց
 եկեղեցիէն չռաժնուեցան կ'ըսէ , հապա կա
 պուած մնացին : « Մանաւանդ թէ յոլովք
 ՚ի համարոյ Յունական ընդակցութեան ,
 շայք ասեմ , և Մարոնիք այլովքն հան-
 դերձ , միշտ մնացին յարեալք ՚ի չուովմէ-
 ական եկեղեցին : Կա մանաւանդ Յունաց
 հետ մէկտեղ գացողներէն շատերը , այսինքն
 շայերն ու Մարոնիք և ուրիշները , միշտ
 չուովմէական եկեղեցիին յարեալ մնացին » :
 Երէս 321 : Թաստնի աս ըսածին նայելով
 շայոց փրկութեան յոյսը՝ միայն Պապին
 գերագոյն իշխանութիւնը չուրանալնուն և
 չուովմայ եկեղեցւոյն հետ միութիւն ունենալ
 նուն վրայ ըլլալու է : 1019 Երեսին վրայ շէն-
 րիկոս ՚ի Գաղղիոյ թագաւորին ըսած խօս
 քերը ինք ալ կ'ըսէ . « Դուք այնդէք՝ թէ
 դեգերելով ընդ ձեզ՝ իմն տէրութիւն բա-
 րեկրօն՝ է առաւել կատարեալ , բայց և զայս
 ընդունիք , թէ գտանի փրկութիւն ՚ի չուով-
 մէական եկեղեցւոյ . ընդ հակառակն սրն
 դէն ուղղափառք չուովմէականք , թէ ձեզ չիք
 փրկութիւն , և ոչ այնոցիկ՝ ոյք չեն ՚ի չու-
 ովմէական եկեղեցւոյ : Դուք կրպնդէք որ ,
 եթէ ձեր մէջը մնամ , իմ բարեկրօն տէրու

Թիւնս առաւել կատարեալ կ'ըլլայ . բայց
աս ալ կ'ընդունիք, թէ Հռովմէական եկե-
ղեցւոյն մէջ փրկութիւն կայ . ասոր հա-
կառակ՝ ուղղափառ Հռովմէականները կը պըն-
դեն, թէ ձեզի փրկութիւն չկայ, և ոչ ա-
նոնց՝ որոնք Հռովմէական եկեղեցւոյն մէջ
լենն ։

Հռովմայեցւոց եկեղեցին կը բանադրէ և կընզովէ
Յունաց և Հայոց եկեղեցիները ։

Հռովմայեցւոց եկեղեցին ո՛չ միայն փրկ-
կութիւն չկայ կ'ըսէ Յունաց և Հայոց եկե-
ղեցիներուն մէջ, այլ նաև հանդիսիւ զա-
նոնք կընզովէ ու կը բանադրէ ։

1 . Ուրբանոս Բին (Տէս ' Է Վեր անդ) կոն-
դակին մէջ ասոնք “ Հերձուածողաց յա-
մառութեամբ Հռովմայ Քահանայապետին
արժանի եղած հնազանդութիւնը չմատուցա-
նողներուն ” դասն անցած են . և ուստի ա-
նոնց հետ մէկտեղ նզովեալ և բանադրեալ
են ։

2 . Ինչպէս որ առաջ ըսինք, Տրիտենդեան
ժողովը (Ժողով ԻԵ, ԳԼ . Գ, Կանոն Դ,) կը
նզովէ ու կը բանադրէ Յունաց և Հայոց ե-
կեղեցիները՝ մանկանց Հաղորդութիւն տալ
նուն համար ։

3 . Յունաց և Հայոց եկեղեցիները նզո-
վեալ են թոնֆիրմացիոնի համար եղած աս հե-
տևեալ վճիռներովը ։

“ Ով որ կը հաստատէ թէ մկրտելոց վրայ
եղած թոնֆիրմացիոնը անպիտան արարողու-

Թիւն մըն է, և ոչ թէ ճշմարիտ և արժանավայել խորհուրդ եկեղեցւոյ . կամ կ'ըսէ՝ թէ առաջուց ասիկայ լոկ մէկ հարցում մըն էր՝ որ կ'ընէին դեռահաս մկրտեւոց՝ եկեղեցիին առջևը իրենց հաւատքին պատճառը ցուցընելու համար, անիծեալ ըլլայ» :

“Ով որ կը հաստատէ թէ աս Գոնգիւրման Գիտի խորհուրդը կանոնաւոր կատարողը Եպիսկոպոս ըլլալու չէ՝ այլ քահանայ, անիծեալ ըլլայ» : Կանոնք և վճիռք Տրիտենդեան Ժողովոյն, Ժողով 12, Գոնգիւրման Գիտի վրայ, Կառն 1. և 11 :

Թէ որ հոս յիշուած Գոնգիւրման Գիտի շայոց և Գոնգիւրման ըրած դրոշմն է անատենը աս կանոններուն առաջինին անաթեման կը վերնայ վրանուն, բայց երկրորդինը կը մնայ՝ աս խորհուրդը քահանաներուն ձեռքը կատարել տալուն համար : Թէ որ ասոնց ըրած դրոշմը՝ որ է մկրտութեան ժամանակ կը իւղով օծել մանուկը, աս կանոններուն մէջ յիշուած Գոնգիւրման Գիտի չէ, (ինչպէս որ իրօք չէ,) անատենը Գոնգիւրման Գիտի ունեցած չէն ըլլար, և չունենալովնին ալ աս արարողութիւնը “անպիտան բան”, սեպած կ'ըլլան՝ և “ոչ թէ ճշմարիտ և արժանավայել խորհուրդ եկեղեցւոյ”, և ասանկով ալ աս առաջին կանոնին դատապարտութեանը տակը կ'իյնան :

Շայոց եկեղեցիին վրայ շատ ուրիշ անաթեմաներ ալ կան, բայց պէտք չէ անոնք ալ մէկիկ մէկիկ ցուցունել հոս :

Բ

Յունաց եկեղեցին կընդունէ Հայոց և Հռովմայեց
 ւոց եկեղեցիները, և իրմէ գուրս եղողներուն փրկութիւն
 չտար :

Յունաց եկեղեցին ալ՝ Հռովմայեցւոց ե-
 կեղեցւոյն պէս, միայն իւրբըզինքը կը սեպե-
 ան ճշմարիտ եկեղեցին, որ անկէ գուրս
 փրկութիւն չկայ մէկուն : Կարելի է թէ
 շատ Յոյներ իրենց եկեղեցւոյն աս բանիս
 վրայ ինչ վարդապետութիւն ունենալը չը
 գիտնալով՝ ուրանան աս բանը. սակայն աս
 ճշմարիտ է, թէ իրենց եկեղեցին ուրիշ ե-
 կեղեցիներու փրկութիւն չտար :

1 . Յունաց եկեղեցին՝ Ես եմ Ուղղափառ
 եկեղեցի կ'ըսէ . որով ըսել կ'ուզէ թէ բոլոր
 միւս եկեղեցիները կամ հերետիկոս են և
 կամ հերձուածող :

2 . Ղուանց վերստին մկրտելու՝ ուրիշ եկե-
 ղեցիներէ մարդ չեն ընդունիր : Ես ընելով
 յայտնապէս ըսել կ'ուզեն թէ ան մար-
 դուն առաջին մկրտութիւնը սուտ էր, այ-
 սինքն մկրտեալ չէր : Եւ իրենց դրութեա-
 նը նայելով՝ չմկրտուած մարդը քրիստոնեայ
 չէ : Յոյները փեռալիսն (πρωτοί) անունով
 դիրք մը ունին, որ իրենց եկեղեցւոյն օ-
 թինաց գիրքն է : Եսոյ մէջ գրուած են եօ-
 թը ընդհանրական ժողովներուն բոլոր կա-
 նոնները, և ասոնցմէ՝ ի զատ ուրիշ կանոն-
 ներ ալ, որոնք Ղաբէլական կանոնք կա-

նուանեն : Ըրդ՝ աս գրքին (տպեալ Մթէնք քաղաքը՝ 1841) Խ.Օ. Ղապեւական կանոնը կը հերքէ հերետիկոսաց մկրտութիւնը, և Խ.Ն. կանոնը կ'արդիլէ ճշմարտապէս մկրտեալներուն վերատին մկրտուիլը : Հիմա որ բոլոր պապականները՝ Հայերը և ուրիշները կը մկրտեն, ինչ պատճառաւ կ'ընայ ըլլալ՝ բայց եթէ հերետիկոս և եկեղեցիէն դուրս ըլլալուն համար : Ըս կանոններուն մեկնութեանը մէջ յայտնապէս հաստատուած է աս. «Եթէ միայն մէկ կաթուղիկէ եկեղեցի մը և մէկ ճմարիտ մկրտութիւն մը կայ, հերետիկոսներուն և հերձուածողներուն մկրտութիւնը, ինչպէս ճմարիտ կրնայ ըլլալ, որ կաթուղիկէ եկեղեցւոյն մէջ չեն, այլ հերետիկոսութիւններուն համար կտրուած են անկից» : Երեւ 30 : Ի ժողովոյն Օ. կանոնն ալ ասանկ կ'ըսէ. «Իբրեւ հեթանոս կ'ընդունինք զանոնք (հերետիկոսները), և կը մկրտենք», ևճ : Կոյնպէս և Օ. ժողովին՝ Դ.Ն. կանոնը աս խօսքը կը հաստատէ : Ի ժողովը՝ հերետիկոսներուն մէջ մէկ բաժանում մը կ'ընէ, և կ'ըսէ թէ այն ինչ տեսակները, ինչպէս Ղրիոսականք՝ Սակեդոնեանք՝ Կովատեանք՝ Կպողնարիսեանք՝ ևճ, միայն դաւանանքով օժումով կրնան ընդունուիլ. բայց զէշ տեսակները, ինչպէս Սոնդանեանք՝ Փոլեզիացիք՝ Սապելեանք՝ ևճ, կրկին մկրտուելու են : Եւ արդ՝ այժմեան Յունաց եկեղեցին, որ աս կանոններուն առէնքն ալ կ'ընդունի, բոլոր միւս եկեղեցիներէն եկողները մկրտելովը յայտ-

նապէս կը ծանուցանէ՝ թէ աս եկեղեցիները հերձուածող են, և ճշմարիտ եկեղեցիէն դուրս . և թէ ամէնքն ալ Արիոսականներէն և Սակեդոնեաններէն ալ գէշ են, և ասոնցմէ ով որ գայ՝ էբել հելուս ընդունուելու է :

3 . Յունաց եկեղեցին ճշմարիտ եկեղեցւոյ վրայ հարկ կը դնէ եօթը ընդհանրական ժողովները ընդունիլ : Հայոց եկեղեցին միայն առջի երեքը կ'ընդունի . ուստի Յոյները ճշմարիտ եկեղեցիէն դուրս կը սեպեն Հայերը :

4 . Յունաց եկեղեցին հերետիկոս կը սեպէ Հայոց եկեղեցին՝ Քրիստոսի բնութեանը վրայ ուրիշ կարծիք ունենալուն համար : Հայոց եկեղեցին Քաղկեդոնի ժողովըը չընդունեց . և ուստի աս ժողովը ընդունողներուն ամենուն առջին կաթուղիկէ եկեղեցիէն բաժնուած սեպուեցաւ : Վեցերորդ ժողովը, որ և երբեմն Ն և Ս կը յիշուի, (Πενθέκτη) Թեոդորոս փարանցին, Ալեքսանդրացին, Հոնորիոս Հռովմայ Պապը, Փօղոս և Պետրոս Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարկները, և ուրիշները յականէ անուանէ բանադրելէն ետեւ, աս ալ կ'ըսէ . « Եւ ով որ աս վերոյիշեալ վարդապետութիւնները (այսինքն՝ Քրիստոսի երկու բնութեանցը վերաբերեալ վարդապետութիւնները,) չընդունիր ու չսլահեր, և անանկ չհաւատար ու չտորվեցըներ, այլ անոնց հակառակ ճամբայ կը բռնէ, անաթեմայ ըլլայ այնպիսին՝ յիշեալ սուրբ և օրհնեալ Հայրապետաց վրձ

ուոյն պէս, իբրև օտարական սեպուխ քրիստոնէից ընկերութեանը, դուրս ըլլայ թող և վճատուի», : Կանոն 2 փետալիծն, Երէս 123 : Մենք չենք կարծեր թէ Հայոց և Ուղղափառաց եկեղեցւոյն մէջ մէկ սեծ տարբերութիւն մը կար. կերէի թէ ասիկայ բառերու վրայ եղած վէճ մըն էր : Սակայն աս օտոյգ է՝ թէ Ուղղափառ եկեղեցին՝ ան ձողովոյն ժամանակը՝ Հայերը իր նզովքին տակը ինկած սեպեց. և որովհետև Հայոց եկեղեցին աս վարդապետութեանը վրայ ունեցած կարծիքը չփոխեց, և հիմա ալ չընդունիր երրորդէն ետև եղած ժողովները, վասն որոյ (Յունաց եկեղեցին Հայերը ոչ միայն հերձուածող՝ այլ և հերետիկոս կը սեպէ, և տարուէ տարի ուրիշ հերետիկոսներու հետ մէկտեղ կընզուիլ : Դրիօթիծն (Τριώδιον) անունով գրքին մէջ մէկ ժամերգութիւն մը սահմանուած կայ, որ մեծ պահոց առաջին կիրակին կը կատարեն՝ պատարագէն առաջ : Քանի մը տարի առաջ ասիկայ բոլոր եկեղեցիներուն մէջ կը կարդացուէր. բայց շատ երկար ըլլալուն համար՝ ընդհանրապէս եկեղեցիներու մէջ չեն կարդար հիմա, այլ միայն մենաստաններուն մէջ : Սակայն եկեղեցիին կատարած պաշտօններուն մէկ ելևելին ալ աս է : Ետոր մէջ մասնաւորապէս բոլոր Պատկերամարտները բանադրուած են, ետքն ալ ուրիշ հերետիկոսներ : 4 : Կզովքը՝ Հայոց Սուրբ Յակովբին, Դէոսկորոս՝ Դղբասանդրիոյ Պատրիարզին, և մէկ քանի ուրիշ մարդոց վը

բայ է, որոնց մեծ յարգութիւն կ'ընծայէ
 Հայոց եկեղեցին : Կ՛ի Լ'նաթեմային մէջ բա-
 նադրուած են « բոլոր Եւտիքեանները,
 Քրիստոս միակամ դաւանողները, Յակոբեան
 ները, և Լուսաւորաց պահչը բռնողները,
 և առ հասարակ բոլոր ուրիշ հերետիկոս
 ները » : Լուսաւորաց բառը Յունարէն գը-
 րերով գրուած է, և յատկապէս աս պահ-
 քը պահող Հայոց համար է իօսքը : Յոյ-
 ները ոչ միայն աս պահքը շէն բռներ, այլ
 նաև Հայոց աս պահքը պահած շարթուան
 Ուրբաթ օրն անգամ միս կ'ուտեն : Ի՛տ : Լ-
 նաթեմային մէջ Պետրոս Թափիչը բանա-
 դրուած է, « Սուրբ Լ'ստուած՝ որ խաչեցար
 վասն մեր », ըսելուն համար . և որովհետև
 Հայոց եկեղեցին ալ կ'ըսէ աս, վասն որոյ
 Հայերն ալ աս նշովքին տակն են : Դրե-
 տի՛ն, երէս 160 :

Ծ . Ինչպէս որ վերը ըսինք, Յունաց ե-
 կեղեցին Սրբոյ Հոգւոյն բղխմանը վրայ ըն-
 դունած վարդապետութիւնը փրկութեան
 հարկաւոր կը սեպէ, և կը նշովէ պապական
 ներն ու ամէն անոնք, որ աս բանին վը-
 բայ իր հաստատածէն տարբեր վարդապե-
 տութիւն կ'ընդունին :

Յ . հարուէ տարի հանդիսիւ կը բանադրէ
 բոլոր հերձուածողները, այսինքն բոլոր իր
 մէ զատուողները :

Գ 1. Ո Ւ Խ Գ

Առանձուլութեան և Սուրբ Գրոց համար Հայրապետաց
սուած վկայութիւնը :

Ինչու համար Հայրապետաց վկայութիւնը մէջ կը բերենք :

{ }Յօաննէս առաքեալ կը յորդորէ մեզ ը
տելով, « Ինչ որ դուք սկիզբէն լսեցիք, [Թող
անիկայ ձեր մէջը բնակի, [Թէ որ ան ըս-
կիզբէն ըսածնիդ ձեր մէջը բնակի, դուք
ալ Որդիին ու հօրը մէջ պիտի բնակիք » :
Ե. Յօհ. Բ. 24 : Սկիզբէն ետեւ հնարուած-
ները սուտ են և ընդունուելու չեն : Գի-
տենք ալ որ սկիզբէն եղածները Վրիստո-
սի և առաքելոց սորվեցուցածներն են : Եւ
որովհետեւ աներկեան վկայութիւնով ցու-
ցուցինք որ ան վարդապետութիւնը, որ կը
սորվեցընէ [Թէ Ղստուծոյ մէկ անգիր խօսքն
ալ կայ, որ գրուոր խօսքին մէջ չգտնու-
ած փրկութեան հարկաւոր բաներ կը պա-
րունակէ, և զանիկայ ընդունելու ենք իբ-
րև մեկնութիւն գրաւորին, ան սկիզբէն ե-
ղած բաներէն չէ, այլ Վրիստոսի և առա-
քելոց սորվեցուցածին հակառակ է. վասն
որոյ [Թէ և աս վարդապետութիւնը շատ կա-
նուխ մտած ըլլայ եկեղեցիին մէջ. մինչև
անգամ անմիջապէս առաքելոց օրերէն ետեւ
ելած ըլլայ ալ, հարկ կ'ըլլայ մեզի չըն-
գունիլ : Պօղոս առաքեալ կը ծանուցանէ՝
(Ի Թէս. Բ. 3-11) [Թէ մեծ « ապստամբու-

Թիւն» մը պիտի ելլէ եկեղեցիին մէջ .
 և կը զրուցէ ալ թէ «անօրէնութեան խոր
 հուրդը հիմակուրնէ կը զօրանայ», : Համար
 7 : Ըն «անօրէնութեան խորհուրդը» զօ-
 րացաւ օր ըստ օրէ, և շատ չանցած՝ ա-
 ռաքելոյն ըսածին պէս՝ մեծ մեծ մոլորու-
 թիւններ սկսան ելլել եկեղեցւոյն մէջ : Տե՛-
 կա Ն. ՏԻՖ. Դ. 1-6 : Ըլանդութեան վար-
 դապետութիւնը, որուն վրայ կը խօսինք, ստու-
 գապէս Պօղոս առաքեալին աս ստորագրած
 մոլորութիւններէն է . և ոչ թէ Ըլետա-
 րանին ճշմարտութիւններէն : Սակայն հա-
 ճելի բան է աս ալ գիտնալը, որ թէպէտ
 մարդոց աւանդութիւնները Ըստուծոյ Խօս-
 քէն վեր բռնելու մոլորութիւնն ու ամ-
 բարշտութիւնը շատ կանուխ ելաւ այլևայլ
 հերետիկոսաց աղանդներու մէջ, սակայն
 ան ատենուան Հայրապետները, որոնց գրու-
 թիւնները ձեռուրնիս հասած են, շատ ատեն
 դէմ կեցան աս բանին և դատապարտեցին
 աս մոլորութիւնը : Ընտնց գրութիւններէն հոս
 կը դնենք՝ ոչ թէ մեր վարդապետութեանը
 ճշմարտութիւնը ապացուցանելու համար,
 (վասն զի եթէ բոլոր Հայրապետները, և
 երկինքէն իջած հրեշտակ մին ալ անգամ՝
 Ըստուծոյ գրաւոր Խօսքին հակառակ բան
 մը սորվեցնելու ըլլար, 'Նշովեալ ըլլայ ի-
 րենց վարդապետութիւնը ըսելու էի՞ք (Գաղ.
 Ե, 8, 9), այլ ցուցնելու համար թէ Հայ-
 րապետները՝ շատերուն կարծիք ըրած բանը
 չեն սորվեցնէր, և թէ Հայրապետները
 ինչ որ կը սորվեցնէն ընդունելու ենք ը-

սողները՝ անոնց խօսքերէն ըրած քաղուածներովնիս տեսնեն՝ որ իրենց բռնած ըսկզբունքովը կը պարտաւորին աւանդութեանց վրայ ունեցած կարծիքնին շտկելու :

Հայրապետաց ինչ սորվեցընեք :

Իսաց 'ի 'լոր կտակարանէն՝ առաջին դարու գրութիւններէն շատ քիչ բան հասած է ձեռուրնիս : Երկու թուղթ կայ Վրդէմէսին անունովը . (որնոր Պօղոս առաքեալ կը յիշէ Փիլիպ . Գ . 3 համարին մէջ ,) որոնց մէկը հարազատ կը սեպեն գիտնականք , և միւսը անհարազատ : Ուրիշ գրքեր ալ կան իր անունովը ելած , որոնց բոլորին ալ անհարազատ ըլլալը ամէն մարդ գիտէ հիմա : Իգնատիոս Ղնտիոքացին կէս մը առաջին դարուն մէջ և կէս մը երկրորդ դարուն մէջ գրեց . բայց թէ՛ առաջին դարու և թէ՛ երկրորդ դարու գրութեանցը մէջ (միայն Ղղէքսանդրացի Վրդէմէսին Սրբո՞մարէս (Stromates) անունով գրքին մէջ մէկ շփոթ խօսք մը կը գտնենք ,) բնաւ ուրեք աւանդութիւն բառը յիշուած չէ հիմակուան գործածական նշանակութեամբը , որ ըսել է Սուրբ Գրոց չսորվեցուցած բաները սորվեցընող անգիր բանն Ղսաուծոյ : ԲՍԼ ընդհակառակն՝ աս Ղուաքելական Հայրապետները՝ (որ աս է իրենց անունը՝) միշտ Սուրբ Գրոց վկայութեանը կը դիմեն , և յատկապէս շին կտակարանին : Իրենց վարդապետութեանցը և կարծեացը ճշմարտու

Թիւնը ասպցուցանելու համար՝ Սուրբ Գրք-
քէն ՚ի զատ ուրիշ բան չեն փնտուեր՝
երկրորդ՝ և յետագայ դարուց Հայրապետ-
ներուն աւանդութեանց վրայ ինչ խօսքեր
ընեն ալ աս հետևեալ քաղուածներէն ա-
ղէկ կ'երևի :

Սուրբ Իգնատիոս . Ե. և Ի Դար :

Ընանաւոր աւանդութեանց վրայ Իգնա-
տիոս Հայրապետին ինչ կարծիք ունենալը
Եւսեբիոս պատմիչէն միայն կրնանք իմանալ ,
որ կ'ըսէ . (Եւեղեյական Պատմութիւն . Գիրք
Ե. Գլ. 12.) Թէ զինքը մարտիրոսացրնե-
լու համար չ'ուվմայ տարած ժամանակնին ,
երբոր Միայէն կ'անցնէր , ամէն տեղ եկե-
ղեցիները կը զօրացրնէր , և « կը զգուշացը-
նէր զանոնք ան հերետիկոսութիւններէն ,
որ ան ժամանակները կ'ելլէին : Արյորդո-
րէր զիրենք որ հաստատ մնան առաքեալ-
ներուն աւանդածին վրայ . որ շատ ապահով
ըլլալու համար հարիւսոր «եպեց ինքը Գրեւ ու-
իրենց տալ » : « Առաքեալներուն աւանդու-
թիւնը » ըսելով Իգնատիոսին ինչ ըսել ուզելը
յայտնի կ'երևի Երանոսի՝ Արպրիանոսի՝ և
այլոց վկայութիւններէն , զորոնք հիմա ա-
ռաջ կը բերենք : Ըս ալ դիտելու արժան
է՝ որ Իգնատիոս վտանգաւոր բան սեպեց
ան աւանդութիւնը բերնէ բերան անցնե-
լու Թողուլը , և անոր համար զրեց : Ի՞նչ
գրութեանցը մէջ գտնուելու է աս աւան-
դութիւնը :

Սուրբ Երանոս . Ռ Դար :

Երանոս՝ իր երրորդ գրքին յառաջաբանութեանը մէջ կ'ըսէ, « թէ կատարեալ ընդդիմաբանութիւն մը ըրի բոլոր հերետիկոսներուն դէմ Սուրբ Գրոց վեկայութիւններովը » . հոս՝ անգիր աւանդութեան վեկայութիւններովը չըսեր : Երրորդ Գրքին Ե գլխուն մէջ կ'ըսէ « յի ասն զի մեր փրկութեանը համար եղած կարգադրութիւնները մէկէ մըն ալ չտրվեցանք, բայց եթէ անոնցմէ, որոնց ձեռօքը Ղւետարանը եկաւ մեզի . որ ան Ղւետարանը ստոյգ է թէ կը քարոզէին ան ժամանակը, և ետքը մեզի աւանդեցին գրով, որ գալու ժամանակները մեր հաւատքին հիմն ու հատատութիւնը ըլլայ » : Կերինդոսեան՝ Մարցիոնեան՝ յալէնդիոնեան, ինչ՝ հերետիկոսներուն վրայ խօսած ժամանակը կ'ըսէ . (Դ . Բ .) « յի ասն զի երբոր Սուրբ Գրքէն կը յաղթուին, կը դառնան նոյն իսկ Սուրբ Գրոց վրայ չարախօսութիւն կ'ընեն . կարծես թէ վաւերականութեանը չեն հաւատար, ըսելով՝ թէ ըստ թշ Սուրբ Գիրքը Գրքեր է . և թէ Ե Ի Ե Ն Գ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Բ Ը Զ Գ Ի Տ Տ Յ Ո Ղ Ն Ե Բ Ը Ն Ը Մ Ե Բ Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը Զ Ե Ն Կ Բ Ն Ե Բ Գ Տ Ն Ե Լ Ս Ո Ւ Բ Ի Գ Բ Բ Ե Ն . թէ աւանդութիւնները գրով չաւանդեցան այլ չեն դանի բարեառով . և թէ աս բանին համար է Պօղոս առաքեալին զրուցած ան խօսքը, թէ իմաստութիւն կը խօսինք կատարեալ

եղողներուն մէջ, բայց ոչ թէ աշխարհիս իմաստութիւնը», : Ետքը կը սկսի ցուցունել Երանոս, թէ ան հերետիկոսները՝ ինչպէս որ Սուրբ Գրոց՝ անանկ ալ ճշմարիտ աւանդութեան համաձայն չէին. և մէկ քանի բաներ կ'ըսէ, որոնցմով ոմանք կը կարծեն թէ աւանդութեան վարդապետութիւնը կը պաշտպանէ. սակայն յիշելու է թէ ասոնք զբաժ ժամանակը Պողիկարպոս՝ Յօհաննէս առաքեալին աշակերտը դեռ ողջ էր, և եկեղեցիներուն առաքելոց ձայնը՝ ալ մտիկ չընելը դեռ շատ քիչ ժամանակ կ'ընէր. և աւանդութիւն բառը աս մտքով կը գործածէ, այսինքն՝ թէ՛ գրաւոր և թէ՛ բանիւ քարոզեալ Ղւետարանին վարդապետութիւնները : Ինչպէս՝ կ'ըսէ թէ «չորս աւետարանիչները ասանդեցի մեզի մէկ Ղստուած մը ըլլալուն ասանդոմիտներ», և : Ի՞նչ օրովը ելած հերետիկոսներն էին միայն, որ կ'ըսէին թէ «աւանդութիւնները չգիտցողները ճշմարտութիւնը չեն կրնար գտնել Սուրբ Գիրքէն», : Երանոսին վկայութիւնը կը ցուցնէ թէ՛ թէպէտ Ղաքելակհան շայրապետները կ'ընդունէին առաքելոց աւանդութիւնները, սակայն Սուրբ Գրոց հետ կը բաղդատէին զանոնք, և համաձայն գտածնին միայն ճշմարիտ կը սեպէին : Պողիկարպոսի բերնէն Յօհաննէս առաքեալին խօսքերը մտիկ ընելուն վրայով խօսած ժամանակը կ'ըսէ՝ թէ «բոլոր զրուցածները Սուրբ Գրոց համաձայն էին», : Եւսեբիոս, Գիրք Լ, ԳԼ. Ի :

Տերառողիանոս հայրապետ • Կ Ղար :

“Ար պատուեմ Սուրբ Գրոց լիութիւնը : Թող Երմոգինէսի կրպակը (հոսանիցները) սորվեցրնէ թէ Գրոած է Աստուածաշունչին մէջը : Թէ որ Գրոած է, թող զգուշանայ անոր վրայ բան աւելցրնողներուն կամ անկէ բան պակսեցրնողներուն գլխուն զայու վայէն , : Յայտ • Ի՛ն • 18 , 19 : Հերմոգինէսի դէմ, Գ՛՛ • Ժ՛՛, Ժ՛՛ :

“Առանց Սուրբ Գրոց՝ քովէդ հանած բաներդ չեմ ընդունիր , : Քրիստոսի ճարմինին վրայ, Գ՛՛ • 1 : :

“Առ հերետիկոսներէն՝ ոնեցած շեթանոսական բաներնին, որ իրենց խնդիրները Սուրբ Գրոց փայն առաջարկեն, և շուտ կը կործանին , : Մարմնոց յարութեան վրայ, Գ՛՛ • Գ : :

Սուրբ Կիպրիանոս • Գ Ղար :

Սուրբ Օգոստինոս՝ Կիպրիանոսի մէկ կարծիքը կը յիշէ, իր նամակներէն մէկէն առնուած, որ յատկապէս զարմացման արժանի և գովելի բան մը կը սեպէ : Աս նամակը Կիպրիանոս իր փոմբիոս բարեկամին գրած է, Ստեփաննոս՝ Հռովմայ եպիսկոպոսին տգիտաբար հնարած մոլորութիւններուն դէմ, որ և՛ իր ըսածին նայելով՝ Աստուծոյ եկեղեցիին դէմ ելլող հերետիկոսներուն կողմէն է եղեր : Արտէ, “Թէ որ առ

տուածային աւանդութեանց սկիզբը երթանք, ան առեն մարդկային սխալանքները կը դադրին . . . Թէ որ առաջուց առատութեամբ վազող վտակ մը յանկարծ չորնայ. չե՞նք երթար ակը նայիր . . . Ըստուծոյ քահանաներն ալ հիմա ասանկ ընելու են. և թէ որ ճշմարտութիւնը քիչ շատ խախտած ու տկարացած է, սկիզբը՝ Տէրօջը ու Լէտարանին և առաքելոց աւանդութեանը երթալու նայելու են, և անկէ առնելու են մեր վարուցը կանոնները, : Ստեփաննոս գրած էր թէ աւանդութեան դէմ բան մը ընելու չենք. Վիպրիանոս կը հարցընէ. “Ո՛ր սկից է ադ աւանդութիւնը : Ըստուծո՞մէ, կամ Լէտարաններէ՞ն, և կամ առաքելոց պատուէրներէ՞ն ու թուղթերէ՞ն եկած է : Գրոսածնէրը կատարելու պարտաւորը լաւնիս Ըստուած կը վկայէ, և կը պատուիրէ Յեսուին՝ ըսելով, “Ըս օրինաց գիրքը բերնէդ հեռանալու չէ, այլ ինչ որ գրոսած է, սլահելու և կատարելու ես, : Ուստի թէ որ Լէտարանին, և կամ առաքելոց թուղթերուն՝ կամ Գործոցին մէջ պատուիրուած է, պահուելու է ադ սուրբ աւանդութիւնը” :

Սուրբ Բնանաս . Ի Դար :

“Սուրբ և Ըստուծո՞մէ ներշնչեալ գիրքերը բաւական են մեզ ահէն ճշմարտութեանց մէջ կրթելու” : Հեթանոսաց դէմ :

Սուրբ Բարսեղ. 'Ի Դար :

Իր օրովը գործածուած՝ քրիստոնէից փառաբանութեան մէկ երգը պաշտպանելու համար գրած ճառին մէջ կ'ըսէ. «Մեր հայրերէն ընդունեցինք զանիկայ. Խեղեօ օյստանը Բաւական չէ մեղի, սակայն անոնք Սուրբ Գրոց հետեւեցան, և անոր վկայութիւններն ըրին իրենց շինած բանին հիմերը» : Դարձեալ կ'ըսէ. (Քարոզ հասարակական-Սեան Վրայ.) «Թէ որ լստուած իր ամէն խօսքերուն մէջ հաւատարիմ է, և իր բոլոր պատուիրանքները ընդունելու ենք, յայտնի է թէ հաւատքի դէմ ապստամբիլ և ամբարտաւանութիւն է գրուածներէն բան մը չընդունիլը, կամ թէ չգրուած բան մը դորսէն խօսելը. քանզի քրիստոս ըսաւ. «Իմ ոչխարներս իմ ձայնիս մտիկ կ'ընեն», և ինչ : Դարձեալ՝ (Բարոյական հանձններու Վրայ, Մասն Ի, հանձն Վ, Գ. 1. 1.)՝ «Սուրբ Գրոց տեղեկութիւն ունեցողները իրենց ուսուցիչներուն սորվեցուցածները փորձելու են, և Սուրբ Գրոց յարմար եկածը ընդունելու են, և յարմար չեկածները ձգելու են» : Դարձեալ՝ «Ի՛նչ է հաւատացեալին պարտքը : Ո՛չ յանդուգն համարձակութիւն ընել բանի մը մէջ, և ոչ բան մը աւելցնել. քանզի թէ որ ամէն բան որ հաւատքէ չէ՝ մեղք է, և հաւատքը լսելէն է՝ և

՝ Moralibus. T. 2. Canon 72. Cap. 1

լսեն ալ Մատուծոյ խօսքէն, ուրեմն ամէն բան որ Մատուծմէ ներշնչեալ Սուրբ Գիրքէն չէ, մեղք է», : Դարձեալ՝ (Թող 2) «վարդապետութեան մը ճշմարտութիւնը ստուգելու համար բռնած օրէնքնին և կանոննին շիտակ չենք սեպեր մենք . . . վասն որոյ Մատուծմէ ներշնչեալ Սուրբ Գիրքը ըլլայ Թող դատաւորնիս, և որուն որ վարդապետութիւնները աստուածային Բանին համեմատ գան, անոնց միայն հաւանութիւն տանք՝ իբրև ճշմարիտ վարդապետութիւններ» :

Սուրբ Հերոնիմոս . Ի . Գար :

Հերոնիմոս՝ որուն լատիներէնի Թարգմանած Մատուածաշունչը ընդունեց Հռովմայ եկեղեցին, և Եբրայեցերէն ու Յունարէն բնագիրներուն հաւասարապատիւ դասեց, աւանդութիւնները բարձրացրնողներուն վրայ խօսած ատենը կ'ըսէ . (Սեկունտիան Մեթոյ, Ի . 1 . 1 . .) «Մատուծոյ սուրովը զարնուած են ան բաները՝ զորոնք՝ առանց Սուրբ Գրոց վկայութեանը՝ գրուիներնուն կը հանեն, (sponte reperiunt) իբրև առաքելական առանդոններ» :

Սատթէոսի Ի . Գ . գլխուն մեկնութեանը մէջ կ'ըսէ . «Սուրբ Գրոց վկայութեամբը չհաստատուած բան մը դատապարտելն ու ընդունելը՝ մի և նոյն դիւրութեամբ կ'ըլլայ» :

Դարձեալ՝ (Եբե՝ 86) «Տէրը պիտի խօսի

ժողովրդոց Գրքերովը, և ան իշխաններուն գրքերովը, որոնք Սիօնի մէջն էին : Տէ՛ս Եօնանասնից Խարգմանութիանը : Ի՞նչպէս պիտի խօսի Տէրը : Ո՛չ թէ բանիւ, այլ գրքերով : Ժողովրդոց գրքերովը . այսինքն բոլոր ժողովրդոց կարդացած և հասկըցած գրքերովը . . . Ղուաքեալները ո՛չ թէ ոմանց, այլ Բոլոր ժողովրդոց գրեցին : ‘Վաւ կ’ըսէ՝ իշխաններուն գրքերովը, այսինքն՝ առաքելոց և աւետարանիչներուն, որոնք իր (Աւճնի) ծոցն էին : ‘Վայէ՛ ինչ կ’ըսէ . որոնք էին, չէ թէ ե՛ս . որ առաքեալներէն ուրիշ մարդ չհասկըցուի, և իրենց օրերէն ետևըսուած բոլոր բաները իբրև անվաւեր ձգուին ,’ :

Հերոնիմոս նաև հաւանութիւն տալով կը կրկնէ Թէոփիլոս Ղդէքսանդրացոյն սախօսքը . “Սատանայական ոգիէ մըն է՝ որ մարդիկ կը դրդուին մարդկային մտաց հնարած իմաստակութիւններուն հետեւիլ, և Սուրբ Գրքէն վկայութիւն չունեցող բաներ աստուածային սեպել ,’ :

Սուրբ Ոսէեբերան . Ի . Դար :

“Ուրիշէ մը ստակ առած ժամանակնիս չէնք ապաւինիր իր հաւատարմութեանը, ու կընայինք կը համրենք : Ուրեմն մեծ անմտութիւն է ասկէ շատ մեծ բաներու մէջ պարզապէս ուրիշներուն գաղափարին հետեւիլը, մանաւանդ որ բոլոր կշիռներուն՝ չափերուն և կանոններուն կատարեալը կայ

քովերնիս, որ է Մատուածային օրինաց Գիրքը : Ուստի ամենուդ ալ կ'աղաչեմ, ասոր անոր շիտակ երեցած բաները ձգեցէք, և աս նիւթերուն վրայ Բարբառի գաղափարներն ինչ Սուրբ Գրքէն առէք» : Քարոզ ԺԿ, Ե. կրթնի. Ի Գլխահն Վրայ :

“Եթէ մէկ բան մը առանց Սուրբ Գրոց հաստատուի, մտիկ ընողը տարակուսանաց մէջ կրմնայ՝ թէ ինչ կերպով ապացուցանէ : Բայց երբոր Սուրբ Գրքէն վկայութիւն մը յառաջ բերուի, թէ խօսողին խօսքը՝ և թէ ունկնդրոց միտքը կը հաստատուի» : Քարոզ, Դ. Ս. Սաղմոսին Վրայ :

“Ի՞նչ որ պէտք է գրեթեան, անոնց ամենին ալ էայ Սուրբ Գրոց մէջ» : Սաղմոսին Ի. Գլխահն Վրայ :

“Ինչպէս որ Եղիա մարգարէն իր վերարկուն Եղիսէին ձգեց, նոյնպէս և Պօղոս առաքեալ իր բարեալ մնասքի ժողովոյն մէջ Սուրբ Գրոց յանձնեց Տիմոթէոսը : Սուրբ Գրքէն կը սորվինք զիտնալու կամ չգիտնալու բաներնիս : Եւստիմոսն՝ եթէ Մատուծոյ մարդը սլակաս ըլլայ բանով մը, և պէտք ըլլայ ան բանը վրան աւելնալ, որ կատարեալ ըլլայ, (Սուրբ Գրքէն կը սորվինք զանիկայ) : Ուստի կ'ըսէ (Պօղոս առաքեալ) թէ Սուրբ Գիրքը տրուեցաւ՝ որ Մատուծոյ մարդը կատարեալ ըլլայ. դուն Սուրբ Գրքերը ունիս իմ տեղս. թէ որ բան մը ազգես սորվիլ, անկէ սորվէ : Երդ թէ որ Պօղոս առաքեալ Տիմոթէոսին ասանկ կը զըրէ, որ ինքը Մատուծոյ Հոգւոյն մասնաւոր

չորհրդներն ալ ընդունած էր, որչափ ևս առաւել մեզի : Տիմոթէոսի Գ Գլխոան 16, և 17 երորդ համարներուն վրայ :

Օթեադոս Սեվեթանոս . Ի Դար :

Հետևեալ ընտիր քաղուածը աս Հայրապետէն է : Կարդա՛ ու աղէկ միտք առ :

“Դուք աս բանը օրինաւոր է կ'ըսէք, մենք ապօրինաւոր է կ'ըսենք : Ժողովրդոց միտքը՝ ձեր օրինաւորին ու մեր ապօրինաւորին մէջ տեղը տարակուսած կը վարանի : Թող մէկը չհաւատայ՝ ոչ մեզի և ոչ ձեզի . քանզի ամէնքս ալ հակառակասէր մարդիկ ենք : Ուստի դատաւոր մը փնտուենք մէջերնիս մտնելու : Թէ որ քրիստոնեաներն ըլլան պիտի դատաւորնիս, երկու կողմէն ալ դատաւոր չկայ ըսել է : Ուստի դուրսէն դատաւոր մը փնտուելու ենք : Թէ որ հեթանոս ըլլայ, քրիստոնէից գաղտնիքները չզգիտեր . և թէ որ Հրէայ ըլլայ, քրիստոնէից մկրտութեանը թշնամի է . ուստի աշխարհէս դատաւոր մը չենք կրնար գտնել, որ աս բանին վճիռ մը տայ : Երկինքէն դատաւոր մը փնտուելու ենք : Բոյց ի՛նչ բանի համար աղերսենք երկնից, քանի որ հոս Աստուծոց կոտորածն ու վհայտութիւնը ունին : Աստուծոց մէջ : Եւ քանզի կրնանք երկրաւոր բաները երկնաւորներուն հետ բաղդատել, մեր բանը շատ զակրներ ունեցողի մը նման կու գայ : Որդուցը քովն եղած ատենը բոլոր ընեղքներն կը հրամայէ իրենց, և հարկ չէ որ իր կամ

քը կտակ ընէ ու թողու : 'Երոյնպէս և Քրիստոս, քանի որ աշխարհիս մէջն էր' (Թէ պէտ հիմն ալ չկայ չէ,) պէտք եղած բաները կը հրամայէր իր առաքեալներուն : Բայց Ճիշդ երկրաւոր հօր մը նման՝ երբ որ իր մահուանը մօտենալը կը զգայ՝ վախնալով որ իր մեռնելէն ետև եղբայրները իրարու կ'իշնան և կը կռուին, վկաներ կը կանչէ, և իր մահուան դուռը հասնող սրտին կամբը՝ առաքալներու վրայ Գրեւ կու տայ, որ իր երթալէն ետև երկար ժամանակ մնայ ան իրենց քովը : շինա՝ թէ որ եղբայրներուն մէջ մէկ հակառակութիւն մը ելլէ, իր գերեզմանը չեն երթար, այլ իր վերջին կառնիս խորհուրդ կը հարցընեն. և այսպէս ինքը գերեզմանին մէջ հանգչած ատենն ալ իբրև ողջ կը խօսի իրենց հետ աս անմուռնչ տախտակներով : Ըն՝ որուն կտակարանն որ ձեռուրնիս է, երկինքն է. վասն որոյ իր կամքը քննելու ենք Ը-եորանէն, որ իր վերջին կառն է" 1 :

Ստորե () Գոստինոս . 1. Դար :

(1) Ե որ մէկը Քրիստոսի՝ կամ իր եկեղեցիին՝ կամ որ և իցէ քանի մը վերաբերեալ բան մը պահանջելու ըլլայ, որ մեր հաւատքին կամ վարքին դպչի. և չէ թէ միայն մենք կ'ըսեմ, այլ երկինքէն հրեշտակ մըն ալ գայ, և օրինաց կամ Ըւետարանին Սուրբ Վրբերէն

1 Ad Princip. Lib. 5.

ընդունած մէկ բաներնիդ քարոզելու ըլլայ նզովեալ ըլլայ», : Պէտէլեանոսի Թուղթերուան դէմ, Գիրք Գ. ԳԼ. Թ. :

«Թուղթին մէջ կարգացածներնէս 'ի զատ ուրիշ ի՞նչ բան կրնամ սորվեցընել ես ձեզի : Վասն զի Սուրբ Գիրքը մեր վարդապետութեանը սահման կը դնէ, որ չափէն աւելի իմաստուն ըլլալու չհամարձակինք», : Որբէվարու-Նեան Օգոսին Վրայ, ԳԼ. Ե. :

«Սուրբ Գրոց մէջ յայտնապէս գտնուած (aperte posita) բաներուն մէջ հաւատոյ և վարուց վերաբերեալ աֆէն բան կայ. այսինքն է յոյս և սէր», : Վրէստոսեից Վարդապետ-Նեանը Վրայ, Ի և Թ. :

«Լստուծոյ քաղաքը (եկեղեցին) կը հաւատայ սուրբ Հին և Նոր Ատակարաններուն, զորոնք կանոնական կը կոչենք. որ աս Սուրբ Գիրքերէն կը ծնանի ան հաւատքը, որով արդարը կապրի, որով առանց տարակուսանաց կը քայլենք՝ քանի որ Տէրօջը քովը չենք», : Յաղափս Վաղափին Լստուծոյ, ԳԼ. ԺԼ. :

«Յիշեցէք՝ որ խորամանկութեամբ հնարուած մոլորութեանց դէմ՝ Լստուած հաճեցաւ զօրաւոր պատնէչ մը կանգնեցընել Սուրբ Գրոց մէջ, (աւանդութեանց մէջ չըսեր,) որուն դէմ չհամարձակիր խօսելու՝ ինչ և իցէ կերպով քրիստոմեայ սեպուռդ մէկը», : Յովնանոս Վրայ, Ճառ Ի. :

«Լստուածային Գրոց հեղինակները խորաշէլի լեռներն են : Եղէի. Լ. Ի. 14 : Լս լեռներուն վրայ ճարակեցէք՝ որ ապահով կե-

րակրիք : Ըս Սուրբ Գիրքերէն բոլոր լսածներնիդ թող քաղցր գայ ականջներնուդ . ասկէ դուրս եղածները մի ընդունիք, որ մառախուղի մէջ չթափառիք » : Ճառ՝ Հովհաննէրոսն Վրայ :

Կոստանդիանոս Կայսր և « Կիկիոյ Ժողով . Ի . Դար » :

Կոստանդիանոս կայսրը՝ « Կիկիոյ Ժողովին առջևը ըրած ատենախօսութեանը մէջ ասանկ ըսաւ . « Սարգարէից և առաքելոց գիրքերը յայտնապէս կը սորվեցընեն մեզի՝ թէ ինչ կարծիք ունենայու ենք Ըստուածային բաներու վրայ . ուստի մէկ դի՛ թողունք աս թշնամական անմիաբանութիւնը , և Ըստուածի ներշնչեալ խօսքերէն առնենք խրնգիրներնուս բացատրութիւնը » : Թեոդորոս կը ծանուցանէ թէ բոլոր Ժողովը հաւանութիւն տուաւ աս խօսքին : Ըմբռոսիոս կը սէ, թէ « Ժողովը աս վէճը Սուրբ Գիրքով վճռեց » : Կրաշխանոսի Հասարակն Վրայ, Գիրք Ե, Գ՛Լ . Բ : Եւ Սուրբ Ըթանաս կը սէ . « Կիկիա ժողովուած եպիսկոպոսները՝ Սուրբ Գիրքէն բոլոր գտածնին (աւանդութեան խօսք չկայ ,) մէկտեղ հաւաքելով հաստատեցին թէ Որդին համազոյակից է շօր » : Թոմաշ Գրեալ առ Եղիէֆեօոս : Կարդինալ Պէլլարմին՝ հռչակաւոր պապական մատենագիրը կը խոստովանի՝ թէ « « Կիկիոյ Ժողովը՝ Որդին շօրը համազոյակից ըլլալուն վճիռը Սուրբ Գիրքէն առաւ » (աւանդութենէ չէ) : Ժողովներոս Վրայ, Գիրք Ե . 12 :

Վերսէս Լաֆրոնսայի Հայազէի Հայրապետ :

Նոյնպէս և զամենայն որ առ մեզ գայ թակղուծիւն նախանձաբեկաց և տրգիտաց ցուցանել կարող եմք թէ գրոց սրբոց է ուղեկցութիւն, և ոչ ինքնահաճոյ ճանաարհիգիւտ. և զգիրս ոչ կարեմք թողուլ, և աւանդութեանց սնտոեաց հետեւել . զի մի լուիցուք զկշտամբանս ՚ի Քրիստոսէ՝ որ ասէ, Թողէք զպատուիրանն Ըստուծոյ վասն ձերոյ աւանդութեանն՝ կեղծաւորք : ԸՂԸ քսուրք գրոց օրէնքն՝ աւանդութեանց տապալիչ առնեմք, և գայ թակղելոցն թոյլ տամք զՔրիստոսին երկրորդելով ՚ի վերայ նոցին, թէ կոյրք են կուրաց առաջնորդք՝ որք սրխալեն, և ՚ի վիճ մոլորութեան մատնին . և

Նոյնպէս և կրնանք ցուցունել թէ մեր մէջն եղած բարտրան բաները, որոնց վրայ գայ թակղած են նախանձոտներն ու տգէտները, Սուրբ Գրոց համաձայն են, և կամքերնուս ուզածին պէս հը նարուած բաներ չեն : Եւ (Սուրբ) Գիրքը չենք կրնար թողուլ և սնտոի աւանդութեանց հետեւիլ, որ չըլլայ թէ՛ Քրիստոսէն յանդիմանութիւն լսենք՝ որ կ'ըսէ . Կեղծաւորներ, Ըստուծոյ պատուիրանքները ձրգեցիք՝ ձեր աւանդութեանը պատճառաւ : ԸՂԸ Սուրբ Գրոց աս օրէնքներովը աւանդութիւնը կը կործանենք . և գայ թակղեալները թող կու տանք Քրիստոսի խօսքը անոնց վրայ կրկնելով, թէ իրենք կոյր են և կոյրե-

մեր վասն՝ շորոյ գետաց մախացողացն լեզու ագարութեան՝ յայն վիհն ոչ ըկղմիմք . այլ զլոյս իմաստիցն մեր յաշտանակ իշխանութեան ձերոյ բարձրացուցեալ՝ լոյս տամք կուրացելոցն, և կոչեմք ՚ի մեր ճանապարհն, և ՚ի Քրիստոսին . և ՚ի պետրս նոցին լուսաւորութեան, կամօք ձեր՝ յօժարութեամբ և աներկիւղ գնամք ՚ի մէջ նոցին . և զոր յունկն ձեր խօսիմք՝ քարոզեմք առաջի նոցա ՚ի վերայ տանեաց, ոչ երկուցեալ յայնցանէ՝ որ սպանանեն զմարմին, և զոգի ոչ կարեն . հաւատացեալ ՚Ետուծոյ՝ թէ կարող է ՚ի քարանց յարուցանել որդիս ՚Էբրահամու, և ահա պատրաստ եմ զայս ձեր հրօման կատարել :

Եպա թէ այսմ խա-

րուն կ'առաջնորդեն . որ կը սխալին, ու մելորութեան անդունդը կիյնան . իսկ մենք շորոյ գետաց նախան ձորդներուն մեզի գէմբրած գէշ խօսքերուն համար՝ ան անդունդին մէջ չենք ընկղմիր . հապա մեր իմաստութեան լոյսը ձեր իշխանութեանը աշտարակին վրայ բարձրացնելով՝ լոյս կուտանք կուրացեալներուն, և մեր ու Քրիստոսի ճամբուն կը կանչենք . և զանոնք լուսաւորելու համար, ձեր կամբօվը՝ յօժարութեամբ ու առանց վախի կերթանք անոնց մէջը . և ձեր ականջն ՚ի վար խօսածնիս՝ տանիքնըուն վրայ կը քարոզենք անոնց առջին, չվախնալով անոնցմէ՝ որ մարմինը կ'սպաննեն, և հոգին չեն կրնար սպաննել . Ետուծոյ հաւատալով, որ կարող է քարե-

փան լիցի ազգակա- նացս գուժ՝ և աշխարհին հեռուորու թիւն, իշխանութեան ձեր հրամանաւ եկեսցեն առաջի ձեր ընդ մեզ ՚ի մրցումն . զի ոչ է այս արիութիւն զինուորի՝ յիւր ապարաննն թուր շողացուցանել, և զօղս հարկանել, այլ՝ որ ՚ի հանդիսի տեղին իջանէ, և ընդդէմախոյս յանին կայ : Նոյնպէս իմն զի չէ ուղիղ մարտ հոգևոր, որ ՚ի Զորոյգետ նստի, և զիս ՚ի Նիլիկիայ յաչաղէ . թող գան ՚ի հանդիսի տեղիս, տան վէր և առնուն . և որ յաղթող լինի Քրիստոսի ճշմարտութեամբն , զգովութիւնն ընկալցի : Նոքա ինձ երկու երեք թուղթ են գրեալ նախատինք . ես գիրք մի բովանդակ եմ գրեալ զՀայոց ազգիս անկարգութիւնս՝ որ յետոյ

րէն որդիներ հանել Մբրահամու, և ահա պատրաստ եմաս ձեր հրամանը կատարելու :

Իսկ թէ որ ազգականներուս գուժն ու երթալու տեղիս հեռուորութիւնը արգելք կրլայ աս բանին, ձեր իշխանութեան հրամանաւր թող ձեր առջևը գան մեզի հետ վիճելու . քանզի զինուորին կրտրիճութիւնը՝ իր տանը մէջ թուր խաղցրնէն ու օղբ ծեծելը չէ, հապա կտրիճն ան է՝ որ պատերազմելու տեղը կու գայ, ու թնամիին դէմը կելլէ : Նոյնպէս ուղիղ չէ անոր հոգևոր պատերազմը՝ որ Զորոյգետը կը նստի, և զիս Նիլիկիայի մէջ վար կը զարնէ . թող հոս պատերազմելու տեղը գան, վէրք տան ու առնեն . և ով որ Քրիստոսի ճշմարտութիւնովը յաղթող

մտեալ են . համեմատեմք իրերաց , թէ ո՞ զօրանայ առ ճշմարտութիւնն , և ՚ի գլխոց ձայնակցութիւնն , իմն՝ թէ նոցայն :

գտնուի , ան թողաւնէ գովութիւնը : Ենոնք ինծի երկու երեք նախատական նամակներ գրած են . ետալ ամբողջ գիրք մը շինած եմ Հայոց ազգին անկարգութիւններուն վրայ՝ որոնք ետքէն մտած են . իրարու հետ բաղդատենք , նայինք թէ որունը աւելի ճշմարիտ , և (Սուրբ) Գրոց համաձայն կը գտնուի , իմն՝ թէ անոնցը :

Ներսէսի Լաբրանայոյ Լոռու առ Կրիստոսազօր Լազարի Հայոց Լեռն :

Հատ ուրիշ վկայութիւններ ալ կրնայինք բերել:

Հատ ուրիշ վկայութիւններ ալ կրնայինք բերել նախնի Հայրապետներէ, որոնց ամէնքն ալ կը հաստատեն թէ Սուրբ Գիրքը՝ ու միայն Սուրբ Գիրքը ըլլալու է մեր հաւատոյ կանոնը, և մէկդի ձգելու ենք բոլոր վրայ աւելցած աւանդութիւնները. բայց մեր ճառը չմեծցրնելու համար՝ այսչափս բաւական սեպեցինք: Ինքերցողն ալ կրնայ շատ վկայութիւններ գտնել աս նիւթին վրայ վերոյիշեալ Հայրապետներէն, և առաջին վեց դարերուն մէջ եկող ուրիշ Հայրապետներէ, և շատ երևելի սեպուած Հայոց Հայրապետներէ, 1844 Գոյեալ 'ի Օմիտանիա, Լ'առաժաղանկոան Օգոսնմասը գիրքին մէջը: Ըլանդութեանց պաշտպանները՝ Հայրապետաց բոլոր սորվեցուցածներուն հաւատալու էք կրսեն: Ըհա՛ աս նիւթին վրայ սորվեցուցածնին. որ յար և նման է մեր վարդապետութեանը: Կը հրամայեն մեզի որ "Սուրբ Գիրքէն դուրս բան չընդունինք, որ մառախտուղի մէջ չթափառինք": Ըստուծոյ մէկ անգիր խօսքը կայ՝ որ փրկութեան հարկաւոր բաներ կը պարունակէ չըսելնէն զատ, կը սորվեցընեն թէ "փրկութեան պէտք եղած բաներուն ամէնէն ալ կայ Սուրբ Գրոց մէջ": Կ'աղաչեն որ "Ըսոր անոր շիտակ երևցած բաները ձգենք", և "կրօնական բաներու վրայ ունենալու գաղափարներնուս Բողոքն ալ Սուրբ Գիրքէն առնենք": Եւ աս խօս-

քերը ըստ դիպաց խօսած չեն, այլ շարունակ կը յորդորեն մեզ Մատուծոյ գրաւոր խօսքին յարիւ, և ուրիշ բաներու ականջ չկախել: Ոսկեբերան մասնաւորապէս աս նիւթին վրայ այնչափ երկարօրէն կը խօսի, որ վերոյիշեալ գիրքին մէջ միայն անոր գրութիւններէն քառասուն երեսէն աւելի բան կայ քաղուած. և տպել տուողը կրնար անոր երեք անգամին չափ բան քաղել: Ըրդ՝ անկարելի բան է որ մէկը կարող ըլլայ ուրանալ Հայրապետաց գրութիւններէն ըրած աս քաղուածներնու ճշմարիտ ըլլալը, կամ իրենց խօսքերէն աս հասկըցուիլը, թէ Սուրբ Գիրքն է միայն մեր հաւատոյ և վարուց կանոնը՝ և ոչ այլ ինչ:

Աս վկայութիւններուն արժէքը:

Պէտք չէ ուրանալ Հայրապետաց յայտնի և ազդու խօսքերով ասիկայ հաստատելը թէ աւանդութիւնը Սուրբ Գրոց հաւասար դասելու չէ, այլ ընդհակառակն՝ ամէն բան Մատուծոյ գրաւոր խօսքովը փորձելու և վրձուելու է: Ըն տեղերը՝ որ կը թուի թէ աւանդութիւնը կը բարձրացընեն նախնի Հաղբ՝ շատ անգամ խօսքերնին առաքելոց՝ իրենց թուղթերով աւանդած բաներուն և կամ քարոզած աւետարաննուն հասարակ վարդասպետութեանցը կը նայի. ինչպէս՝ Երանոսի ան խօսքը որ յիշեցինք՝ թէ «Ըւետարանիչները աւանդեցին մեզի՝ մէկ Մատուած մը ըլլալուն աւանդութիւնը»: Եւ ուրիշ

բաներու վրայ ալ խօսած ժամանակնին՝ աւանդութեան վրայ ինչ խօսք որ ըրեր են՝ անանկ կերպով մը մեկնելու է, որ համաձայնի իրենց գրութիւններէն առնուած ան խօսքերուն՝ որ ցուցուցինք. եթէ ոչ ինքզինքներնուն և մէկզմէկու ուղղակի դէմ խօսած կ'ըլլան : Բայց թէ որ երկու իրարու ուղղակի հակառակ վարդապետութիւններ սորվեցնելով՝ թէ՛ ինքզինքներնուն և թէ՛ իրարու դէմ կը խօսին, ալ ինչ վստահութիւն կրնանք ունենալ վրանին : Ըրդարեւ ան ատենը աւելի զօրաւոր պատճառ կունենանք ձեռքերնիս՝ Սուրբ Գրոց միայն դիմելու : Ընանկ որ՝ Հայրապետները թէ՛ միօրինակ վկայութիւն տան աս նիւթին վրայ, թէ՛ մէջերնին հակառակութիւն ըլլայ, ստիպուած ենք ճշմարտութիւնը աստուածային Գիրքերէն միայն փնտռել, և ոչ թէ մարդոցմէ : Երբոր աւանդութեան վրայ խօսք ընէք մեզի, սուրբ Կիպրիանոսին հետ աս պատասխանը կուտանք. « Ո՞ւակից է ադ աւանդութիւնը. Ըստուծմէ՛, կամ աւետարաններէն, և կամ առաքելոց պատուէրներէն ու թուղթերէն է : Գրուածները կատարելու պարտական ըլլալնիս Ըստուած կը վկայէ, և կը պատուիրէ Յետուին՝ ըսելով, « Ըս օրինաց գիրքը բերնէդ չզատուի, հապաբոյր անոր մէջի գրուածները սլահես ու կատարես », : Ուստի ըէ որ Լեփարանին, կամ առաքելոց թողութեան՝ և կամ Գործոց մէջ պատուիրուած է, պահուելու է ադ սուրբ աստուորութիւնը », :

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԳ

Ո՛Վ ՊԻՏԻ ՎՃՌԵ

ԿԱՄ

**ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ
ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ**

Տ Ե Ր Ո Զ Ը Խ Օ Ս Ք Ը Մ Տ Ի Կ Ը Ր Է Ք :

Երեմ. Բ. 1 :

“ Սուրբ Գրոց տգիտութիւնը ամէն չարեաց պատ-
ճառ է , ” :

“ Կ'աղաչեմ մտիկ ըրէք ամէնքդ աշ աշխարհականներ :
Մէյմէկ Աստուածաշունչ ծախու առէք : Թէ որ ան-
բողջ Աստուածաշունչ մը չէք կրնար առնել , գոնէ
մէյմէկ Լոր Կտակարան առէք , ” :

Սուրբ Սակեբերան , Կողոսացոյ Գ զինուն
16երորդ համարին վրայ :

“ Ես Հ Ո Վ Ի Ի Ի Ն ձայնը կը փնտռեմ : Կարգած
ինծի ազ (քու վարդապետութիւնդ) մարդարէէ մը .
կարգա Սաղմոսէ մը . Օրէնքէն ցուցուր . Աւետա-
րանէն , առաքեալէ մը ցուցուր : Անկէ կ'առնեմ
ես եկեղեցւոյ (վաւերականութեանը) վկայութիւնը :
Մէկզի վերցուր Մ Ա Ր Դ Ո Յ գրուածքները : Ա Ս .
Տ Ո Ի Ծ Ո Յ Խ Օ Ս Ք Ի Ն ձայնը թող լսուի : ”

“ Թէ որ ձեռքերնուն կու գայ՝ թող հաստատեն
իրենց եկեղեցւոյն ճշմարիտ ըլլալը . . ոչ թէ իրենց
եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներէն , ոչ թէ վիճաբանող-
ներու գրութիւններէն , ոչ թէ սոււա նշաններէ և հը-
րաչքներէ , (վասն զի Աստուծոյ խօսքը կը զգուշա-
ցընէ մեզ աս բաններէն ,) այլ Օ Ր Ի Ն Ա Յ պատու-
իրանքներէն , Մ Ա Ր Գ Ա Ր Է Ի Ց կանխասացութիւն-
ներէն , Ս Ա Ղ Մ Ո Ս Ն Ե Ր Ո Ի Ն երգերէն , նոյն
ինքն Հ Ո Վ Ի Ի Ի Ն խօսքերէն , Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն Չ Ա Ց
քարոզութենէն և վարքերնուն պատմութիւններէն .
մէկ խօսքով՝ Ս Ո Ի Բ Բ Գ Ր Ո Ց բոլոր կանոնական
մասերէն , ” :

Սուրբ Օգոստինոս , Հովուաց վրայ , Գ Լ ,
Ժ Դ . 16 :

Գ Լ Ո Ի Խ Ա

Նախագիտելիք :

Ճմարտութիւնը Աստուածաշունչէ՞ն սորվելու ենք՝ թէ
եկեղեցիէն :

Յուցուցինք՝ թէ ան անգիր ականդութիւն
ներ ըստածները՝ Աստուծոյ խօսքին մէկ մա-
սը չեն, և իբրև կանոն հաւատոյ ընդու-
նելու չենք : Բայց Սուրբ Գրոց Աստուծոյ
խօսքն ըլլալուն՝ բոլոր քրիստոնեայք կը հա-
ւատան : Մենք կը հաստատենք՝ թէ միայն
ան է անսխալ կանոն և առաջնորդ, և անով
փորձելու ենք կրօնական վարդապետութեանց
ճմարտութիւնը . և թէ բոլոր մարդոց տրու-
ած է ան, և ամէն մարդոց հարկ է ա-
նոր սորվեցուցածները, հասկընալ և ընդու-
նիլ, և դատապարտած բաները չընդունիլ :
“Չէ”, կ'ըսեն ոմանք, “թէպէտ Աստուածա-
շունչը Աստուծոյ խօսքն է՝ մարդոց տրուած,
սակայն թէ որ անխտիր ամէն մարդ կար-
դայ յաւէտ վնաս կը քաղէ և ոչ թէ օգուտ”¹,
միայն անկէ մէկը չկրնար սորվիլ ճմարտու-
թիւնը . քանզի մէկը մէկ կերպ վարդա-

¹ Տփոկնդեան ժողով : Տես Նախագրութիւն :

պետութիւն մը կը հասնէ անկէջ՝ և միւսը ուրիշ կերպ . և ուստի Մատուածաշունչին մէկ անսխալ մեքնիչ մը՝ և ելած հակառակութիւններուն մէկ կենդանի դատաւոր մը պէտք է, որ աս ալ եկեղեցին ըլլալու է . և թէ ասոր համար ճշմարտութիւնը ուղղակի Մատուածաշունչէն սորվելու չենք, այլ եկեղեցիէն :

Հաստատուելու բաներ :

Ըրդ՝ եթէ աս վարդապետութիւնը ճշմարիտ է, քանի մը հարկաւոր բաներ կան հաստատուելիք .

1 . Թէ կայ անսխալ եկեղեցի մը, որուն վճիռներուն միշտ անսխալ ըլլալուն վրայ կրնանք ապահով ըլլալ :

2 . Թէ աս եկեղեցին՝ այնինչ տեղոյ եկեղեցին է . վստան զի թէ որ սխալական եկեղեցի մը անսխալ բռնեմք կրմուտրինք :

3 . Թէ աս եկեղեցւոյն վճիռները աս կերպով կ'ըլլան և աս կերպով սորվուելու են . քանզի թէ որ աս բանին մէջ սխալինք, անոր տուած վճիռները մեզի օգուտ չեն ըներ :

4 . Թէ աս վճիռները Սուրբ Գրոց խօսքերէն աւելի աղէկ կը հասկընանք . եթէ ասանկ չըլլայ, ի՞նչ բանի համար ձգենք Սուրբ Գիրքը ու եկեղեցիին երթանք :

Անոնք իրենց վարդապետութիւնը ապացուցանելու են,
 ոչ թէ մեք մեք :

Յայտնի է թէ՛ ասանկ անսխալ եկեղեցի մը կայ, և փոխանակ Ղստուածաշունչին՝ անոր նայելու ենք ըսողներուն կ'իյնայ անհակառակելի և յազթահարիչ վկայութիւններով ապացուցանել աս վարդապետութեանը ճշմարտութիւնը : Մենք ամէնս կ'ընդունինք՝ թէ Ղստուածաշունչը Ղստուծոյ անսխալ խօսքն է . թէ անոր մէջ մտորութիւն չըկայ . թէ շիտակ հասկընալով և իր զրուցածներուն հնազանդելով՝ կը գտնենք ճշմարտութիւնն ու կը փրկուինք : Ուրեմն Ղստուածաշունչին վստահիլ չըլլար, այլ ամէն բանի մէջ եկեղեցիին հնազանդելու էք ըսողները պարտական են՝ առանց ամենեին երկբայութեան տեղ մը ձգելու, հաստատել աս վարդապետութիւնը . թէ չէ հարկ կ'ըլլայ մեզի Ղստուածաշունչին յարեալ մնալ, ան միայն մեզի առաջնորդ և կանոն բռնելով : Վիտք չէ մեզի իրենց վարդապետութիւնը ջրել . քանզի մինչև որ իրենցը չհաստատեն, մերը ճշմարիտ կը մնայ :

Ինտոր փաստ պէտք է :

Ի՞նչ ալ յայտնի է՝ թէ բաց 'ի Ղստուծոյ վկայութենէն ուրիշ վկայութիւն չօգնէր աս բանին : Լանդութեան վազելը պարսպ բան է . քանզի նոյն իսկ աւանդութեանը չենք

Հաւատար : Թէ որ եկեղեցիին անսխալու-
 թիւնը ցուցունող աւանդութիւն մը մէջ բե-
 ռուի՝ առանց եկեղեցիէն դուրս վկայութեամբ
 հաստատուելու, եկեղեցիին վկայութիւնը յա-
 ռաջ բերելէն զատ ուրիշ բան չըլլար, զոր ճար-
 տասանք խոստ ճորտալ կանուանեն . քանզի
 առաջ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստա-
 տելու է, թէ չէ ո՛ւսկից գիտնանք իր աւան-
 դութեանը ճշմարիտ ըլլալը : Տե՛ս Մատն Ե.,
 Գլ. Ե., 307-Ն, 1 : Ըսոր ասանկ ըլլալը ա-
 ւանդութեան ջատագովներուն շատերը գի-
 տեն : Ինչպէս կարդինալ Պէլլարմին՝ պա-
 սականաց եկեղեցւոյն մէկ երեւելի մատե-
 նագիրը կ'ըսէ՝ թէ «աւանդութիւնները ճշ-
 մարիտ են, քանզի բոլոր եկեղեցին՝ որ կ'ըն-
 դունի զանոնք՝ չկրնար սխալիլ » : Ըսորո՞ւմ
 խօսքին վրայ, Գիրք Դ, Գլ. Թ : Կոյնպէս սուրբ
 Քլարա՝ մէկ ուրիշ պապական մը՝ ասանկ կը-
 սէ . «Եկեղեցւոյ վկայութիւնը, որով աւան-
 դութիւնները մեզի կու գան, աստուածային
 յայտնութենէ մը (կը տեսնենք) թէ անսխ-
 խալ է . վասն զի Սուրբ Գիրքէն յայտնի է
 թէ եկեղեցին անսխալ է » : Դրո՞ւմիւն Հաս-
 տոյ, Գլ. Ժ, Թիւ 3 : Եւ սակայն աւանդու-
 թեանց և անսխալ եկեղեցւոյ պաշտպաննե-
 ըր այնչափ անհամաձայն են մէկզմէկու, որ ո-
 մանք ալ ճիշդ ասոր հակառակը կը սորվեցը-
 նեն, ըսելով թէ՝ եկեղեցւոյ անսխալութիւ-
 նը բոլորովին աւանդութեան վկայութենէն
 կախեալ է : Ինչպէս Հօլտրն անունով պապա-
 կան մը յայտնապէս կ'ըսէ՝ թէ «Եկեղեցւոյ
 անսխալութիւնը ուրիշ բանէ մը չէ, այլ Ե-

կեղեցիին ընդհանրական և կաթուղիկէ աւանդութենէն » : Եւ թո՛ւմ շատոյ , Գիրք (, Գ) . Ե : Բայց ո՛վ չգիտեր թէ , մինչև որ առաջ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը չհաստատուի , աս « ընդհանրական և կաթուղիկէ աւանդութիւնը » սուտ ալ կրնայ սեպուիլ :

Հայրապետաց և Ժողովներուն խօսքը՝ և մինչև անգամ՝ բոլոր եկեղեցիին խօսքը փաստ չկրնար ըլլալ :

Նոյնպէս և Հայրապետաց և Ժողովներուն գրուցածները մէջ բերելն ալ՝ փաստ մուրալէն զատ ուրիշ բան չէ : Մինչև անգամ եթէ բոլոր եկեղեցիին միաբերան՝ « ես անսխալ եմ » , աղաղակէր , անսխալութիւն պահանջող մարդու մը՝ « ես անսխալ եմ կ'ըսեմ » ես բնաւ չեմ սխալիր՝ ուստի ես անսխալ եմ » ըսելուն նման կու գար : Եւ կրկին կը հարցուէր իրեն՝ թէ ինչէն յայտնի է ատ գրուցածիդ ճշմարիտ ըլլալը : Հայրապետներն ու Ժողովները վկայ բերելն ալ միայն եկեղեցիին մէկ մասը վկայ բերել է . և մինչև որ մէկ ուրիշ վկայութիւնով մը աս Հայրապետներուն և Ժողովներուն անսխալութիւնը չհաստատուի , չենք կրնար ըսել թէ ասոնք առանց սխալութեան հաստատեր են եկեղեցւոյ անսխալ ըլլալը : Շատուորութիւննին ալ չօգնէր բանին . քանզի Նոյի օրերը բոլոր աշխարհիս մէջ միայն ութը հոգի կային ճշմարտութիւնը բռնող . ասոնք Նստուծոյ ձայնին ականջ կախեցին , ու ճշմարտութեան մէջ մնացին . քանի որ միւսները հայրերնուն բռնած ճամբան

երթալով և իրենց շատուորութեանը ապա-
ւինելով՝ մուրութեան մէջ մնացին ու կոր-
սուեցան :

Անկարելի բան է որ եկեղեցին սխալի բսիլը՝ փաստ չէ :

Եթաւորիկէ և ճմարիտ եկեղեցին անկա-
րելի է որ սխալի ըսել չըլլար, առանց ցուցու-
նելու թէ Ղստուած խօսք տուած է զանիկայ
սխալմունքէ պահելու : Եկեղեցին սխալական
մարդոցմէ կազմեալ է . և ինչ արգելք կայ
սխալական մարդկանց ընկերութիւն մը եր-
բեմն սխալելուն : Թէ որ ամէն մէկերնին
զատ զատ կը սխալին, և սխալմունքի մէջ ին-
կած ալ են, ինչպէս որ կը խոստովանին թէ
եկեղեցւոյ զատ զատ անդամոց և մասանց հը-
նար է սխալլլ, ինչպէս վստահ ըլլանք ասոնց
ամէնուն մէկէն չսխալելուն վրայ, թէ որ չը-
խալելնուն խոստմունք մը չունենանք (որ ար-
դարեւ սխալի տեսնենք որ չկայ անանկ խոստ-
մունք մը,) Ղստուծոյ խօսքին մէջ : Եսկէ 'ի
զատ գիտենք որ ճմարիտ եկեղեցիին, այ-
սինքն՝ ճմարիտ կրօնք ունեցողներուն մեծ
մասը՝ ջրհեղեղէն առաջ մուրութեան և կը-
ռապաշտութեան մէջ ինկան . և շրէից եկե-
ղեցւոյն, այսինքն՝ Քրիստոսէն առաջ աշխար-
հիս վրայ դտնուած Ղստուծոյ մէկ հատիկ
տեսանելի եկեղեցւոյն մեծ մասը կրկին և
կրկին դարձաւ իր ճմարիտ հաւատքէն : Երդ
թէ որ Քրիստոսէն առաջ եղող եկեղեցիին
ոչ միայն սխալական էր՝ այլ և սխալեցաւ ալ,
Քրիստոսէն ետեւ եկող եկեղեցիին Ղստուծմէ

անսխալութիւն ընդունելուն շատ յայտնի և զօրաւոր փաստ կ'ուզենք :

Անսխալ դատաւորի մը կարօտ ենք ըսելք փաստ չէ :

Մէկ անսխալ դատաւորի մը կարօտ ենք՝ որ մէջերնիս ելած հակաճառութիւնները բունի մը կայացրնէ ըսելով ալ չըլլար . վասն զի մինչև անգամ եթէ Ղստուած ասանկ դատաւոր մը դրած ալ ըլլար , տակաւին աս խընդիրը կը մնար՝ թէ Ղստուած ո՞վ դատաւոր դրաւ : Ինդունինք , թէ Ղստուած ասանկ դատաւոր մը տուած է . ասկէ չհետեւիր թէ բոլոր եկեղեցին է աս դատաւորը . կարելի է Պապն է , և կամ այսինչ եկեղեցին , ժողովը , կամ եպիսկոպոսն է : Բայց միայն մեր դատումնոյն է աս՝ որ կ'ըսենք թէ Սուրբ Գիրքէն 'ի զատ կենդանի դատաւորի մըն ալ կարօտ ենք : Գուցէ Ղստուած ասանկ չդատեր : Մենք մեր կարծեօքը շատ բաներ բարի կը սեպենք մեզի , բայց Ղստուած չտար : Համայն եկեղեցեաց ձայնը միայն անսխալ դատաւոր ըլլալուն տեղը , աւելի աղէկ չէր ըլլար՝ որ ամէն մէկ եկեղեցի , ինչպէս Հայոց Յունաց՝ և այլն , զատ զատ անսխալ ըլլար : Եւ աւելի աղէկ չէր ըլլար որ ամէն մէկ եպիսկոպոս մէյմէկ անսխալ դատաւոր ճշմարտութեան ըլլար . շատ աղէկ չէր ըլլար՝ որ ամէն քահանայ և ամէն վարդապետ անսխալ ըլլար , ամենէն աղէկը աս չէր ըլլար՝ որ ամէն մարդ ինք իր գլխուն անսխալութեամբ որոշէր ճշմարիտը սուտէն :

Սուրբ Գիրքէն 'ի զատ ուրիշ բան չճանչնալը ինքըզինք-
նիդ թէ հայրապետներէն և թէ բոլոր ուրիշ մարդոց-
մէ իմաստուն բունել է ըսելը՝ փաստ չէ :

Ի՞նչ անձոռնի խօսք է աս, որ միշտ կը
գրուցեն : Երբոր Հայրապետները միշտ մէկզ-
մէկու անհամաձայն, և եկեղեցիին մէկզմէ-
կու հակառակ բաժանումներու պառակ-
տուած կը տեսնենք, ի՞նչ խելքով զիրենք
մեզի անսխալ առաջնորդ բռնենք : « Բոլոր
Հայրապետները կը սորվեցրնեն աս բանը », -
կամ թէ « Եւ վարդապետութիւնը անընդ-
հատ շարունակութիւնով առաքեալներէն
մինչև մեզի հասաւ », ըսելը՝ դիւրին բան է .
բայց Հայրապետաց գրութիւններուն՝ և Ե-
կեղեցական Պատմութեան քիչ մը հմտու-
թիւն ունեցողը չխաբուիր աս խօսքէն . քան-
զի գիտէ որ մեր՝ և եկեղեցւոյ անսխալու-
թեան ջատագովներուն մէջտեղը վիճաբա-
նութեան առարկայ եղած վարդապետու-
թեանց մէկուն համար ալ չեն կրնար ըսել
ասանկ խօսք մը : Թէպէտ մեր վարդապե-
տութիւններուն ամէնուն ալ վկայութիւն
կրնանք գտնել Հայրապետներէն, բայց և
այնպէս գիտենք որ Եստուածաշունչն է միայն
աղբիւր անխառն ճշմարտութեան, և անով
դէմ կը դնենք ետքէն եկեղեցիին մէջ մը-
տած բոլոր խառնափնդոր ու սուտ վարդա-
պետութիւններուն : Եր պատուենք ամէն դա-
րու սուրբ մարդիկը . գիտենք որ պէտք է
դժժ յարգութիւնը տալու ենք իրենց աչ-

խատուութիւններուն . կ'ընդունինք ճշմարտութիւնը ստուգելու համար ընծայած օգնութիւնին . խելքերնիս կը վկայէ որ առանց պատճառի իմաստուն և բարի մարդոցմէ տարբեր ըլլալ ուզելու չենք . բայց ասիկայ մեր դատողութիւնը զոհելէն, և զանոնք խիղճերնուս ու հաւատքներնուս վրայ իշխան կացուցանելէն շատ հեռու բան է : “Տէրը այսպէս կ'ըսէ, անիծեալ ըլլայ ան մարդը, որ մարդու կ'ապաւինի, որ մարմինը իրեն բազուկ կ'ընէ” : Երեմ. ԺԷ. Ե : Հայրապետները իրենք կը զգուշացընեն մեզ՝ որ հաւատքնիս իրենցմէ չառնենք, այլ Մատուածաշունչէն : Զրհեղեղին ժամանակի մարդիկը աներկբայ ծաղր կ'ընէին ‘ոյ նահապետը՝ աշխարհիս մէջ եղող բոլոր ուրիշներէն տարբեր ճամբայ մը բռնելու համարձակելուն համար : Գուցէ ծաղր ընելով կ'ըսէին անոր . “Ղուս մեր հայրերէն և այսչափ մարդոցմէ խելացի՞ ես, որ քեզմէ 'ի զատ մեկուն քովը ճշմարտութիւն չգտնուի” : ‘Ղյն պէս և Քրիստոսի ժամանակը և անկէ ալ առաջ աներկբայ կը խնդային ծերերուն և ւանդութիւնը չընդունող՝ այլ միայն Մատուծոյ խօսքը ամուր բռնող աստուածապաշտ շրէից վրայ, և կ'ըսէին . “Եւ, բոլոր մեր գիտնականներէն, սուրբ վարդապետներէն և Ռաբբիներէն գիտուն ես հա՛, ամէն մարդ ծուռ, ու դո՛ւն շիտակ : Մատուծոյ սուրբ եկեղեցին մոլորութեան մէջ ինկաւ, ու դո՛ւն միայն ճշմարտութիւնը պահող մնացիր այնչափ մարդոցմէն” : Եւ սակայն ան ծաղր

եղած աստուածավախ հրէից քօզն էր ճըշմարտութիւնը և բոլոր գիտնականները ուսուրբ Ռաբբիները մոլորութեան մէջ էին :

Ո՛ւսկեց պիտի գիտնանք եկեղեցիին ըրած դատումները շիտակ հասկընալնիս :

Իսայց ըսենք թէ եկեղեցին անսխալ դատաւոր է, ես ինչէ՛ն գիտնամ անոր ըրած գատումները շիտակ հասկընալու գիտնալու : Թէ որ անսխալ է, պէտք է որ իր վճիռները Մատուածաշունչին սորվեցուցածներուն համաձայն գան . վասն զի ան ալ նոյն դատաւորն է . քանզի ժամանակ մը Մատուածաշունչով՝ հիմա ալ եկեղեցիին ձեռքովը վճիռներ տուողը մի և նոյն Հոգին Սուրբ Մատուածն է : Ի՞նչ սխալական ես, կ'ըսեն , և աս պատճառաւ չես կրնար վստահ ըլլալ Մատուածաշունչին խօսքերը հասկընալուդ վրայ, մինչև որ անոնց բուն միտքը եկեղեցիէն չսորվիս : Իարի . եկեղեցին այսինչ բանին վրայ դատում մը կ'ընէ ու իմ առջև կը դնէ : Ես Մատուածաշունչին խօսքերը ու եկեղեցիին զրուցածները մի և նոյն դիւրութեամբ կը հասկընամ : Երդ՝ թէ որ սխալական ըլլալու համար Մատուածաշունչը հասկընալու վրայ վստահ չեմ կրնար ըլլալ, և « վախն ' է վախը կարելի է » կամ « կ'ածեմ »,՝ ասանկ ըլլալու է ըսելով կ'անցնիմ, ինչէ՛ն գիտնամ որ աս նոյն սխալա-

1 Տես Ճառ Հաղորդութեան, Մասն Ա., երես Ծ :

կանութիւնովը չեմ խարուիր եկեղեցիին խօսքերը կարդացած կամ լսած ատենս : Ի՞նչ պէս կրնամ վախն 'ի վախը կարելի է կամ կարծեմ եկեղեցին սա ըսել կ'ուզէ ըսելէն աւելի բան մը ընել : Թէ որ եկեղեցիին վարդապետութիւնը աս է ըսես ինծի, ես ալ կրպատասխանեմ թէ՛ կարելի է որ սխալ հասկըցած ըլլաս եկեղեցիին միտքը . քանզի սխալական մարդ մը ես, սխալական մարդ մըն ալ դուն : Թէ որ պնդես թէ նախնի Հայրապետները ու քրիստոնեաները ամէն տեղ աս վարդապետութիւնը ասանկ կը մեկնեն, կրպատասխանեմ թէ՛ կարելի է ատանկ ըլլայ, և կարելի է թէ իմ հասկըցածիս պէս ըլլայ՝ ու դուն սխալ հասկըցած ըլլաս . ասոր վրայ մեծ վէճ կայ, և կարծեմ սխալ ըլլալու է քու ըսածդ, կամ ես քու միտքդ չեմ կրնար հասկընալ :

Ինչու համար հաւատքներնուս վրայ վատահուծիւն չենք կրնար ունենալ :

Եւ ատ անգամ ըսուած է թէ դատողութիւննիս գործածելու չենք, այլ լոկ հաւատալու ենք . և ուստի կը հաստատեն թէ Նստուածաշունչին մէջ չգտած բաներնիս չընդունած ժամանակնիս՝ մեր սխալական դատումը մեզի կանոն և առաջնորդ կը բռնենք, և ուստի հաւատքներնուս վրայ վրա տահութիւն չենք կրնար ունենալ : Բայց եկեղեցիին սորվեցուցածը ինչպէս կրնամ ընդունիլ, առանց անոր խօսքերը հասկընալու :

հասնար դատողութիւնս գործածելու : Ի՞նչ ճամբով կրնամ գիտնալ այսինչ բանին վրայ ինձի ինչ զրուցելդ, առանց դատողութիւնս գործածելու բերնէդ ելած խօսքերուն վրայ : Եկեղեցին կ'ըսէ՝ թէ ով որ ճշմարտապէս հաւատայ Վրիստոսի՝ կը փրկուի . ես իմ դատողութիւնս ՚ի գործ կը դնեմ աս խօսքին վրայ, և դիւրաւ կը հասկրնամ անկէց ինչ հասկըցուիլը : Սակայն ի՞նչ պատճառ կրնայ ըլլալ՝ որ եթէ աս նոյն խօսքը Աստուածաշունչին մէջ կարդամ ան նոյն դիւրութեամբը չհասկրնամ : Ինչո՞ւ համար վստահութիւն չենք կրնար ունենալ հաւատքներնուս վրայ, թէ որ անսխալ եկեղեցիին վրայ հաւատարմութիւն չունենանք : Թէ որ անսխալ Աստուածաշունչին վրայ հաւատարմութիւն ունենանք՝ և միայն անոր խօսքերուն նայինք չըլլար : Դարձեալ՝ սխալական ըլլալովսիս անկարելի՞ բան կ'ըլլայ հաւատքներնուս վրայ վստահութիւն ունենալը : Ուրեմն մարդ չկայ վստահութիւն ունեցող, քանզի ամէն մարդ սխալական է : Բայց մարդուս սխալական ըլլալէն՝ չենք կրնար հետեցրնել թէ միշտ կը սխալի : Թուաբանութեան մէջ սխալական եմ, և շատ սխալմունքներ կ'ընեմ . բայց երեք՝ չորս ալ եօթը, վեց ալ՝ տասներեք ըլլալուն վրայ տարակուսութիւն կ'ունենամ : Ինքըզինքը վերջին աստիճան սխալական կարծող մարդն անգամ աս բանին մէջ չսխալելուն վրայ շատ վստահութիւն ունի : Սակայն ընդունինք եկեղեցւոյ անսխալութեանը փաստա-

բաններուն հաստատածը : Երբոր եկեղեցին հաւատքը առ է ըսեն , ինչէն կրնամ ապահով ըլլալ առ հաւատքին ինչ ըլլալը չի տակ հասկընալուս վրայ : Սխալական ըլլալովս դանկտայ սխալ հասկընալուս վրայ ինչ պէս վստահ ըլլամ : Չեր դատողութիւնը գործածելու չէք ըսելը՝ պարզապէս՝ հաւատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ անբան անասնոց պէս ըլլալու էք ըսել է :

Ինտոր պիտի գիտնանք եկեղեցին ինչ զրուցելը :

Թէ որ այսչափ անվստահ ըլլալու ենք եկեղեցին ինչ ըսել ուրիշ հասկընալուս վրայ՝ երբոր իր խօսքերը կը ըսենք կամ կը կարդանք , ինչպէս պիտի գիտնանք ստուգիլ ինչ ըսելը : Սեծ վէճ է եկեղեցւոյն անսխալութեանը ջատագովներուն մէջ , թէ ո՞րուն ձեռօքը եկեղեցին բանի մը վճիռ կըրնայ տալ , և որուն ձեռօքը սորվելու ենք ան ստուած վճիռները : Ոմանք կ'ըսեն թէ շոտլանդ Պապն է եկեղեցւոյ ձայնն ու անսխալ դատաւորը : Ոմանք կ'ըսեն թէ ընդհանրական ժողովներով վճիռ կու տայ եկեղեցին : Ոմանք ալ կ'ըսեն թէ Պապին վկայութեամբ բոլոր հաստատեալ ընդհանրական ժողովներուն քովս է խօսքը : Ոմանք ալ կը հաստատեն թէ եկեղեցւոյ վճիռները գիտնալու համար՝ բոլոր շայրապետաց և ամէն դարու ու ամէն տեղոյ եկեղեցիներուն ինչ բաներ սորվեցընելը գիտնալու ենք : Թողունք ուրիշները , իր աշխարհաբառ լեզուէն

'ի զատ ուրիշ լեզու չճանցող, պատմութեան տեղեկութիւն չունեցող, ուրիշ ազգերու և ուրիշ դարերու քրիստոնէից ինչ բաներ հաւատալը գիտնալու կարողութիւն չունեցող ռամիկը ինչպէս սորվի եկեղեցիին ինչ բաներ հաստատելը: Եթէ դատաւորը Պապն ըլլայ, չկրնար Պապին երթալ հարցընել: Եթէ Ժողովներն ըլլան, ինչ Ժողովներ ըլլալն անգամ չգիտեր, ուր կրմնայ որ անոնց բոլոր վճռածները գիտնայ: Մէկ բան մը ընդունուելու համար՝ թէ որ բոլոր Հայրապետաց հաւանութիւնը հարկաւոր է, Հայրապետաց ո՞ր գրութիւնը կրնայ կարգալ աս մարդը: Ի՞նչպէս պիտի գիտնայ: Թէ որ իր քահանային հարցընէ, ան ալ իրեն պէս տգէտ մէկը: Եպիսկոպոսին հարցընէ, իրեն պէս մէկն ալ կարելի է ան եղած ըլլայ. բայց թէ որ գիտնական ալ ըլլայ, անսխալ չէ. հնար է թէ եկեղեցւոյ դատումը աս է ըսած բանը սխալ հասկըցած ըլլայ, և հարցընողին ալ սխալ սորվեցընէ: Արդ՝ թէ՛ Նստուածաշունչը անսրխալ դատաւոր բռնած ենք մեզի. դիւրակը հասկընանք Նստուածաշունչին խօսքը: Սակայն ասոնք կ'ըսեն թէ սխալական ըլլալնու համար՝ չենք կրնար Նստուածաշունչին զրուցածները հասկընալ, մինչև որ եկեղեցիին մտիկ չընենք. և թէ ուղղակի անսխալ Նստուածաշունչէն իր հաւատքը ընդունող մարդը կարելի է կամ կարծե՛մ ասանկ էէն աւելի խօսք չկրնար ընել: Բայց ասոնց ըրածն ինչ է: Եկեղեցիին Սուրբ Կը

չոց վրայ բնաւ մեկնութիւն մը հրատա-
րակած չունի, որ անկէ սորվին թէ ինչ-
պէս հասկընալու են Սուրբ Գրոց խօսքե-
րը : Չկայ անանկ գիրք մը որ՝ իշխանու-
թեամբ մը սորվեցընէ եկեղեցիին բոլոր
հաստատած բաները : Եկեղեցին անանկ
կենդանի էակ մըն է, որ ոչ բան կրնանք
հարցընել՝ և ոչ պատասխան առնել : Բա-
տի ասոնց մէջը ամէն մարդ պարտական է
իրեն պէս մէկ սխալականի մը զրուցածը
ընդունիլ՝ իբրև եկեղեցիին սորվեցուցածը :
Ըս մարդը մէկ ուրիշէ մը կ'ընդունի իր հա-
ւատքը, որ ան ալ իրեն չափ սխալական է : Ըն-
երկրորդ մարդն ալ երրորդէ մը կը սորվի
եկեղեցիին ինչ սորվեցընելը, և նմանապէս
երրորդն ալ չորրորդէ մը, և ասանկ գնա-
գացածիդ չափ : Ըռաջին մարդը միայն երկ-
րորդէն կ'իմանայ եկեղեցիին ինչ սորվեցը-
նելը. երկրորդն ալ միայն երրորդին խօս-
քէն, և երրորդն ալ չորրորդէն, ևն : Ըսոնց
ամէնքն ալ սխալական են . վասն որոյ հնար
է թէ սխալմամբ եկեղեցիին մէկ չսորվե-
ցուցած բանին համար կը սորվեցընէ ըսեն :
Կրնայ ըլլալ որ աս մարդոցմէ ոմանք յայտ-
նապէս ստախօս և չար մարդիկ ըլլան, ո-
րոնց խօսքին հաւատալ չըլլար բնաւ : Ես
սխալական մարդ մըն եմ . կը հարցընեմ ան-
սխալ Ըստուածաշունչին՝ թէ ինչ է ճիշ-
մարտութիւնը : Ընսխալ Ըստուածաշունչը
կ'ըսէ ինձի . բայց սխալական ըլլալուդ հա-
մար սխալ չհասկընալդ չես կրնար գիտնալ,
այլ միայն կ'արժե՞ ասանկ կը սորվեցընէ կըր-

նաս ըսել՝ կ'ըսեն : Բայց իրենք ինչ կ'ընեն : Սխալական մարդուն մէկը իր քահանային կամ վարդապետին կը հարցընէ՝ թէ ինչ է ճշմարտութիւնը : Քահանան կամ եպիսկոպոսն ալ սխալական, և ճիշմարտութիւն կարծածն ալ ուրիշ սխալական մարդոցմէ սորված է : Բայց և այնպէս կը համարձակին ըսել թէ աս սխալական մարդը, որ մէկզմէկէ սորված ուրիշ այնչափ սխալական մարդոցմէ կը սորվի, չսխալիւ, չըխաբուի, և կրնայ ըսել թէ գիտե՞մ որ աս այսպէս է, քանզի եկեղեցին ասանկ կը սորվեցընէ, և սակայն ես միայն աս կրնամ ըսել թէ կարծե՞մ ասանկ ըլլալու է՝ քանզի Աստուածաշունչը ասանկ կ'ըսէ : Չարմանալի՛ բան, որ մարդիկ ասանկ յայտնի խաբէութեանց գերի կ'ըլլան :

Եկեղեցին ասանկ կ'ըսէ ինչ ըսել է :

Եկեղեցին ասանկ կ'ըսէ ըսելը մեր քահանաներն ու վարդապետները ասանկ կ'ըսեն ըսել է . թէ՛ Պապական՝ թէ՛ Յոյն՝ թէ՛ Հայ՝ թէ՛ Կեստորական՝ թէ՛ ուղղափառ և թէ՛ հերետիկոս ըլլան : Քանի որ ժողովուրդները հրաման չունին ամէն բան Աուրբ Կիրքէն առնելու, ասկէ՛ ի զատ ուրիշ ճամբայ չեն կրնար գտնել . վասն զի անկարելի բան է որ առանց մէկէ մը լսելու գիտնան եկեղեցիին ինչ սորվեցունելը . ասանկով սխալական՝ և շատ անգամ ալ ամենատգէտ և ամենաչար մարդոց վկայութեանը վրայ միայն կը կայանայ հա-

ւատքնին : « Թէ որ կոյրը կոյրին առաջնորդէ , երկուքն ալ փոսը պիտի խնան » : Մատթ . ԺԵ . 14 :

« Եկեղեցին ինչ բաներու որ կը հաւատայ՝ ես ալ կը հաւատամ » :

Վրիստոնեայ անունով հազարաւոր մարդիկ կան , որ հաւատքներնուն ինչ ըլլալը թէ որ հարցնես , ան տգէտ ածխագործին տուած պատասխանէն աւելի խօսք մը չունին , որուն համար կը պատմեն թէ՛ երբոր հարցուցեր են իրեն թէ՛ « Ի՞նչ բաներու կը հաւատաս » , պատասխաներ է թէ՛ « Եկեղեցին ինչ բաներու որ կը հաւատայ , ես ալ անոնց կը հաւատամ » : Արկին երբոր հարցուցեր են իրեն թէ՛ « Եկեղեցին ի՞նչ բաներու կը հաւատայ » , շուտ մը աս պատասխանը տուեր է թէ՛ « Ես ինչ բաներու որ կը հաւատամ , ան ալ ան բաներուն կը հաւատայ » : Իրօք իր ինչ բաներու հաւատալը ըսել տալ փափաքելով՝ նորէն կը զրուցեն թէ՛ « Ա՛ղաչէնք ըսէ՛ դուն ու եկեղեցին միատեղ ի՞նչ բաներու կը հաւատասք » : Խեղճ՝ ածխագործը աս պատասխանը միայն կրցեր է տալ . « Իրաւ որ Պարոններ՝ երկուքս ալ մի և նոյն բանեջու կը հաւատանք » : Ըս պատմութենէն Նւրոպացիք աս տեսակ հաւատքը , որ է եկեղեցիին հաւատացածներուն հաւատալ՝ առանց ինչ բաներ ըլլալնին կամ ինչու համար հաւատալու էն գիտնալու , Ըճիսաֆործի հասարակ (Fides Carbonaria) կոչեցին : Ըսկէ հասա-

րակ հաւատք չկայ : Հաւատքնիս Մտուածա շունչէն ընդունելուս դէմ կեցողներուն առ ջննիս դրած հաւատքը աս է : Յունաց քահանան իր ժողովուրդին կ'ըսէ, թէ « Հաւատա՛ եկեղեցիին » . այսինքն՝ « Ինձի, որ եկեղեցիին հաւատացած բաները կ'ըսեմ՝ քեզի » : Պապական քահանան ալ պապականաց ասանկ կ'ըսէ . և նոյնպէս Մտրուոց քահանան ալ Մտրուոց, Վեստորականն ալ Վեստորականաց, և Է : Մտնոց ամենուն ալ խօսքը նոյն տեղը կը'նայի : Վերջապէս՝ բոլոր քահանաներն ու եպիսկոպոսները աս կ'ըսեն, թէ « Հաւատացէ՛ք եկեղեցիին », այսինքն՝ « Հաւատացէ՛ք և հնազանդեցէ՛ք մեզի, վասն զի մենք ենք եկեղեցիին » :

Եւ հնազանդինք անսխալ եկեղեցիին, երբոր գիտնա՛նք ուրտեղ ըլլա՛ն ու ինչ բաներ պահանջելք :

Թէ որ անսխալ եկեղեցի մը կայ, ամէն բանի մէջ կը հնազանդինք անոր, երբոր գիտնանք՝ կամ բաւական վկայութիւնով հաստատուի՝ ուրտեղ և ինչ բան ըլլա՛ն ու ինչ սորվեցընելք : Հետեւեալ գլուխներուն մէջ պիտի քննենք ՚ի ջատագովութիւն անսխալութեան սովորաբար բերուած ձեռնարկութիւնները, անոնց դէմ եղած փաստերն ու վկայութիւններն ալ մէջ բերելով :

Գ 1, Ո Ի Խ Բ

Առաջին ձեռնարկութիւն . Սուրբ Գիրքը եկեղեցիէն
կ'ընդունինք :

Երբոր կը պնդենք թէ պէտք է որ ամէն
բան Սուրբ Գիրքով փորձենք , շատ անգամ
յաղթողաբար աս հարցումը կ'ընեն . “ Ինչ
չէ՞ն գիտես Սուրբ Գրոց Լստուծոյ խօսքն
ըլլալը ” . և կը հաստատեն թէ զանոնք իբրև
աստուածային գրութիւնք ընդունելու ենք՝
միայն եկեղեցիին խօսքովը . ասկէ ալ կը
հետեցընեն թէ հարկաւ առանց նախ և ա-
ռաջ անոր հաւտալու՝ Սուրբ Գիրք չենք կրը
նար ունենալ , ու ալ ի՞նչ կը մնայ ձեռքերնիս :

Հարևանցի նայելով մը կ'երևի աս ձեռ-
նարկութեանս ինչ իմաստակութիւն ըլլալը .
և սակայն հաւանական է թէ եկեղեցին
Լստուածաշունչէն վեր բանողներէն շատե-
րուն մտքին ասկէ աւելի ազդեցութիւն ու-
նեցող ձեռնարկութիւն չըլլայ : Ուստի ա-
սոր պատասխան՝ կը հարցընենք

1 . Թէ եկեղեցին ինչնին սոսք եղած Բան Տը
Ճշմարիտ , համ իրօք Ճշմարիտ եղած Բան Տը սոսք
կ'ընայ ընել : Թէ որ Լստուածաշունչը Լս-

տուճոյ խօսքը չըլլայ, եկեղեցին զանիկայ Մատուճոյ խօսքը կրնայ ընել: Կամ թէ որ ճշմարտապէս անոր խօսքն է, եկեղեցին կրնայ սուտ հանել: Թէ որ եկեղեցին ստուծիւն մը ճշմարտութեան դարձընելու կարող չըլլայ, չկրնար Սուրբ Գիրքը Մատուճոյ խօսքն ընել կամ չընել, բայց միայն վկայութիւն կրնայ տալ ճշմարիտ կամ սուտ ըլլալուն. որ եթէ աս վկայութիւնը չտայ ալ՝ թէ որ ճշմարիտ է՝ ճշմարիտ կը մնայ, թէ որ սուտ է՝ սուտ: Կոր կտակարանին քանի մը գիրքերը՝ միւսները ընդունուելէն ետեւ ժամանակ մը առ հասարակ կանոնական չընդունուեցան: Ըս գիրքերը կանոնական ընդունուելէն ետեւ Մատուճոյ խօսքն եղան, ու առաջ չէին. այսինքն՝ իրենց ընդունուելովը ներշնչեալ եղան, թէ ներշնչեալ ըլլալուն կամար ընդունելի եղան:

2. Թէ որ այս այսպէս է, Սուրբ Գիրքը ոչ թէ եկեղեցին վկայութեամբը իբրև Մատուճոյ խօսքը կ'ընդունին, այլ Մատուճոյ վկայութեամբը՝ որին որ առինք, եւ ան վկայութեամբը՝ որով ճշմարտապէս Մատուճոյ ըլլալը կը ստուգուի:

Ինչ վկայութիւնով ճշմարտութիւն էին Գիրքի տոսի խօսքերուն:

Վրիստոսի քարոզած խօսքերը աստուածային խօսքեր էին: Օճանոնք մտիկ ընողներէն ոմանք ընդունեցին՝ ոմանք չընդունեցին ճշմարտութիւնը: Ընոր խօսքերը ընդունող հաւատացեալները ինչ վկայութեամբ:

զանոնք Մտուածմէ սեպեցին : Այնինչ մարդիկը անանկ ըսենուն համար : Ո՛վ պիտի ըլլար անոր խօսքերը դատողը : Ամէն ունկնդիր ինք իր պլտուն դատելու չէր : Քրիստոսի խօսքերը ամէն տեսակ մարդոց էր : Ամենէն ալ կը պահանջէր՝ որ ինքըզինքներնուն հարցընելով իր խօսքերը կամ ընդունէին ու փրկուէին, կամ յախտենական կործանման անէծքին տակը մնային : Եւ ինչ վկայութիւնով իր խօսքերուն Մտուածմէ ըլլալուն հաւատալ կը պահանջէր : Սարդոց վկայութիւնովը : Ինք ըսաւ . « Դուք Յովհաննէսին խրկեցիք, և ինքը ճշմարտութեանը վկայեց : Բայց ես չէ թէ մարդոցմէ վկայութիւն կ'առնեմ », : Յովհ . Ե . 33, 34 : Ուրեմն ինչ վկայութիւն տուաւ մարդոց՝ որ անով իր խօսքերը ընդունին : Երկու վկայութիւն կար . Մէյմը որ՝ իր խօսքերը ինքնին յայտնապէս ճշմարիտ էին . մէյմըն ալ որ՝ անանկ գործքեր գործեց, որ կը ցուցունէին թէ ինքը Մտուածմէ էր, և Մտուած իր հետն էր : « Չեղմէ ո՛վ կրնայ զիս յանդիմանել մեղքի համար . իսկ թէ որ ես ճշմարտութիւն կը խօսիմ, ինչո՞ւ ինծի չէք հաւատար », : Յովհ . Ը . 46 : Հրէայք՝ առար խօսքերուն ճշմարիտ ըլլալը կրնային տեսնել և հաւատալ . Եւ ինչ շին Կտակարանին համաձայն գալերնուն համար, որուն Մտուածոյ Խօսքն ըլլալը առաջուց գիտէին ուրիշ վկայութիւնով : Յովհ . Ե . 39, 100 : Երկրորդ՝ կեղծաւորութեան նշան մը՝ կամ ինչ և իցէ մեղք վրան չգտնուելուն համար :

Երբորդ՝ բոլոր մարդոց խիղճը իր խօսքերուն ճշմարիտ ըլլալը վկայելուն համար : շորբորդ՝ անոր համար որ՝ իր գործած գործքերը յայտնապէս վկայութիւն մըն էին Մատուծմէ՝ իրեն, և հետեւապէս իր քարոզած խօսքերուն ճշմարիտ ըլլալուն : “ Բայց ես Յովհաննէսին վկայութենէն ալ մեծ վկայութիւն ունիմ, քանզի ան գործքերը որ Հայրը ինծի տուաւ որ անոնք կատարեմ, ան նոյն գործքերը որ ես կը գործեմ՝ ինծի համար կը վկայեն թէ Հայրը զիս խրկեց ” : “ Թէ որ իմ Հօրս գործքերը չեմ գործեր, ինծի մի հաւատաք. հապա թէ որ կը գործեմ, թէ և ինծի չէք հաւատար, գոնէ գործքերուն հաւատացէք. որ գիտնաք ու ճանչնաք՝ թէ Հայրը իմ մէջս է, և ես անոր մէջ ” : Յով. 1. 36 : Ե. 37, 38 :

Ըրդ՝ ասոնք էին Քրիստոսի խօսքերը լատոյններուն և իր գործքերը տեսնողներուն ունեցած վկայութիւնները, որոնցմով կրնային տեսնել իր վարդապետութիւններուն ճշմարիտ ըլլալը : Բայց ըսենք թէ Հրէային մէկը բնաւ տեսած չըլլար զՔրիստոս, և ուրիշ արժանահաւատ մարդոցմէ լսէր Քրիստոսի քարոզած վարդապետութիւններն ու ըրած գործքերը . ինք ալ պարտական չէր հաւատալ Քրիստոսի : Եւ թէ որ հաւատար, ի՞նչ բանի վրայ պիտի հիմնէր իր հաւատքը . մարդոց տուած վկայութեանը վրայ, թէ ան վկայութիւններուն վրայ, որոնց ճշմարիտ ըլլալուն հաւատալու բաւական պատճառ կար : Մարդիկ՝ զինքը ան վկայութիւններուն ծանօթ ը

նեղու միջոցն եղան միայն . հաւատաց ան վկայութիւններուն , բայց ոչ թէ զանոնք իրեն իմացընող մարդոց վրայ ան վկայութիւններուն հաւատալու պատճառ մը գտնելուն համար : Ըն մարդոցը Քրիստոսի աշակերտներ՝ կամ անհաւատ մարդիկ ըլլալին ալ տարբերութիւն մը չէր ընել : Թէ որ անհաւատ ալ ըլլային , Քրիստոսի խօսքերը և ըրածները շտկէ շիտակ իրեն պատմելուն հաւատալու պատճառ ըլլալէն ետև , աչքովն տեսնողներուն և ականջովն լսողներուն չափ պարտական կ'ըլլար Քրիստոսի հաւատալու :

Մենք ալ աս բանին մէջ ճիշդ նման ենք՝ Քրիստոսի խօսքերը ուրիշ մը բերնէ լսող չըէային :

Սերը ենթադրուած շրէան ինչ վիճակի մէջ որ էր , մենք ալ ան նոյն վիճակին մէջն ենք : Քրիստոսի և առաքելոց քարոզութիւնները մենք ականջովն չլսեցինք , և անոնց ըրած գործքերը աչքովն չտեսանք , հապա ուրիշներէն իմացանք : Թէ որ հիմա կարող ըլլայինք ականջովն լսել իրենց խօսքերը , անոնց մէջ գտած վկայութիւններովն միայն պիտի հաւատայինք ճշմարիտ խօսքեր ըլլալուն : Բայց ինչ տարբերութիւն կայ ան ատենուան ու հիմակուան մէջտեղը . աս միայն՝ որ ան ատենը պայտարանաց Վէհայա-Լեւոնի պիտի հաւատայինք ան բաները խօսելուն և ընելուն , և այժմ ուրիշներու Վէհայա-Լեւոնի : Ընոնց ձեռքը կ'իմանանք

աս բաները , որոնք լեցին Քրիստոսի և առաքելոց խօսքերը , և տեսան ըրած գործքերնին՝ ՚ի վկայութիւն իրենց խօսքերուն Մտուածմէ ըլլալուն : Եկանատես և ականջալուր չեղողը՝ ուրիշ ճամբով չկրնար իմանալ : Ուտի աս վկայութիւնը ազգէ ազգ՝ և երկրէ երկիր գնաց . և հիմա մենք ալ քրիստոնէից կամ եկեղեցիին ձեռքէն կ'ընդունինք զանիկայ , քանզի անոնք տեղեկութիւն ունին աս բաներուն : Քրիստոսի և առաքելոց խօսքերն ու գործքերը զգուշութեամբ գրուեցան ականջալուր և ականատես եղող մարդոց՝ և նոյն իսկ առաքեալներէն ոմանց ձեռօքը : Են նոյն գրութիւնները ձեռքերնիս են հիմա , և զիտենք որ ճշմարիտ են :

Ի՞նչ կերպով կը ստուգուի Սուրբ Գրոց հարազատութիւնը :

Ուրիշ հին գրեանց որով ձեռօք՝ որ դառուն մէջ և սուրտեղ գրուած ըլլալը ինչ վկայութեամբ որ կը ստուգուի , նոյն վկայութեամբը կրնանք ստուգել նաև աս գրութիւններուն անոնց ձեռօքը՝ ան ժամանակները՝ և ան սարագաներուն մէջ յօրինեալ ըլլալը , որոնք արձանագրեալ կը գրանենք իրենց մէջ : Ինչո՞ւ համար կը հաստատենք թէ այսինչ գրութիւնները Աիկերոնի հեղինակութիւններն են՝ Քրիստոսէն դար մը առաջ՝ շոտվմ քաղաքը յօրինեալ : Եւ որ համար որ՝ ան ժամանակի մատենագիրներէն վկայութիւն կայ , ան գրութիւն

ները Կիկերոնին ձեռօքը՝ ան տեղը և ան ժամանակը գրուած ըլլալուն . ասկէ՛ ՚ի զատ՝ ասոր դէմ՝ վկայութիւն; չկայ, այլ ան ժամանակէն հետէ առ հասարակ ասանկ կը հաւատացուի . մէյմըն ալ որ՝ աս իր գրութիւններէն առնուած շատ խօսքեր կը գտնենք ուրիշ գիրքերու մէջ . աս կերպով կը ստուգուի Կիկերոնին անունով հրատարակեալ ան գիրքերուն իրօք իրն ըլլալը : Ահա աս կերպ վկայութիւններով կ'իմանանք՝ թէ՛ «Կոր Կտակարանը՝ յետ Գրիստոսի՝ առաջին դարուն մէջ գրուեցաւ ան մարդոցը ձեռօքը՝ որոնց անունները որ մէջը գրուած են, և շուտ մը ընդունելի եղաւ քրիստոնէից մէջ իբրև պատմութիւն վաւերական և անսխալ առաջնորդ կրօնի : Ար տեսնենք որ շատ մատենագիրներ յիշած են աս գրութիւնները, և այնչափ խօսքեր քաղած են անոնցմէ, որ իմաստունին մէկն ըսաւ թէ՛ «Եթէ բոլոր Կոր Կտակարանը կորսուելու ըլլայ, գրեթէ բոլորը կրնամ նորէն հաւաքել նախնեաց գիրքերէն» : Ասկէ՛ ՚ի զատ՝ աշխարհիս ամէն կողմը գտնուած բոլոր եկեղեցիներուն մէջ տարածուեցաւ Սուրբ Գիրքը, և ուստի հնար չէր որ մէջը փոփոխութիւն մը մտնէր այսինչ տեղը կամ այսինչ երկիրը, առանց քիչ ատենէն յայտնուելու ուրիշ տեղերու քրիստոնէից ձեռօքը՝ իրենց Սուրբ Գրոց հետը բազդատելով զանիկայ . անանկ որ կրնանք վրտահ ըլլալ թէ՛ ինտոր որ գրուեցան, անանկ մնացին մինչև ցայսօր : Թէպէտ քանի մը

փոփոխութիւններ մտան, բայց վարդապետութիւններուն ամենեւին չդաչող ոչինչ փոփոխութիւններ էին : Դսոր ասանկ ըլլալը շատ աղէկ գիտեմք . վասն զի աշխարհիս ամէն կողմը գտնուող քրիստոնէից Սուրբ Գիրքերը նման են մէկզմէկու, միայն քանի մը ոչինչ ու բոլորովին անմնաս տարբերութիւններ կան : Դ՛մէնքն ալ նման են ան պահուած հին ձեռագիրներուն, որոնց մէկ քանին շատ դարեր առաջ գրուած են . նախնի քրիստոնեայ մատենագրաց քաղած խօսքերն ալ յար և նման կու գան հիմակուան Դստուածաշունչներնու մէջ գրուածներուն :

Շատ հաւանական է որ Յովհաննէս առաքեալ, որ մինչև առաջին դարուն վերջերը ապրեցաւ, ինքը լմացուցած ու կնքած ըլլայ Նոր կտակարանը : Բայց թող աս ինչպէս որ եղած ըլլայ՝ ըլլայ, աս նայինք՝ որ անոր այլ և այլ մասերը գրելու համար Դստուծմէ Սուրբ Հոգի ընդունողներուն վրայ շատ վկայութիւններ կար, աս գործը կատարելու համար Դստուծմէ ընտրուած ըլլալուն : Դռաջին քրիստոնեաները, ինտոր որ առաքելոց ներշնչեալ ըլլալն ու Վրիստոսի խօսքերուն աստուածային խօսքեր ըլլալը քննեցին ու տեսան, նոյնպէս ասոնք գրողներուն ներշնչեալ ըլլալն ալ քննեցին : Եւ իրենք վկայութիւն կուտան՝ թէ աս գրութիւնները անոնց ձեռքովը գրուեցան՝ որոնց անունովը որ կը յիշուին . և քրիստոնեաները՝ որոնց համար որ գրուեցան՝ ան

Ժամանակները Հողով Սրբով գրեալ ճիշմարիտ մատեաններ կրսեպէին զանոնք :

Սուրբ Գիրքը ընդունելիս եկեղեցին վկայելուն համար չէ :

Ըստ գրութիւնները անսխալ և Մատուծ մէ ներշնչեալ ընդունելիս՝ լոկ առաջին քրիստոնեաները անանկ վկայելուն համար չէ : Ղշմարտապէս Մատուծոյ խօսքն ըլլալուն բազմութիւ ուրիշ վկայութիւններ ունինք : Կայ անանկ մարդ մը, որ Կոստանդնուպօլսոյ Միա Սոփիայի մզկիթը տեսնելէն ետե՛ զանիկայ կառուցանողը փոքրիկ տըղայ մը չըլլալուն վկայութիւն ուզէ : Ըէնքին վրայ նայողը մէկէն կը հասկընայ՝ որ վարպետ և փորձառու ճարտարապետի մը շինածն ըլլալու է : Ընանկ ալ չկայ անանկ անաչառ և Ղշմարտասէր մարդ մը, որ Սուրբ Գիրքը զգուշութեամբ քննէ, և Մատուծոյ գործն ըլլալը չզգայ : Օանիկայ աչքէ անցընողը մէկէն կը տեսնէ որ մարդկային տըկարութեան գործը չէ անանկ փառաւոր յայտնութիւններ ընելը. կը տեսնէ որ մեղանչական և անճնասէր մարդոց կարողութենէն վեր է անանկ սուրբ վարդապետութիւններ և սլատուէրներ հնարելը, և թէ երբէք մէկը չըրաւ անանկ բան մը. մէկ խօսքով՝ կը տեսնէ որ շատ վկայութիւններով հաստատուած է աս, թէ Մատուծ միայն կարող էր յօրինել անանկ գիրք մը, և անով անանկ սքանչելի կրօնք մը յայտնել

մարդոց՝ ամենեին աննման աշխարհիս ըստ որ ուրիշ կրօնքներուն, որ չքուր թէ մարդիկ կարող էին քովերնուն հնարել զանիկայ : Թէ որ Աստուածաշունչը մարդոց հնարք է, կամ բարի մարդոց շինածն ըլլալու է, և կամ չար ու խաբեբայ մարդոց : Բարի մարդիկ սուտ չեն խօսիր, և սուտ գիրքի մը համար Աստուծոյ է չեն ըսեր . չարերն ալ անձնասիրութիւնովն իրենց շահը փնտռելուն համար՝ անանկ գիրք մը չէին հրատարակեր, որ զմարդիկ այնչափ մեղաւոր և անարգ էակներ կը ցուցնէ . որ ամէն տեսակ մեղքերը կը դատապարտէ, և յաւիտենական պատիժ կը սպառնայ մեղաւորներուն . և մարդիկ մեղքէ ետ պահելու համար միայն շինուած է : Ասկէ՛ ՚ի զատ աս գրքին մէջն եղած սլատմութիւնները երբոր կարդանք, կը տեսնենք որ եթէ սուտ ըլլար, անկարելի բան էր որ երբէք իբրև ճմարիտ ընդունէին զանիկայ : Աստուածաշունչը ան նոյն ժողովրդոցը մէջ գրուեցաւ ու տարածուեցաւ, որոնց համար գրուած է մէջը՝ թէ տեսան անոր սլատմած սքանչելի անցքերը . զորոնք յիշատակելու համար պէս պէս արարողութիւններ ալ սահմանուեցան, ու հաստատ մնային . ինչպէս՝ Պասեք, Տերունական Ընթրիք, ևն : Արդ թէ որ աս սլատմութիւնները սուտ ըլլային, հնար էր որ ժողովուրդը հաւատարման գիրքին՝ որուն մէջ գրուած է թէ իբրեք գիտեն ան սլատմուած բաներուն ճշմարիտ ըլլալը :

Ղառիս վախճանը չներելուն համար որ ուրիշ վկայութիւններ ալ յառաջ բերեմ, բաւական կը սեպեմ աս միայն ըսել, որ այնչափ առատ ու բազմատեսակ վկայութիւններ կան, որ Ղստուածաշունչին Ղստուծոյ խօսքն ըլլալուն վրայ տարակուսելու տեղ մը չմնար բնաւ. որոնց մէկն ալ աչքերնուս առջին է, և օր ըստ օրէ զօրանալու վրայ է. որ է մարգարէութեանց վկայութիւնը: Մէկդի թող ուրիշ մարգարէութիւնները, և կարգա Նրկորդ Օրինաց Ի՛նչ ու Ի՛նչ գլուխները, ու հոն զրուցուած խօսքերուն հետ բազդատէ չրէից գլխուն եկածներն ու այսօրուան օրս ունեցած վիճակնին: Աարդա նաև Ս. Տիմ. Գ. 1—3 համարները, և Ի. Թես. Ի. 3—12 համարները՝ և աչք անգամ մը քրիստոնէից վրայ պարտցունելէդ ետև՝ ալ հաւատալիքդ չգար, որ մինչև աս օրերս կատարուող աս տարօրինակ դիպուածները հարիւրաւոր հազարաւոր տարուրնէ առաջ մարգարէացողները՝ լոկ մարդկային խելքով մարգարէացած ըլլան:

3. Թէ որ Սուրբ Գիորջ Էկեղեցիէն վկայութեամբը ընդոսնին, Էկեղեցիէն ինչ վկայութեամբը ընդոսնին:

Թէ որ Ղստուածաշունչին Ղստուծոյ խօսքն ըլլալը՝ մինչև որ եկեղեցին չըսէ չգիտնանք, ի՛նչպէս գիտնանք եկեղեցիին տուած վկայութեանը ճշմարիտ ըլլալը: Ի՛նչ գիտնանք որ եկեղեցին սուտ վկայութիւն չըներ աս բանին մէջ: Եկեղեցին անսխալ է, վասն զի Ղստուածաշունչը անանկ կը տորվեցընէ:

կ'ըսես : Բրաժդ յայտնի յո՞ւի շքան տրա-
մաբանութիւն է : Ը՞ռա՞ջ՝ Ըստուածաշունչը
կ'ընդունինք՝ եկեղեցին վկայութիւն տալուն
համար կ'ըսես, ետքն ալ՝ եկեղեցին կ'ըն-
դունինք՝ Ըստուածաշունչը վկայութիւն տա-
լուն համար : Բայց անհաւատը՝ ես ոչ ե-
կեղեցիին կը հաւատամ կ'ըսէ, և ոչ Ըս-
տուածաշունչին . ինչ պատասխան պիտի տաս
անոր : Եթէ՝ Եկեղեցին Ըստուածաշունչը ճշ-
մարիտ է կ'ըսէ անոր համար ճշմարիտ է՝
ըսես, կը խնդայ վրադ, և կը հարցընէ թէ
եկեղեցիին ճշմարիտ ըլլալն ուսկից գիտես :

Հիմակուան եկեղեցին ճշմարտութիւնը հրաշքով
չհաստատուիր :

Ըս երկսայրաբանութենէն չես կրնար
վիտել : Ը՞ռա՞ջ՝ կամ Ըստուածաշունչին վա-
ւերականութիւնը պիտի հաստատես, կամ
եկեղեցիին . ան անով, ան ալ անով հաստա-
տել չըլլար : Թէ որ եկեղեցիին խօսքովը
պիտի ընդունինք Ըստուածաշունչը, Ըստուա-
ծաշունչէն դուրս մէկ ուրիշ վկայութիւնով
մը հաստատելու է առաջ եկեղեցւոյ անսը-
խալ դատաւոր ըլլալը : Սէկ վկայութիւն
մը կայ աս բանին, որ է յայտնի և տարա-
կուսանք չվերցընող հրաշքներ : Ոմանք կը
համարձակին աս բանը հիմակուան եկեղե-
ցիին մէջն ալ կայ ըսել . բայց ասոր պատաս-
խան՝ երկու բան միայն կ'ըսեմ : 'Եթիս՝ կը
գործուին ըսուած հրաշքները ամենևին չեն
սմանիր Վրիստոսի և առաքելոց գործած

Տրաշքներուն, ինչպէս Վրիստոս չորս օր առաջ մեռած Ղազարոսին յարութիւն առնել տուաւ : Յոկ • ժ. : Ըս բանը Ղազարոսին մարմինը փտիլ սկսելէն ետեւ ըրաւ . առիկայ ըրաւ ցորեկ ատեն մեծ բազմութեան մը աչքին առջևը, որոնց շատը իր մեծ թշնամիներն էին : Եկեղեցւոյ մէջ ո՛վ կըրնայ ասանկ Տրաշք մը գործել հիմա : Թ. : որ Տրաշք գործելու զօրութիւն դեռ կայ եկեղեցիին մէջ, ինչո՞ւ համար մեռեալի մը յարութիւն առնել չեն տար . 1843 ին՝ Հայուն մէկը Կոստանդնուպօլսոյ փողոցներուն մէջ երեք օր գլխատեալ կեցած ատենը, Հայոց՝ Յունաց կամ Պապականաց եպիսկոպոսներէն՝ կամ սլատրիարգներէն մէկը չերթար բոլոր ժողովրդոց՝ Հրէից, Տաճկաց, Բրթիստանդ Ֆրանքաց, lix lix առջևը դըլուխը վրան դնէր, ու հրամայէր որ ոտք ելլէ ու քայլէ : Ի՞նչ մեծ յաղթանակ մը կանգնեցուցած կ'ըլլար ճշմարտութեան : Որուն ձեռքէն եթէ ասանկ բան մը ընել դար, չէր երթար ընէր : Հիմա եկեղեցիին մէջ կը գործուին ըսուած Տրաշքները ասանկ Տրաշքներ չեն . այլ Հնդկաստանցւոց և ուրիշ հեթանոսաց գործած բազմութիւն Տրաշքներուն կը նմանին, որ անոնք ալ նոյնչափ վկայութիւններ ունին ճշմարիտ ըլլալուն . ասանկ որ եկեղեցիին մէջ գործուածներուն հաւատացողը՝ առնոց ալ անտարակոյս հաւատալու է : Սուրբ Վիլքը կը խրատէ մեզ՝ որ զգուշանանք ան Չարէն, որ Ըստուծոյ տաճարին կամ եկեղեցիին մէջ պիտի նստի, « որուն գալը սա-

տանային ազդեցութիւնովն է՝ Բուրբ զօրութիւնով և նշաններով ու սոսա հրաշխներով» : Ի Թե՛ս . Ի . 8 . 9 : “ Եւ մեծ նշաններ կ'ընէր , ու երկրի վրայ բնակողները կը մոլորցնէր ան նշաններով , որ իր ձեռքը տրուած էր գազանին առջևը ընելու » : Յայտ . Ժ . Բ . 13 , 14 : Տէ՛ս ևս Յայտ . Ժ . Բ . 13 , 14 , և Ժ . Բ . 20 : Երկրորդ՝ մէկզմէկ՝ նղովող եկեղեցիները մի և նոյն վկայութիւններով կը հաստատեն հրաշագործութեան կարողութիւն ունենալին : Ուստի թէ որ Մտուծոյ ասոնց մէկուն մէջ հրաշք գործելը հաստատուի , միւսներուն ալ հաստատուած կ'ըլլայ , ասանկով թէ Հայոց , թէ Յունաց և թէ Հռովմայեցոց եկեղեցիները հրաշագործութեան կարողութիւն ունեցած կ'ըլլան : Իայց Հռովմայեցոց և Յունաց եկեղեցիները մէկզմէկ՝ և Հայոց եկեղեցին կը բանադրեն : Ուրեմն Մտուած՝ մոլորութեանց և հակառակութեանց հաւանութիւն կ'ուտայ . քանզի թէ որ հրաշագործութիւնը ասոնց մէկուն շիտակ ըլլալուն վկայութիւն է , միւսներուն ալ է : Թէ որ անսխալութեան վկայութիւն չէ , ան ատեն հրաշագործութիւնը ապացոյց չ'իրնար ըլլալ եկեղեցիին ան սխալ վկայութեամբ Մտուածաշունչը Մտուծոյ Խօսքն է ըսելուն . թէ որ անսխալութեան վկայութիւն է , ան ատեն Հռովմայեցոց եկեղեցին անսխալութեամբ բանադրած կ'ըլլայ Յունաց եկեղեցին . Յունաց եկեղեցին ալ պապականները անսխալութեամբ բանադրած կ'ըլլայ . Հայոց եկեղեցին ալ՝

աս երկու անսխալներուն ձեռքը նղովեալ
 և անհիծեալ հերձուածողաց և շերետիկու-
 սաց գունդ մը եղած կ'ըլլայ, թէպէտ իր
 մէջը գործուած հրաշքները (թէ որ իրաւ-
 է,) վկայ են իրեն ճշմարիտ եկեղեցի ըլլա-
 լուն, և Պապն ու Յունաց եկեղեցւոյն ըրած
 պահանջմունքները անսխալութեամբ մեր-
 ժեղուն :

Սուրբ Ոսկեբերանին և սուրբ Օգոստինոսին աս խըն-
 դիրին վրայ ինչ ըսելը :

Ուրեմն՝ սուրբ Ոսկեբերանին ըսածին սէս՝
 (Տես գրքիս սկիզբը) «Սուրբ Գրքէն՝ է զառ-
 ուրիշ ճամբայ չմտար Վրիստոսի ճշմարիտ
 եկեղեցւոյն որն ըլլալը ստուգել ուզողնե-
 րուն » :

Ոմանք կ'ըսեն թէ եկեղեցին դեսպանի մը
 նման է, և իր վկայականը լստուածաշունչն
 է. ինչպէս որ դեսպան մը իր վկայականը
 կը ցուցնէ ու անոր վաւերութեանը վկա-
 յութիւն կ'ուտայ, և վկայականն ալ իր
 ճշմարտապէս դեսպան ըլլալը կը հաստատէ,
 նոյնպէս և եկեղեցին : Իայց երբոր թա-
 գաւոր մը կառավարութեան մը դեսպան կը
 իրկէ, անոր տուած վկայականին վրայ կը-
 նիք մը կը զարնէ : Եւ կառավարութիւնը՝
 դեսպանը վկայելուն համար չընդունիր ան
 վկայականը, այլ ուրիշ վկայութիւններով
 կը ստուգէ սուտ կամ իրաւ ըլլալը. թէ որ
 ուրիշ վկայութիւն չունենայ, կառավարու-
 թիւնը ամենեկին չձանչնար զինքը, և սուտ

վկայական մը շինելով ինք իր դիտուն ես դեսպան եմ ըսող խաբեբայ մարդու մը տեղ կը դնէ : Ըսանկ ալ եկեղեցին : Երբոր իր վկայականին՝ այսինքն Ըստուածաշունչին վաւերականութիւնը՝ եկեղեցին ասանկ կըսէն՝ 'ի զառ ուրիշ վկայութիւններով՝ հաստատուի, ան ատենը կը սկսինք Ըստուածաշունչէն վրկայութիւն փնտռել եկեղեցիին վաւերակա նութեանը : Եւ որովհետեւ գրեթէ ամէն եկեղեցի ինքզինքը միայն ճշմարիտ կըսե սիէ և միւսները հերետիկոս, վասն որոյ ա սոնց որուն խօսքը ճշմարիտ և որունը սուտ ըլլալն իմանալու համար՝ Ըստուածաշունչը ձեռք առնելու ենք : "Ընկէ կ'առնեմ ես", կ'ըսէ սուրբն Օգոստինոս, (Հովնայ Վրայ, ԳԻ. ԺԿ, Ժ.Օ.) "Եկեղեցւոյ (վաւերականութեանը) վկայութիւնը . . . : Թէ որ ձեռքերնուն գայ՝ Թող հաստատեն իրենց եկեղեցւոյն ճշմարիտ ըլլալը . . . ոչ թէ իրենց եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներէն, ոչ թէ վիճաբանողներու գրութիւններէն, ոչ թէ սուտնշաններէ և հրաչքներէ, (վասն զի Ըստուծոյ խօսքը կը զգուշացրնէ մեզ աս բաներէն,) այլ Օբինայ պատուիրանքներէն, Տարգարէից կանխասացութիւններէն, սաղմոսներուն երգերէն, նոյն ինքն Հովսելին խօսքերէն, աւետարանաց քարոզութիւնէն և վարքէն . մէկ խօսքով՝ Սուրբ Գրոց բոլոր կանոնական մասերէն" :

4 . Թէ որ միայն եկեղեցիին վկայութիւնն է Սուրբ Գրոց Ըստուծոյ խօսքն ըլլալուն ապացոյցը, ուրիշ Ըստուածաշունչին վաւերա-

Հանուխիանը հաստատելու համար՝ միայն աս վը-
հայուխիանը յառաջ բերելու է միշտ :

Ըն վկայութիւնը որ բաւական չէ, յա-
ռաջ բերել չըլլար : Գիտէք ինչ կ'ընեն ե-
կեղեցւոյ անսխալութիւնը պաշտպանողնե-
րը, ընդդէմ անհաւատից՝ Ղստուածաշունչին
ճշմարիտ և ներշնչեալ ըլլալը հաստատելու
համար նեղը ընկած ատեննին : Մենք ինչ
որ կ'ընենք, անոնք ալ նոյնը կ'ընեն . մենք ինչ վը-
հայուխիաններ որ յառաջ կ'ըբերենք, երենք ալ
նոյնը կ'ըբերեն : Ըստ օրինակ՝ կարդա Ռաս-
տնի Ղպացոյցք կրօնի գիրքը, որ ինչպէս
որ ըսինք, վէնետիկ՝ սլաւական Հայոց տը
պարանը տպուած է 1844ին : Ըս գիրքը՝
Ղստուածաշունչին ճշմարտապէս Ղստուծոյ
խօսքն ըլլալը սակից գիտենք . հարցմանը
պատասխան՝ իսկոյն եկեղեցին անանկ կ'ը-
սէ ըսելով՝ կտրել ձգելուն տեղը, (որ ան-
սխալութեան վարդապետութեանը նայելով՝
արդարև անանկ ընելու էր,) կը սկսի մեր
յառաջ բերած վկայութիւններուն պէս վը-
կայութիւններ բերել . մինչև 319երորդ ե-
րեսը եկեղեցիին վրայ ամենևին խօսք մը
չուներ . և բոլոր Գրքին մէջ՝ որ 1027 երեսի
չափ է, տեղ մը չկայ աս ձեռնարկութիւնը,
թէ Ղստուածաշունչը Ղստուծոյ խօսքն է, վա-
սըն զի եկեղեցին անանկ կը վկայէ : Ուրիշ
բան ըսել չէ աս, բայց եթէ Սուրբ Գիրքը
աս վկայութիւններով ընդունեցէք՝ և ոչ թէ
եկեղեցիին վկայութեամբ . քանզի աս վը-
կայութիւնները բարի՝ ճշմարիտ և բաւական
են :

5 . Թէ որ անսխալ եկեղեցի մը պէտք է, որ անոր վկայութեամբը հաստատուի Սուրբ Գրոց Մատուցոյ խօսքն ըլլալը, ուրեմն շեքէից եկեղեցին անսխալ ըլլալու էր, Թէ չէ շրեաները ուսէից իմանային շին կտակարանին Մատուցոյ խօսքն ըլլալը :

Թէ որ 'կոր կտակարանը քրիստոնէից եկեղեցիին ընդունելու համար՝ հարկ կ'ըլլայ որ աս եկեղեցին անսխալ եղած ըլլայ, որ մենք ալ իր վկայութիւնովը վստահ ըլլանք անոր Մատուցոյ խօսքն ըլլալուն վրայ, ուրեմն շին կտակարանն ալ շքրէից եկեղեցիին ընդունելու համար՝ հարկ է որ ան ալ անսխալ եղած ըլլայ . բայց և այնպէս՝ իր ըրած ապստամբութիւններուն և գործած անօրէնութիւններուն համար՝ "Սողոմ", ու "պոռնիկ", կը կոչուի, և Մատուցոյ Որդին սպաննեց : Սխաբերնիս ըլլայ աս, որ շին կտակարանը շքրէից ձեռքէն ընդունեցինք . և Թէ որ քրիստոնէից ձեռօքը մեզի չգար հասնէր, կրկին հիմակուան շքրեաներէն առնելու կ'ըլլայինք՝ ճշմարտապէս Մատուցոյ խօսքն ըլլալուն վրայ ամենևին չերկբայելով : Բայց ասով շրեաները անսխալ եղած կ'ըլլան :

6 . Թէ որ եկեղեցին ասիկայ շոգևով Սրբով գրուած է չըսէր, վկայութիւն մը չէինք ունենար Մատուածաշունչին Մատուցոյ խօսքն ըլլալուն՝ ըսողներուն խօսքը՝ ոչ Թէ քրիստոնէի, այլ անհաւաստի շքրայք է : Ընհաւատներն ալ ասանկ կ'ըսեն, քանզի աս խօսքը մեծ ապահովութիւն է իրենց . ինչու որ մենք՝

աս դարուս մէջ՝ առանց Մատուածաշունչի չենք կրնար ցուցընել ճշմարիտ եկեղեցւոյն սկզբունքը կամ ո՞րն ըլլալը . վասն որոյ առնոք ալ ոչ եկեղեցիին կը հաւատան և ոչ Մատուածաշունչին : Ուստի եկեղեցին Մատուածոյ Խօսքէն վեր բռնողներուն ըրածը ուրիշ բան չէ , այլ անհաւատութեան ճամբայ բանալ :

Աս ծուռ վարդապետութեանը ճշմարիտը :

Մ. ծուռ վարդապետութեան շիտակը աս է : Եկեղեցին Սուրբ Գրոց պատգամաբերն է . և գրքիս Վախադրութեանը մէջ ենթադրածնուս պէս՝ ըսենք թէ Պօղոս առաքեալէն նամակ մը կը բերէ մեզի , և կ'ըսէ թէ ան խրկեց : Մ. վկայութեանը վրայ երկբայելու պատճառ չկայ , անոր համար կ'ընդունինք իր խօսքը : Բայց առաքեալին անոր մէջը գրած վարդապետութեանը սուտ կամ իրաւ ըլլալուն վկայութիւնը՝ ասկէ շատ տարբեր վկայութիւն մըն է , և ասիկայ պատգամաւորէն չենք փնտուեր : Ինք կրնայ Պօղոս առաքեալին գործած հրաշքներն ու ուրիշ գործքերը պատմելով , մեզի օգնութիւն ընել աս խնդիրը քննած ատեննիս , բայց ասկէ անդին բան մը չը կրնար ընել : Սէնք անոր մէջը գրուածներուն սուտ կամ իրաւ ըլլալը՝ ուրիշ վկայութիւններով կը ստուգենք . և աս բանը ստուգելու համար առատ ու բազմատեսակ վկայութիւններ կան : Ուստի թէ որ

Թղթաբերը բռնանայ վրանիս, և սկսի նամակին մէջ գրուածէն տարբեր բաներ սորվեցընել, կը դառնանք իրեն կ'ըսենք՝ Թէ շնորհակալ ենք որ աս նամակը բերիր մեզի, և Պօղոս առաքելոյն իր ձեռօքը գրածն ու ճշմարտապէս Աստուծոյ խօսքն ըլլալը ստուգելու համար օգնութիւն ալ ըրիր. բայց հոս ինքը չգրեր որ իր գրածէն տարբեր՝ կամ իր զրուցածներուն հակառակ վարդապետութիւն մը սորվեցընես դուն, ու հաւատքնիս քեզմէ ընդունինք. այլ ընդհակառակն՝ մասնաւորապէս կը խրատէ մեզ ազդու խօսքերով որ զգուշանանք աս բանէն՝ ըսելով Թէ՝ «Եթէ մէկը, մինչև անգամ երկինքէն իջած հրեշտակ ալ ըլլայ, մեր քարոզածէն (ուղղակի մեզմէ ընդունածներնէդ) աւելի՝ Աւետարանը քարոզելու ըլլայ, նզովեալ ըլլայ» . վասն որոյ չենք կրօնար հնազանդիլ քեզի, այլ հոս ինչ որ գրուած է միայն զանոնք կ'ընդունինք և անոնց կը հնազանդինք :

— — —

Գ 1, Ո Ի Խ Գ

Մեր հոգի մեծարկութիւն . 'ի հաստատութիւն եկեղեցւոյ անսխալութեանը Սուրբ Գրքէն բերուած վկայութիւնները :

Սուրբ Գրոց բոլոր սորվեցուցածները կ'ընդունինք : Ուստի թէ որ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատող բացայայտ վկայութիւն մը յառաջ բերուի , աս վարդապետութիւնն ալ կ'ընդունինք :

Եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովներուն ունեցած հակասութիւնները :

Ընդհանրապէս երբոր եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովները Սուրբ Գրոց կ'երթան կրթողութեն , Սուրբ Գիրքն ալ իրաւամբ չըկնար ըսել իրենց , (ինչպէս որ Յեփթայէ ըսաւ իր եղբայրներուն) թէ “ՆՏա դուք զիս ատեցիք , և իմ հօրս տունէն զիս վըռնատեցիք , ու հիմա որ նեղութեան մէջ էք , ինչո՞ւ համար ինձի եկաք ” : Գ.ա. Ժ.Ն. 7 : Քանզի ասոնք կ'ըսեն թէ եկեղեցին Սուրբ Գիրքէն գերապատիւ է , և թէ որ եկեղեցին չըլլար , չէինք գիտնար Ղստուա ծառունչին Ղստուծոյ խօսքն ըլլալը , և ա.

սանկով անախտան գիրք մը կ'ըլար : Ըս ալ կ'ըսեն թէ չէք կրնար վստահ ըլլալ Մատուածաշունչը հասկընալնուդ վրայ՝ մինչև որ եկեղեցիին մեկնել չտաք : Ուստի կը հարցընեմ, ի՞նչպէս գիտնամ Սուրբ Գիրքէն բերուած աս վկայութիւններէն ինչ հասկըցուիլը : Բսենք թէ ինձի անանկ կ'երևի որ աս վկայութիւնները կը հաստատեն եկեղեցւոյ անսխալութիւնը . բայց ի՞նչպէս վստահ ըլլամ զանոնք սխալ չհասկընալու վրայ : Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը չստուգած՝ երթամ իրեն մեկնել տամ զանոնք : Սուրբ Գրոց այնինչ համարները եկեղեցւոյ անսխալութիւնը կը սորվեցընեն, կ'ըսեն : Ըս ալ կը հաստատեն թէ Սուրբ Գրոց միտքը եկեղեցիին միայն կրնայ հասկըցընել : Ուստի աս սկզբունքով՝ աս վկայութիւններուն բուն միտքը եկեղեցիէն միայն սորվելու եմ . աս ըսել է թէ՛ եկեղեցիին ասոնց միտքը աս է ըսելուն համար պիտի հաւատամ, որ ասոնք եկեղեցւոյ անսխալութեանը վկայութիւններն են : Ըսանկ ըլլալէն ետեւ՝ Սուրբ Գիրքէն վկայութիւն բերել ի՞նչ պէտք է : Քանզի թէ որ միայն եկեղեցիին խօսքովը պիտի հաւատամ իր անսխալութեանը, վկայութիւն բերելն ու չլերելը նոյն բանն է :

Կ'ըսեն թէ ճշմարտութիւնը Մատուածաշունչէն սորվելու համար դուն քու դատողութիւնդ գործածելու չես . և սակայն ես իմ դատողութիւնս գործածելու չեմը սորվելու համար՝ կը պատուիրեն որ դատողու-

Թիւնս գործածեմ: Ի՛նչ անմտութիւն է
աս :

Անսխալութեան շատադոյնները Սուրբ Գիրք
քնն վկայութիւն բերելովն կը խոստովա-
նին՝ թէ Սուրբ Գրոց քանի մը մասերը
այնքան պարզ են որ՝ ամէն մարդ կրնայ
հասկընալ . թէ որ ասանկ չըլլայ, աս ձեռ-
նարկութիւնն ալ եկեղեցին անսխալ է՝ քան
զի եկեղեցին անանկ կ'ըսէն կը դառնայ :
Բայց չեն կրնար ըսել թէ ան համարնե-
րը Սուրբ Գրոց շատ տեղերէն բացայայտ և
դիւրիմաց են : Թէ որ առանց եկեղեցին
մեկնութեանը ան համարները կրնանք հաս-
կընալ, Աստուածաշունչին գրեթէ բոլոր միւս
մասերն ալ կրնանք հասկընալ, և ուստի
կարօտ չենք եկեղեցին մեկնութեանը :

Արդ՝ յառաջ բերած վկայութիւններնին
քննելով նայինք թէ, եկեղեցւոյ անսխալու-
թիւնը անոնցմով կը հաստատուի արդեօք :

Բայց որովհետև Սուրբ Գրոց մէջ շատ
խօսքեր զրուցուած են՝ և զանազան խոստմունք-
ներ եղած են եկեղեցին, վասն որոյ աս
խօսքերուն և խոստմունքներուն ինտոր ե-
կեղեցիի նայիլը իմանալու համար՝ սկսք
կ'ըլլայ որ առաջ եկեղեցի բառին Սուրբ
Գրոց մէջ ունեցած այլ և այլ նշանակու-
թիւնները քննենք՝ ու յետոյ եկեղեցւոյ
անսխալութեանը վկայութիւնները մէջ բե-
րենք :

Ե

Եկեղեցի բառին Սուրբ Գրոց մէջ ինչ նշանակութիւն
ներով գործածուիլ :

Եկեղեցի (ἐκκλησία) բառին բուն նշանա-
կութիւնն է ժողով մարդկանց : Գործոց Ժ.Պ. .
29—41 համարներուն մէջ յիշեալ հեթա-
նոսաց ժողովը, որ եղաւ Եփեսացոց Աջ-
տեմեայ տաճարին մէջ՝ Պողոս առաքեալին
համար (համար 41), Յունարէն բնագրին
մէջ եկեղեցի կրկոչուի : Քրիստոնէից Ե-
կեղեցի ըսելով ալ՝ քրիստոնեաները կը հաս-
կրցուին : «Սր կտակարանին մէջ գտնուած
աս բառին նշանակութիւնները ասոնք են :

1 . Կը նշանակէ պաշտամունքի համար տեղ
մը ժողովուելու սովորութիւն ունեցող հա-
ւատացելոց ժողով մը : «Մտնոց ամէն մէկ
եկեղեցիին երէցներ ձեռնադրեցին», : Գործ .
Ժ.Պ. . 22 : «Երբ որ եկան՝ եկեղեցին մէկ-
տեղ ժողովեցին», : համար 26 : «Շատ բարե-
կ'ընեն ձեզի Տէրոջմով Այիւղասը ու Պը-
րիսկիղան՝ իրենց տանը մէջի եկեղեցիով
մէկտեղ», : Ե. Կորնթ. Ժ.Պ. . 19 : «Եւ անոնց
տանը մէջի եկեղեցիին ալ», : Հռովմ. Ժ.Պ. .
5 :

Աս բառը աղօթատուն կամ ժողովք ընե-
լու տեղ չնշանակեր, և Սուրբ Գրոց մէջ
տեղ մը չկայ աս մտքով գործածուած :
Սակայն հաւանական է որ առաջին դարե-

րուն մէջ սկսուած ըլլայ աւ մտքով Կոր
ծածուիլ :

2 . Կը ցուցնէ մասնաւոր քաղաքի մը մէջ
եղող բոլոր քրիստոնեաները : Ըս մտքով
որ գործածուի , չհասկըցուիր թէ անոնց ա-
մէնքն ալ մէկտեղ մէկ ժողովք մը կ'ընեն .
քանզի շատուր ըլլալնուն համար՝ հարկաւ
մէկ մասը մէկ տեղ մը՝ միւս մասը ուրիշ
տեղ մը՝ զատ զատ ժողովներ ընելու են :
Ինչպէս՝ « Երուսաղէմի եկեղեցին » : Բաղդա-
տէ Գործ . Բ . 1 , 3 : ԺԵ . 22 : Բ . 41 , 47 : Դ .
4 : Ե . 14 Ը մէկզմէկու հետ : Հաւանակա-
նաբար նոյնպէս և « Ընտիրքայ եկեղեցին » :
Գործ . ԺԳ . 1 Ը բաղդատէ ԺԵ . 26 Ին հետ : Կոյն
պէս և « Եփեսացոց եկեղեցին » : Գործ .
Ի . 17 , և Է : Եկեղեցի բառը եզակի թուով
գործածուած չէ Սուրբ Գրոց մէջ՝ այսինչ
երկրին եկեղեցին ցուցնելու համար , ինչ-
պէս որ հիմա կ'ըսենք Հայոց եկեղեցի՝ Սու-
սաց եկեղեցի՝ և Է , այլ՝ յոգնակին կը գոր-
ծածուի . ինչպէս՝ « Հրէաստանի եկեղեցի-
ները , Ըսիոյ՝ Մակեդոնի՝ Գազաւիոց եկե-
ղեցիները » , և Է : Գաղ . Բ . 22 : Ե . Կորնթ . Ժ . Գ .
19 : Բ . Կորնթ . Բ . 1 : Ե . Կորնթ . Ժ . Գ . 1 :

3 . Կը ցուցնէ ամէն անոնք , որ Քրիս-
տոսի աշակերտներն ըլլալ կը դաւանին և ա-
նանկ կը սեպուին մարդոց մէջ : « Ղ ասն զի
ես առաքեալներուն ամենէն յեաինն եմ ,
որ արժանի ալ չեմ առաքեալ ըսուելու ,
ինչու որ Ըստուծոյ եկեղեցին հալածեցի » :
Ե . Կորնթ . ԺԵ . 9 : Տէս ևս Գաղ . Բ . 13 : « Քու
անունդ եղբայրներուս պիտի պատմեմ , ժռ

ղուլքին¹ մէջ քեզ պիտի գուլեմ” : Եբր. Բ. 12 : “Եւ Մատուած եկեղեցիին մէջը զըրաւ մէկ քանիները . նախ՝ առաջեայնէր ,” և : Ե. Կորնթ. ԺԲ. 28 : Եւ Տէրը օրէ օր փըրկուածները կ'աւելցընէր եկեղեցիին” : Կորնթ. Բ. 47 :

4 . Կը ցուցընէ մէկ բազմութիւն մը , որ չէ թէ միայն Վրիստոսի աշակերտներն ըլլալ կը դաւանին և անանկ կը սեպուին մարդոց առջևը , այլ իրօք ճշմարիտ քրիստոնէայ են : “ Բւ երկինքը գրուած անդրանիկներուն հանդիսաւոր ժողովը ու եկեղեցին ” : Եբր. ԺԲ. 23 : “ Եւ ամէն բան անոր ոտքերուն տակը հնազանդեցուց և զանիկայ ամէն բաներու վրայ եկեղեցիին գլուխ զըրաւ , որ ան անոր մարմինն է , անոր լըումը , որ կը լեցունէ ամէնը ամէն բանի մէջ ” : Եփես. Բ. 22 , 23 : Ինչպէս որ Վրիստոս ալ եկեղեցիին գլուխն է , ու ինքը մարմինին փրկիչն է . . . Երիկներ սիրեցէք ձեր կրօնիկները , ինչպէս որ Վրիստոս ալ սիրեց եկեղեցին , ու իր անձը մատնեց անոր համար . որ զանիկայ սրբէ ու մաքրէ աւազանին ջըրովը խօսքով , որ ինքը իր դիմացը փառաւոր կեցընէ եկեղեցին , որ մէկ արատ մը կամ խորշմութիւն կամ ուրիշ ասոնց պէս բան մը չունենայ . հապա որ սուրբ ու աւարատ ըլլայ ” . Եփես. Բ. 23 , 25—27 :

¹ Բնագրին մէջ աս ժողովք բառին տեղը եկեղեցի գրուած է :

Մինակ եկեղեցականներուն եկեղեցի չսուիր :

Ըստնցմէ 'ի զատ ուրիշ նշանակութիւններով Գործածուած չէ եկեղեցի բառը Սուրբ Գրոց մէջ : Ուր որ գրուած կայ, կամ Վերիստոսի աշակերտներն ըլլալ դաւանողներու մասնաւոր ժողով մը կընշանակէ, կամ աս դաւանութիւնը ընողներուն բոլոր բազմութիւնը կը ցուցնէ, և կամ ճշմարտապէս իր աշակերտներն եղողները : Տեղ մը չկայ միայն եկեղեցականաց եկեղեցի ըսուած : Եկեղեցի ըսելով՝ հաւատացելոց բազմութիւն մը կը հասկըցուի. աս բազմութեան մէջն եղող տեսակ մը մարդիկ եկեղեցականք կը կոչուին. բայց եկեղեցին միայն իրենք չեն : Ըս բանը աղէկ միտք սլաշելու է. քանզի հիմա եկեղեցի ըսելով՝ շատ անգամ եկեղեցականները կը հասկըցուին : Ժողովրդոց ուրիշ բան ընել պէտք չէ՝ այլ միայն եկեղեցիին հնազանդիլ. այսինքն՝ եպիսկոպոսներուն և քահանաներուն, որոնք ինքրզինքնին եկեղեցի կը սեպեն, և իրօք եղան ալ. քանզի երբոր « եկեղեցիին մտիկ ըրէք » կ'ըսուի ժողովրդոց, եկեղեցականներուն մտիկ ընել կը հասկընան և անանկ կ'ընեն :

Ընդհանրական եկեղեցի :

Ընդհանրական եկեղեցի ըսելով կը հասկըցուի աշխարհիս մէջ գտնուող բոլոր քրիստոնէաները, ու նաև յաղթելով ընթացք-

նին լմնցրնող և արքայութիւնս վացողները :
 Աշխարհէս ելլողներուն կ'ըսուի յաղթական եւ
 կեղեցի . դեռ հոս հոգևոր պատերազմի մէջ
 եղողներուն կ'ըսուի զինուորեալ եկեղեցի :

Տեսանելի և անտեսանելի եկեղեցիք :

Աշխարհիս մէջն եղող եկեղեցին՝ Քրիստոսի աշակերտներն ու իր թագաւորութեանը հպատակները ըլլալ դաւանողներէն կազմեալ է, որոնց մէջ լոկ անուանով քրիստոնեաներ շատ կան՝ որոնք յաղթական եկեղեցւոյ մէջ չեն կրնար մտնել : Քրիստոնէական արտին մէջ ցորենն ու որումը մէկտեղ կրբուանին ու մէկտեղ կրմնան մինչև հունձքի ժամանակ, որ ան ատենը յաւիտենական բաժանումով կր զատուին մէկզմէկէ : Մատթ. Ժ. 41. 24—43 : Շատերը կան՝ “ որոնք աստուածաշտուութան կերպարանքը ունին, բայց անոր զօրութիւնը ուրացած են, ” . “ անուն ունին թէ կենդանի են, ու մեռած են, ” : Ի Տիմ. 4. 5 : Յայտ. 4. 1 : “ Չէք գիտեր, որ անիրաւները Աստուծոյ արքայութիւնը պիտի չժառանգեն . մի՛ խաբուիք, ոչ պողոնիկները՝ ոչ կուսակաշտները՝ ոչ շնացողները՝ ոչ իգացեալները՝ ոչ արուագէտները՝ ոչ գողերը ոչ ազահները՝ ոչ գինոյները՝ ոչ նախատողները ու ոչ յափըշտակողները՝ Աստուծոյ թագաւորութիւնը պիտի չժառանգեն, ” : Լ. Կորնթ. 3. 9, 10 : “ Եւ վախկոտներուն, ու անհաւատներուն՝ և . . . և բոլոր ստախօսներուն բաժինը

կրակով ու ծծումբով վառած լիճին մէջը պիտի ըլլայ, որ է երկրորդ մահը», : Յայտ : ԻՆ : 8 : Ընկալ . քանի քանի ստախօսներ՝ բամբասողներ՝ յափշտակողներ՝ ագահներ՝ գողեր՝ պոռնիկներ՝ շնացողներ՝ արուազէտներ, և ամէն տեսակ անօրէնութիւն գործողներ կան Քրիստոսի անուանեալ եկեղեցիին մէջ : Բայց եկեղեցիին մէջը գտնուելին, և անոր արարողութիւններուն ու արտօնութիւններուն մասնակից ըլլանին չազատեր զիրենք : Փրկութիւնը եկեղեցիին մէջ գտնուելէն ու անոր արարողութիւններուն հաղորդ ըլլալէն չէ, հապա անձամբ Քրիստոսի հետ հաւատքով միանալէն և անոր պատուէրները պահելէն, յառաջ կու գայ : « Ոչ թէ ամէն մէկը՝ որ ինծի Տէր Տէր կ'ըսէ, պիտի մտնէ երկնից թագաւորութիւնը . հապա անիկայ որ իմ երկնաւոր շօրս կամբը կրկատարէ : Դատերը ան օրը ինծի պիտի ըսեն . Տէր Տէր՝ չէ՞ որ քու անունովդ մարգարէութիւն ըրինք, և քու անունովդ դեւեր հանեցինք, ու քու անունովդ շատ հրաշքներ ըրինք : Եւ ան տենը անոնց յայտնապէս պիտի ըսեմ, թէ Ես բնաւ ձեզ չեի ճանչնար . մէկդի գացէք քովէս դուք որ անօրէնութիւն կը գործէիք » : Մատթ . 1 : 21—23 :

Անտեսանելի եկեղեցիին ինչ բան է :

Քրիստոնեայ կոչուող և Քրիստոսի Տէր Տէր ըսողներուն՝ « Ես անտեսանելի եկեղեցի կ'ըսուի » :

Բայց ասոնց շատը «Քրիստոսի հոգին չունին, ու անորը չեն», : Հուով. Լ. 9 : Եւ ուստի «Երկինքը գրուած անդրանիկներուն եկեղեցիէն», չեն : Եբր. Ժ. 23 : Ըստ «անդրանիկներուն եկեղեցին», որուն ամէն մէկ անդամներուն անունը «Երկինքին մէջ գրուած է», տեսանելի եկեղեցիէն տարբեր է. և որովհետև որումը այնչափ նման է ցորենին՝ որ շատ անգամ չենք կրնար մէկը մէկէ որոշել, վասն որոյ աս ճշմարիտ եկեղեցին ալ՝ որուն մէջ ամենևին որումն չկայ՝ այլ միայն ցորեն է, տեսանելի եկեղեցիէն աղէկ մը որոշելու կարող չըլլալու համար՝ անոր անելի եկեղեցի կ'անուանենք : Կ'ըսուի թէ ճշմարիտ եկեղեցին չկրնար ծածկուած մնալ. քանզի ճշմարիտ քրիստոնեայք լուսոյ պէս կը փայլին. և իրենց գործքերէն կը ճանչցուին : Ճշմարիտ է աս : «Սառը իր պտուղէն կը ճանչցուի» : Քրիստոսի հարազատ աշակերտն ըլլողը իր վարքովը կը ցուցնէ՝ թէ ինք աս աշխարհինը չէ, այլ Քրիստոսինն է : Կոյնպէս և ճշմարիտ քրիստոնէից ամէն մէկ ժողովը կը ցուցնէ աշխարհիս՝ թէ Քրիստոսի ճշմարիտ ծառաներէն է : Բայց աս ալ յիշելու ենք՝ որ հաւանական է թէ ամէն ճշմարիտ քրիստոնէից ժողովներու մէջ «ինքրզինքնին խաբածներ», գտնուին. (Գաղ. Բ. 3 : Յակ. Լ. 26) որ ինքրզինքնին ողջ կարծեն՝ ու «կենդանիի անունն ունենան», և սակայն «մեռած ըլլան», (Յայտ. Գ. 1) . հաւանական է որ շատ կեղծաւորներ գտնուին, որոնք զըր-

սուանց ինքզինքնին աստուածապաշտ կը ցուցնեն՝ և ճշմարիտ քրիստոնեայ կընմանին բայց ներսուանց աշխարհասկը են, և ոչ թէ Մատուծոյ՝ այլ սատանային կը ծառայեն : Սեր Փրկչին հետը պտըտող տամներկու առաքելոց մէջ Յուդա մը կար, որ դրսուանց ինքզինքը անանկ բարի կը ցուցնէր՝ որ ոչ միայն անկասկած էին իր վրայ, այլ և զինքը իրենց գանձապետն ըրին . (Յովհ. 11. 6.) և սակայն ծածկաբար գող էր, և վերջապէս քանի մը կտոր արծաթ վաստրկելու համար՝ իր Տէրը մատնեց : Ղաքելոց ձեռօրը կազմուած եկեղեցիներուն մէջ շատ սուտ մարդիկ կային : Տե՛ս Գործ. 1. 1—10 : 1. 29, 30 : Գաղ. 1. 6 : 1. 12, 15 :

Տեղ մը չկայ առանց որոմի ցորեն բուսած : Սենք մարդոց սրտերը չենք կրնար քննել . և ուստի Մատուծոյ տեսնելուն պէս չենք կրնար տեսնել ու որոշել « երկինքին մէջ անուններնին գրուած անդրանկաց եկեղեցւոյն », անդամ ըլլողները՝ չըլլողներէն : Երբոր մէկը կը տեսնենք՝ որ վրայէն անոնցմէ ըլլալ կ'երևի, կը յուսանք՝ և գուցէ կը հաւատանք ալ որ իրօք անոնցմէ եղած ըլլայ . սակայն չսխալելնուս վրայ աներկբայ չենք կրնար ըլլալ : Վասն որոյ աս եկեղեցին աներևոյթ կը կոչենք . քանզի Մատուծոյ կարողութիւնները չունինք, որ անոր անդամներուն ո՛վ ըլլալը անսխալապէս որոշենք :

Շատ մարդիկ կ'ըսեն մեզի համար՝ թէ տեսանելի եկեղեցի չենք հաւատար, այսինքն՝ տեսանելի եկեղեցի չկայ կ'ըսենք .

բայց անանկ չէ : Մենք տեսանելի եկեղեցի ալ կայ կ'ըսենք, անտեսանելի ալ : Չենք հաստատեր թէ աս անտեսանելի եկեղեցւոյն անդամները Եղիային օրովը պահուած եօթը հազարին պէս միշտ ծածկեալ են՝ և մարդ չձանձնար զանոնք, կամ թէ ներսուանց քրիստոնեայ են՝ ու դրսուանց անհաւատ կամ չար մարդիկ կ'երևին : Բայց աս ըսել կ'ուզենք, թէ ստուգիւ Քրիստոսինը ըլլալնին Մատուած միայն գիտէ : Ընտեսանելի եկեղեցւոյն անդամները սուրբ վարք մը ունենալովնին՝ ամենուր ալ յայտնապէս կ'երևին . բայց ինչպէս որ Յուդան՝ Մեանիան ու Սափիրան, և սկիզբէն հետէ հազարաւոր մարդիկ Քրիստոսի աշակերտներն ըլլալ կարծուեցան ու չէին, նոյնպէս և ասկէ ետև բնաւ չենք կրնար վճռել թէ այնինչ վրայէն աղէկ երեցող մարդը խաբեբայ կամ խաբուած մէկը չէ, այլ Քրիստոսի ճամբիտ աշակերտներէն է : Տեսանելի եկեղեցւոյն անդամներուն բոլորն ալ չեն փրկուիր սեպտղներուն ամէնքն ալ կ'ընդունին՝ թէ « երկինքին մէջ անուաններնին դրուած անդրանկաց եկեղեցին », տեսանելի եկեղեցիին չնմանիր . և եթէ անտեսանելի եկեղեցի չկայ ըսեն ալ, մինակ անունը ընդունած չեն ըլլար . քանզի ան անունովը ինչ որ հաստատել կ'ուզենք, ան նոյն բանը իրենք ալ կ'ընդունին :

Արդ՝ սկսինք քննել եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաս-
տատելու համար Սուրբ Գիրքէն յառաջ բերած վկա-
յութիւններնին :

1 . Քրիստոսի իր աշակերտացը տուած
վերջին հրամանն ու խոստումնքը վկայու-
թիւն կը բերեն, որ կ'ըսէ, «Գաղէ՛ք Բոլոր
աշխարհի աշակերտացէ՛ք . կրօնացէ՛ք զանոնք յանուն
Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սբ. . սորվեցողէ՛ք
անոնց որ ան ամէն բաները պահէն՝ ինչ որ ես
յեղի պատուիրեցի . և ահա ամէն օր ես յեղի
կեօ եմ մինչև աշխարհիս վերջը» : Մատթ. 11. .
19, 20 : Ահա հոս եկեղեցին ուսուցիչ զը-
րուած է կ'ըսեն, և պատուէր կայ բոլոր
մարդոց՝ որ ինչ որ սորվեցընէ ընդունին ու
պահեն . և եթէ եկեղեցին անսխալ չըլլայ ,
ի՞նչպէս կրնանք վստահ ըլլալ՝ սխալ բան
չսորվեցընելուն վրայ . և աս կասկածը չըլ-
լալու համար Քրիստոս ըսաւ, «և ահա ա-
մէն օր ես ձեզի հետ եմ մինչև աշխարհիս
վերջը» : Թէ որ Քրիստոս եկեղեցիին
հետն է, ի՞նչպէս կրնայ աս գործին մէջ սը-
խալիլ ու ծուռ բաներ սորվեցընել :

Քրիստոսի իր աշակերտացը տուած խոստմունքը՝ անսխալութեան խոստմունք չէ :

Յայտնի է թէ, աս խոստմունքը ոչ մի այն առաքելոց, այլ և բոլոր քրիստոնէից սրուած է : Ընտալանին վարդապետութիւնները բոլոր աշխարհի սորվեցունելու են . և Վրիստոս խօսք կու տայ հետերնին ըլլալու՝ աս գործը կատարած ժամանակնին՝ մինչև աշխարհիս վերջը : Բայց ասով անսխալ եղած կ'ըլլան :

Ըմէն քարոզիչ անսխալ է : Թէ որ անսըխալ չէ, ժողովուրդը ի՞նչպէս ստուգէ թէ ճմարտապէս Քրիստոսի պատուէրները կը քարոզէ, թէ չէ : Եկեղեցիին զրուցածներուն մտիկ ընելու են, կ'ըսես : Բարի . բայց ի՞նչպէս գիտնան եկեղեցիին ինչ սորվեցունելը, թէ որ չկրնան վստահ ըլլալ քահանաներնուն ու վարդապետներնուն խօսքին վրայ : Դարձեալ՝ թէ որ ամէն քահանայ ու վարդապետ ուսուցիչ է՝ բայց սխալական, ուրեմն ամբողջ եկեղեցին ալ՝ ուսուցիչ սահմանուելուն համար անսխալ եղած չըլլար : Ինչպէս մէկ քահանան կամ եպիսկոպոսը ուսուցիչ և սխալական է, անանկ ալ ամբողջ եկեղեցին կրնայ ըլլալ : Թէ որ Վրիստոս իր աւետարանը գրել չտար՝ և միայն ուսուցիչներուն ձեռքը յանձնէր, ան աւտեն հարկ կ'ըլլար որ ան ուսուցիչներն ալ առաքելոց պէս շոգևով Սրբով լեցուէին՝ ու անսխալ ըլլային : Բայց մենք հիմա ձեռ-

քերնիս անսխալ Սուրբ Գիրք ունինք, և բոլոր մարդոց սորվեցուցածները բաղդատելու ենք (ինչպէս որ ըրին Բերիացիք նոյն խի Գօղոս առաքելոյն քարոզութիւնները,) անոր հետ: Եկեղեցին Սուրբ Գրոց մէջ եղածները սորվեցունելու է: Յորդորելու է մեզ որ Սուրբ Գիրքը քննենք և տեսնենք թէ իր զրուցածները համաձայն են անոր:

Թէ որ աս խոստմունքը անսխալութիւն կը հաստատէ, ուրեմն ամէն քրիստոնէայ անսխալ է:

Իսկ այց աս կ'ըսեն ու կը կենան՝ թէ Վերիստոս խոստացաւ իր եկեղեցւոյն հետն ըլլալ, ուստի ալ ինչպէս կ'ընայ սխալիլ: Եղէկ Վերիստոս ամէն մէկ քրիստոնէից հետն ըլլալու ալ խօսք տուաւ: «Ուր որ երկու կամ երեք հոգի ժողովուած ըլլան իմ անու նովս, հոն եմ ես անոնց մէջը»։ Սաղմ. 16. 20: «Թէ որ մէկը զիս կը սիրէ՝ իմ խօսքս պիտի պահէ. ու իմ Հայրս անիկայ պիտի սիրէ. և անոր պիտի գանք, ու անոր թուօն պիտի ընենք»։ Յովն. 14. 23: Եւ Վերիստոս ու Հայր Մատուած՝ չէ թէ միայն ճշմարիտ քրիստոնէից թուօն կը բնակին, այլ ներսիդիսի ալ: Գօղոս առաքեալ Եփեսացի քրիստոնէից համար կը խնդրէ Մատուածմէ, «որ Վերիստոս հաւատքով անոնց սրտին մէջ բռնակի», (Եփե. 4. 17.) և կորնթացւոց կ'ըսէ. «Դուք կենդանի Մատուծոյ տաճարն էք, ինչպէս որ Մատուած ըսաւ, թէ Լնոնց մէջը պիտի բնակիմ, ու անոնց մէջը պիտի

քալում», , *և* Ի Կորնթ. Գ. 16 : Թե՛ որ Քրիստոս իր եկեղեցիին հետն ըլլալու խօսք տալով՝ եկեղեցին անսխալ կ'ըլլայ, ուրեմն « զինքը սիրող և իր պատուէրները պահող », ամէն քրիստոնէի ալ աս խոստմունքը տալուն համար՝ ամէն քրիստոնէայ անսխալ եղած կ'ըլլայ : Քանզի երկու խոստմունքներն ալ մի և նոյն զօրութիւնը ունին , և մէկզմէկու յար և նման են : Քրիստոսի պատուէրը (Մատթ. 10, 19, 20) զատ զատ ամէն մէկ առաքեալին կրնայէր . և ինքը խօսք տուաւ անոնց ամէն մէկուն հետն ըլլալու , և անանկ ըրաւ : Նոյնպէս և հիմա ան բոլոր քրիստոնէաները՝ որ կ'երթան Քրիստոսի պատուէրները քարոզելու , խոստմունք ունին իրմէն՝ իրենց հետն ըլլալու , զիրենք պաշտպանելու , զօրացունելու , առաջնորդելու , միւր թարելու և իրենց յաջողութիւն տալու մինչև աշխարհիս վերջը՝ կամ մինչև որ աշխարհէս հրաժարին . բայց ասանկով անսխալ եղած կ'ըլլան :

2 . Յառաջ բերած վկայութիւններնուն մէկն ալ աս է . « Երբոր ինչը՝ Ճմարտութեան Հոգին Գայ , ամէն Ճմարտութեան պիտի առաջ նորդէ յեղ » . *և* : Յովհ. Ժ. Գ. 13 : Ըսիկայ եկեղեցիին խոստմունք մըն է կ'ըսեն՝ զինքը ամէն Ճմարտութեան առաջնորդելու , կամ կարողացունելու , անսխալապէս Ճմարտութիւնը գիտնալու ու սորվեցունելու : Ըսոր կը պատասխանեմ ,

1 . Թե՛ խօսք արուած է՝ որ ան նոյն ճշմարտութեան Հոգին ամէն մէկ բրիտանէին մէջքսով :

“Բայց դուք մարմինով չէք, հասա հոգիով, թէ որ Աստուծոյ Հոգին ձեր մէջը բնակած է” . կ’ըսէ Պօղոս առաքեալ Հռովմայեցի քրիստոնէից : Հռովմ. Բ. 9 : Բ. կրթն. Գ. 16 : Եւ Հոգիին ազդեցութենէն աս կը հետեցընէ , ըսելով թէ՛ “ան որ հոգևոր է” , այսինքն՝ ամէն հոգևոր կամ ճշմարիտ քրիստոնեայ եղողը , “ամէն բան կը քննէ” : Բ. կրթն. Բ. 15 : Ըրդարեւ աս Հոգիէն ուսեալները՝ փրկութեան հարկաւոր եղած բոլոր ճշմարտութիւնները գիտնալու կ’առաջնորդուին . բայց իրենք ինքնին անխալ են : Թէ որ անխալ են , ըսել է թէ ամէն ճշմարիտ քրիստոնեայ անխալ է . և ոչ այսչափ՝ այլ ամենազէտ ալ է . քանզի Յովհաննէս առաքեալ բոլոր հաւատացելոց՝ և մինչև անգամ “փոքրիկ տղայոց” , կ’ըսէ . “Բայց դուք օծութիւն ունիք Սուրբէն , ու ա՛նէն Բան Գիտէ” : Բ. Զովմ. Բ. 20 :

Բ. Յայտնի է թէ վերոյիշեալ խոստմունքը , այսինքն թէ “Հոգին ամէն ճշմարտութեան պիտի առաջնորդէ , (կամ անխալութիւն պիտի տայ) ձեզի” , յապառակեալ առաքելոց արդեայ :

Ընոնց տրուեցաւ աս խոստմունքը՝ որոնց ան նոյն ժամանակը աս խօսքերն ալ ըսաւ . թէ “Ձեզի տակաւին շատ բաներ ունիմ ըսելու , բայց հիմա չէք կրնար տանիլ” : Յովմ. Բ. 12 : “Բայց աս բաները ձեզի խօսեցայ , որ երբ ժամանակը դայ՝ միտքերնիդ բերէք թէ ես ըսի ձեզի . և աս բաները սկիզբէն չըսի ձեզի , ինչու որ ես հետերնիդ

էի „ : Համար 4 : “ Բայց որովհետև աս բաները ձեզի խօսեցայ, ձեր սիրտերը տրտմութիւնով լեցաւ „ : Համար 6 : “ Ես բաները ձեզի խօսեցայ՝ քանի որ ձեր քովն եմ : Բայց Սխիթարիչը՝ Սուրբ Հոգին՝ որ Հայրը իմ անունովս պիտի խրկէ, անիկայ ձեզի բոլորը պիտի սորվեցնէ, և ինչ որ ձեզի ըսի միտքերնիւ պիտի բերէ „ : Եւ Եւր. Ժ. 16. 25, 26 : Ես վերջին համարէն շատ յայտնի կ'երևի որ անոնք, որոնց “ ամէն բան պիտի սորվեցնէր „ ճշմարտութեան Հոգին՝ Սխիթարիչը, կամ “ բոլոր ճշմարտութեանց պիտի առաջնորդէր „ զիրենք, Վրիստոսի զրուցած ան խօսքերը անձամբ մտիկ ընողներն էին, այսինքն առաքեալները . և թէ Հոգին Վրիստոսի զրուցածները մտքերնին ձգելով ու զանոնք հասկընալու զօրութիւն տալով՝ պիտի առաջնորդէր զիրենք բոլոր ճշմարտութեանց : Եւ նոյն տեղը՝ ուր որ Վրիստոս ճշմարտութեան Հոգւոյն առաջնորդութիւնը կը խոստանայ իր աշակերտացը, աս խոստմունքն ալ կու տայ՝ թէ Հոգին “ գալիքները պիտի պատմէ անոնց „, կամ թէ մարգարէական Հոգի պիտի տայ : Գալեհները առաջուց շրջանէ հարգարէ կ'այ հիմա եկեղեցիին դէմ :

Եւրոպէի մեր զրուցածներուն Յովնանու Ժ. 16. 4 և 16. 17-ը համարը յառաջ կը բերեն, ուր Վրիստոս կ'ըսէ . “ Ես ալ Հօրը պիտի աղաչեմ՝ և ուրիշ մխիթարիչ մը պիտի տայ ձեզի, որ յաւիտեան ձեզի հետ բընական „ : Առաքեալները յաւիտեանս ապրե-

լու չէին կ'ըսեն . ուստի աս խոստմունքը յետ նոցա գալու եկեղեցիին էր, որ մինչև աշխարհիս վերջը պիտի մնար : Այդ պատասխան՝ կրնանք ըսել թէ յաւիտեան բառէն չհաստատուիր աս խոստմանը յատկապէս առաքելոց ըլլալը . քանզի Սուրբ Գրոց մէջ աս բառը շատ անգամ միայն մշտնջենաւորութիւն կամ անընդհատ շարունակութիւն մը կը ցուցնէ մինչև 'ի մահ : (Րիւսակի համար՝ Տէս 1՝ Օրէն . Ժ. 17 համար . « շերիւն մը առնես , ու անոր ականջը դրանը վրայ ծակես , և անիկայ քեզի յաւիտեան ծառայ ըլլայ » : Պօղոս առաքեալ Ռնեսիմոսը փիլիմոնին խրկեց՝ ըսելով , « Քանզի գուցէ աս պատճառով անիկայ քիչ մը ատեն զատուեցաւ , որ զանիկայ յաւիտեան ունենաս » : Փիլիմ . 15 : Կոյնպէս և Հոգին կրնայ բնակիլ առաքելոց հետ յաւիտեան , այսինքն՝ անընդհատ շարունակութեամբ մինչև 'ի մահ :

Թէ որ եկեղեցին անսխալ է , ամէն քրիստոնէայ առանձին անսխալ ըլլալու է :

Իայց թէ որ Մխիթարիչ Հոգին յաւիտեանս եկեղեցիին հետն ըլլալու խոստմունք տրուած ըլլալը ընդունինք ալ « Քրիստոսի ան խօսքէն եկեղեցւոյ անսխալութիւն չելլեր : Քանզի բոլոր ճշմարտութեանց առաջնորդելու խոստմունքը ասոր հետը կըցուած չէ : Մէկը Ժ. 1՝ գլխուն մէջն է , միւսը Ժ. 9 : Մխիթարիչ Սուրբ Հոգին՝ ինչպէս որ ըսինք՝ բոլոր ճշմարիտ քրիստոնէից մէջը

կը բնակի, և անոնց կենացը՝ ցնծութեանը՝ ու զօրութեանը աղբիւրն է, և ան է հոգեոր պատերազմներնուն մէջ անոնց յաջողութիւն տուողը. ան կ'առաջնորդէ զանոնք փրկութեան հարկաւոր եղած բոլոր ճշմարտութիւնները գիտնալու, ու կը յաջողէ աւանց մէջը կամին ու Ղստուծոյ հաճոյ եղածներն ընելը, և կը պատրաստէ զիրենք երկնից թագաւորութեանը մէջ մտնելու ու կը մտցընէ. բայց զիրենք անսխալ ընելու համար չենակիր ներսիդինին : Ինչ որ Սուրբ Հոգին զատ զատ բոլոր ճշմարտաբրիտանից մէջը կը բնակի՝ ու սխալական են, ուսկից կրնանք հանել աս կարծիքը՝ թէ միատեղ ամէնուն մէջը որ բնակի՝ անսխալ կ'ըլլան : Ինչունինք բոլոր ճշմարտութեանց առաջնորդուելու խոստմունքը մինակ առաքելոց չըլլալը. ուրեմն աս խոստմունքը ինչ մտաւոր և ինչ եղանակաւ որ առաջելոց արուեստաւ, անոնցմէ ետեւ եկողներուն ալ անանկ արուեստաւ էր : Բայց ինչ կերպով կատարուեցաւ առաքելոց վրայ : Ոչ ատ զատ սխալական ու միատեղ անսխալ էին. ամէն մէկերնին մէկ մէկ անսխալ մարդիկ չէին : Ուստի ասոր նայելով եկեղեցւոյ ամէն մէկ անդամը ինքնիրեն անսխալ ըլլալու է, և ոչ թէ առանձին սխալական ու ժողովով անսխալ : Բայց թէ որ շիտակը նայինք, աս խոստմունքն ալ միւս խոստմունքն ալ տեսանելի եկեղեցիին տրուած չեն ամենւին, այլ միայն ճշմարտապէս զՔրիստոս սիրողներուն : Վասն զի կըրնայ ըլլալ որ քրիստոսից տեսանելի եկե-

դեցւոյն մեծ մասը՝ Երեմիայ մարգարէին ու Քրիստոսի օրովը եղող շրէից եկեղեցւոյն պէս՝ աշխատասէր ըլլայ և Քրիստոսի վրայ ճշմարիտ սէր չունենայ. կրնայ ըլլալ որ հերետիկոս ըլլայ, ինչպէս որ չորրորդ դարուն մէջ մեծ բազմութիւն մը մէկէն Արիոսական եղան. կրնայ ըլլալ որ գաղտնի անհաւատ ըլլայ եկեղեցիին մեծ մասը, ինչպէս որ էր Վաղղիոյ պապական եկեղեցին՝ անցեալ դարուն մէջ եղած ապստամբութենէն առաջ : Քրիստոս աս խոստմունքը ըրած ժամանակը այսպէս ըսաւ . “ Թե՛ որ ղե” ին “ իբէրէր, ի՛մ պարտաւորանքներս պահեցէր : Ես ալ ձօրը պիտի աղաչեմ, և ուրիշ միտքարիչ մը պիտի ասայ ձեզի, որ յաւիտեան ձեզի հետ ընակի . ճշմարտութեան շողին, որ աս աշխարհս անիկայ շէրտար ընդունիլ, ինչո՞ւ որ չտեսնէր անիկայ, ու չճանչնար անիկայ” : Սուրբ Հոգին զՔրիստոս սիրողներուն և իր պատուիրանքները պահողներուն միայն խոստացեալ է : Չարերը և Աստուծոյ պատուիրանքները կոտորողները ինչ համարձակութիւն ունին մեր քովը Սուրբ Հոգի կայ ըսելու :

3 . Աս ալ վկայութիւն կրբերեն . “ Եթե՛ որ անոնց ալ մտիչ չընէ, եկեղեցիին ըսե . իսկ թե՛ որ եկեղեցիին ալ մտիչ չընէ, հեթանոսի ու մատաւարի պէս թող ըլլայ թեղի” : Մատթ. 17 : Ասիկայ եկեղեցիին մտիկ ընելու և անոր հնազանդելու հրաման մըն է կ'ըսեն . և թէ՛ որ եկեղեցին անսխալ չըլլայ, պարտական չենք ըլլար ամէն բանի մէջ անոր հնազանդելու : Ասոր վրայ կաւեցրնեն Քր

ըխատուի զրուցած աս խօսքերն ալ, թէ “ Լն որ քեզի մտիչ կ'ընէ, ինձի մտիչ կ'ընէ ” : (Ղուկ. Ժ. 16) . և “ Երբեք չլրացի ինչ որ կապէս, երկնքի մէջ կապուած պիտի ըլլայ . — երբեք չլրացի ինչ որ արձանէս, երկնքի մէջ արձանուած պիտի ըլլայ ” : Սաթ. ԺԲ. 18 : Կը հարցընեմ,

Վ. Թէ եկեղեցիին մտիչ ընելու հրամանէն եկեղեցւոյ անսխալութիւն կ'եւլէ՞ : Որդիք պարտական են հնազանդիլ իրենց ծնողացը . և թէ որ չհնազանդին, ըստ Հրէական օրինաց՝ սպանուելու էին : Ի Օրբն. ԻՄ. 21 : Ըստ ծնողք անսխալ կ'ըլլան : Հրէայք իրենց Քահանայապետին դատաստաններուն հնազանդուելու էին . և չհնազանդողը կը սպաննէին : Ըսանկով Հրէից Քահանայապետը անսխալ եղած կ'ըլլայ : Ըսկէ 'ի զատ՝ պարտական էին վրանին դրուած բոլոր դատաւորներուն կամ իշխաններուն հնազանդիլ, և ասոնց ալ չհնազանդուելու պատիժը մահ էր : Տես Ի Օրբն. ԺԲ. 9—12 : Հրէից դատաւորները անսխալ էին ըսենք : Թէ որ “ իշխանութիւններուն և պետութիւններուն հնազանդեցէք ” պատուէրէն (Տի. Գ. 1 : Վեթ. Ի. 13 : Հոով. ԺԳ. 1—7) չենք կրնար հաստատել թէ քաղաքական իշխանները անսխալ են, ուրեմն եկեղեցիին մտիկ ըրէք հրամանէն ալ եկեղեցւոյ անսխալութիւն չեւլէր . “ Լն որ ձեզի մտիկ կ'ընէ, ինձի մտիկ կ'ընէ ” խօսքը՝ բոլոր եկեղեցիին ըրած ընդհանրական ժողովներուն համար չէ, այլ եօթանասուն

աշակերտներուն ըսուեցաւ, երբոր շրէից քաղաքներն ու գիւղերը Ղւետարան քարոզելու կ'երթային : Թէ որ աս խօսքէն անսխալութիւն կ'ելլէ, ուրեմն ան եօթանասուն աշակերտներուն ամէնքն ալ անսխալ մարդիկ էին, և ով որ Ղւետարան քարոզող է՝ անսրխալ է : Իայց աս խօսքին նշանակութիւնն աս է : Արովհետև Վրիստոս՝ հաւատարմութեամբ Ղւետարանը քարոզողներուն բերնովը կը խօսի, անոր համար ո՛վ որ հաւատարիմ քարոզչի մը քարոզած Ղւետարանին մտիկ կ'ընէ, Վրիստոսի խօսքերը մտիկ ըրած կ'ըլլայ :

Բ. Մաթթէոսի ժև Գլխոան 17երորդ համարը՝ հասարայ վերաբերեալ իբերո մը ընդհանրական էկեղեցիին շրոցածին մտիկ ընելից պատուիբ ըսողները՝ ան պոնը բոլորովին ծոռ մէնած են : Բոլոր խօսքը կարգա, նայէ ինչ կ'ըսէ Վրիստոս առաջին համարներուն մէջ : « Թէ որ քու եղբայրդ քեզի դէմ մեղանչէ, պնա յանդիմանէ անիկայ՝ երբոր դուն ու ան մինակ էք. թէ որ քեզի մտիկ ընէ՝ շահեցար քու եղբայրդ : Հասկա թէ որ մտիկ չընէ քեզի, քու հետդ մէկ ուրիշ մը կամ երկուք ալ առ, որ երկու կամ իրեք վկաներու բերնէ աւմէն բան հաստատուի. և թէ որ անոնց ալ մտիկ չընէ, էկեղեցիին ըսէ. իսկ թէ որ էկեղեցիին ալ մտիկ չընէ, հեթանոսի ու մաքսաորի պէտք ըլլայ քեզի » : Համար 16—17 : Վրիստոսն՝ ից մէջ մէկզմէկու դէմ գործուած յանցանքներուն վրայ կը խօսի հոս Վրիստոս, և կը սորվեցընէ թէ ինչ ընելու էք՝ երբոր վրիստոնեայ եղբայրներնուս մէկը մե-

զի դէմ՝ յանցանք մը ընէ : Վախ և առաջ
 աս նայելու ենք որ անոր հետ հաշտուինք
 առանձին : Թէ որ մեզ մտիկ չընէ, ան ա
 տեն մէկ երկու հոգի առնելու ենք հետերնիս,
 և այնպէս ջանալու ենք հաշտութիւն ընելու :
 Թէ որ անոնք ալ խեր չընեն, ան ատե-
 նը եկեղեցիին ըսելու ենք. և թէ որ յա-
 մառի ու եկեղեցիին ալ մտիկ չընէ՝ երբոր
 մեր ու անոր մէջտեղը դատաստան կը տես-
 նէ, ան ատենք ան մարդը եկեղեցիէն դուրս
 ընելու է, անոր մէջը մնալու արժան չը-
 սեպելով զինքը. ու ալ անկէ ետև հեթա-
 նոսի ու մաքսաւորի պէս ըլլալու է մեզի :
 Ա՛ր եկեղեցիին կը նայի Քրիստոսի խօսքը.
 ընդհանրական եկեղեցիին. ամենևին : Ըն-
 իրարու դէմ յանցանք գործողները որ ե-
 կեղեցիին որ անդամ են, ան մասնաւոր
 եկեղեցիին է խօսքը. որ և անոր զրուց-
 ուելու է յանցաւորին գործած մեղքը : Եթէ
 եղբայրս ինձի դէմ յանցանք մը ընէ, ես
 անիկայ բոլոր ընդհանրական եկեղեցիին կըր-
 նամ ըսել : Ի՛ր յանցանքին համար ընգու-
 նելու վճիռը ընդհանրական եկեղեցիին տա-
 լու է : Սուրբ Գրոց մէջ ասանկ պատ-
 ուէր չկայ. « Եկեղեցիին մտիկ ընել », խօս-
 քէն ասանկ մեկնութիւն չելլեր : Ընհնար
 բան է որ եկեղեցի բաւը հոս ընդհանրա-
 կան եկեղեցի հասկըցուի. հապա կը նշա-
 րակէ ան քրիստոնէից ժողովը՝ որոնց համ-
 րանքէն պիտի ըլլայ ան յանցաւորը : « Ե-
 կեղեցիին մտիկ ընել », խօսքը՝ հաւատոյ վե-
 րաբերեալ բաներու համար չքսաւ Քրիս-

տոս, այլ քրիստոնէից մէջ ինկած խռովու-
թիւններուն համար: Թէ որ աս հռոմայէն
անսխալութիւն կը հաստատուի, աս երկու
բաներն ալ մէկտեղ կը հաստատուին: Նախ
թէ ամէն մէկ մտնաւոր եկեղեցի անոր-
խալ է. որ ասոր հաւանութիւն տուող
մարդ չկայ: Նքերորդ՝ թէ իր անսխալութիւնը
եկեղեցական կառավարութեան և դատաս-
տանաց վրայ կը կայանայ. ասոր մէջ ալ հա-
զարաւոր անգամ սխալելնին մարդ չկրնար
ուրանալ. քանզի եկեղեցական պատմութեանց
մէջ ասոր բազմութիւ օրինակները կան, ո-
րոնց մէկն ալ Հայոց եկեղեցւոյն Հռովմե-
ականներէն և Յոյներէն բանադրուիլն է:

“Գապել ու արձակել” խօսքին նշանակութիւնը:

Ս երբ ըսածներէս կը հասկըցուի 18երորդ
համարին նշանակութիւնն ալ, ուր կ'ըսէ՝
թէ “Երկրի վրայ ինչ որ կապէք երկինքի
մէջ. կապուած պիտի լլայ”, և: Մս խօս-
քը՝ վերջիչեալ եկեղեցական կառավարու-
թեան գործադրութեանը միայն կը վերա-
բերի, և պարզապէս աս կը նշանակէ, թէ
աս հիմակուան տուած կանոնիս համաձայն
ինչ որ ընէք՝ ընդունելի է երկինքը: Մս ա.
պրսպրածներս ընելնէդ ետև թէ որ յանցա-
ւորը չզգաստանայ, ու “զինքը կապէք”,
եկեղեցիին արտօնութիւնները վայելէին,
“Երկինքին մէջ ալ կապուած կ'ըլլայ”, այս-
ինքն՝ ան ձեր ըրած գործը երկինքին մէջ
ընդունելի կ'ըլլայ, վասն զի Մստուծոյ կամ

քին համաձայն է. և թէ որ ապաշխարէ՝ ու «արձակէք զինորը» եկեղեցիին դատապարտութենէն ու նորէն ընդունիք, «երկինքին մէջ ալ արձակուած կ'ըլլայ»․ այսինքն՝ ատ ըրածնիդ հաւանութիւն կը գտնէ երկինքին մէջ : Եւ համարէն ամենեւին չը հաստատուիր եկեղեցականաց ըրած ան սարսափելի պահանջմունքը, թէ կարողութիւն ունին զմարդիկ կապելու և յաւիտենական կորստեան մատնելու, կամ արձակելու ու յաւիտենական երջանկութեան մասնակից ընելու ¹ . և թէ ժողովուրդը պարտական

¹ Յայտարար Ուղղութեան գրքին (ապեալ 'ի Պօլիս . 1845) հեղինակը եկեղեցւոյ իշխանութեանը վրայ ճառած ժամանակը՝ Քրիստոսի աս խօսքը յառաջ կը բերէ . « Եւնի իշխանութիւն ինձի տրուեցաւ երկինքի ու երկրի մէջ » (Մատթ . ԻԸ . 18) , ասոր հետ կը բերէ կը բազմապէս աս խօսքը , թէ « Եւնի բաները որ ինձի տուիք , անոնց տուի » (Լուկ . ԺԷ . 7 , 8) . ասկէ ալ կը հետեցրնէ թէ Քրիստոսի ունեցած բոլոր իշխանութիւնները առաքելոց տրուեցաւ , և անոնց ձեռքն ալ եկեղեցիին : Տես Երես 82 : Եւ տարօրինակ վարդապետութեանը մէջ քանի մը բան կայ գիտելու արժան :

1 . Հիմնական եկեղեցականներուն ասանկ մեծ դրութեան տէր ըլլալը հաստատելու համար աս ցուցնելու է՝ թէ առաքելոց ունեցած բոլոր կարողութիւնները ունին . ինչպէս հրաշագործութեան կարողութիւն , օտար լեզուներ խօսիլ , հոգւոց ընտրութիւն , մարգուստիտը քննել , մարգարէութիւն , եւ այլն :

է ամէն բանի մէջ իրենց մտիկ ընելու :
 Եւ համարին բուն միտքը բացայայտ է . և
 քիչ մը ետքը յիշուելու քանի մը համար,
 ներ կան, որոնց ուղիղ մեկնութեանը բա-
 նալին է : Եւ այժմ քանի մը խորհրդա-
 ծուծիւններ ընենք՝ վճռաբար ցուցնելու :

2 . Առաքեալները Քրիստոսի ունեցած բոլոր կար-
 դութիւնները ունէին ըսելք՝ անոր հաւասար էին ըսել
 է . ասանկով առաքեալներն ալ Քրիստոսի պէս տիե-
 շերաց վրայ տիրող մէյմէկ թագաւոր եղած կ'ըլլան :

3 . Աստուածաշունչին մէջ անանկ բան գրուած չը-
 կայ , թէ " Ամէն ինչ որ ինծի տուիր , անոնց տուի " :
 Ստոյգ է թէ վենետիկ՝ 1805ին տպեալ Աստուածա-
 շունչին մէջ ասանկ գրուած է , բայց անոր մէջն ալ
 աս համարին վրայ սա ծանօթութիւնը կայ . " Ոսկան
 յաւելու , Ձրբ ետուր ինձ՝ , առ 'ի քէն են : Ձի բանն զոր
 ետուր ինձ՝ ետու նոցա " : Յունարէնին հարազատ թարգ-
 մանութիւնը աս է : Չկայ Յունարէն ձեռագիր մը կամ
 թարգմանութիւն մը , որուն մէջ ասկէ տարբեր գրու-
 ած ըլլայ : Անշուշտ ձեռագիր գրաբառ Աստուածաշունչ
 մը օրինակուած ատենը սխալմամբ աս մէկ քանի բա-
 ռերը ձգուած ըլլալու է աս համարէն : Բայց աս Յայ-
 րարար Ուղղութեանը յօրինող հեղինակին բանին ձեռք
 չտար որ ասիկայ ծանուցանէ ընթերցողաց . քանզի ը-
 րածը՝ սխալ թարգմանութեան վրայ ձեռնարկութիւն
 հաստատել է . ո՞ր թողունք որ աս խօսքը առած Աս-
 տուածաշունչին մէջն ալ գրուած է՝ թէ տարակոյս կայ
 չիտակ թարգմանութիւն ըլլալուն վրայ : Մոլորութեանց
 Զատագով եղող հեղինակի մը անկեղծութիւնն ու ճշը
 մարտութիւնը այսչափ կրնայ ըլլալ :

Համար՝ թէ եկեղեցիին՝ այսինքն՝ եկեղեցականաց պահանջած զօրութիւնն ու իշխանութիւնը ոչ միայն Սուրբ Գիրքէն վրկայեալ չէ, այլ անոր դէմ ալ :

4. Թէ որ ժողովրդոց պարտն է ամէն Բանի մէջ եկեղեցականաց կամ երէնց հովիւներուն հետ ընել, ուրեմն անհնար ըլլալու է՝ որ երէնց հովիւներուն հնազանդելով մեզս Գործէն. (Թէ որ անանկ ըլլայ՝ երէնց պարտը կատարելովն մեզս Գործած է՝ ըլլան .) Բայց հնարաւոր Բան է՝ որ երէնց հովիւներուն հնազանդելով մեզանցն : Ճշմարտապէս ասոր ասանկ ըլլալը ստուգելու Համար բազմաթիւ օրինակներ կրնանք բերել :

Հրէից եկեղեցին օրինակ :

Հրէից եկեղեցին Աստուծոյ Ճշմարիտ և Ռիստի Թեանսէլի եկեղեցին էր աշխարհիս երեսը, և անոր հովիւները իր օրինաւոր իշխաններն էին. Բայց ժողովուրդը շատ անգամ մեզայ մէջ է՛նչպէք անոնց հնազանդելով : Սովսէսի ու Ահարոնին ձրովը ամէնը մէկէն մեզանցեցին երբոր Ահարոն օսկիէ որթը շինեց ու ըսաւ . “ Ո՛վ Իսրայէլ ասոնք են քու աստուածներդ ” : Աստուած Իսրայէլացոց ժողովուրդը կը յանդիմանէ Եսայի մարգարէին բերնովը, հովիւներնին “ Սողոմի իշխաններ ”, և անոնց հնազանդողներն ալ “ Գամորի ժողովուրդ ” կոչելով, իրեն դէմ ըրած ապստամբութիւններնուն Համար՝ Եսայ . Ե . 10 . կրեմիայ մարգարէն արանկ

կ'ըսէ Հրէից եկեղեցիին համար, ան ատենները երբոր Իսրայէլացիք՝ այսինքն տասը ցեղերը գերութեան պայած էին, և տեսանելի եկեղեցի չկար, այլ միայն Յուդայի եկեղեցին էր մնացեր. «Քահանաները չըսին թէ՛ Տէրը ո՛ւր է, ու օրինաց վարդապետները զիս չճանչցան, և հովիւները ինծմէ ապստամբեցան ու մարգարէները Բահաղով մարգարէութիւն ըրին, և անօգուտ բաներու ետեւէ գացին», : Մարգարէն անանկ կը ցուցնէ՛ թէ աս բաներուն հետևութիւնն էր ժողովրդին Մատուժմէ հեռանալն ու «իր փառքը անօգուտ բանի հետ փոխելը», : «Ո՛վ երկինք՝ ասոր վերայ զարմացէք, ապշեցէք ու խիստ սոսկացէք, կ'ըսէ Տէրը, վասն զի իմ ժողովուրդս երկու չարութիւն գործեց», և Թ. 1. : 8, 11, 12, 13 : Մտոր պէս խօսքեր մարգարէութեանց մէջ շատ կան :

Թէ որ աս բանը իրաւ է, հրեաները պարտական էին զՔրիստոս չընդունելու :

Թէ որ ժողովրդոց հարկ է ամէն բանի մէջ իրենց հովիւներուն հնազանդիլ, ուրեմն Հրեաները պարտական էին զՔրիստոս չընդունիլ. քանզի քահանայապետնին, և իրենց քահանաներուն՝ իշխաններուն՝ դպիրներուն և առաջնորդներուն շատը, այսինքն՝ եկեղեցիին մեծ մասը չընդունեցին զինքը, և ամէնքը մէկ եղան ու հեռուցին : Արդ՝ մի թէ ժո.

ղոյ/ուրղը անոնց հնազանդելով անմե՞ղ մնաց :

1 Յայտարար Ուղղութեանին հեղինակը (51—67 հրէա) պարսպ տեղը կ'աշխատի աս ձեռնարկութենէն աստ հո՞վ մնալու համար փախուստի ճամբայ մը գտնելու , և վերջապէս ուրիշ ճար մը չգտնելուն՝ սա զտրմանալի նախագասութիւնը կ'ընէ , թէ զՔրիստոս չընդունող Հրեաները զինքը չընդունենուն համար գուրս եղան Հրեից եկեղեցիէն : Աս հեղինակը տեսանելի եկեղեցիէն զատ անտեսանելի եկեղեցի չկայ կ'ընդունի , վասն որոյ իր խօսքը Հրեից տեսանելի եկեղեցիին համար է : Արգարև նորահնար վարդապէտութիւն մ'ըն է աս . ո՞վ լսած էր , կամ որո՞ւ մտքէ անցած էր ասանկ խօսք : Յը հարցընեմ իրէն . քահանայապետը որո՞ւ քահանայապետ էր . Քրիստոս Պիղատոսին մասնող քահանաներն ու իշխանները որո՞նց քահանաներն ու իշխաններն էին : Թէ որ ըսել կուզէ թէ անոնք ճշմարիտ Իսրայէլացի չէին , (Տես Հռովմ . Թ . 6) հապա մոլորած էին , և Աստուած զանոնք իր ճշմարիտ Ժողովուրդն ու եկեղեցին չէր ճանճար , քաշած աշխատութիւնը մեր վարդապետութիւնը հաստատելու և իրենը ջրելու համար եղած կ'ըլլայ . բայց թէ որ աս ըսել կ'ուզէ՝ թէ ան միաբանութիւն ընող ու Քրիստոս խաչող քահանայապետը՝ քահանաները՝ իշխանները՝ գպիրները՝ և օրինաց ուսուցիչները Հրեից տեսանելի եկեղեցիէն չէին , (որ իրօք աս է հաստատածը) ալ ասանկ անձոնի նախագասութեան պատասխանել հարկ չըլլար : Մեր յառաջ բերած ձեռնարկութենէն փախչելու ճար մը չգտնուիլը միայն կը ցուցնէ աս , և ոչ ուրիշ բան :

Մասնաւոր եկեղեցեաց հար է սխալի :

Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատողները կ'ընդունին թէ հար է որ մասնաւոր եկեղեցիներ հերետիկոսութեան մէջ իյնան : Երդ եթէ հնարաւոր է որ մասնաւոր եկեղեցւոյ մը հովիւները սխալին, ինչպէս որ՝ Նատորականները եղան, ալ ժողովուրդը պարտական կ'ըլլայ անոնց հնազանդելու : Եսոր պատասխան՝ պիտի ըսեն թէ « չէ . Ճմարիտ հաւատք քարոզող հովիւներու հնազանդելու են » : Բայց ան ռամիկ ժողովուրդը, որ միայն իր հովիւներուն զրուցածին կրնայի և ուրիշ բան մտիկ չընել, ինչպէս որոշէ Ճմարիտ վարդապետութիւն քարոզող հովիւը՝ մոլորութիւն սորվեցընող հովիւէն : Ի՞նչպէս գիտնան այս ինչ վարդապետութեան Ճմարիտ կամ սուտ ըլլալը : Հովիւներնին կ'ըսեն իրենց թէ այն ինչ վարդապետութիւնը հերետիկոսութիւն է : Ենոնք ալ անանկ սորված են թէ « եկեղեցիին մտիկ ընելու են » . այսինքն՝ ան եկեղեցիին որուն մէջ որ են . այսինքն՝ իրենց եկեղեցականներուն : Ուստի իրենց եկեղեցականները ձգեն ու օտարներու խօսքին նային :

Անգամ մը բոլոր եկեղեցիին մեծ մասը Արիոսական
եղաւ :

Չորրորդ դարուն միջին տարիները՝ կոստանդինոս կայսրին օրովը՝ 1 իբերիոս Հռոմէայ պատն ու Բուր եկեղեցւոյն եկեղեցականներուն մեծ մասը Արիոսական եղան :

Հերոնիմոս կ'ըսէ ¹, թէ « աշխարհս ալ զարմացաւ աշխարհիս Արիոսական ըլլալուն վրայ », և թէ « Մթանաս աշխարհիս դէմ կը հակառակէր, աշխարհս ալ Մթանասին », 2 Սուրբ Օգոստինոս կ'ըսէ ², թէ « Կովին աւագը երկնից աստղերէն (միայն լոկ աչքով տեսնուածներէն,) որքան որ շատ է, մոլորութիւն դաւանողներն ալ այնքան շատ ցան ճշմարտութիւն դաւանողներէն », 3 Վիլենցիոս կրիսոստոմոսի, թէ « Արիոսականութեան թոյնը առ այժմ ալ միայն քիչ մը տեղ սոգականած է, այլ գրեթէ բոլոր աշխարհը » 4 : Կոյնպէս և Գրիգոր Նազիանացւոյն վարքը գրող հեղինակը կը վկայէ, թէ « Արիոսական հերետիկոսութիւնը մէկ կերպով մը բոլոր աշխարհիս վրայ տիրապետեց » 5 : Եւ նոյն իսկ Նազիանացին կ'աղաղակէ ըսելով, « Ո՛րք են մեր աղքատութեանը համար մեզ նախատողները, որոնք բազմութիւնը եկեղեցի կը սեպեն, ու փոք-

1 Contra Luciferianos.

2 Ep. ad Vincentium.

3 Vincentius, Commentarü, L.S. C. 4.

ըիկ հօտը կ'արհամարհեն : Ժողովուրդը «նոնյն է, Բայց կատարել մեր տոն է»¹ : Արիոսականաց բազմութիւնը այնքան զօրացաւ Սուրբ Աթանասին վրայ, որ ստիպուեցաւ ճառ մը դրել յայտնապէս անոնց դէմ, «որոնք ճշմարտութիւնը միայն կողմնականաց շատուորութենէն կը դատեն»² : Արիոսականները կ'ըսէին թէ ճշմարիտ վարդապետութիւնը մեր վարդապետութիւնն է, որ առաքեալներէն իջած է՝ և բոլոր եկեղեցին մինչև այսօր կ'ընդունէր զանիկայ . և թէ չի կիոյ ժողովը բոլոր եկեղեցիին ճշմարիտ սեպած մէկ ժողովը չէ : Ան ատենները շատ երկիրներու բոլոր եկեղեցականները մէկտեղ Արիոսական եղան, ու ճշմարիտ եկեղեցին մենք ենք կ'ըսէին . ուստի թէ որ ան երկիրներուն ժողովուրդները՝ անսխալութեան ջատագովներուն ըօածին պէս՝ եկեղեցիին մօիկ ընելու ըլլային ; առանց Սուրբ Գիրքը քննելու՝ Աւետարանին ճշմարիտ վարդապետութեանը որն ըլլալը իմանալու համար, պարտական կ'ըլլային Արիոսականութեան դառնալու :

« Եկեղեցիին մօիկ ըրէք » ըսելը քահանաներուն մօիկ ըրէք ըսել է :

Ժողովուրդը « Եկեղեցիին մօիկ ընելու է » . այսինքն՝ Պապականները չուովմայե-

1 In Orat. Arian. et Pro Seipso.

2 Tom. 2.

ցոյց եկեղեցիին՝ ու Յոյները Յունաց եկեղեցիին մտիկ ընելու են, թէպէտ մէկզմէկ կը նշովն ու կը բանադրեն. Հայերն ալ Հայոց եկեղեցիին մտիկ ընելու են, թէպէտ և աս բանը ընենուն համար՝ թէ Յունաց և թէ Հռովմայեցոց եկեղեցիներուն նշովքին ու բանադրանքին տակն են : Այսպէս խեղճ տգէտ ժողովուրդները արգիլեալ են Սուրբ Գիրքը կարդալէն. քանզի թէ որ կարգան ու անոր հնազանդին, կը բանադրուին ու կը հալածուին. հապա՛ հոգինին իրենց եկեղեցիին քահանաներուն ձեռքը տալու են, առանց նայելու քննելու՝ թէ եկեղեցիինն ուղղափառ է, թէ հերետիկոս. քահանաներին Աստուծոյ քահանաներն են, թէ Բահաղու քուրմերն են : Սուրբ Գրոց մէջ ո՛ր կայ ասանկ վարդապետութիւն : Կը հարցնեմ, ի՞նչպէս կը պահանջուի Հայոց ժողովուրդէն՝ որ « եկեղեցիին մտիկ ընէ », քանի որ ախարհիս մէջ գտնուած անունով քրիստոնէից մեծ մասը, այսինքն՝ իրենց վարդապետութեանը նայելով՝ սուրբ կաթողիկէ և առաքելական եկեղեցիին նըզոված ու անխճած է զանիկայ՝ իբրև հերձուածող և հերետիկոս : Ո՞ր եկեղեցիին մտիկ ընելու են Հայերը. հինգ միլիոն ժողովուրդ ունեցող բանադրեալ եկեղեցիին, թէ հարիւր քսան միլիոն ժողովուրդ ունեցող բանադրող եկեղեցիին. կամ թէ ընդհանրական եկեղեցիին մէջը գտնուող ան բազմաթիւ մարդոց, որոնք չեն բանադրեր զիրենք, այլ միայն Աստուծաշունչը առջնայն կը դնեն՝ իբրև կանոն հաւատոյ :

Ի՞նչ բաներու մէջ և ի՞նչ կերպով մտիկ ընելու ենք
եկեղեցիին :

Ըստ խորհրդածութիւններէս և Սուրբ
Գրոց մէջ գտնուած ան պատուէրներէն
(զորոնք ետքը կը ցուցնենք,) որոնք կը հը-
րամայեն բոլոր մարդոց՝ որ «ամէն բան քըն-
նեն», և Սուրբ Գրոց հետ բաղդատելով
փորձեն, յայտնի կ'երևի՝ որ ան բաներուն
մէջ մտիկ ընելու ենք եկեղեցիին և ա-
նոր հովիւներուն, որոնք համաձայն կու գան
Սուրբ Գրոց, և ոչ թէ հակառակ : Ինչպէս
որ կ'ըսէ Սուրբն Իարսեղ, «Սուրբ Գիր-
քէն վարժութիւն ընդունող ունկնդիր-
ները իրենց ուսուցիչներուն վարդապե-
տութիւնները քննելու են . Սուրբ Գր-
ոց համաձայն եկածները ընդունելու են,
հակառակ գտածնին մերժելու են՝ : Նոյն-
պէս և բոլոր նախնի Հայրապետները միա-
բերան աս խօսքը կ'ընեն : Տես Մասն Ի .
Գլ . Գ : Մասն Ի . Գլ . Գ և Բ : Ըհա տե-
սանք՝ որ աս ձեռնարկութիւնն ալ ուժ չու-
նի եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատե-
լու :

4 . Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստա-
տելու համար յառաջ բերուած վկայու-
թիւններուն մէկն ալ աս է . « Եւ դժոխ-
սին դռները անիկայ պիտի չշաղխեն » : Մատթ .
ձ . Գ . 18 :

Ի՞նչ կը հասկըցուի « պիտի չյաղթեն » խօսքէն :

Ի՞նչ խօսքէն ճասկըցուիր թէ « դժոխքին դռները », այսինքն չարին զօրութիւնները պիտի չկարողանան եկեղեցին նեղելու ու չարչարելու . քանզի գիտենք որ եկեղեցին շատ անգամ մեծ նեղութիւններ ու շատ չարչարանքներ կը քաշէ իր թշնամիներէն : Ի՞նչ ալ չնշանակեր՝ թէ երբէք մոլորութիւն մը պիտի չմտնէ եկեղեցիին մէջ . քանզի շատ մոլորութիւններ մտան, հերետիկոսութիւններ ելան, ու կռիւներ՝ բաժանամունքներ ու թշնամութիւններ հանեցին ամէն տեղ : Ուրեմն ասոր նշանակութիւնը աս ըլլալու է, թէ « դժոխքին դռները » պիտի չկրնան այնչափ զօրանալ եկեղեցիին վրայ՝ որ կատարեալ յաղթութիւն գործեն, որ կործանեն ու բնաջինջ ընեն Քրիստոսի թագաւորութիւնը աշխարհիս երեսէն . այլ ընդհակառակն՝ Քրիստոսի թագաւորութիւնը հաստատ պիտի մնայ իր աշխարհային և դժոխային թշնամիներուն բոլոր յարձակմանցը դէմ դնելով, և միշտ զանոնք յաղթելով, ու վերջապէս պիտի տիրէ բոլոր աշխարհիս վրայ : Եւ սակայն՝ ինչպէս որ իր թշնամին յաղթող զօրք մը կրնայ ըլլալ, որ պատերազմի ատեն շատ վնաս քաշէ և շատ անգամ յաղթուելու վրայ երևի, նոյնպէս և կրնայ ըլլալ որ եկեղեցին շատ նեղութիւններ ու տառապանքներ քաշէ իր թշնամիներէն :

Աս խոստմունքէն չհասկըցուիր թէ եկեղեցին մուր-
 րութենէ բոլորովն ազատ կամ անսխալ պիտի ըլ-
 լայ :

Աս խոստմունքը եկեղեցւոյ անպակասելի-
 ութեանը կր վերաբերի, և ոչ թէ անսխալ
 լութեանը՝ և կամ ամէն մուրրութենէ ա-
 զատ ըլլալուն . այսինքն կը ցուցնէ թէ ե-
 կեղեցին բնաւ կործանելիք չունի, և կամ
 միշտ Քրիստոսի եկեղեցի մը պիտի գրա-
 նուի՝ աշխարհիս մէջ : Այ՛նքն թէ միշտ
 անանկ եկեղեցի մը պիտի գտնուի՝ որ ամէն
 հոգեկորոյս սխալմունքներէ ազատ ըլլայ, բայց
 ոչ թէ ամէն փեսայ սխալմունքէ : Քանզի թէ
 որ եկեղեցիին մէջ մէկ սխալմունք մը մըտ-
 նելով՝ կը կործանի և « դժօխքին գոնեղէն »,
 կը յաղթուի, ուրեմն ըսել է թէ եկեղե-
 ցի չկայ հիմա աշխարհիս մէջ : Վասն զի
 ընդհանրական եկեղեցին քանի մը մասանց
 բաժնուած է, որոնց ամէնքն ալ մէկմէկ
 մուրրեալ կը սեպեն . ուստի աս սկզբունքին
 նայելով՝ ասոնց մէկ հատը միայն ճշմարիտ
 եկեղեցի ըլլալու է, ու միւսները սուտ : Ի՛նչ
 թէ որ աս մասերուն ամէն մէկը զատ զատ
 քննենք նայինք, մէջերնին (Պապէն ՚ի զատ,
 Ինչպէս որ ոմանք կ'ըսեն,) մէկ անսխալ
 մը չենք կրնար գտնել : Վասն զի կ'ընդու-
 նին թէ հնարաւոր է որ եկեղեցւոյ անդամ
 ներուն ամէնքն ալ մէյմէկ սխալմունք ընդու-
 նած ըլլան : Բայց թէ որ ամէն մէկ մասին
 մէջ սխալմունք ըլլայ, ամբողջին մէջ սը-

խալմունք եղած չըլլար . ամբողջ ըսելը գումար կամ հաւաքումն մասանց ըսել է . մասունքին էութիւնը ինչ որ ըլլայ ամբողջինն ալ ան կ'ըլլայ : Եթէ շատ մը պղնձի կըտորուանք իրարու վրայ դիզես ոսկի կըլլայ կամ թէ քանի մը հազար սուտ մէկտեղ բերես մէկ ճշմարիտ մը կընան շինել : Իւրոր եկեղեցիին վրայ սխալմունքներ տարածուեցան, բայց դժոխքին դռները զինքը յաղթած չեն ըլլար : Ս'ինչև անգամ առաքեալները Վրիստոսի յարութենէն ետև՝ Հոգին Սուրբ « զիրենք ամէն ճշմարտութեան առաջնորդելու », և « գալիքները ցուցնելու », համար վրանին չիջած, քանի մը բաներու մէջ սխալմունք ունէին : Կարծեցին թէ Վրիստոս « Խրայի թագաւորութիւնը հաստատելու », և Հրէից մարմնաւոր իշխան ըլլալու վրայ էր : Գործ . Լ . 6 : Ժամանակ մըն ալ աս կարծիքը ունէին՝ թէ շեթանոսաց աւետարան քարոզուելու չէ : Գործ . Ժ . 9—18 : ԺԼ . 2—17 : Ընաքելոց թուղթերէն ու Յովհաննոս Յայտնութենէն կ'իմանանք որ առաքելոց ձեռօքը հաստատուած այլ և այլ եկեղեցեաց մէջ շատ մոլորութիւններ ու անվայել բաներ կային : Պօղոս առաքեալ կը զարմանայ Քաղատացւոց եկեղեցւոյն այնչափ « շուտ ուրիշ աւետարանի փոխուելուն », այսինքն՝ աւետարանին ճշմարիտ վարդապետութիւնը ուրանալուն վրայ : Գաղ . Լ . 6 : Յովհաննէն առաքեալ իբրև « մեռեալ », կը ստորագրէ Սարգիկեցւոց եկեղեցին (Յայտ . Գ . 1) . Լաւողիկէի եկեղեցիին համար ալ ըստ

տուած “զինքը բերնէն դուրս փսխելու վըայ է” կ’ըսէ. նոյնպէս և մէյմէկ յանդիմանական խօսք զրուցած է Միացեալ եկեղեցիներէն մէկ քանի ուրիշներուն ալ : Յայտ. Ի. Գ. : Տես ևս Խոզը առ Կորնթացիս՝ Տիմոթէոս՝ Տիմոթէոս՝ 16 : Մի յիշեալ եկեղեցիներուն ամենուն մէջ ալ շատ սխալմունքներ ըլլալը երկբայութիւն չվերցրներ. ուստի թէ որ ասոնց մէջը կայ, ուրիշ եկեղեցիներու մէջ ալ կրնայ ըլլալ. ըսել է թէ աշխարհիս մէջ գտնուող բոլոր եկեղեցիներուն մէջ սխալմունք կայ, թէպէտ անհնար է որ ամենուն մէջն ալ մի և նոյն չափով և մի և նոյն տեսակ սխալմունքներ ըլլան :

Որո՞ւ տրուած է աս խոստմունքը :

Երբոր Գաղատացեաց եկեղեցիները ուրիշ աւետարանի փոխուեցան, աներկբայ մէջերնին կային ոմանք և գուցէ շատ մարդիկ՝ որ ճշմարտութենէն չխախտեցան : Մինչև անգամ Սարդիկեցեաց “մեռեալ” եկեղեցիին մէջ կային քանի մը հոգի, որոնց համար գրուած է թէ՛ “Քանի մը անձինք ունիս Սարդիկէի մէջ, որոնք իրենց հանդերձները չաղտոտեցին. և ճերմակներով պիտի պտրտին ինծի հետ, քանզի արժանի են” : Յայտ. Գ. 4 : Եւ նոյնպէս և Վառդիկէի անարգեալ և կործանման մօտ եղող եկեղեցիին մէջ Մատուծոյ սիրելի մարդիկ կային : Համար 19 : Ըրդ՝ թէ որ աս երկրին եկեղեցիները կրնան իբրև մի անձ հեռանալ ճշմար-

տուութենէն, անանկ որ մէջերնին միայն քանի մը հոգի մնայ ճշմարտութեան յարեալ, ինչո՞ւ համար անհնար կ'ըլլայ որ ան միւս երկրին եկեղեցիներն ալ նոյնպէս սխալին: Թէ որ Ղսիոյ եկեղեցիները կը սխալին, Յու նաստանի՝ Հուովմայ՝ Գերմանիոյ՝ Գաղղիոյ եկեղեցիները ինչու չեն սխալիր: Սակայն և այնպէս Ղստուծոյ եկեղեցին չլերնար աչխարհէս. անիկա ճշմարտութենէն ապստամբողներուն մէջ միշտ կ'ունենայ «եօթը հազարներ՝ Բահաղու ծունը չկրկնող», թէև այնքան ցիրուցան եղած՝ անյայտ և հալածանաց մէջ ըլլան, որ ամէն մէկուն աւանակ թուի թէ «ինքն է միայն մնացեր՝ և իր անձը կը փնտռեն», : Գ. Թ. Կ. Ժ. Կ. 10 : Քրիստոս չըսաւ թէ «թշնամին եկաւ», և միայն արտին մէկ կողմը «որո՞մ ցանեց», : Ըն բաւական զօրութիւն ունի ամէն կողմը ցանելու. և թէ որ Ղստուած թոյլտուութիւն ընէ՝ (որ տեղ մը խօսք չկայ չընելուն վրայ,) կրնայ անանկ խիտ ցանել, որ արտը ըստ մեծի մասին կամ բոլորովին որոմով լեցուած երևի: Սակայն ցորենը կը մնայ. թշնամին չկրնար փրցընել՝ կամ անոր աճելուն արգելք ըլլալ, թէև չորս կողմէն որոմով խեղդուած ըլլայ: Ըրդ աս խոստմունքը՝ թէ «դժոխքին դռները պիտի չլաղթեն զանիկայ», որոմի եկեղեցիին չէ, այլ ցորենի եկեղեցիին. «երկինքը զըրուած անդրանիկներուն եկեղեցիին», որ ճշմարտապէս Քրիստոսի աշակերտներէն կազմեալ է, որ և իւր թագաւորութիւնն է.

աս աշխարհիս մէջ . ան եկեղեցիին չէ, որ
 «կենդանիի անուն ունի և մեռած է», . ու
 կազմեալ է անոնցմէ, որ «Լստուածպաշտու
 թեան կերպարանքը ունին, բայց անոր զօրու
 թիւնը ուրացած են», . որ «ուրիշ աւետարանի»,
 փոխուած են, որ թէպէտ Քրիստոսի անու
 նը կրկրեն, սակայն «անոր հոգին չունին,
 և անորը չեն», : Հոովմ. 1. 9 :

Չկայ խոստմունք՝ թէ անունով քրիստոնէից մեծ
 մասը խոտորելու չէ ճշմարտութենէն, ինտոր որ խո
 տորեցաւ հրէից եկեղեցին :

Լստուած անանկ խոստմունք մը բրած
 չունի՝ թէ անունով քրիստոնէից եկեղե
 ցւոյն լուծիւնը երբէք սխալման մէջ իյնա
 լու չէ . քանզի եթէ հնար է որ եկեղե
 ցիին մէկ մասը սխալի՝ ինչպէս որ կը խոս
 տովանին՝ սակայն և այնպէս ճշմարիտ տե
 սանելի եկեղեցւոյ մաս սեպուի, ընդհան
 րական եկեղեցիին ինչու չկրնար ըլլալ որ
 քանի մը բանի մէջ սխալի՝ ու տակաւին
 ճշմարիտ եկեղեցի մնայ : Բայց անոր խոստ
 մունքը աս է՝ թէ պիտի չձգէ իր ճշմարիտ
 ժողովուրդը՝ որ հոգեկործան մոլորութիւն
 մը ընդունի : Քանի մը թեթեւ սխալմունք
 կրնայ ըլլալ որ ունենան, սակայն լստու
 րանին հիմնական վարդապետութիւններուն
 մէջ անշարժ պիտի մնան : Դարձեալ՝ չկայ
 անանկ խոստմունք Սուրբ Գրոց մէջ, թէ
 քրիստոնէից եկեղեցւոյն մէկ մեծ մասը
 ճշմարտութենէն խոտորելով՝ հոգեկորոյս

մոլորութեան մը մէջ ինչպէս չէ երբէք, ինչպէս որ շատ անգամ կ'ըլլար Քրիստոսէն առաջ եղող եկեղեցիին: Բայց միշտ Մատուծոյ ճշմարիտ ժողովուրդն եղողներ կը գտնուէին Հրէից եկեղեցիին մէջ, մինչև անգամ մեծ մասը մտերնին գտնուող հեթանոսաց կուռքերուն ծառայած առեւններն ալ: Թի որ ըսող ըլլայ՝ թէ «Մայր ինչ դարուն մէջ բոլոր եկեղեցիին անանկ մէկ վարդապետութիւն մը կ'ընդունէր, որուն համար դուք հիմա կ'ըսէք թէ Մատարանին հակառակ է, ուստի աս ձեր հաւատքը բռնող ճշմարիտ եկեղեցիին ո՞ր էր ան առեւնը», կը պատասխանենք թէ՛ Նթէ ըսածդ շիտակ է, Եզիային օրովը Մատուծոյ ճշմարիտ եկեղեցիին եղող ան եօթը հազար հոգին ուր որ էր, անոնք ալ հոն էին. այսինքն՝ ցիրուցան ու անյայտ եղած էին ան ապականեալ և ապստամբ բազմութեանը մէջ, որոնք Մատուծոյ եկեղեցի կը կոչուէին¹: Հարկ չէ մեզի հաստատել թէ ա-

1 Կ'ըսեն թէ ան առեւնները (Յայտարար Ուղղութեան, էրես 20—22) ան եօթը հազարէն ՚ի զատ Աստուած տեսանելի ճշմարիտ եկեղեցի մը ունէր Յուդայի Թափաւորութեանը մէջ: Ճշմարիտ է թէ ան ժամանակը Յուդայի ժողովուրդը Աստուծոյ ծառայող կը ցուցնէր ինքզինքը, և աներկբայ մէջերնին շատ մարդիկ կը գտնուէին անկեղծութեամբ Տէրոջ ծառայող: Սակայն Երեմիայ և Մաղաքիայ մարգարէներուն օրովը եղող եկեղեցիին ինչ ըսենք, որ ան առեւնը Իսրայէլացիք գերի գացած

նոնք միւսներէն զատ եկեղեցի մը կազմեալ էին : Ընդհակառակօր որ լստուած աւանդաւոր մէջ՝ և հաւանականաբար ամէն քրիստոնէայ ըստողներու մէջ ճշմարիտ սուրբեր ունէր, թէև հնարաւոր է որ ատեն ատեն՝ կամ տեղ տեղ « քանի մը անձինք », միայն գտնուած ըլլան : Սարգոս սիրտը լստուած միայն կը ճանչնայ . ան միայն գիտէ թէ որչափ սխալմունք կրնայ ունենալ մարդ մը, աւանց Քրիստոսի հետ ունեցած միութիւնն ու անոր Հոգին կորսնցընելու : Մեզի չնայ

էն՝ և իբրև ազգ և եկեղեցի չէին սեպուեր . « Իբաստուածները փոխեց՝ թէ և անոնք աստուած չեն », կ'ըսէ Տէրը՝ Յուզայի ազգին համար . և « ատեցին զիս՝ ու Բահայը պաշտեցին », կ'ըսէ իբր ծուլուրդին համար : Երեմ. Բ. 8—13 : Մաղաք. Բ. 1—17 : Գ. 7—14 . Եզէկիէլ մարգարէին օրովը եղող հրէից եկեղեցիին ինչ ըսեցէք, որուն աս խօսքերը կը զրուցէ Աստուած . « Ո՛վ պտանիկ՝ Տէրոջ խօսքը մտի՛կ ըրէ . . . Քեզի երգում ընելով քեզի հետ ուխտ ըրի կ'ըսէ Տէր Եհովան, ու դուն իմս եղար . . . Բայց դուն քու անուանդ պատճառաւ՝ քու գեղեցկութեանդ ապաւինելով շնութիւն ըրիր, և քու պոռնկութիւնդ ամէն անցնողին առջև թափեցիր . . . Ու քու մեծ քոյրդ Սամարիան է, որ իր ազնիւներովը քու ձախ կողմդ կը բնակի, և քեզմէ պղծութիկ քոյրդ Սոգոմն է, որ իր ազնիւներովը քու աջ կողմդ կը բնակի : Ու դուն անոնց ճամբաներուն մէջը չքալեցիր, և անոնց պղծութիւններուն պէս չքրիր . հապա որպէս թէ անոնց ըրածը պղտիկ ու չնչին էր, դուն քու բոլոր ճամբա-

ցուցրնել թէ որչափ մարդիկ փրկուեցան . քիչոր են արդեօք՝ թէ շատոր : փրկու թիւնը տեսանելի եկեղեցւոյ մը մէջ գրտ նուելէն չէ , այլ Քրիստոսի ապաւինելէն ու անոր հնազանդելէն է : «Տէրը կը ճանչնայ անոնք , որ իրն են» : Ի ՏԻՃ . Ի . 19 :

Լուտերի Ժամանակէն առաջ գտնուող Բրոթեսթանդ ները :

Սակայն Եւրոպայի մէջ Լուտերի ձեռօքը Բարեկարգու թիւն սկսուելէն առաջ՝ եկեղեցի կազմուած պարզ ճշմարտութեան յարեալ քրիստոնեաներ կային : Մէկդի թողունք ու

ներուզ մէջ անոնցմէ աւելի ապականեցար : Ես կենդա նի եմ կ'ըսէ Տէր Եհովան , որ քու քոյրդ Սողոմը՝ ին քը ու իր աղջիկները այդէն չքրին . . . և Սամարիան՝ քու մեղքերուդ կէսին չափ մեղք չգործեց : Ու դուն քու պղծութիւններդ անոնցմէ աւելի շատցուցիր , և քու ը րած բոլոր պղծութիւններովդ քու քոյրերդ արգարա ցուցիր » : Եզեկ . ԺԶ . 35 , 8 , 15 , 46—48 , 51 : Ազէկ նայէ , աս ահարկու ստորագրութիւնը Երուսաղէմի՝ Ասաուծոյ եկեղեցիին վրայ է . որուն « երգում՝ ընելով անոր հետ ուխտ ըրաւ , և այնպէս ան իրը եղաւ » , (Տես համար 2—14) որ միայն ան էր աշխարհիս մե ջը ունեցած իր մի միայն տեսանելի եկեղեցին : Տես նաև Դ Թագ . ԻԳ . 26 , 27 : ԺԷ . 18 , 19 : Բ Մնաց . ԼԶ . 14—16 : Եզեկ . ԻԳ . 1—49 : Ովա . Ա . 2 : Դ . 1—13 : Ե . 5 , 9 , 10 , 12 : ԺԲ . 1 , 2 : ՄԷք . Գ . 1 , 5 , 9 , 11 : Մաղաք . Ա . 6—10 : Բ . 1—17 :

րիչները, և միայն Մլպեան լեռները ընա-
կող քրիստոնէից վրայ համառօտ ծանօ.
թութիւն մը տանք, Ռէյներոս Սաքքօն ա-
նունով Հռովմէադաւան սրբաքննիչին և հըռ-
չակաւոր աստուածաբանին մէկ գիրքէն .
(հրատարակեալ 1254ին ,) ուր կը խօսի
աս վերոյիշեալ քրիստոնէից վրայ՝ հերետի-
կոսի տեղ դնելով զանոնք, և կըսէ .

“ Ըն ամէն աղանդներուն մէջ՝ որ մինչև
հիմա ելած են ու տակաւին կը մնան , չը
ռովմայ եկեղեցիին ամենէն վնասակարը] էօ-
նեանք՝ ըստածներուն աղանդն է . և աս
երեք պատճառով : Ըռաջինն ան է որ աս
աղանդը շատ հին է . քանզի ոմանք կ'ըսեն
թէ Սեղբեստրոսի ատենէն է անոր սկիզ-
բը , ոմանք ալ առաքելոց օրովն՝² ելած է

Գ . 8—15 : Մարգարէութեանց մէջ գրեթէ ամէն տեղ
ասանկ խօսքեր կը գանուի :

1 Ասոնց թշնամիները ասկէց զատ շատ ուրիշ անուն-
ներ ալ կու տային անոնց , ինչպէս՝ Ալպիճուացիք , Պոհե-
մացիք , Վալտէնցիք՝ ևայլն , իրենց ընակած տեղերուն հա-
մեմատ . և կամ իրենց երևելի քարոզիչներուն անունովք
կը կոչէին Պետրոպրիւեանք , Հենրիկոսեանք , Ուիլքիֆեանք
ևայլն : Կամանապէս Ֆիանտորիայի մէջ Թըրլի վիին (գալ-
լի ընկեր) կ'անուանէին , իրենց գէտ հալածանք եղած
ատենը անտառները փախչելնուն համար : Ուրիշ զանա-
զան երկիրներու մէջ ալ ծաղրաբանութեամբ Կաթարոս
անունը կու տային , որ Յունարէն բառ մըն է , և կը
նշանակէ մաքուր :

2 Ռէյներոսէն զատ՝ Յովնանէն Քրիստիին , Գամբի-

կ'ըսեն : Երկրորդն ան է՝ որ շատ ընդհա-
նուր է . քանզի երկրիս վրայ տեղ չկայ
որ աս ազանդը չգտնուի : Երրորդ պատ-
ճառն աս է՝ որ բոլոր ուրիշ ազանդները
Մատուծոյ դէմ սոսկալի հայհոյութիւններ
ընելով՝ լսողները կը զարհուրեցընեն, իսկ
ասոնք՝ այսինքն Վիճեանք՝ շատ բարեպաշտ
կ'երևին . քանզի մարդոց առջևը արդար վարք՝
և Մատուծոյ վրայ ողջամիտ դաղափարներ
ունին :

“Ճշմարիտ կ'ըսեմ որ անոնց մէկը՝ ձմեռ
ուան մէջ գիշերով Իպսայ գետէն լողա-
լով անցաւ, մեր կրօնակիցներուն մէկը իր հա-
ւատքին դարձընելու համար : Աս բանին մէջ
մեղադրանաց արժանի են ուղղափառ հա-
ւատոյ վարդապետները, որ ծոյլ ըլլալով՝
այնքան նախանձաւոր չեն ուղղափառ հա-
ւատոյ ճշմարտութեանը համար, որչափ որ
աս անիրաւները նախանձաւոր են իրենց ան-
հաւատութեան մոլորութեանը համար :

ան Ճիզվիթը, Փօփլինէր, Թէոդորոս Պալլիտէր վանա-
կանը և ուրիշ Հռովմէագաւան հեղինակներ կը խոստովա-
նին՝ թէ ասոնց երբ հերետիկոսութեան դառնալը ան-
յայտ է . ուստի ասկից յայտնի կ'երևի որ ասոնց սկզբը-
նաւորութիւնը առաքելոց ատենէն ըլլալու է : Աս Աւ-
պեան լեռներուն քրիստոնեաներն ալ կը հաստատեն թէ
իրենց նախնիքը Հռովմայեցի քրիստոնեաներէն են
եղեր, որ Ներոն կայսեր հալածման ատենը (որ աս
հալածանքին գլխատուեցաւ Պօղոս առաքեալ,) փախեր
Ալպեան լեռներն են գացեր :

“Ըստնք Հին և Նոր կտակարանները աշխարհաբառ լեզուով թարգմանուած ունին : Մէկ տգէտ գեղացի մը տեսայ՝ որ Յովթին պատմութիւնը բառ առ բառ բերան սորված կ'ըսէր, և շատերը կան՝ որ բոլոր Նոր կտակարանը բերան սորված գիտեն :

“Ըստնք Վատիներէն լեզուով աղօթք չեն ըներ, չար և գէշ մարդիկը եկեղեցւոյ անդամ չեն ընդունիր, Սուրբ Գրոց վկայուած թիւններովը չհաստատուած քարոզները առասպել բաներ կը սեպեն, և կ'ըսեն թէ Սուրբ Գիրքը աշխարհաբառ լեզուով նոյն չափ աղէկ է՝ որչափ Վատիներէնը . եկեղեցւոյ խորհուրդները աշխարհաբառ լեզուով կը կատարեն . սուրբերը բարեխօս չեն բռներ, և անոնց երկրպագութիւն չեն ըներ, այլ միայն Մատուծոյ երկրպագութիւն կ'ընեն : Կը դաւանին թէ քաւարան չկայ, հասկա միայն երկու տեղ կայ . այսինքն արքայութիւն արդարներուն համար, և դժոխք՝ մեղաւորներուն համար :

“Ըստ հերետիկոսները իրենց վարքէն և խօսքերէն կը ճանչցուին . քանզի համեստ վարք մը ունին, իրենց հագուստը պարկեշտ է և չափաւոր : Հարստութիւն դիզելու չեն աշխատիր, այլ հարկաւոր եղածովը կը բաւականանան : Նմանապէս ողջախոհ են, և ուտելիքի ու խմելիքի կողմանէ բարեխառն . ոչ գինետուն կերթան, և ոչ կաքաւի և կամ ուրիշ մնտոտի զուարճութեանց տեղեր . Ինքքզինքնին կը զսպեն որ չբարկանան . աւէն ատեն կը սորվին կամ կը սորվեցընեն .

խեղկատակութենէ , մարդ բամբասելէ
և ունայն խօսակցութիւններէ կը փախ-
ջին , սուտ չեն խօսիր և երդում չեն
ընէր » :

Ըրդ աս խոստմունքը՝ որ կ'իմացընէ թէ
դժոխքին դռները պիտի չյաղթեն եկեղե-
ցին , ոչ թէ եկեղեցւոյ անսխալութեանը
համար է , այլ անպակասելիութեանը . այս-
ինքն՝ կ'իմացունէ թէ եկեղեցին երբէք
կորսուելու չէ , կամ ուրիշ խօսքով ըսենք՝
թէ յարածամ ճշմարիտ եկեղեցի մը պիտի
գտնուի աշխարհիս վրայ . և եթէ աս
երկրիս մէջ ճշմարտութիւնը երեսն ձգուի
ու ճշմարիտ եկեղեցին ընալինջ ըլլայ , ան
միւս երկրին մէջ պիտի մնայ , կամ մէկ
ուրիշ նոր տեղ մը պիտի երթայ , և այս-
պէս անկորուստ պիտի պահուի աշխարհի
մէջ , մինչև որ դժոխքին և անոր բոլոր երկ-
րաւոր թշնամեացը զօրութիւնը ոտքի տակ
առնելով՝ յաղթութիւն գործէ ամենուն
վրայ :

Յայտարար Ազգութեանին հեզինակը մեր վարդա-
պետութիւնը աղէկ մը չհասկընալուն՝ հրատարակած գիր-
քին մէջ երեսներ լեցուցեր է եկեղեցւոյ տեսանելի
ըլլալը հաստատելու համար : Աս մատենագիրը եթէ ինչ
բանի վրայ գրեւ աղէկ գիտնար , այնչափ չէր աշխա-
տէր մեր վարդապետութիւնը հաստատելու : Մեզի գեմ
ուրիշ գիրք մըն ալ չհրատարակած՝ կը խրատենք զին-
քը որ մեր վարդապետութիւնները աղէկ մը սորվի , և
ան ատենը ասանկ բաներու ձեռք զարնէ : Աս խրատն ալ

Յ . Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատելու համար բերուած վկայութիւններուն առ մէկն ալ քննենք ու վերջացրնենք . որ է Մ. Տիմոթէոսի Գ Գլխոսն 18-րորդ համարը, որը եկեղեցին « Ճշմարտութեան սիւն և հաստատութեան », նշում է : Ըստ խօսքէն ամենեւին եկեղեցւոյ անսխալութիւնն չհասկրցուիլը յայտնի կ'երևի հետևեալ խորհրդածութիւններէն :

Լ . Շատ անգամ առ նոյն անուանը պրոպագանդայի սխալահան եղող անձանց : Ինչպէս՝ Հայրապետները շատ անգամ ճշմարտութեան սիւն կրկոչէն ճշմարտութեան ախոյեանները : Բարսեղ Կեսարացին (Թողլի 191,) սիւն և հաստատութիւն ճշմարտութեան կ'անուանէ Սիւսոնիոս՝ Կիսկեսարիոյ եպիսկոպոսը . որ ասկէ յայտնի է թէ Բարսեղ Հայրապետը կամ անսխալ սեպած ըլլալու

կու տանք՝ որ ջանք ընէ « կենդանի անուն ունեցող », ու « մեռած », եկեղեցիին, և՛ ոչ միայն « կենդանի անուն ունեցող », այլ և իրօք կենդանի եկեղեցիին (որ ասիկայ « մեռածին », մէջն ալ կրնայ դանուիլ,) մէջ տեղը եղած տարբերութիւնը աղէկ մը հասկընայ : Աս հեղինակը նաև շատ կ'աշխատի (իրօք թէ մենք կ'ուրանանք անանկ ըլլալը,) եկեղեցւոյ անպակասեցիութիւնը հաստատելու համար . և ձեռնարկութիւնը հոս կը բերի թէ անպակասեցիութիւնն ու անսխալութիւնը նոյն բանն է . (Տես Յայտարար Ուղղութեան , ԳԼ . Ա .) որ ըսելէ թէ մէկ մարդ մը մինչև որ կատարեալ և անսխալ չըլլայ՝ չարիք :

է Միւսոնիոս եպիսկոպոսը, և կամ աս խօսքը անսխալութիւն չցուցրներ կարծած ըլլալու է: 'Նոյնպէս և Գրիգոր 'Նազիանացիին (Վարդ Մովսէսի,) կ'ըսէ թէ՝ "Չէ թէ միայն Պետրոսն ու Յակոբոսը և Յովհաննէսն են սիւն, և չէ թէ միայն Յովհաննէս Մը կրտիչն է լոյս, այլ ամէն անոնք՝ որ եկեղեցին կը շինեն" սիւն են և լոյս": Յունաց բանաստեղծները՝ արուտղաքները "տուններնուն," և կամ ընտանիքներուն "սիւնը," կ'անուանեն:

Ի. Ըստ "սիւն և հաստատութիւն ճշմարտութեան," խօսքը եկեղեցոյ պարտքը կրնայ ցոյցնել, և ոչ թէ անոր բնութիւնը. այսինքն՝ եկեղեցիին ինչ բան ըլլալու պարտական ըլլալը, և ոչ թէ անոր ինչ ըլլալը: "Իշխանները բարի գործքերու վախ տուող չեն, հապա չարերու": Հոովմ. ԺԳ. 3: Ըստ ըսել է թէ իշխանները ասանկ ըլլալու պարտական են միշտ. քանզի գիտե՛նք որ շատ անգամ եղած ունի որ, իշխան մը բարի գործոց վախ տուող ըլլայ: "Թագաւորին շրթունքներուն վրայ աստուածային ազդեցութիւն կայ. անոր բերանը դատաստանի մէջ չտալիւ": Ըստ 10: Սիթի թագաւորները անսխալ են: Եթէ "Պապերուն բերանը դատաստանի մէջ չտալիւ," գրուած ըլլար, ինչ մեծ ուրախութիւնով փաստ կը բերէին ա սիկայ շուրջմտաւորները՝ Պապին անսխալութիւնը հաստատելու համար. և սակայն յայտնի է ամենուն թէ թագաւորներուն բնութեանը՝ այսինքն ինչ ըլլալուն վրաս

չէ աս խօսքը, հապա անոնց պարտակա-
նութիւնը կը ցուցընէ, այսինքն՝ ինչ բան
ըլլալու պարտական ըլլալին: «Ղուք էք
երկրի աղը . . . դուք էք աշխարհի լոյ-
սը»: Մատթ. Ե. 13, 14: Բայց մեր փրկի-
չը աս ալ կ'ըսէ թէ կրնայ ըլլալ որ «ա-
ղը իր համը կորսնցընէ», . այսպէս ամէն
քրիստոնեայ քարոզիչ աշխարհիս լոյս ըլ-
լալու է. սակայն հնարաւոր է որ խաւա-
րի մէջ ինչայ, և մոլորեալ աստղ մը ըլ-
լայ:

Ի . կրնայ ըլլալ որ եկեղեցին սիւն և հաս-
րապարակեան ճշմարտութեան ըլլայ, և մանգա-
ժայն մոլորութեան ունեցեայ: Ըստ յայտնի է՝ թէ
սիւն և հաստատութիւն ճշմարտութեան
խօսքը՝ ուսուցիչ ճշմարտութեան ըսել է:
Ուստի չը՛ կրնար ըլլալ որ ճշմարտութիւնը
պաշտպանող մարդիկ մոլորութիւններ ալ
ունենան: Հրէից և Հեթանոսաց դէմ քր-
իստոնէութիւնը պաշտպանող մարդիկն ու
եկեղեցիները չէին Յեզաբելի վարդապետու-
թիւնը և Վիկոզայոսեաններուն հերետիկո-
սութիւնը ընդունողները: Յայտ. Բ. 6, 15,
20: Ըն ճշմարիտ հիմը ընդունող մարդիկը
չէին անոր վրայ փայտ՝ խոտ և եղէգ շի-
նողները, այսինքն՝ սուտ վարդապետութիւն-
ներ քարոզողները: Ե. կորնթ. Գ. 12, 13:
Ըրդ՝ եթէ հնարաւոր է որ մասնաւոր մար-
դիկ՝ կամ եկեղեցիներ և կամ ազգային
եկեղեցի մը ճշմարտութեան հետ մոլորու-
թիւն ալ ընդունին, ինչ արգելք կայ որ
ընդհանրական եկեղեցին ալ ասանկ չըլ-
լայ:

Թէ ի՞նչպէս կրնայ եկեղեցին «Ճմարտութեան սիւն
և հաստատութիւն» ըլլալ :

Ղմարիտ է առաքելոյն ըսածը՝ Թէ եկեղեցին ճմարտութեան ուսուցիչն ու պաշտպանն է աշխարհիս մէջ : Սակայն լստուծոյ խօսքին մէջ գտած բաները սորվեցընելով կրնայ կատարել եկեղեցին աս իր պաշտօնը, և ոչ Թէ անոր հակառակ բաներ քարոզելով : Վրիստոսի ճմարիտ եկեղեցին աս կերպով կը սորվեցընէ բոլոր հարկաւոր եղած ճմարտութիւնները, Թէ և չըկարողանայ ամէն սխալմունքներէ ազատ ըլլալ : Բայց որ եկեղեցին է աս ճամբով ճմարտութիւնը քարոզողն ու սորվեցընողը . Եզեկիէլին ստորագրած եկեղեցին, (Տես նախընթաց ծանօթութիւնը,) Թէ անոր մէջը ցիրուցան եղած ան քիչորները՝ որոնք ճմարտութիւնը պահեցին և անկէ չըխտորեցան . յայտնապէս լստուծոյ խօսքին հակառակ բաներ սորվեցընող և անոր յայտնուած պատուէրները պահելէն ժողովուրդը արգիլող եկեղեցին, Թէ Սուրբ Գիրքը պարզապէս ինչ որ կը սորվեցընէ անոնք սորվեցընող, և զմարդիկ՝ միայն զանոնք բռնելու յորդորող եկեղեցին :

Սուրբ Գիրքէն քանի մը ուրիշ վկայութիւններ ալ յառաջ կը բերեն՝ որ անոնց ալ աս խնդիրս չհաստատելը դիւրաւ կըրնայինք ցուցընել, բայց հարկաւոր չէ . քանզի վերոյիշեալ վկայութիւններով չհաս

տատուելէն ետեւ, ալ ամէն մարդ կ'ընդունի Սուրբ Գրոց մէջ ասանկ վարդապետութիւն չլլալը: Եւ կը յուսանք որ ամէն անաչառ ընթերցող կրնայ վճռել աս վկայութիւններով եկեղեցւոյ անսխալութիւնը չհաստատուիլը:

ԳՒՈՒԽ Գ

Երրորդ ձեռնարկութիւն . Սուրբ Գրոց դժուարիմա
ցութիւնը :

Սուրբ Գիրքը անանկ մոլթ ու դժուար
իմաց է՝ կ'ըսեն, որ ինքնին անսխալ կա-
նոն հաւատոյ չկրնար ըլլալ . և ուստի ան-
սխալ մեկնիչ մը պէտք է զանիկայ բացա-
յայտելու համար, որ է եկեղեցին :

Թէ որ Սուրբ Գիրքը այսչափ դժուարիմաց է՝ ինչ-
պէս կրնանք անով հաստատել եկեղեցւոյ անսխալու-
թիւնը :

Սակայն աս բանը հաստատողները Սուրբ
Գրոց բոլոր մասերն ալ անանկ դժուար
իմաց է ըսել կուզեն, թէ միայն քանի մը
տեղերը : Թէ որ բոլորն ալ անանկ մոլթ
է, եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատե-
լու համար, ինչպէս վկայութիւն կրնան
բերել անկէ : Կամ արդեօք ըսել կուզեն
թէ միայն եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաս-
տատող տեղերը բացայայտ են, և բոլոր
միւս մասերը դժուարիմաց են : Ըս շատ
անճոռնի խօսք կ'ըլլայ . քանզի բոլոր Սուրբ

Գիրք կարդացողները գիտեն որ մեծ մաւ սը գէթ ան համարներուն չափ սլարզ է :

Սուրբ Գրոց մեծ մասը մէկը չկրնար չհասկընալ :

Երբէք եղած ունի՞ որ Սուրբ Գիրք կարդացող մը չտորվի անկէ թէ միայն մէկ ճրջ մարիտ Մատուած մը կայ . թէ Սարիամ՝ Քրիստոսի մայրը՝ կուսութեամբ ծնաւ զինքը . թէ Քրիստոս փրկիչ է զղջացեալ մեղաւորաց . թէ անոր օրէնքը կ'արգիլէ մարդասպանութիւնը, գողութիւնը, շուտութիւնը և ագահութիւնը . թէ Քրիստոս չընդունողներն ու ատողները չեն կրնար փրկուիլ . ևն, ևն, ևն : Մտոնք և շատ ուրիշ վարդապետութիւններ անանկ բացայայտ գրուած են, որ կարդացողը թէև շատ տգէտ ու շիտակ խօսքը ծուռ հասկըցող ալ ըլլայ, կրնայ տեսնել առանց տարակուսանաց՝ թէ աս վարդապետութիւնները Սուրբ Գրոց մէջ հաստատուած են :

Սուրբ Գրոց մեկնութեան կարօտ ըլլալ՝ փաստ :

Մըսեն թէ Քրիստոս Սուրբ Գիրքը իր աշակերտացը մեկնեց . (ՂԳ. 1. 17. 27.) Էթէ հարկ էր որ Քրիստոս մեկնէր զանիկայ առաքելոց, ուրեմն ձեր ըսածին չափ դիւրիմաց եղած ըլլալու չէ : Մյուս է . առաքեալները հասկըցան Սուրբ Գիրքը, մինչև որ Քրիստոս չմեկնեց . բայց նայէինք կ'ըսէ բոլոր գիրքերուն մէջ իրեն հա-

մար գրուածները մեկնած ատենը : «Ո՛վ անմիտներ ու թուլասիրտներ հաւատալու ան բոլոր բաներուն՝ որ մարգարէները խօսեցան . . . Ու սկսելով Մովսէսէն և բոլոր մարգարէներէն՝ կը մեկնէր անոնց, ինչ որ իրեն համար բոլոր գիրքերուն մէջ գրուած էր», : Քրիստոս ան բաներուն դժուարիմաց ըլլալուն համար չէր որ մեկնեց, հապա անոնց « թուլասիրտ » ըլլալուն համար էր : Աւետարան քարոզողները՝ ժրաջան և անաչառ ուսանողաց զանիկայ հասկընալու կարող չըլլալուն համար չէ՝ որ կը քարոզէն, հապա Սուրբ Գիրքը ամենուն ծանօթացրնելու և անոր սորվեցուցածները միտքերնին տպաւորելու համար, և զմարդիկ յորդորելու համար որ ընդունին և հնազանդին անոր :

Դժուարիմաց խօսքեր :

Վարձեալ կը հարցընեն՝ թէ Պետրոս առաքեալ չըսեր որ Պօղոսի թղթերուն մէջ « քանի մը դժուարիմաց խօսքեր կը գտնուին », որոնք շատերը « ծուռ կողմը կը դարձընեն՝ իրենց անձին կորստեանը համար », : Ի Պե. . . Գ. 16 : Այ՛ն կ'ըսէ. և աւանդ որ շատ մարդիկ կան աս բանը ընող : Բայց միտ դիր . Պետրոս առաքեալ Պօղոսի թղթերուն բոլորն ալ « դժուարիմաց », են չըսեր, հապա միայն « մէկ քանի խօսքերը », : Պօղոս Առաքեալին խօսքերուն շատը բացառալից է, և եթէ մէկ քանիները դժուար

իմաց կ'ըլլան՝ յայտնի է որ պատճառք խօսածներուն բարձր բաներ ըլլալն է : () ըրնակի աղագաւ՝ դիւրին է իմանալ որ Պօղոս առաքեալ կը սորվեցընէ՝ թէ Մատուած աշխարհս ոչնչէն ստեղծեց . (Եբե . Ը . 2 : ԺԸ . 3 .) սակայն ո՞վ կրնայ իմանալ ինչպէս ստեղծելը : Մնաց աշխարհիս ոչնչէն ստեղծուելուն վրայ ըրած խօսքերը ան դժուարիմաց խօսքերէն մէկն է որ ոմանք չեն ընդունիր : Դարձեալ՝ Պօղոս առաքեալ յայտնապէս կը սորվեցընէ Մատուծոյ բոլոր իր արարածներուն վրայ ունեցած գերագոյն և բացարձակ իշխանութեանն ու մարդուս ազատութեանն ու պատասխանատուութեանը վարդապետութիւնները : Բայց աս հասկընալը դժուար բան է, թէ ի՞նչպէս կրնայ մարդս Մատուծմէ կախում ունենալ և անոր իշխանութեանը տակը մնալ, և միանգամայն ազատ և պատասխանատու էակ ըլլալ . որ ասիկայ շատերը « ծուռ կողմը » դարձուցին, և Մատուծոյ գերագոյն իշխանութեանը վարդապետութենէն մեղք գործելու ազատութիւն հանեցին՝ « իրենց անձին կորստեանը համար » : Վերջապէս Պետրոս կ'ըսէ՝ թէ ինչ պատճառաւ մարդիկ Սուրբ Գիւրքը ծուռ կողմը կը դարձընեն : Սուրբ Գիւրց վրայ « տգէտ » ըլլալուն համար . պէտք եղածին պէս սորված չըլլալուն համար : Ս'էյմ' ալ որ՝ աս տեսակ մարդիկը անհաստատ են . հաստատուն ու ապահով հիմ մը չունին, քանզի ճշմարտութիւնը սիրով չեն ընդունիր : Բոնք ճշ-

մարտութիւնը փնտռող բարի մարդիկ չեն, հապա զանիկայ ճանչնալ և ընդունիլ չուզող չար մարդիկ են : Ըստ համարները իրենց կորստեանը պատճառ կ'ըլլան ոչ թէ դիպուածով և ընդդէմ իրենց փափաքանացը անոնցմէ սխալ նշանակութիւն մը հանելուն համար, հապա ուղեւի՛ր դիմաճի և արջիւ՛ն զանոնք ծոռ-կողմէ Գրիգորի համար : Եւ չէ թէ միայն ան դժուարի մաց խօսքեր պարունակող համարները ծուռ կողմը կը դարձնեն, հապա Բողոք Սուրբ Գրիգորի ալ որոնք դիւրաւ կը հասկըցուին : Ըստպէս նշանները կը ծռէին Քրիստոսի և առաքելոց բերնէն ելած խօսքերը, ինչպէս որ հիմա տգէտներն ու անհաստատները կը ծռեն գրուածքները :

Սուրբ Գրոց մէջ մութ խօսքեր կը գտնուին :

Ընդարեւ Սուրբ Գրոց մէջ դժուարի մաց համարներ կը գտնուին : Ըստիկայ զանազան պատճառներէ յառաջ կու գայ : Մէյմը որ, շատ հին գրութիւն ըլլալուն նախնի ժամանակաց սովորութիւններուն ու եղած բաներուն վերաբերեալ խօսքեր կը գտնուին մէջը, որ ան բաներուն ամենուն վրայ ալ կատարեալ տեղեկութիւն չունինք մենք : Մէյմ՝ ալ որ քանի մը խօսակցոթեան ոճեր կան մէջը, որոնք հիմա չեն գերծածուիր, և կատարելապէս չէնք կրնար հասկընալ զանոնք : Ըստնցմէ զատ՝ շատ մարդարեւութիւններ ալ կան, որ անանկ կեր-

արով մը գրուած են՝ որ մինչև որ ցուցուցած անցքերնին չկատարուի կատարելապէս չենք կրնար իմանալ ինչ ըլլալնին : Սակայն գլխաւոր պատճառն աս է՝ որ շատ անգամ մեր տկար մտացը հորիզոնէն բոլորովին վեր բաներու վրայ կը խօսի . որոնց ճշմարիտ ըլլալը գիտենք , բայց չենք կրնար խելք հասցընել՝ քննել՝ իմանալ թէ ինչ են : Բայց աս ալ նայելու է՝ թէ Սուրբ Գրոց մէջ գտնուած դժուարութիւնները փրկութեան վերաբերեալ բաներու մէջ չեն : Ինչպէս փրկութեան վերաբերեալ վարդապետութիւններն ու կատարելու պարտքերնիս անանկ բացայայտ գրուած են , որ զանոնք գիտնալ ու զոգը կրնայ դիւրաւ սորվիլ : Իրաւ է՝ որ Լստուածաշունչին ճշմարիտ մեկնութիւնը գիտնալու համար կարևոր եղած միջոցները ՚ի գործ դնելու ենք : Սակայն ուրիշ գիրքերու մէջ գտնուած մ թուութիւնները ինտոր որ կը պարզենք ու խօսքին բուն միտքը կ'իմանանք նոյնպէս ընելու ենք Սուրբ Գրոց մէջ գտնուած խրթին զրուցուածքներն ալ : Սուրբ Գրոց ամէն մէկ խօսքը ճշմարիտ և որոշ նշանակութիւն ունի . ուստի թէ որ բոլոր ուրիշ գրութիւններուն ուղիղ մեկնութիւնը գտնելու համար գործածած միջոցներնիս անոր ալ գործածենք , Սուրբ Գիրքն ալ կրնանք հասկընալ :

Ամեն մարդ կարող է և պարտաւոր Մուրբ Գիրքը
հասկենալու :

Ընդ որ ասանկ ըլլայլը յայտնի է ,

1 . Սուրբ Գրոց եր ԼեայուԼԷ խօսած խօս-
տերէն :

Ըստուածաշունչը անանկ մեռթ ու դժուար-
իմաց գիրք մըն է՝ որ առանց անսխալ
եկեղեցւոյ մը առաջնորդութեանը չենք կրն
նաք գիտնալ ինչ սորվեցրնելը ըսողներուն
խօսքը որչափ հեռու է Սուրբ Գրոց իր
վրայովը խօսածներէն : Ըն նոյն առաքեա-
լը՝ որ կ'ըսէ թէ " տղէտները ու անհաստատ
ները ծուռ կողմը կը դարձրնեն " Սուրբ Գիր-
քը, աս ալ կ'ըսէ թէ նոյն Սուրբ Գիրքը " Ճը-
րագ մըն է, որ մեռթ տեղը լոյս կու տայ, ու
աղէկ կ'ընէք՝ թէ որ անոր մտադրու-
թիւն ընէք " : Ի Պետ . Ը . 19 : Հնարաւոր
բան է՝ որ մեռթ տեղը լոյս տուող Ճրագ-
ը ինքնին խաւար ըլլայ, և ուրիշ լուսոյ
կարօտի զինքը լուսաւորելու համար : Կը-
մանապէս Դաւիթ կ'ըսէ . " Քու խօսքդ
իմ ոտքերուս ճրագ է, ու իմ շաւիղնե-
րուս լոյս . . . քու խօսքերուդ յայտնու-
իլը լոյս կու տայ, ու միամիտները իմաստուն
կ'ընէ " : Սողմ . ՆՃԹ . 105 , 130 : " Տերօջը
վկայութիւնը Ճմարիտ է, տղէտը իմաս-
տուն կ'ընէ . . . Տերօջը պատուիրանքները
պայծառ են, աչքերուն լոյս կու տան " : Ընդ .
ժԹ . 7 , 8 : Տես Մասն Ը , ԳԼ . Ը . (Յօդ . Գ :
2 . Սուրբ Գիրքը ամենան որուած է, և
ոչ թէ համաաւոր կարգ մը մարդոց . ոտտօրի ա-

Քն ճարդ իրաւունք ունի զանիկայ կարգալու, և
 էարդղութիւն ունի հասկնալու : Սուրբ Գիրքը
 Մատուցոյ մէկ մեծ պարգևն է մարդոց տրու-
 աւած . ուստի բոլոր մարդիկ հաւասարաւ
 պէս իրաւունք ունին աս պարգևը ընդու-
 նելու : Սուրբ Գիրքը բոլոր մարդոց կը խօ-
 փի : Մատուած Խորայէլացոց բոլոր ժողո-
 վուրդէն պահանջած է՝ որ սորվին ու գիտ-
 նան շին կտակարանը : Ի Օրէն . Կ . 7 : Կոր
 կտակարանին թուղթերը եկեղեցեաց բովան-
 դակութեանը գրուած է . սցսինքն՝ ոչ մի
 այն եպիսկոպոսներու ու սարկաւագներու,
 հասպա բոլոր անդամներուն : Փիլէո . Ե . 1 :
 Տես ևս Հովմ . Ե . 7 : Ե կորնթ . Ե . 2 : Ի կորնթ .
 Ե . 1 : Եփես . Ե . 1 : Կոր . Ե . 2 : Ի Թես . Ե .
 1 , 3 : Յակ . Ե . 1 : Ե Պետ . Ե . 1 : Ի Պետ . Ե .
 1 : Յուդ . 1 : Յովհաննէս առաքեալ չէ թէ
 միայն « Հայրերուն », այլ « Երիտասարդաց », և
 « Տղայոց », ալ կը գրէ : Ե (Յով . Ի . 12 , 13 , 14 :
 Ուստի թէ որ աս թուղթերը ամէն կարգ
 մարդոց հասնը են, անշուշտ Սուրբ Գրոց
 միւս մասերն ալ անանկ ըլլալու են : « Երե-
 րասարդը ինչով մարբէ իր ճամբան », կը հար-
 ցնէ Սաղմոսերգուն, և կը պատասխանէ .
 « Կու խօսի՞ր համեմատ (ոչ թէ մարդոց աւան-
 դութիւններուն և պատուիրանքներուն հա-
 մեմատ) անոր զգուշութիւն ընելով » : Սաղմ .
 ՃԺԻ . 9 : Միայն շին կտակարանը կարող
 էր (ևս առաւել՝ Կոր կտակարանով մէկ-
 տեղ) Տիմոթէոսը՝ իր ճանկութեան ժա-
 մանակը՝ իմաստուն ընել փրկուելու : Ու-
 թեմն որ տղան որ Տիմոթէոսին պէս Մատ-

ուածաշունչը սորվի ու գործածէ, կրնայ փրկութեան ճամբան գտնել :

3 . Ընէն չարժ ճարդոց պատուէր էայ “ Սուրբ Գիորգ Գննելու ”, և Բոլոր սորվեցող-ցածները հնազանդութեամբ ընդունելու : Վերիստոսի տուած ան պատուէրը (Յովն . 1 . 39) միայն քահանաներուն ու դպիրներուն չէր, այլ նաև բոլոր շրէից՝ ու հասարակ ժողովրդոց : Բոլոր ժողովուրդին ըսաւ Մատուած աս խօսքերը Մովսէսի ձեռքը : “ Ըս իմ խօսքերս ձեր սրտին ու հոգիին մէջ դրէք, ու զանոնք նշանի համար ձեր ձեռքերուն վրայ կապեցէք, ու ճակատնոցի համար ձեր աչքերուն մէջ տեղը ըլլան . եւ զանոնք ձեր տրոցը սորվեցընէք, ու տունը նստած ատենդ, ճամբան քալած ատենդ, և պառկելու ու ելլելու ատենդ՝ անոնք խօսիս ” : Ի՝ Օրբն . ԺԼ . 18 , 19 : Եսայի մարգարէին բերնովը ա սանկ կըսէ Մատուած . “ Ո՛վ ազգեր մօտեցէք որ լսէք, ո՛վ ժողովուրդներ՝ ականջ տուէք . երկիրը՝ ու անոր լիութիւնը, աշխարհքը՝ ու անոր բոլոր բնակիչները թող մտիկ ընեն . . . տէրօլը գիրքին մէջը փնտրուեցէք, ու կարդացէք, ասոնց մէկը պիտի չպակսի ”, Լեօ : Եսայ . ԼԻ . 1 , 16 : Տես ևս Ի՝ Օրբն . Ե . 1—9 : ԺԼ . 18 , 19 : Լ . 11 —14 : ԼԵ . 11 , 12 : ԼԻ . 45 , 47 : Յե . Ե . 8 : Կող . Դ . 16 , Լեօ :

4 . Բոլոր ճարդոց պատուէր էայ ամէն Բան Սուրբ Գիորգով փորձելու, և ճշմարտութիւնը որն ըլլաւ Ինչիւրէննուան դատելու : Յովհաննէս առաքեալ մինչև անգամ “ երիտասարդ-

ները, ու «տղաքները» կը յորդորէ՝ որ փոր-
 ձեն իրենց կրօնական ուսուցիչները, ու նա
 յին թէ Մատուծմէ են, և անոր խօսքը կը
 քարոզեն թէ չէ: «Սիրելիներ՝ ամէն հո-
 գիի մի՛ հաւատաք. հապա հոգիները փոր-
 ձեցէք թէ արդեօք Մատուծմէ են. ինչու
 որ աշխարհիս մէջ շատ սուտ մարգարե-
 ներ ելած են», : Բ. 3-րդ. Դ. 1 : Պօղոս ա-
 ռաքեալ ասանկ կը գրէ Թեսաղոնիկեցոց .
 «Ղմէն բան փորձեցէք, բարին ամուր բըռ-
 նեցէք», : Բ. Թե. 1. 21 : Կորնթացոց ալ
 կ'ըսէ. «Որպէս թէ իմաստուններու հետ
 կը խօսիմ. դուք դատեցէք ինչ որ կը զրու-
 ցեմ», : Բ. Կորնթ. Ժ. 15 : Քրիստոս իր աշա-
 կերտներուն ըսաւ. «Օգնչ կեցէք չըլլայ
 որ մէկը ձեզ խաբէ. ինչու որ շատերը
 պիտի գան իմ անունով», : Լու. : Մատթ. Բ.
 1-րդ. 4, 5 : Եւ մարդոց աւանդութիւններն
 ու հրամանները պահելով՝ Մատուծոյ խօս-
 քը բանի տեղ չղնող դպիրներն ու փարի-
 սեցիները յանդիմանած ատենը ժողովուրդ-
 ները կանչեց ու ըսաւ. «Եսեցէք և միտք
 առէք», : (Մատթ. Ժ. 10. 11) որով յայտնա-
 պէս ցուցուց՝ թէ հասարակ ժողովուրդներն
 ալ կարող են և պարտաւոր՝ Մատուծոյ
 խօսքը հասկընալու, ու ամէն բան անով
 դատելու :

5. Բերիացի Գովղա-Թիան ընդունած էն, մի-
 չև անգամ Պօղոս առաքելոյն քարոզած վար-
 դապետութիւնները առանց Սուրբ Գրոց հեռ
 Բաղդադէն շնորհակցեալն համար : Եսոնք
 «Թեսաղոնիկէի մէջ եղողներէն աւելի ազ-

նիւ մարդիկ էին», քանզի «ամէն ոք՝ գիրք
 քերը կը քննէին՝ թէ աս բաները ասանկ
 է», Գործ. ժ. 11 : Ընաքելոյն ուզածն ալ
 աս էր, որ ուրիշները ան բաներուն մէջ
 իրեն հետեին՝ որոնց մէջ ինք ալ Քրիս-
 տոսի կը հետեւէր : Ը. Կորնթ. ժ. 1 : Սիայն
 Տէրոջմէն ընդունած բաները կ'աւանդէր
 (Կամար 23) : ոչ ինքը և ոչ միւս առաքեալ-
 ները պահանջեցին մարդոցմէ որ հաւատք-
 նին իրենցմէ ընդունին, այլ ամէնը կը
 յորդորէին որ Ըստուծոյ դրած ան մէկ
 հատիկ հիմանը վրայ շինեն՝ որ է Յիսուս
 Քրիստոս : Ը. Կորնթ. Գ. 10, 11 : «Չէ թէ
 ձեր հաւատքին վրայ կը տիրապետենք»,
 կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ : Ը. Կորնթ. Բ. 23 : Բայց
 թէ որ ժողովուրդը հաւատոյ մէջ անթե-
 րի հպատակութիւն ընէ իր ուսուցիչներուն,
 (որ ձեր հաւատքը ոչ թէ Ըստուածաշունչ
 չէն, այլ եկեղեցիէն ընդունելու էք ըսելն
 ալ՝ աս հպատակութիւնը ըրէք ըսել է,) ան
 ատենը ուսուցիչները ժողովրդոց հաւատ-
 քին վրայ տիրապետող կ'ըլլան : Սակայն՝ ա-
 ռաքելոյն ըսածին պէս՝ թէ որ մէ-
 կը՝ մինչև անգամ երկինքէն իջած հրեշ-
 տակ ալ ըլլայ, և ան ճշմարիտ վարդապետու-
 թենէն տաքեր վարդապետութիւն մը քա-
 ղողելու ըլլայ, նզովեալ սեպելու է զանիկայ,
 և ըսածներուն ականջ կախելու չէ՝ : Գաղ.
 Ը. 8, 9 :

1 Աս խօսքին հետ բաղդատէ կարգինալ Պէլարմինին
 զրուցած սա պիղծ խօսքերը . « Թէ որ Պապը սխալմամբ

6 . Սուրբ Գրքից իջ սորվեցնէ լէ ճարդոց զանիկայ չհասկնալուն պարճաւոր անոր դժուար իմացութիւնը չէ , հապա ճշմարտութիւնը չը սիրէնին և իրենց չարութիւնն է պարճաւոր : “ Իսկ թէ որ մեր աւետարանը ծածկուած ալ է , կորսուածներուն մէջ ծածկուած է . որոնց մէջ աս աշխարհիս աստուածը անհաւատներուն միտքերը կուրցուց , որ Քրիստոսի փառաց աւետարանին լոյսը անոնց վրայ չծագէ . որ ինքն է Մատուցոյ պատկերը ” : Ի՛ կրիսթ . Գ . 3 , 4 : Դարձեալ կ'ըսէ՝ թէ կորսուողները անոր համար կը կորսուին , որ “ ճշմարտութեան սէրը չընդունեցին ” որ փրկուին . անոր համար Մատուած ալ պիտի խրկէ անանց ու ժով մոլորութիւն մը՝ որ ստութեան հաւատան . որ դատապարտուին ամէն անոնք՝ որ չհաւատացին ճշմարտութեան , հապա անօրէնութեան յօժարեցան ” : Ի՛ թե . Ի . 10 , 11 : “ Եւ աս է դատապարտութիւնը՝ որ լոյսը աշխարհ եկաւ , ու մարդիկ խաւարը լոյսէն աւելի սիրեցին . ինչու որ իրենց գործքերը չար էին : Վասն զի ամէն ո՛վ որ չար կը գործէ՝ անիկայ լոյսը կ'ատէ ,

այսինչ մոլութեանը հրաման տայ՝ և այնինչ առաքի- նութեանը արգելք դնէ , եկեղեցին պարտական է ան մոլութիւնը բարի՝ և ան առաքինութիւնը չար սեպել ” :

Si Papa erraret præcipiendo vitia et prohibidendo virtutes, tenetur ecclesia credere vitia esse bona et virtutes malas.

Հասկնայ Քահանայապետին վրայ , Գրքի Դ . ԳԼ . Ե . վերջաւորութեանը ճօշխնը :

և լոյսին քովը չգար՝ որ իր գործքերը չը
 յանդիմանուին», : Յովհ. Գ. 19, 20 : « Եւ ա-
 նոնց վրայ կը կատարուի Եսայիին մարգա-
 րէութիւնը՝ որ կ'ըսէ, Եւ երով պիտի լսէք՝
 ու պիտի չիմանաք, և տեսնելով պիտի տես-
 նէք՝ ու պիտի չտեսնէք : Ինչու որ աս ժո-
 ղովուրդին սիրտը թանձրացաւ, և իրենց
 ականջներովը ծանր լսեցին, ու աչքերնին
 գոցեցին, որ չըլլայ թէ բնաւ աչքերով տես-
 նեն, և ականջներով լսեն, և սրտով ի-
 մանան, ու դարձի գան, և ես անոնք բժըշ-
 կեմ՝ », : Մատթ. ԺԳ. 14, 15 : Ղշմարտութիւ-
 նը ատելով Սուրբ Գիրք կարդացողները
 անշուշտ « ծուռ կողմը կը դարձնեն », զա-
 նիկայ՝ « իրենց անձին կորստեանը համար », ,
 և արդարութեամբ կը դատապարտուին ճշ-
 մարտութիւնը չգիտնալնուն ու չընդունել-
 նուն համար : Ըմէն մարդ պարտական է
 ճշմարտութիւնը գտնել . և ո՛վ որ չգտնէ,
 իր անձին համար պատասխանը պիտի տայ
 վերջին օրը : Ըստուածաշունչը տեղ մը հը-
 րաման չտար որ յոյսերնիս ուրիշին վրայ
 դնենք, ու մենք չփնտուենք ան զուտ ճշ-
 մարտութիւնը, որ միայն Ըստուծոյ խօս-
 քին մէջ կը գտնուի . և թէ որ զանիկայ
 Ըստուծոյ խօսքին մէջը չգտնենք, Սուրբ
 Գիրքէն կը սորվինք թէ յանցանքը մերն
 է :

7 . Սակայն՝ ասոր հակառակը՝ ճշմարտու-
 թիւնը սիրելով և զանիկայ գիտնալու ու կա-
 րարելու խափառով ճշմարտութիւնը փնտուողնե-
 րուն հասարակուն խոստմանէ կայ որ պիտի գըպ-

'նէն զանիկայ' քրիտոնեան հարչաւոր եղած Բա
 ներոան ամենուն ԴՂ : "Չար մարդիկները ի
 րաւունքը չեն հասկընար . բայց Տէրը փնտը
 ուղները ամէն բան կը հասկընան" : Լւսակ .
 ԻԼ . 5 : "Ու ան օրը՝ խուլերը գիրքին խօս
 քերը պիտի լսեն , և կուրաց աչքերը մէ
 գէն ու խաւարէն ազատելով՝ պիտի տես
 նեն . . . Եւ հոգիով մոլորածները իտհե
 մութիւնը պիտի ճանչնան ու արտնջողնե
 րը իմաստութիւն պիտի սորվին" : Եսայ .
 ԻԿ . 18 , 24 : "Եւ Տէրը պիտի ճանչնանք ,
 ու զանիկայ ճանչնալու ետեէ պիտի ըլ
 լանք" : Ռիլ . Գ . 3 : "Թէ որ ձեզմէ մէկը
 իմաստութենէ պակասած ըլլայ , թող խնդ
 րէ Լստուծմէ՝ որ ամենուն առատապէս կու
 տայ ու ջնախատեր , և անոր պիտի տրուի" :
 Զակ . Ե . 5 : "Ինաւ մէկ ամբարիշտ մը պի
 տի ճասկընայ հապա իմաստունները պի
 տի հասկընան" : Դան . ԺԻ . 10 : "Թէ որ
 մէկը կ'ուզէ անոր կամքը ընել" , կ'ըսէ
 Փրկիչն մեր , "պիտի գիտնայ աս վարդա
 պետութեանս համար՝ թէ արդեօք Լս
 տուծմէ՝ է" (Յով . 1 : 17) . որ յայտնապէս
 աս ըսել է՝ թէ ով որ Լստուծոյ կամքը
 ընել ուզէ , և հնազանդելու մտքով ճըշ
 մարտութիւնը փնտաէ , կը գտնէ : Լսոր հա
 մաձայն կու գայ Լստուծոյ բերնէն խօսող
 իմաստունին աս խօսքերը . "Որդեակ իմ թէ
 որ իմ խօսքերս ընդունիս , ու իմ պատուի
 բանքներս քովդ պահես , այնպէս որ՝ ա
 կանջդ իմաստութեան տաս , ու սիրտդ հան
 ճարին բանաս , թէ որ դուն իմաստութիւ

նր քեզի կանչես, և քու ձայնդ հանձարին
ուղղես, թէ որ զանիկայ արծաթի պէս
փնտռես, ու ծածուկ զանձերու պէս խնդրես,
ան ատենը Տէրօջը վախը պիտի հասկընաս,
և Աստուծոյ զիտութիւնը պիտի գտնես», :
Առաջ. Բ. 1—5 :

Ց . Ոյոջոս առաւել յայտնապէս իւրոցնե
նէ Աստուծոյ Աստն է ան մէկհարիչ պաշտապ-
պանը, որ կարող է քրիստոնեաները հերքեպիչո-
տութեան մը ինալէն պահել :

Այփեսոսի եկեղեցւոյն ծերերուն հետ խօ-
սած ատենը (Գործ. Ի. 17—35) ասանկ
կ'ըսէ. «Գիտեմ որ իմ զատուելէս ետ-
քը ձեր մէջը յափշտակող դայլեր պիտի
մտնեն, որ պիտի չխնայեն հօտին : Եւ ձեզ
մէ ալ անանկ մարդիկ պիտի ելլեն՝ որ
ծուռ բաներ պիտի խօսին, աշակերաները
իրենց ետևէն քաշելու համար», : Համար
29, 30 : Միտք դիր՝ նայէ ինչ խրատ կու
տայ աս մօտալուտ չարիքներէն ինքրզինք-
նին պաշտպանելու համար : «Եւ հիմայ եզ
բայրներ՝ կը յանձնեմ ձեզ», (որո՛ւ, գլուխ
եկեղեցւոյ և դատաւոր վիճաբանութեանց՝
Հռովմայ եպիսկոպոսին. Ճշմարտութեան
վերաբերեալ բաներու վճիռ տալու համար
հաստատուելու ընդհանրական ժողովներուն .
Հայրապետաց՝ լոկ մարդոց գիրքերուն. մեկ-
նիչ Սուրբ Գրոց և անսխալ դատաւոր ե-
կեղեցւոյն. չէ. հապա՛) «Աստուծոյ ու ա-
նոր շնորհացը Ի Օ Ս Ռ Ի ն, որ կարող է շե-
նքը ու բոլոր սրբուածներուն հետ ձեզի
ժառանգութիւն տալու», : Համար 32 :

9 . Եկեղեցոյ անսխալութեանը շարահարկերուն պէս՝ Սուրբ Գիրքը մտն ու դժուարիմաց գիրք մըն է ըսելը, Աստուծոյ՝ անոր հեղինակին հայ հոյութեան ընել է :

Աս վերոյիշեալ փաստերը աղէկ թող քննեն նային անոնք, որ կ'ըսեն թէ "Սուրբ Գիրք կարդալէն յաւետ չար յառաջ կու գայ և ոչ թէ բարի", և թէ "անով մարդիկ աւելի հպարտ՝ աւելի տժգոհ և միշտ առաւել ինքնահաւան կ'ըլլան", ¹ որ ձեռքեր նուն եկածին չափ կ'աշխատին ետ քաշել զմարդիկ Աստուծոյ ձայնը մտիկ ընելէն, որ կըխօսի անոնց իր Սուրբ Գիրքովը : Ի՞նչ Հայհոյութիւն է, զմարդիկ յաւիտենական կենաց առաջնորդելու համար Աստուծոյ տուած ան գիրքը անանկ մուծու դժուարիմաց գիրք մըն է՝ ըսել, որ վճարանգաւոր բան է զանիկայ կարդալը ու ինչ սորվեցընելը ամէն մարդ ինքնիրեն հասկընալը : Ասիկա աս ըսել չէ՞ թէ Աստուած կարող չէ անանկ կերպով մը խօսիլ մարդոց որ իր ըսածը հասկընան, հապա եկեղեցականները մէջ ձգելու է՝ որ իր միտքը հասկըցընեն ժողովրդոց : Ահա . աշխարհականաց աչքէն Սուրբ Գիրքը ծածկելու համար մարդոց ըրած այսչափ մեծ ջանքը՝ Սուրբ Գրոց մուծ և դժուարիմաց ըլլալուն համար չէ, այլ դիւրիմաց ըլլալուն համար . քանզի փափաքնին աս է, որ հա

1 Վճիռ Տրիտենդեան Ժողովոյն : Աստուածաբանութիւն Տէնտի : Տե՛ս Կախազրութիւն :

սարակութիւնը տգէտ մնայ Սուրբ Գրոց սորվեցուցած բաներուն վրայ :

Աս նիւթին վայ Հայրապետաց առած վկայութիւնը :

“ Հայրապետները՝ Հայրապետները ” պո-
ռացողներն ու զանոնք ՚ի վկայութիւն կու-
չողները աղէկ թող մտիկ ընեն Հայրա-
պետաց սա նիւթին վրայ զրուցած խօս-
քերուն : Կարդա ՚ Սասին Գ գլխուն մէջ
դրած քաղուածներնիս : “ Ի՛նչպէս պիտի
խօսի Տէրը ”, կը հարցնէ Սուրբն շերտնի-
մոս . և կը պատասխանէ, “ Ոչ թէ Բանի-
այլ Սուրբ Գիրտով . ժողովրդոց Սուրբ Գիր-
տովը . այսինքն՝ Բոլոր ժողովրդոց կարգացած ու
հասկեցած Սուրբ Գիրտովը ” . . . Եւ ալ կ'ը-
սէ, թէ “ Եւաքեալը ոչ թէ մէկ Գանի ան-
շանց, այլ Բոլոր ժողովրդոց գրեց ” : Ռսկե-
բերանին յաջորդներն ենք ըսողները՝ Սուրբ
Գիրքը հասարակ ժողովրդոց վտանգաւոր,
և մարդուս բարոյականը՝ կրօնքն ու քա-
ղաքականութիւնը աւրող Գիրք մը կը սե-
պեն ¹ : Սակայն նայէ Ռսկեբերան ինչ կ'ը-
սէ . “ Եւստուածային Գրոց մէջ ամէն բան
պարզ ու բացայայտ է . ինչ որ պէտք է,
յայտնի ցուցուած է ” : Ռսկեբերան, Ի թե-
սաղնիկէցոց Գ գլխուն վրայ : Եւ բոլոր աչ-
խարհականները կը յորդորէ որ Սուրբ Գիրք
ունենան : Կողոստացոց Գ . 16 համարին վրայ :
Կ'ընողոց գիրքին վրայ շինած քարոզներուն

¹ Տես Նախադրութիւն :

տասներեքերորդին մէջ կ'ըսէ. « Գրախտին վրայ եղած ստորագրութիւնը՝ գրուածին պէս հասկընալու չենք: Սակայն երբոր Սուրբ Գիրքը մէկ բան մը սորվեցընել ուզէ, ինքըզինքը կը մեկնէ, և չթողուր որ ունկնդիրները սխալին: Ուստի կը խնդրեմ և կ'աղաչեմ որ աս ամենուն աղէկ ուշադրութիւն ընելով ճշդութեամբ Սուրբ Գրոց կանոններուն հետեւինք»: Դարձեալ կ'ըսէ, թէ « Սուրբ Գրոց ընթերցմունքը աւելի հարկաւոր է աշխարհականաց, քան թէ կրօնաւորներու»: Սեկնո-նիան Սաթիէոսի, Գրոց Գիրքը Ի: Եւ դարձեալ՝ թէ « Լմեն մարդ եկեղեցիէն տուն գացածին պէս՝ Սուրբ Գիրքերը առնելու է, և իր կիսն ու զակրները մէկտեղ բերելու է, ըսուած բաներուն վրայ խորհելու համար»: Սեկնո-նիան Սաթիէոսի, Գրոց Ե:

Թէոփիլաքթոս Հայրապետն ալ ասոր նըման խօսքեր կ'ընէ ժողովրդոց: « Մի՛ ըսէք թէ Սուրբ Գիրք կարդալը միայն եկեղեցականաց (religiosi) գործն է. քանզի աս բանը ամէն քրիստոնէին պարտքն է, ո՛վ որ ըլլայ Ռոջ ըլլայ. և յատկապէս աշխարհային գործքերու մէջ զբաղած մարդոց պարտքն է. քանզի անոնք աւելի մեծ օգնութեան կարօտ են աշխարհային հոգերու փութորիկներուն դէմ դնելու համար»: Թէոփիլաքթոս, Եփեսացոց Վրայ: Դարձեալ կ'ըսէ Թէոփիլաքթոս. « Ով որ Սուրբ Գիրքը պէտք եղածին պէս գիտնայ, բնաւ չըմբռնիր . . . : Ուստի թէ որ կատարեալ

ու հաստատուն ըլլալ կուզէք, թէ որ մը-
տաց հանդարտութիւն վայելել կուզէք, որ
ձախորդութեան ժամանակը չնեղուիք, և
յաջողութեան ժամանակը չհպարտանաք,
իմ տեղս աս Սուրբ Գիրքը առէք իբրև
ձեր խրատատուն», : Ի ՏԻՏ. Գ. 14—17 հա-
ճարներուն վրայ :

Սուրբն Օգոստինոս կը յորդորէ իր ժողո-
վուրդը՝ ըսելով. « Բոլոր ձեր կարողութիւ-
նովը և Բստուծոյ օգնականութեամբը ա-
մէն կերպով հոգ տարէք տուներնիդ շա-
անգամ Սուրբ Գիրքը կարդալու և եկե-
ղեցիին մէջ ալ մտադրութեամբ և հնա-
զանդութեամբ մտիկ ընելու », : Քարոզ 15. :
Սուրբ Գրքոյ վրայ :

Դարձեալ կ'ըսէ, « Մտիկ ըրէք Բստուածա-
յին Բանին ընթերցմանը եկեղեցիներու
մէջ՝ ինչպէս որ սովորութիւն ունիք ընե-
լու. և երբոր տուն կ'երթաք, նորէն վը-
րայէն անցէք », : Քարոզ 20. : Ժամանակի վը-
րայ :

Բսանկ կ'ըսէ Թեոդորիտոս՝ Կիպրոսի ե-
պիսկոպոսը. « Փիլիսոփայից յիմարական բա-
ները մէկզի ձգուելով՝ բոլոր մահկանա-
ցուները հիմա ձկնորսներու և դպիրներու
սորվեցուցածները կը վայելեն և Պօղոսի հա-
տորները սիրով կ'ընդունին . . . : Ըրեգա-
կին տակը՝ բոլոր աշխարհք լեցուն է աս
խօսքերով, և Եբրայեցերէն լեզուն ոչ մի
այն Յունարէնի, այլ նաև Լատինացոց Ե-
գիպտացոց՝ Պարսկաց և բոլոր գործածա-
կան լեզուաց թարգմանուած է : Կրտես-

Նէք որ աս մեր վարդապետութիւնները չէ թէ միայն եկեղեցիներու հովիւներուն քովն է, հապա դերձակները՝ հիւսերը՝ երկաթագործները՝ կտաւ գործողներն ու ուրիշ մեքենագործներն ալ ունին զանոնք. ու նաեկիները. և ան ալ չէ թէ միայն ուսումնական կնիկները, հապա կին խանութպաններն ու դերձակները և սպասաւորներն ալ : Եւ չէ թէ միայն քաղաքը բնակողները, այլ նաև երկրագործներն ալ», և Ե, և Ե : Առաւելորդութիւն կրից, Վէճ Ե 1 :

Եսքէնս՝ որ Հռովմէադաւան մատենագիր մին էր և եպիսկոպոս, ասանկ կրխօսի Հայրապետաց տուած աս վկայութիւններուն վրայ. «Ըստուծոյ շնորհօքը մեր Ուղղափառ Հայրապետներուն վրայ աղէկ տեղեկութիւն ունիմ. և ուստի մեծ զարմանք է ինձի, թէ ինչո՞ւ համար հասարակ ժողովրդոց մէջ Սուրբ Գիրք կարդացուելու սովորութիւնը շատ քնասակար ու մահաբեր սովորութիւն մը կը սեպուի ներկայ օրերս, որ ասիկայ նախնի ուղղափառ Հայրապետաց շատ օգտակար բան կը թուէր», Եսքէնսի Մեքնութիւն, Տեոսի Բ Գլխուն Վրայ, Երես 266 :

Հռովմէականաց մէջ ուրիշ մարդիկ ալ կան, որոնք ճշմարտութիւնը իրենց կողմնականներէն աւելի սիրելով՝ աս նոյն բանը խոստովանեցան : Մտիկ ըրէ Յովհաննէս Կերսըն՝ գիտնական վարժապետին, որ Փարիզու հա

1 Affectionum Curatio, Dispu 5 .

2 Jean Gerson.

մալսարանին տնօրէնն էր հնգետասաներորդ դարուն մէջ . տես ինչ կ'ըսէ աս բանին վրայ . « Կրնայ ըլլալ որ մէկ հասարակ մարդ մը Սուրբ Գրոց վրայ անանկ քաջ տեղեկութիւն ունենայ, որ այսինչ վարդապետութեանը վրայ իր ըրած հաստատութիւնը Պապին ըրածէն աւելի ընդունելի ըլլայ : Վասն զի աս յայտնի է թէ Լեւտարանը Պապէն աւելի արժանահաւատ է : Ուստի թէ որ ասանկ (Սուրբ Գրոց) հմուտ մարդ մը Լեւտարանին մէջ այսինչ վարդապետութիւնը կայ ըսէ, Պապն ալ տգիտութեամբ կամ գիտութեամբ անոր հակառակը հաստատէ, յայտնի է թէ որուն դատմանը հաւանութիւն տալու է : Ըսոր պէս մարդ մը՝ թէ որ ընդհանրական ժողովի մէջ գտնուի, և տեսնէ որ կամ չարութեամբ և կամ տգիտաբար Լեւտարանին հակառակ բան մը կ'ընդունին, ժողովքին դէմ դնելու է » : Վարդապետութեան հետախնայ, էրե՞ 840 :

Վանց ջրնենք Հայոց Հայրապետներն ալ, որոնք Լատինացոց և Յունաց եկեղեցւոյն Հայրապետներէն վար չեն մնար՝ բոլոր մարդոց Սուրբ Գիրք կարդալու համար ունեցած իրաւունքին ու պարտականութեանը վրայ ըրած խօսքերնուն մէջ : Իբրև օրինակ՝ Երանելոյն Խոսրովու՝ Լնձևացեաց եպիսկոպոսին յօրինած Մեկնութիւն ժամկարգութեան անունով գիրքէն (էրե՞ 16—19) քիչ մը բան կը դնենք հոս . և ամէն բանի մէջ Հայրապետաց վարդա-

սլետութիւններուն հետեւելու է ըսողնե-
րուն կ'աղաչենք, որ ուշի մտօք քննեն
նային թէ Հայրապետներն ալ իրենց պէս՝
Մատուածաշունչը անանկ դժուարիմաց ու
վտանգաւոր գիրք մըն է որ՝ հասարակ ժո-
ղովրդոց ձեռքը տալ չըլլար կ'ըսեն, թէ ա-
սոր հակառակը կը հաստատեն :

“Արդ՝ դո՛ւն վճռէ՛ թէ որո՞ւ արժան է հա-
ւանութիւն տալ, Պօղոս առաքելոյն՝ թէ
Սուրբ Գիրքը վար զարնող յիմարներուն,
որոնց վայ կու տայ Եսայի մարգարէն : “Վայ
արհամարհողներուն, որ օրէնքները արհա-
մարհելով կ'արհամարհեն : Վայ անոնց՝ որ
իրենց աքցին իմաստուն և իրենց առջին խո-
հական են” :

“Դարձեալ միտ դիր. Տիմոթէոս՝ որ լի
էր Հոգևով Աբելով՝ և Սուրբ Հոգիէն կը
սորվէր, կարօտութիւն ունէր Սուրբ Գրոց,
ուստի ո՛րչափ ևս առաւել մենք : Մեկդի՛
թող Տիմոթէոսը. Պօղոս ինքը կարօտ էր
Սուրբ Գրոց. ինչպէս կը գրէ Տիմոթէոսին.
“Արք որ գաս գիրքերը հետդ բերես, մա-
նաւանդ մատեանները” : . . .

“Իայց հարցնեմ անոնց, պարսպ տեղը
հրամայեց Մատուած Մովսէսին և մարգա-
րէներուն որ ան գիրքերը գրեն. և կամ
առաքեալները պարսպ տեղը գրեցին իրենց
աւետարաններն ու թուղթերը, թւ առա-
քելոց գործքերը գրողը զո՛ր տեղը գրեց,
և կամ վարդապետները պարսպ տեղը գր-
եցին իրենց գրուածքները : Մատուծոյ պա-
տուիրանքներուն մէկ նշանադիրը՝ երկինքէն
ու երկրէս պատուական է :

“Ընոր համար Աստուած Մովսէսին ձեռքովը կը պատուիրէ՝ ըսելով, “Այսօրուան քեզի պատուիրած խօսքերն սրտիդ ու հոգիիդ մէջը դիր : Եւ զանոնք զակրներուդ սորվեցուր, տունը նստած ատենդ, ճամբան քալած ատենդ, նստած ու ելած ատենդ անկէ խօսելով : Եւ զանոնք ձեռքիդ վրայ նշան կապէ, ու աջքիդ առջևէն անդին մի՛ տանիր : Եւ զանոնք զուներուդ ու տանդ սեմերուն վրայ գրէ՛” :

“Դաւիթ ալ ասոր նայելով՝ գիշեր ու ցորեկ Տէրոջը օրէնքներուն վրայ մտմտացողներուն երանի կու տայ : Տէրոջը վկայութիւնը քննողներուն, և բոլորով սրտիւ անոր ետևէն եղողներուն ալ երանի կու տայ : ‘Եղբայքս և Երեմիա երանի կու տայ Խաբայէլացոց, Տէրոջը պատուիրանքները իրենց լոյս ունենալուն համար : Եսայի ալ գիշերուան իսաւարէն առ Աստուած կը դիմէ, անոր պատուիրանքները իբրև լոյս ունենալով իրեն, ու ասանկ կ'ըսէ . “Գիշերանց հոգիս կը փութայ կանուխ ելլելու ու քեզի գալու՝ ով Աստուած . քանզի քու հրամաններդ լոյս են աշխարհիս մէջը” : Եւ ամէնուն կը քարոզէ, “Երկրի բնակիչներ՝ արդարութիւն սորվեցէք” : Եւ ո՛ւստի կըրնան արդարութիւն սորվիլ, եթէ ոչ անոր հրամաններէն, որ լոյս է երկրիս :

“Եւ թէ որ աս ասանկ է, Տէրոջը պատուիրանքները ատողներուն հոգիները իսաւարով ծածկուած են . և սչ անոնց տուած լոյսը կը ճանչնան, ոչ ալ անոնց սոր-

վեցուցած իմաստութեանը կը փափաքին ,
 քնորած են ու խենթերու պէս կը խօսին :
 Եթէ Պօղոսին խօսքը մտիկ ընել ուզէին ,
 գուցէ կ'իմանային՝ որ « Հաւատքը լըսե-
 լէն է , ու լսելը Աստուծոյ խօսքէն » ,
 կամ թէ որ Տէրունեան ձայնին ականջ
 կախելու ըլլային խեղքերնին կը հասնէր աս
 բանին . « Գիրքերը քննեցէք » . կ'ըսէ , « ինչ
 չու որ դուք անոնցմով կը սեպէք յաւիտենա-
 կան կեանքը ունենալ » : « Կաւ մտորեալ կո-
 չեց Աստուծոյ պատուիրանքները չգիտցողնե-
 ըր . որ անանկով Աստուծոյ զօրութիւնն ալ
 չեն գիտեր : Իսկ Աստուծոյ պատուիրանքնե-
 րուն հարկաւոր ըլլալը գիտցողները ասանկ
 կ'ըսեն , թէ ուրիշ բանի համար չէ՝ հապա
 Աստուծոյ բաները խօսելու համար բանաւոր
 ստեղծուեցանք , և թէ աս բանով անա-
 սուններէն լաւ ենք , բայց ուրիշ բաներու
 մէջ անոնցմէ տկար ենք :

« Թէ որ մարմնաւոր բաներու մէջ իմաս-
 տուններուն խօսքերը զօրեղ կը գտնուին ,
 ալ որչափ առաւել հոգևոր բաներու մէջ
 Աստուծոյ խօսածները . և թէ որ պիղծե-
 րուն խօսքերը ու սատանային հնչած եր-
 գերը քաղցկեղի պէս կը ճարակին և զգաստ
 ներուն մտքերը կորստեան կը քաշեն , հա-
 պա Սուրբ Հոգւոյն ազդեցութիւնովը եղած
 խօսքերը որչափ առաւել ֆրիստոսի կը հը-
 նազանդեցընեն ունկնդրաց մտքերը : Քան
 զի թէ որ լոկ (մարդոց) խօսքը՝ ինչպէս
 որ կ'ըսէ աստուածաբանը Յարութեան ճա-
 ուին մէջ , պարսպ բան չէ՝ այլ շատ օգ-

տակար է, ալ որչափ ևս առաւել Մատուածաշունչին խօսքերը կ'օգնեն արդարութեան աճմանը. քանզի Մատուծոյ ու մարդոց մէջ որչափ տարբերութիւն որ կայ, այնքան տարբերութիւն կայ մարդկային ի մաստուծութիւնով խօսուած բաներուն՝ և Մատուծոյ շնորհքովը խօսուածներուն մէջ :

“Միտք առ, թէ որսորդը մէկ օրուան մէջ ո՞րչափ մարդիկ որսաց յաւիտենական կենաց՝ Մատուծոյ խօսքին ուղկանովը. քիչ ատենի մէջ շրեաներէն քանի բիւր մարդիկ Մետարանին հնազանդեցուց : Կաւան խորանակարը՝ Երուսաղէմէն սկսած մինչև Սիւրիկեցուց կողմերը երթալով՝ խօսքով անհամար մարդիկ Քրիստոսի չղարձոց : Ու նաև միւս առաքեալներուն խօսքերը բոլոր աշխարհք երթալով՝ ամէն ազգերէն արքայութեան ամանին մէջ մարդիկ ժողովելու կարող չեղան :

“Իրաւամբ կ'ըսէ երանելին Յովհան՝ տիեզերաց վարդապետը՝ թէ “Սատանայական մտաց գործ է ան որ չթողուր որ գանձին (այսինքն Սուրբ Գրոց) նայինք, որ չլլայ թէ անով եղած մեծութիւնը շահինք : Եւ թէ՛ ինչպէս որ ծուխի մէջ կեցողներուն աչքերը արտասուալից ու բրժաբեր կ'ըլլան, և ինչպէս որ մարգագետինները և աղբիւրներու քով ու մաքուր օդի մէջ ըլլողները սրատես ու քաջահայեաց կ'ըլլան, անանկ ալ հոգիին աչքը թէ որ աշխարհային բաներու ծուխին մէջը կենայ, շատ վտանգներով խաւարած ու մութով ա-

պահանաճ՝ շատ լացեր պիտի լայ թէ հոս թէ հոն. իսկ թէ որ հոգևոր խօսքերու աղտիւր սեղերը ճարակի, քաջատես կ'ըլլայ" ։

“Դարձեալ՝ (Մատուծոյ խօսքերը) մտիկ ընող ու միտք չպահողները սաստիկ կը մեղադրէ՝ ըսելով, “Դէկը թէ որ կտոր մը ոսկի գտնէ, քսակը կընետէ ու կապերով և կնիքով զգուշութեամբ կը պահէ : Իսկ մենք՝ Մատուծոյ խօսքը, որ ոսկիէն և պատուական քարերէն աւելի ցանկալի է, հոգիներնուս մէջը չենք ամբարներ, այլ կը թողունք որ մտքերնուս ելլէ : Եւ մեզի նենգաւորներուս և այսչափ աղքատութեան մէջ ինկածներուս այնուհետև ո՛վ պիտի ողորմի :

“Եւ թէ ինչպէս որ անտերմ ու անուհակ այգին կամ անդաստանը պտուղ չբերեք, անանկ ալ Մատուծոյ խրատներովը չճակուող ու չսերմանուող հոգին չկրնար արդիւնք յառաջ բերել : Եսայի՝ երկրաւոր մշակութիւնը հոգևորին օրինակ բերելով՝ կ'ըսէ, թէ “Կախ կը կակուղցրնեն և ետքը տեսակ տեսակ սերմեր կը ցանեն” . և ասոր վրայ աս կ'ըսէ, թէ (ասանկ) “Խղբատուելու ես քու Մատուծոյդ իրաւունքներովը” : Եւ ասով յայտնի կը ցուցնէ՝ թէ ամէն հոգի աս կերպով կարգի դրուելու է Մատուծոյ երկիւղովը . այսինքն՝ առաջ կենաց խօսքին սերմը ընդունելու է, ու յետոյ Մատուծոյ պտուղ բերելու է :

“Եղիսպէս և Սուրբն Դուսաւորիչ երկրաւոր .

ւոր սերմերը աստուածպաշտութեան սերմերուն օրինակ կը բերէ . և արօրելը՝ ցախելը ու ասոր նման բաները յիշելէն ետև՝ կ'ըսէ . “ Այսպէս պէտք է որ կակղացրնէք մտքերնուդ անդերը , որ սուրբ ու օգտակար սերմեր ցանուին մէջերնիդ ” :

“ Արդ՝ թէ որ այսչափ ջանք պէտք է ընել , ջանք չընողները ու չաշխատողները և աստուածպաշտութեան սերմ չունեցողները ինչ արդիւնք կրնան բերել : Թէ որ սերմանահանին սերմ ցանած տեղերուն չորս մասին մէկը պտուղ բերաւ , ամենեւին չըսերմանուած տեղերը ինչպէս կրնան պտուղ բերել : Ուրեմն Գիրքերը լսելու արգելք ըլլողները սատանայէն են : Փոքր 'ի շատէ խօսեցանք , ուստի ալ ձգելով տեղերնիս դառնանք :

“ Թէպէտ պէտք էր խօսքը երկնցընել առոնց դէմ , և սուրբերը շատ բաներ ըսած են ասոր վրայ , սակայն խօսելու նիւթերնուս շատութիւնը չներեր որ աս բանին վրայ երկարօրէն խօսինք : Վասն որոյ բաւական սեպելով աս մէկ քանի վերոյիշեալ պատճառները դնել ուսումնասիրաց առջին , մեր խնդիրներուն լուծմանը նայինք ” :

Տես նաև Սիմէօն կաթողիկոսին աս ամենահարկաւոր նիւթին վրայ ըրած խօսքերը , որ աղէկ մը իմանաս՝ թէ Հայոց Հայրապետները աս նոր մարդոցմէն որչափ տարբեր գաղաբարի տէր են եղեր աս նիւթին վրայ :

“ Խակ դուք՝ մեր ժողովրդոց բազմութիւ-

նը՝ որ ուրիշ երկիրներու մէջ և ուրիշ իշխանութեանց տակ կը բնակիք, որ շատ ուոր էք, և կրնաք ու ձեռնհաս էք ամէն քաղաքներու ու բազմաոնորդ գիւղերու մէջ դպրատուններ ու մանկանց վարժարաններ հաստատել՝ Գիրքերը սորվելու համար, չէք ընկր ու հոգ չէք տանիր : Առաջնորդները ըստ մեծի մասին մարմնաւոր իշխանութեամբ առաջնորդ դրուելովն՝ միայն մարմնաւորին վրայ կը խորհին . նոյնպէս քահանաներն ալ հազիւ թէ քահանայական պաշտօննին կը կատարեն : Իսկ իշխաններն ու ժողովուրդները՝ մարմնաւոր բաներով զբաղած ըլլալնուն համար, ամենեւին հոգերնին չէ աս բանը : Ահա այսպէս՝ սեպէ թէ բոլորովին վերցուած է մեր ազգէն աս Գրոց ամենացանկալի գիտութիւնը . և անպիտան ու ոչինչ բանի մը պէս սեպուելուն համար՝ մէկը զանիկայ չսիրեր և անոր վրայ չմտմտար : Ասոր համար ահա ողորմելի ենք, և աս մասին ամէն ազգերէն աւելի ողորմելի ու թշուառ պիտի ըլլանք . և բնաւ չենք խորհիր աս թշուառութիւններնուս վրայ, և պակսութիւն ու վտանգ չենք սեպեր մեզի աս բանը : Ուստի հարկ կ'ըլլայ ինծի աս բանին ինչպէս վտանգաւոր ըլլալը քիչ մը ծանուցանել իմ օրհնեալ ազգիս, որ աս պարտականութենէս ալ ազատիմ :

“Իմաստունը կ'ըսէ թէ՝ “Սարդուս կեանքին սկիզբը հացն ու ջուրն է ” : Սեպէ թէ՝ մարդուս կենդանութեանը գլխաւորապէս պէտք եղած բաները աս երկուքն են . թէ

որ ասոնք չըլլան, մարդս չկրնար ապրիլ : Բրդարև ասիկայ ճշմարիտ է . քանզի թէև ամէն ուրիշ մարմնաւոր պէտքերը չըլլան, ինտոր որ ըլլայ մարդ կ'ապրի . բայց առանց հացի և ջուրի անհնար է որ ապրի : Բրդ՝ ինչպէս որ մարդս առանց հացի և ջրոյ չկրնար ապրիլ՝ ըստ մարմնոյ, նոյնպէս և ըստ հոգւոյ չկրնար ապրիլ առանց Լստուծոյ խօսքին և Սուրբ Գրոց : Քանզի ինչպէս որ մարմինը ողջ պահողը հացն ու ջուրն է, նոյնպէս հոգին ալ կենդանի պահողը աստուածային խօսքն ու Սուրբ Գրոց գիտութիւնն է : Ինչպէս որ Քրիստոս ալ կ'ըսէ Սուրբ Լստարանին մէջ՝ թէ “ ոչ միայն հացով կ'ապրի մարդ, հասկա ան ամէն խօսքով որ Լստուծոյ բերնէն կ'ելլէ ” : Լստուածային խօսքերն անոնք են, որոնք Սուրբ Գրոց մէջ գրուած են . որ առանց կարդալու մէկը չկրնար ճաշակել զանոնք, ոչ ալ կրնայ համբ առնել : Վասն որոյ ան մարդը՝ որ Սուրբ Գիրքերը չգիտեր, ոչ ալ կրնայ կարդալ ու ճաշակել Սուրբ Գրոց անուշութիւնը, սեպէ թէ մեռած է՝ ըստ հոգւոյ . ինչպէս որ Քրիստոս ալ կ'ըսէր Հրեաներուն թէ՝ “ Գիրքերը քննեցէք, որոնցմով կը սեպէք յաւիտենական կեանքը ունենալ ” : Ուրեմն ուլ որ Գիրքերը չգիտեր, ու չքննէր և չհետեիր Սուրբ Գրոց, չունի կեանք : Եւ նոյն ինքն իմաստութիւնք կ'ըսէ Սողոմոնին բերնովը՝ թէ “ Մտիկ ըրէք իմաստութիւնը և իմաստուն եղիք, որ չպաշարուինք . երանի ան մարդուն, որ զիս և իմ ճանապարհս կը գիտ

նայ ու կրճանջնայ. և միշտ իմ դրանս առ ջեր քնհատ կը մնայ. և իմ մտած ելած դրանս սեմերուն վրայ կը կենայ. քանզի ան որ զիս կը գտնէ, կեանքը կը գտնէ, և անոնք որ զիս կ'ատեն, մահը կը սիրեն» : Ուրեմն ինչպէս որ հացէ ու ջուրէ բոլորովին կտրուող հիւանդի մը ապրելուն ալ յոյս չմնար, նոյնպէս ան մարդն ալ՝ որ բոլորովին հեռացած և կտրուած է Սուրբ Գիրքը կարդալէն և գիտնալէն, սեպէ թէ մեռած է. թէպէտև ըստ մարմնոյ կենդանի կ'երևի :

“Եւ աս (Սուրբ Գրոց) գիտութիւնը և ուսումնասիրութիւնը չէ թէ միայն ունեցողին կեանք է և պահպանող և բարելաւութեամբ ապրեցընող, այլ և ունեցողին ձեռքովը ուրիշներուն ալ կեանք կու տայ և կը պահպանէ : Ինչպէս որ աղէկ տեսնող մարդը կրնայ ուրիշ կոյրերու ալ առաջնորդել, անանկ ալ (Սուրբ Գրոց վրայ) գիտուն մարդը կրնայ ուրիշներուն ալ սորվեցընել և առաջնորդել : Ինչպէս որ սուրբ Պօղոս ալ կը յորդորէ Տիմոթէոսը՝ ըսելով, “Միտք դիր կարդալու, յորդորելու, սորվեցընելու. ատոնց վրայ խորհէ՛ ու ատոնց մէջը պարապէ, որքու յառաջադիմութիւնդ ամենուն յայտնի ըլլայ. թէ որ ատիկայ ընես՝ քու անձդ ալ կ'ապրեցընես, ու անոնք ալ՝ որ քեզի մտիկ կ'ընեն” : Ըս կարճ խօսքով՝ նայէ թէ ո՞րչափ օգտակար և շահաւէտ կը ցուցընէ Սուրբ Գրոց ընթերցմունքը սուրբն Պօղոս : Միտք դիր կ'ըսէ, հետևէ՛ քննէ՛

և իմացիր Սուրբ Գրոց գիտութիւնը, և միշտ անսով անցուր քու կեանքդ, ու անսով զբաղէ : Քանզի թէ որ տրտմութիւն մը ունիս, ան կրնայ քեզ մխիթարել . և թէ որ տարակուսութիւն մը ունիս, ան կրնայ քեզի վարդապետել ու տարակուսանքդ լուծել . և չէ թէ միայն դուն օգուտ կը քաղես և կը շահուիս՝ ու ինքրդինքրդ միայն կ'ապրեցընես : Սուրբ Գիրքը կարդալով, այլ և ամենուն առջևը յառաջ դէմ և նախամեծար կ'երևիս . և բժիշկի պէս՝ քեզի մտիկ ընողներուն ամենուն կեցուցիչ և օգտակար կ'ըլլաս : Ուրեմն սրբայն Պօղոսի խօսքին նայելով, գիտունը և Սուրբ Գիրքը կարդացողը կրնայ իր հետք ուրիշներն ալ շահել և մխիթարել որպէս հայր որբոց և այրեաց . կրնայ իր հետք ուրիշներն ալ լուսաւորել արեգակի պէս . կրնայ իր հետք ուրիշներն ալ մոլորութենէ դարձունել, և սորվեցընել ու խրատել վարդապետի պէս, կրնայ ուրիշներուն ցաւն ալ վարատել և ապրեցընել բժիշկի պէս :

«Իսկ ասոր հակառակը՝ յիմարն ու Սուրբ Գիրքերը չգիտցողը բոլորովին անպիտան ու անարգ է իրեն և ուրիշներուն : Քանզի՝ իմաստունին խօսքին պէս՝ Ըն որ իրեն չար է, որո՛ւ բարի կ'ըլլայ : Ըն որ ինքը կոյր է և հիւանդ և բոլորովին անպիտան, ուրիշներուն ինչպէս կրնայ ըլլալ առաջնորդ՝ բժիշկի խրատիչ՝ կամ թէ պիտանի . որովհետեւ կոյրը կուրին չկրնար առաջնորդել՝ ըսաւ Քրիստոս : Ըսոր համար իմաստունն ալ կը

խրատէ՛ ըսելով . « Չեզի կ'աղայեմ մարդիկներ , մտիկ ըրէք ինձի , քանզի բարի և օգտակար բաներ կը ստրվեցընեմ ձեզի . խրատը առէք՝ և ոչ թէ արծաթը . և ընտիր ոսկիէն աւելի՝ գիտութիւնը . քանզի հանձարը մարուր ոսկիէն աւելի ընտրելի է . և իմաստութիւնը պատուական քարերէն աւելի աղէկ է , և ամէն պատուական բան չարժեր անիկայ . երանի՛ ան մարդուն որ գտաւ զանիկայ » : Ուրեմն թշուառ է ան մարդը՝ որ չգտաւ զանիկայ . և գտնելու ետևէ չեղաւ : Անոր համար՝ « Թէ որ հանձարեղ և գիտուն մէկը գտնես » . կ'ըսէ , « կանսուխ գնա անոր , և քու ոտքդ թող մտնէ անոր դրանը աստիճանները » : Եւ մէկ խօսքով ըսեմ , ինչպէս որ գիտունը և ուսումնասէրը ամէն բանի մէջ գովելի և պիտանի է , ուրախութիւն և պարծանք է իրեն՝ և իր նախնեացը՝ և ամէն ուրիշներուն , սիրելի և մեծարելի է քան զամէն մարդիկ , անանկ ալ յիմարը և չտրվողը պարսաւելի և խոտելի է . տրտմութիւն և նախատինք է իրեն՝ և իր նախնեացը . ամէն մարդոցմէ ատելի և անարգելի է : Շիտակ է իմաստունին ըսածը , թէ « իմաստուն որդին հայքը կ'ուրախացընէ . և անմիտ որդին մորը տրտմութիւն է . և թէ խրատուած որդին՝ իմաստուն կ'ըլլայ , և անմիտը՝ ծառայութեան պիտի քշուի » : Քանզի յիմարը և Սուրբ Գիրքն աւ զանիկայ կարգալը չգիտցողը բանական մարդու կարգը չըսեպուիր , այլ անբաններուն . անոր համար

անանկ մարդը բեռնակրութեան և լծոյ ազէկ կու գայ, և չէ թէ ուրիշ բանի մը” :

Պարտաւճար, արարեալ Տեառն Սիմօնի կաթողիկոսի և յոգներատար Հայրապետի ամենայն Հայոց՝ Երեւանեայ. 'ի Ռիսորոսահին Սուրբ Լիտուս Լ՛ը փածին. Տպեալ Յամի Տեառն 1779 :

Գ Լ Ո Ւ Ի Ե

Չորրորդ ձեռնարկութիւն . Սուրբ Գիրքը հաւատոյ վերաբերեալ վէճերը չկրնար դադրեցընել :

Ա՛րսեն թէ՛ “ Եթէ միայն Սուրբ Գիրքը ըլլար բացայայտ և հաստատուն կանոն հաւատոյ, և միայն անոր վկայութիւններովը ճշմարիտ հաւատոյ դէմ եղած ամէն հակառակութիւնը լուծուէր, ան ատենը Սուրբ Գրոց վճիռը հրատարակելէն ետե՛տե՛՛ ալ ամէն վէճ՝ պիտի դադրէր, վիճողները ալ մէկըմէկու հակառակութիւն պիտի չունենային ” : Զատաֆո՛վու-Թիւն Ուղղափառ Հասարակ, Երես 91 :

Սակայն վէճերը չդադրեցան, այլ ընդհակառակն բազմացան՝ կ՛րսեն . և միայն Մատուածաշունչը իբրև կանոն հաւատոյ բռնողները անհամար աղանդներու բաժնուած են : Ըսկէ ալ կը հետևեցընեն թէ՛՛ աս վէճերուն մէյմէկ վճիռ տուող անսխալ կենդանի դատաւոր մը պէտք է :

Ըստ որ առ պատասխանը կու տանք :

1. • Թէ որ երկու հողմահանաց ըրած վէճը
 դատրեցընելու դատաւոր յը ըլլայ, մինչև որ եր-
 կու հողմէն ալ անոր վճիռները շնորհանին վէ-
 ճը շրտարի : Ըստուածաշունչը անսխալ կա-
 նոն է հաւատոյ, սակայն թէ որ շիտակ
 չգործածենք, կանոնը ունենալնիս օգուտ
 չընէր մեզի : Թէ որ կատարեալ կանոն մը
 կամ աշխարհացոյց մը ունենամ ճամբուս
 առաջնորդ, և զանիկայ պէտք եղածին պէս
 գործածեմ, ալ ուրիշ մէկուն կարօտ չեմ
 ըլլար որ ճամբայ ցուցընէ ինձի . բայց թէ
 որ զիս առաջնորդող մէկն ըլլայ, և ես ա-
 նոր մտիկ չընեմ, ան կատարեալ կանոնին
 կամ աշխարհացոյցին չնայելէս ինչ որ կը
 հետեի, ասկէ ալ ան նոյն բանը կը հետեի :

Հաւատոյ վերաբերեալ իրերու գերագոյն
 դատաւորը Ըստուած է . որ ինքն է ամե-
 նայն ճանարտութեանց հեղինակը : Ուստի
 աս կ'ըլլայ խնդիրնիս, թէ Ըստուած ինչ
 կերպով կը յայտնէ իր վճիռները : Մենք
 իր խօսքովը կը յայտնէ կ'ըսենք . հա-
 կառակորդներնիս եկեղեցիին ձեռքովը կը
 յայտնէ կ'ըսեն : Ըրդ՝ թէ որ բոլոր մար-
 դիկ դատաւորին իր խօսքովը տուած վճիռ-
 ներուն հնսզանդին, եղած վէճերուն ա-
 մէնն ալ կը դադրին . բայց թէ որ իր
 վճիռները եկեղեցիին ձեռքը կ'ըլլայ սե-
 պեն, ու եկեղեցիին մտիկ չընեն, ինչպէս
 որ Ըստուծոյ խօսքին վճիռներուն մտիկ

ընելով վէճը չդադրիր անանկ ալ եկեղեցիին ըսածին ականջ չկատելէն ամենեկին օգուտ մը չելլեր, ու վէճը վէճ կը մնայ :

Բ . Վ ի ճախանուսեանց վճիռ փոռող կենդանի դատարար շէյ : Ուղղափառ հաւատոյ ջաւատովութիւնը աս դատաւորը Պապն է կ'ըսէ : “ Ըս դատաւորը՝ մենք կ'ըսենք թէ՛ շոտվմայ քահանայապետն է , որ է դատաւոր անսխալ ՚ի վարդապետութիւնս հաւատոյ ” . Երեւ 46 : Բայց ամէնս ալ անձամբ Պապին խորհուրդ հարցընելու չենք կրնար երթալ : Թէ որ գրով խրկէ իր վճիռները , ան ատենը ինչպէս որ Սուրբ Գրոց խօսքերուն իմաստին վրայ վէճ կ'ըլլայ անանկ ալ անոր խօսքերուն վրայ վէճ պիտի ըլլայ , թէ՛ աս խօսքը աս միտքը ունի՝ թէ ան . քանզի փրկութեան հարկաւոր եղած բաներու վրայ Սուրբ Գրոց մէջ գրուած խօսքերէն աւելի բացայայտ խօսք չկրնար խօսիլ Պապը : Ըս ալ կայ որ Հայոց եկեղեցին Պապ չձանչնար : Ուստի աս խնդրոյն վճիռն ո՛վ պիտի տայ՝ թէ Պապը անսխալ դատաւոր է , թէ ոչ : Եկեղեցին կ'ըսես : Կըհարցընեմ՝ ո՞ր եկեղեցին է ատ : Ո՛վ պիտի դադրեցընէ Հոովմայեցւոց՝ Յունաց և Հայոց մէջն եղած աս վէճը՝ թէ որն է ճշմարիտ եկեղեցին : Բսենք թէ աս վէճը որոշուի , և Հայոց ըսածին պէս՝ անանկ սեպուի թէ՛ ասոնց ամէնս ալ ճշմարիտ եկեղեցւոյն մէյմէկ մասերն են , թէպէտ Յոյներն ու Հոովմայեցիք չեն ընդունիր աւիկայ . սակայն դեռ աս խնդիրը կը մնայ՝ թէ ան դատաւորին ըրած որոշումները ինչպէս

իմանայ ամէն մարդ : Յայտնի է թէ՛ աս բանը կամ գրով ըլլալու է, և կամ կենդանի բարբառով : Բայց ինչպէս կրնայ եկեղեցին կենդանի բարբառով խօսիլ մարդոց հետ : Եկեղեցւոյ հաւատքին նայելով քահանաներուն և եպիսկոպոսներուն խօսքերը սխալական մարդոց խօսքեր են : Ուրեմն ինչ ընենք . Հայրապետաց գրութիւնները և ժողովներու վճիռները առնենք կարդանք, եկեղեցիին ըրած որոշումները իմանալու համար : Ըստ չըլլար՝ քանզի Սուրբ Գրոց պէս անոնք ալ կենդանի դատաւոր չեն . Սուրբ Գիրքէն աւելի ուժ չունին վեճերը դադրեցնելու . այլ ընդհակառակն՝ Սուրբ Գրոց վրայ եղած վեճերէն շատ վեճեր կան անոնց վրայ : Ըսկէ 'ի զատ՝ քանի՛ հոգի կրնան ան գիրքերը կարդալ :

Թէ Պապը անսխալ դատաւոր չէ :

Ուստի հիմա շոտվմայ քահանայատէտին կ'իյնայ կենդանի անսխալ դատաւոր ըլլալ, վասն զի ուրիշ կենդանի դատաւոր չկրցանք գտնել : Քանզի ինչպէս որ հիմա ըսինք՝ եկեղեցին մարդ չէ որ խօսի . ժողովներու վճիռներն ու Հայրապետաց գրութիւններն ալ կենդանի դատաւոր չեն . ուրեմն Պապն ըլլալու է կենդանի անսխալ դատաւոր : Սակայն շոտվմայ Պապին ասանկ իշխանութիւն մը ունենալը մէկէն 'ի մէկ չընդունինք . քանզի քանի մը անյաղթելի դժուարութիւններ կան, որ մինչև որ անոնք չվերնան աս բանին հաւանութիւն չենք կրնար տալ :

1 . Սուրբ Գրոց մէջ տեղ մը չկայ ասանկ մէկ մարդ մը անսխալ դատաւոր կոչուած , և ամենեկին տեղ մըն ալ չկայ գլուխ եկեղեցւոյ յիշուած :

2 . Վրիստոնեայ կոչուած ժողովուրդներուն (կամ եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովներուն խօսքին նայելով , մի՛ սուրբ՝ կաթողիկէ և առաքելական եկեղեցւոյն) մեծ մասը անսխալ դատաւոր չեն ճանչնար զանկայ : Իսոր Յոյները՝ Հայերը՝ Մարիները՝ Բրոթէսթանթները՝ և՛ , Պապը գլուխ եկեղեցւոյ չեն ընդունիր . Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն ալ միայն մէկ փոքր մասն է Պապը անսխալ ընդունող :

3 . Հերետիկոսութեան դարձող և մի և նոյն բանին վրայ մէկգմէկու հակառակ վեճիւններ տուող Պապեր կան : Ընսխալ եղող գատաւորները միշտ մի և նոյն բանին մի և նոյն վճիռը տալու են , և տուած վճիռներնին ալ ճշմարտութեան համաձայն ըլլալու է : Եւրոպայի Պապը չորրորդ դարուն մէջ Միջին դարերու եղաւ : Ըս բանին ճշմարիտ ըլլալուն վկայութիւն կու տայ Հերոնիմոս . (Եւրոպայի Գրքոց Էրայ , Գ՛ . Գ՛ . Գ՛ .) և Միջին դարս՝ Յաղագս առանձնութեան անունով գիրքին մէջ : Եւրոպայի ալ ինք իր ձեռքը ասոր վկայութիւնը տուած է Միջին դարերու ներուն գրած նամակին մէջ որ մինչև այսօրս պահուած է Հռովմ քաղաքը Սալոնիկանի (Պապին պալատին) գրատանը մէջ : Սուրբն Հիլարիոս Եւրոպայի Սալոնիկայի հաստատած հանգանակը “ Հայհոյական հանգանակ ” կը

կոչէ : Տես շիւարիտի Կիրակէնդա անուանով Գիր-
 քը ¹, Թե 2 Երես 48 : Եւ իսկերիտս Պապին հա-
 կառակորդը՝ Սուրբ փելիքս Պապն ալ Մարտի-
 տական էր . ինչպէս կը վկայեն Աթանաս և
 ուրիշ մարդիկ : Աթանաս . Յաղագս Առանցիու-
 Թեան . Երես 835 : Վեցերորդ ընդհանրական
 Ժողովը (կամ որ նոյն է՝ Տրուլիան Ժողովը, որ
 երբեմն հինգերորդ և վեցերորդ կը կոչուի,
 Յունարէն ΠΕΝΘΕΚΤΗ.) բանադրեց Հոնորիոս
 Պապը՝ իբրև Միակամեան հերետիկոս : Կա-
 նոն 2 : Վ իբրոր Պապը անգամ մը Մոն-
 դանեանց հերետիկոսութիւնը ընդունեց, ետ-
 քը դատապարտեց : Տերտուլիանոս, Փրատիա-
 սին դէմ, Գլ. 1 : Ստեփաննոս Պապը «որ
 և իցէ հերետիկոսութենէ դարձող և ուղ-
 զափառ եկեղեցւոյն մէջ մտնել ուզող» հե-
 րետիկոսները կրկին մկրտելը արգելեց . Սուրբ
 Ախարիանոս, որ հիմա իբրև սուրբ կը պաշ-
 տուի Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ, ա-
 նոր աս ըրածին դէմ էր . ուստի աս պատ-
 ճառաւ Ստեփաննոս՝ Սուրբ Ախարիանոսին
 անունը «սուտ քրիստոնեայ՝ սուտ առա-
 քեալ՝ խաբեբայ բանոր», դրաւ : Կիոյրիա-
 նոսի Թուղթ 24 : Եւսեֆիոս, Գիրք 1 : Գլ. 1 :
 1 : Օգոստինոս . Մկրտութեան վրայ . Գիրք . Բ .
 Գլ. 1 : Վ իրգիլիտս Պապը հաւանութիւն
 տուաւ Եւտիքեան հերետիկոսութեան, և իր
 նամակներուն մէկուն մէջ բանադրած ու
 մերժած է Վաղկեդոնի ժողովը . ու նզոված

1 Hi. Fragmenta, 2. p. 48.

2 Adv. Praxean, C. 1.

է զԲրիտոս երկու բնութիւնով ընդունող ներուն ամէնն ալ : Ի խղերդոս . Գլ . ԻՆ . Ֆառանաոս , Մանյիտնիս Դէժ¹ : Սակայն աս վարդապետութեան վրայ ունեցած կարծիքը չորս անգամ փոխեց : Օտարմոս շատ ժամանակ պաշտպանեց Պեղազիտը , որ շատ ժողովներէ բանադրուած էր . սակայն վերջապէս երբոր տեսաւ որ զանիկա պաշտպանելուն ծայրը վտանգ կայ , ալ երես դարձուց : Տարեգրո-նի-նի Պարմիտիս , 417 երբոր ար-բոյն վրայ : Օփոսարմոս , Թուղն Ի առ Ո-նիֆաիտոս , Գլ . Գ : Մեծն սուրբ Գրիգորիոս Պապը (թէպէտ աս ալ Երիտասկան փելիք-սին պէս՝ Սուրբ կրսեպուի ,) բոլոր շուով մշականներուն առջևը հերետիկոս սեպուելու է աս բանը գրելուն համար . թէ “ Ով որ իր սրտին հպարտութեամբը ընդհանրական եպիսկոպոս կրկոչէ ինքըզինքը և կամ կ'ուզէ որ աս անունը տան իրեն , Կեռին կարապետն է ” : (Ego fidenter dico , quod quisquis se universalem sacerdotem vocat , vel v-
cari desiderat , in elatione sua , antichristum praecurrit) : Մեծն Գրիգորիոս , Գիրք . Թուղն 1 : Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքին հետ ըրած վէճին մէջ կը հաստատէ թէ՛ ով որ ինքըզինքը աշխարհիս մէջ ընդհանրական եպիսկոպոս կամ գլուխ եկեղեցւոյ անուանէ , “ չար՝ հերետիկոսական՝ հայհոյական՝ քրիստոնէութեան դէմ և սատանայական ” գործ մը ըրած կ'ըլլայ : Ու-

1 Liberatus C. 22 • Facundus, Lib. Contra Moncionem.

տի կամ սուրբ Գրիգորիոս Տերետիկոս ըլլալու է, և կամ անոր յաջորդները «չար՝ Տերետիկոս՝ հայհոյիչ՝ սատանայական և քրքրիստոնէութեան հակառակ», մարդիկ ըլլալու են: Սղեղա անունով Հռովմէադաւան աստուածաբանին մէկը, որ Պապը անսխալ ջնդուներ՝ այլ միայն ընդհանրական ժողովները անսխալ կրսեպէ, կ'ըսէ. «Հռովմայ Պապերէն շատերը սխալեցան. Մարցելինոս Պապը կուոց զո՛հ մատուց. Իխպերիոսն ու Փելիքսը Լքիոսական եղան. Լնաութասիոս Լը Տերետիկոս ըլլալուն համար իշխանութենէ հանեցին: Յովհաննէս Ի՛ Պապը Քրիստոս Հոր Լստուծմէ և Սուրբ Հոգիէն վեր է ըսաւ»: Սղեղա, Գո՛ւ Ի՛. 31ին Լրայ, երես 280:

Լմենէն գէշն աս է՝ որ շատ հաւանական կրսեպուի թէ Պապերէն մէկ քանին ալ անհաւատ ու անաստուած եղած ըլլան: Եւ ան ժին համար պատմութեանց մէջ գրուած է թէ՛ ասանկ սարսափելի խօսք մըն է ըսեր. «Որչափ օգտակար է Յիսուսի աս առասպելաբանութիւնը»: Բայց ասոր վրայ ալ զարմանքնիս չգար, երբոր կրտեանենք՝ 4. Ի՛է շատ Պապեր ի՛նչ մեծ անառակութիւնով ու չարութիւնով կեանքերնին անցուցած են. որ ասոր վկայ են բոլոր պատմիչները: Լստուծմէ անսխալութեան պարգեն ընդունողները հարկաւ առաքելոց պէս սուրբ մարդիկ ըլլալու են: Բայց նայէ ի՛նչ կ'ըսէ Կարդինալ Պարոնիոս Հռովմէադաւան պատմիչը իր Տարեգրութեանցը մէջ՝ Հռովմայ

Պապերուն համար : “ Հարիւր յիսուն տարիի չափ ժամանակ՝ Հռովմայ Պապերուն բոլորն ալ ուրացող էին , և ոչ թէ առաքելական քրիստոնեայք . և պոռնիկներու զօրութիւնով ու Թոսքանայի իշխաններուն բռնութիւնովը պապական գահը կը նստէին : Դսոնք յետին աստիճան անարգ ու խիստ վնասակար բարուց տէր և ըստ ամենայնի ապականեալ մարդիկ ըլլալովին՝ մէյմէկ հրէշ էին ” : Տարեգիրք Յաֆ Տեառն 827ին : Դարձեալ կ'ըսէ “ Ինչ անարգ վիճակի մէջ էր Հռովմայ եկեղեցին ան օրերը , երբ շատ զօրաւոր ու անառակութեան անդիի ծայրը հասած պոռնիկներ կ'իշխէին Հռովմայ վրայ , և իրենց կամօքք՝ (քահանայապետական) գահը նստողներն ու թեմերու եպիսկոպոսները կը փոփոխէին . և ամենէն սոսկալին աս է , որ իրենց ուժովը տարիաճուններնին՝ ան սոսի Պապերը բռնութեամբ Պետրոսի աթոռը կը նստէին ” : Տարեգիրք 912ին : Եւ դարձեալ Սերգիոս Պապին պոռնկորդոյն՝ Յովհաննէս ԺԻին (որ Պապ եղաւ 931ին ,) վրայ խօսած ատենը կ'ըսէ , “ Հռովմայ եկեղեցին թողուց ինքրզինքր որ այնչափ նեղութիւն քաշէ առ նանկ հրէշի մը ձեռքէն ” . և Յովհաննէս ԺԻին համար կ'ըսէ թէ , “ Պոռնիկներուն ձեռքը պապութեան հասաւ 955ին՝ դեռ որ տառնուութը տարեկան էր ” . և աս պատմաբանը “ զգուելի հրէշ ” կը կոչէ աս Պապը : Տարեգիրք 955 ին : Կէնէպրանտ (Genebrand) առ նունով մէկ ուրիշ Հռովմէադաւան մատենագիր մը՝ 1033երորդ տարւոյն վրայ խօսած

ատենը ստանկ կ'ըսէ. « Ըս օրերուս Պապերը ոչ թէ ընտրութեամբ՝ այլ կայսրներուն կամօքը պապութիւն առնելուն համար՝ մէյմէկ հրէշ էին : Ըյսպէս օրինաւոր յաջորդութիւնը վերջացաւ, Ընտիրութեամբ օրովը չրէից ժողովարաններուն մէջ եղածին պէս », : 1023ին իւննեղիկոս Թ, որ դեռ տասը տարեկան էր, Պապ եղաւ իր հօրը՝ Իուստուլայի կոմսին կողմնականներուն ձեռօքը : Պարոնիօրը՝ Փրլադինան և ուրիշ չոլմէադաւան մատենագիրներ՝ իբրև հրէշ շարագործութեան կը ստորագրեն աս Պապը : Վլադինան այսպէս կը խօսի ասոր և ուրիշ երկու Պապերու վրայ, որոնք 1044ին ասոր հետ միատեղ պապութիւն կ'ընէին, որ ըսել է թէ՛ երեքն ալ մէկզմէկու հակառակ Պապեր էին . « շենրիկոս Թ մեծ զօրքով մը Իտալիա մտնելով՝ հոն ժողովք մը ըրաւ, և ստիպեց իւննեղիկոս Թը՝ Սեղեեստրոս Կը և Գրիգորիոս Կը՝ որ պապութենէ ելլեն, սոսկալի հրէշներ ըլլալուն համար », : Պարոնիոս ալ իր Տարեգրութեանցը մէջ կ'ըսէ թէ, « 1300էն ետև մէկ քանի Պապեր մի և նոյն ժամանակը մէկտեղ պապութիւն կ'ընէին . շատ տարիներ երկու երեք հատը մէկտեղ, որոնք զատ զատ եկեղեցիներ ունէին իրենց իշխանութեանը տակը, և կը բանադրէին մէկզմէկ և մէկզմէկու եկեղեցիները . և քրիստոնէութեան հակառակ և սատանայ կը կոչէին մէկզմէկ », : Կոյնպէս և 1414ին երեք Պապ կար միատեղ, իւննեղիկ-

տոս ժուր Գրիգորիոս յոյր և Յովհաննէս Իւր .
 որոնց ամէնն ալ իշխանութենէ ին-
 վան Գօսթանցացի Ժողովոյն վճիռո-
 վը, և Մարտինոս Եր տեղերնին անցաւ :
 Ըստ ժողովին մէջ Յովհաննէս Իւր ամենասու-
 վայի յանցանքներով և հերետիկոսութիւն
 ներով դատապարտուեցաւ . ինչպէս՝ ազգապղ-
 ծութիւն՝ իր եղբորը կնոջը հետ . շուռթիւն՝
 աւրբ կոյսերու և շատ ուրիշ կանանց և
 աղջկանց հետ, մարդասպանութիւն թոյնով
 և ուրիշ կերպերով, և շատ ուրիշ մեծա-
 մեծ մեղքեր, նաև յանառութեամբ դաւա-
 նակ՝ թէ մարգուս հոգին մարմինին հետ
 մէկտեղ կը մեռնի, և թէ մարդիկ անբան
 անասուններէն տարբերութիւն չունին : Տես
 Լատպէ, Լրատ Ժողովոյ, վճիռ Գօսթանցացի
 Ինքնանշան Ժողովոյն, Ժողով ժ. Երես 48,
 56 : Ըղէքսանդր Օ. Պապը անանկ մոլի ու-
 չար մարդ մըն էր, որուն նմանը աշխարհք
 եկած չէ կրնանք ըսել : Շատ մարդիկ թու-
 նաւորելէն ետև՝ երբոր քանի մը կարդի-
 նալ հացկերոյթի հրաւիրեք էր զանոնք ալ
 թունաւորելու համար, Ըստուծոյ նախա-
 իննամութեանը արդար տնօրէնութիւնովը ա-
 նոնց համար սլատրասած թոյնը սխալմամբ
 ինք առնելով սատկեցաւ : Ըն հերձուածու-
 ղութիւնը՝ որ շուրջմէ ազաւան կաթուղիկէ
 մատենապիղծները «Մեծ շերձուածողութիւն»,
 կը կոչեն քառասուն տարի տեւց՝ 1377էն մինչև
 1417 . աս միջոցին՝ իրարու հակառակ Պապեր
 կային, որ մէկզմէկ և մէկզմէկու կողմնա-
 կաններ կը նզովէին . ասոնց ամէն մէկը անսխա-

լուծիւնը միակ իրեն յատկացրնել կուզէր, և ուստի աս բանին վրայ ըրած բազմաթիւ կռիւներնէն յառաջ եկած չարիքներովը լեցուցին Եւրոպան, սակայն շիտակընայելով՝ ամէնն ալ անառակ ու չար մարդիկ էին : Ըստ պատմութիւնը Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն թշնամիներուն բերնէն չէ, հապա իրենց մատենագիրներէն է, որոնց մէկ բանին ալ կարդինալ են : Ըրդ՝ ասանկ մարդիկը իբրև անսխալ փոխանորդք Վրիտտոսի ընդունիլ կրլայ :

Ինչպէս կրնանք Պապը անսխալ դատաւոր վիճաբանութեանց ընդունիլ : Թէ որ Վիպէրիոսին ու Փելլիքսին երթանք, Բրիտսական ըլլալու ենք. թէ որ Հոնորիոսին երթանք, միակամեան ըլլալ հարկ կ'ըլլայ. եթէ Մեծն սուրբ Գրիգորիոսին երթալու ըլլանք, իրեն յաջորդող Պապերուն ամէնն ալ «Վեռի կարապետ», սեպելու ենք. եթէ Բարխանոս 1, Պապին երթանք, անկէ ալ աս պիտի սորվինք՝ թէ «կրնայ ըլլալ որ Պապը իր պապութիւնովը հերետիկոսութիւն սորվեցրնէ»¹. Թէ որ ուրիշ հարիւր Պապերու ալ երթանք, Հռովմէա կանաց տուած վկայութեանը նայելով՝ պիտի տեսնենք որ անոնք ալ «առաքելական քրիստոնեայ», չեն, հասա «ուրացողք ու զըզուելի հրէշք չարագործութեանց» : Ուրեմն Ճշմարտութիւնը սորվելու համար Պապին նայիլը պարապ բան է :

¹ Արքիանոս 2, խնդիր յաղագս Գ. Թ. Ֆիլոմաչիանի :

Եկեղեցին կենդանի էակ չէ :

Ե՛հա տեսանք որ եկեղեցին կենդանի էակ չէ, և իր մէջն անսխալութիւն ունեցող կենդանի մարդ չկայ, ու անկէ զատ՝ ժողովներուն վճիռներովը ու Հայրապետաց գրութիւններովը յայտնեալ եկեղեցւոյ վճիռներն ալ (Թէև ամէնն ալ իրարու հտեանսն՝ բացայայտ ու ինչ ըլլալին բոլոր մարդոց մէջ դիւրին հասկըցուելու բաներ ըլլան, որ պիտի տեսնենք Թէ չեն,) Սուրբ Կիրքէն աւելի կենդանի դատաւորութիւն չեն կրնար ընել : Ուրեմն ան պէտք է ըսուած կենդանի դատաւորին նման դատաւոր տեղ մը չկայ, ու փնտռելիս ալ պարսպ բան է :

Վ . Թէև Սուրբ Կիրքը յփեն՝ և եկեղեցին անսխալ առաջնորդ և դատաւոր խոնէն, որակին վեճը շարտարի : Կ'ըսեն Թէ Ըստուածաշունչէն ՚ի զատ ուրիշ բան մը հաւատոյ կանոն չճանչցողներուն մէջ բաժանումներ կան. ուստի ասկէ յայտնի է Թէ անոնց բռնած ան սկզբունքը շիտակ չէ : Ուրեմն մենք ալ եկեղեցին անսխալ է ըսողներուն մէջն եղած բաժանմունքներն ու հակառակութիւնները ցուցնենք, որով իրենց խօսքին նայելով՝ կատարեալ ապացոյց մը տուած կ'ըլլանք, իրենց աս վարդապետութեանը սուտ ըլլալուն :

Է . Ընհաշտելի հակառակութիւն կայ աս ինդրոյն վրայ, ինչ որն է ան անսխալ եկեղեցին :

Ինչպէս որ առաջ ըսինք՝ երեք մեծ բա-
 ժանում կայ աս վարդապետութիւնը հաս-
 տատողներուն մէջ, որ մէզմէկէ շատ հե-
 ոու կարծիքներ ունին աս բանին վրայ :
 Ընտանիքն՝ Հոովմէականները, որոնք Պապին
 իշխանութեանը տակն եղող եկեղեցին մի-
 այն ճշմարիտ եկեղեցի է՝ ու բոլոր միւս
 ները սուս են՝ կ'ըսեն : Երկրորդ՝ Յոյնե-
 ըր, որոնք իրենց եկեղեցիէն զատ ուրիշ
 եկեղեցւոյ ճշմարտութիւն ու անսխալութիւն
 չեն տար : Երրորդ՝ Հայերն ու ուրիշ մէկ
 քանի եկեղեցիներ, որոնք ասանկ կը դա-
 ւանին՝ թէ Հայոց Յունաց և Հոովմայե-
 ցւոց եկեղեցիներն ու բոլոր միւս ուղղափառ
 եկեղեցիները ամէնը մէկտեղ են ան մի՝
 ընդհանրական եկեղեցին՝ որ անսխալ է :
 Յայտնի է ամենուն, որ աս կուրը հիմ-
 նական վարդապետութեան մը վրայ է . եւ
 մինչև որ աս վէճը չդադրի, անսխալ
 եկեղեցւոյն որն ըլլալը չստուգուած կը մը-
 նայ :

2 . Հինգ վեց մեծ բաժանում կայ ա-
 սոնց մէջ, որոնց ամէն մէկը մէյմէկ կար-
 ծիք ունի աս խնդրոյն վրայ, թէ անսխալ եկեղե-
 ցին ի՞նչ կերպով ուսուցիչ է իր վճիռները, և զա-
 նոնք ի՞նչ կերպով սորվելու են ժողովուրդնե-
 ըր : Ըսոնց ամէնն ալ մէկիկ մէկիկ թու-
 ենք : Ընտանիքն բաժանումէն են ճիզվիթ-
 ներն ու շատ ուրիշները, որոնք կը հաս-
 տատեն թէ միայն Պապն է եկեղեցիին կող-
 մէն անսխալ վճիռ տուողը : Երկրորդ բա-
 ժանումէն են Հոովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ

գտնուած ան մարդիկը, որոնք կը պնդեն թէ միայն ընդհանրական ժողովները՝ (այսինքն Հռովմայ եկեղեցիին ժողովները) կըրնան եկեղեցիին բերնէն խօսիլ : Ըստնց կարգէն է Գաղղիական եկեղեցին ալ : Գօսութանցայի ժողովը (որ Սարտինոս և Պապին հաւանութեան վճիռովը հաստատուեցաւ,) ու Պազէլի ժողովը (որ անգամ մը Եւգինէոս և Պապին հաւանութեան վճիռը ընդունած էր. թէպէտ ետքը Եւգինէոս Գլորէնցայի ժողովը ընդունելով, երբոր ան ժողովը նշովեց ու բանադրեց Գօսութանցայի ժողովոյն մէջ հաստատուած աս վարդապետութիւնը, անոր ալ հաւանութեան վճիռ տուաւ.) 1414ին և 1431ին հաստատեցին աս վարդապետութիւնը, և Պապեր դատապարտեցին ու իշխանութենէ հանեցին : Տրիտենդեան ժողովոյն ժամանակը (որ ասիկայ վերջին ժողովն է,) աս խնդրոյն վրայ այնչափ բաժանմունք կար եկեղեցիին մէջ, որ ժողովը ջանք չըրաւ վճիռ մը տալու, և վարդապետութիւնք Տրիտենդեան ժողովոյն անունով Գիրքին մէջ վարպետութեամբ անանկ երկդիմի խօսքեր գրուած են Պապին իշխանութեանը վրայ, որ ո՛վ որ ուզէ՝ իր կողմին կրնայ մեկնել : Երրորդ՝ Հռովմայեցոց եկեղեցոյն մէջ գտնուած մեծ բաժանումներէն մէկն ալ անոնք են, որ կը հաստատեն թէ միայն ան վճիռներն են եկեղեցոյ վճիռները, որոնք ընդհանրական ժողովներու ձեռք եղած են և Պապէն ալ հաւանութեան

վճիռ ընդունած են : Կ'ըսեն թէ Պապն ու ժողովները զատ զատ առնելով անսխալ չեն, հապա մէկտեղ գալու են որ անսխալ ըլլան : Չորրորդ բաժանումէն են Յոյները, որոնք մի միայն իրենց եկեղեցւոյն ընդհանրական ժողովները անսխալ կրտսեպեն, և ուրիշ եկեղեցիներու ժողովներէն ալ միայն անոնք, որոնց վճիռները կան եկեղեցիներնուն մէջ : Հինգերորդ բաժանումէն են շայերը և ուրիշ մէկ քանի եկեղեցիներ, որոնք կրպնդեն թէ ան վճիռն է անսխալ վճիռ, որ աս մասնաւոր եկեղեցիներուն բոլորէն կազմեալ ընդհանուր ժողովով մը հաստատուած է, և կամ աս եկեղեցիներուն ամենուն մէջն ալ ընդունելութիւն գտած է : Վեցերորդ մեծ բաժանումէն են Վիքիենցի սուրբ Վիլենցիոսին հաստատած ան հռչակաւոր կանոնին հետևողները, որոնք կ'ըսեն թէ եկեղեցիին ինչ սորվեցրնելը գիտնալու համար՝ փնտռելու գտնելու ենք ան բաները, որոնց « Բութ » քրիստոնեայք « ամէն «եղ և ամէն աբէն » հաւատացած են : « Եթէ հաւատքնիս հաստատենք ան բաներուն վրայ, զորոնք բոլոր մարդիկ միաբերան սորվեցուցած են միշտ, ալ ապահով կրընք » : Գ. Գ. Գ. : Եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովներուն բոլորն ալ կ'ընդունին՝ թէ ան ամենուն ընդունածները անսխալապէս ճշմարիտ են . սակայն ոմանք հոս կանկ չեն առներ, հապա կ'ըսեն թէ միայն անոնք են եկեղեցիին անսխալապէս վճռած ճշմարտութիւն :

ները : Ինչպէս կ'ըսէ սուրբն Վիլհելմոս, թէ « Ըն բաներն են ճշմարտապէս կաթուղիկէ, որոնց բոլոր մարդիկ՝ ամէն տեղ և ամէն ատեն հաւատացած են : Ռերեմն առաջին գործերնիս՝ աս վարդապետութիւնն աները գտնելն ըլլալու է : Վանդի ասոնցօք որսն ճշմարտապէս կաթուղիկէ վարդապետութիւնն չէ, » : Գ՛. Գ՛ :

Ըրդ՝ ինչպէս պիտի գիտնանք անսխալ եկեղեցւոյն վճիռները : Տեսանք որ ճշմարիտ և անսխալ եկեղեցւոյն որն ըլլալուն վրայ մէկմէկէ տարբեր կարծիք ունեցող երեք մեծ բաժանում կայ : Ըմենէն քիչը վեց բաժանում ալ ուրիշ կայ, որոնց գէթ հինգը մէկզմէկու հակառակ կարծիք ունին աս խնդրոյն վրայ, թէ ինչ կերպով սարվելու ենք եկեղեցւոյն ըսածները : Հիմա ուր մնաց եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագոյններուն պարծանք եղած միութիւնը : Եւ թէ որ անսխալ եկեղեցի ըլլայ ալ, մեզի ինչ օգուտ. քանզի ոչ ուրտեղ ըլլալը կրնանք գիտնալ և ոչ ինչ սարվեցընելը իմանալ :

Յ . Գլխաւոր սեպած շար վարդապետութիւններն ան վրայ վեճ կայ միջերին :

Մասն Ը, Գ՛. Բ, Բօղուած ճերորդին մէջ աս վարդապետութիւններէն երեք հատ ցուցուցինք :

Ը . Ըռաջինը եկեղեցւոյ տեսանելի գլխոյն վրայ էր, որուն համար Պապն է կ'ըսեն չռովմէականք. և աս վարդապետութիւնը այնչափ մեծ կրսեպեն՝ որ ինչպէս որ ըսինք՝ զանիկայ չընդունողներուն ամէնն ալ

դժոխք կը խրկեն :

Ի . Երկրորդը ասոր վրայ էր, թէ Յու-
նայ եկեղեցին կը հաստատէ՝ որ Հոգին Սուրբ
' է Հօրէ Բայն իջեղէի, և Հռովմայեցւոց ե-
կեղեցին կը սնդէ՝ թէ ' է Հօրէ և յՈրդոյ
իջեղէի . և աս երկու վարդապետութեանց
մէջտեղը այնչափ տարբերութիւն կը պնեն
որ երկուքն ալ մէկզմէկ կը նզովեն ու կը
բանադրեն :

Գ . Երրորդն ալ ճանկանց Հաղորդութեան Գա-
լուստիւրութեանը վրայ էր . որ ասիկա Հա-
յերն ու Յոյները ունին և հարկաւոր կը
սեպեն, բայց Հռովմէականները կը դատա-
պարտեն : Եւ սակայն երկու կողմէն ալ ա-
ռաքելական աւանդութիւն ունին իրենց վար-
դապետութեանը ճշմարտութեանը վկայ . և
որու որ հարցնես, իմն է անսխալ եկե-
ղեցւոյն հաստատածը կ'ըսէ : Հոս ուրիշ մէկ
քանի վարդապետութիւններ ալ օրինակ
բերենք :

Դ . Չորրորդ՝ Գաւարանին վարդապետութեանը :
Հռովմէականները ասանկ կը հաւատան՝ (Տես
Պատագովութիւն Ուղղափառ Հաւատոյ, Երես
135 — 141 ,) թէ ներելի մեղքով մեռնող
հոգիները կրակով լեցուն տեղ մը կ'եր-
թան, հոն Մատուծոյ արդարութեանը ու-
նեցած պարտքերնին կը վճարեն՝ կը մաքրու-
ին, ու անկէ ետեւ արքայութիւն կը մտնեն
և ուստի քահանաները՝ (երբոր ննջեցեա-
լին տերերէն բաւական ստակ ձեռք ձգեն ,)
անոր հոգիին համար պատարագ կ'ընեն՝ որ
որչափ որ կարելի է ժամանակ չանցած ա-

զատի տեղն երթայ : Հայերն ու Յոյները չեն հաւատար կրակով մեղքէ մաքրուելու համար սասանկ մաքրարան մը ըլլալուն, թէպէտև աս կարծիքը ունին թէ եկեղեցւոյն ըրած աղօթքները հանգուցեալ հոգւոց օգուտ կ'ընեն : Ըս մէկ շատ երևելի խնդիր մըն է . քանզի թէ որ իրաւ է որ եթէ քահանաները պատարագ չընեն՝ մեր և մեր բարեկամներուն հոգիները քաւարանին մէջ անասնկ անտանելի տանջանաց տակ հազարաւոր տարի կը մնան, զանոնք աս մեծ բարերարութիւնը ընելու համոզելու համար թէև բոլոր ստացուածքնիս ալ պէտք ըլլայ տալու ենք . թէպէտ զարմանալի բան մըն ալ աս է՝ որ եթէ քահանաները իրօք սասանկ կարողութիւն մը ունենալնուն կը հաւատան, ինչ սոսկալի անգթութիւն է որ մինչև որ ստակով չկշտանան ամենեւին հոգերնին չեն ըներ քաւարանի հոգիներուն ազատուիլը չազատուիլը : Եթէ հաստատած վարդապետութիւննին շիտակ է, ինչպէս մարդիկ են ասոնք՝ որ խեղճ մեղաւորաց հոգիները կը թողուն որ տանջուին, և մինչև որ աս աշխարհիս մէջ ունեցած ազբատ ազգականներնին բաւական ստակ և կարելի է բոլոր ունեցածնին չտան, անոր հոգւոյն համար մէկ պատարագ մը չեն ըներ :

Ե . Հինգերորդ՝ Եկեղեցականաց ամսանաւուան Վրայ եղած խնդիրը օրինակ բերենք : Ստոյգ է՝ թէ Հայոց և Գունաց եկեղեցիները հրաման չունին եպիսկոպոսներու և վարդա-

պետաց ամուսնանալուն, քահանայից ալ երկրորդ անգամ ամուսնանալուն. սակայն քահանայից ամուսնանալը ամենեին ամօթ չեն սեպեր : Յունաց եկեղեցին քահանայից կամ քին ձգած է ամուսնանալը կամ չամուսնանալը . Հայոց եկեղեցին ալ կրպահանջէ որ ամուսնանան, և չամուսնացեալ մարդը քահանայ չընեն : Բայց Հռովմայեցոց եկեղեցին քահանայից ամուսնանալը մեծ ամօթ սեպելուն, արգելք դրած է աս բանին : Եւստերանի երկրորդ ընդհանրական ժողովը յայտնապէս կ'ըսէ քահանաներուն համար՝ թէ անանկ սուրբ պաշտօն մը ունենալովսին՝ « տաճար Լստուծոյ՝ անօթք Յետորն՝ և Հոգւոյն Սրբոյ ընդունարան կոչուած են, և պարտական են անանկ ըլլալ . վասն որոյ արժան չէ որ անառակութեան և պղծութեան ան անարգ վիճակին ասն ինչը ղինին » : Ըստ ըրած խօսքերնին Պօղոս առաքեալին սուրբ սեպած ամուսնութեանը վրայ է : Եւստի, Երար ժողովոց, Հատոր 10. էրէն 1003. ժողով Եւստերանի, կանոն .Օ :

Օ . Վեցերորդ օրինակ՝ Հաղորդութեան Հացին էրբ Գոյափոխութեան վրայ Հայոց եկեղեցւոյն Հռովմայեցոց եկեղեցին հետ ունեցած վեճը : Հռովմայեցոց եկեղեցին կը հաստատէ թէ քահանան « այս է մարմին իմ » խօսքը ըսելուն պէս՝ հացին գոյութիւնը կը փոխուի : Ըտոր դէմ՝ Հայոց եկեղեցին կ'ըսէ թէ՝ մինչև որ քահանան Սուրբ Հոգին չկուէ, (որ ասիկայ ետքը կ'ըլլայ,) հացը չփոխուիր : Ըստ երկու կարծիքները մեկգլխէ

կէ շատ հեռու են. քանզի գոյափոխու-
թեան վարդապետութիւնը հաստատելու
համար՝ Հռովմայեցւոց յառաջ բերած ա-
մենէն մեծ ձեռնարկութիւնը աս է՝ թէ
“Լ.յս է մարմին իմ” խօսքը նկարագրական
հասկըցուելու է. և ուստի քահանան աս
խօսքը զրուցած ատենը հացը Վրիստոսի մար-
մինն եղած սեպելու ենք: Սակայն Հայոց
եկեղեցւոյն վարդապետութեանը նայելով՝
“Լ.յս է մարմին իմ” խօսքը զրուցուելէն
մինչև Հոգւոյն Արքայ կոչմանը ժամանակը՝
հացը անփոփոխ պարզ հաց կը մնայ. և ուս-
տի աս մասին Հայերը համաձայն կ'ըլլան
Բրօթէսթանդներուն հետ. քանզի եթէ քա-
հանային “Լ.յս է մարմին իմ” ըսած ատե-
նը՝ հացը մարմին չէ, ըսել կ'ըլլայ որ ան
ատենը աս խօսքը այլաբանօրէն հասկընա-
լու ենք, և ոչ թէ նկարագրական: Ըսան-
կով՝ գոյափոխութեան վարդապետութիւնը
հաստատելու համար Հռովմայեցւոց յառաջ
բերած ամենէն ուժով ձեռնարկութիւնը
Հայերը ոչինչը հանած կ'ըլլան:

1: Եօթներորդ օրինակ՝ Կոյս Մարիամին
անարտայանք յղանալու վրայ եղած վէճը: Նախ-
նի Հայրապետներուն ամէնն ալ մէկ բե-
րան ասանկ կը սորվեցընէին, թէ Մարիամ
Կոյսը՝ ուրիշ մարդոց նման՝ սկզբնական մեղ-
քով ծնաւ: Սակայն ետքէն ասանկ դա-
ղափար մը մտնել սկսաւ ոմանց մէջ, թէ
Մարիամ Կոյսը սկզբնական մեղքէ ազատ
յղացած ըլլալու է: Մասնաւորապէս Հռովմե-
ականաց եկեղեցւոյն մէջ շատ մեծ վէճեր

եղան աս խնդրոյն վրայ, աս վէճերը ընող-
 ներուն մէջ ամենէն երևելիները ֆրանչիս-
 կեան ու Վոմինիկեան կրօնաւորներն էին.
 Ֆրանչիսկեանները կը հաստատէին թէ ա-
 նաքառ յղացաւ. անոնց դէմ՝ Վոմինիկեանը
 ներն ալ կը պնդէին թէ ուրիշներուն նման
 սկզբնական մեղքով յղացաւ: Ինչո՞ւն է սաստ-
 կու թեամբ կրկուտէին աս բանին վրայ, և
 հասարակութեանը մէջ ձգած վրդովմունք-
 ճիւղն այնչափ կը զօրանար, որ շատ անգամ
 Պապերը կը ստիպուէին մէջերնին իյնալ ու
 խաղաղութիւն ընել: Սեքստոս Ի. Պապը
 1477ին և 1483ին աս նիւթին վրայ ասանկ
 վճիռ մը հանեց, թէ կոյս Մարիամին անա-
 րատ յղութեանը տօնախմբութիւնը կա-
 տարողներուն շատ մեծ ներողութիւններ
 կան. և թէ վրձողները երկու կողմէն ալ
 պէտք է որ դադարին մէկզմէկ նախատե-
 լին և դատարարութիւն, քանզի եկեղեցին
 աս բանին վճիռ մը տուած չէ: Տրիտեն-
 դեան ժողովոյն մէջ աս խնդրոյն վրայ մեծ
 վէճ ըրին. Պապին երեք նուիրակները, որ
 ներկայ էին աս ժողովոյն, անոնք անգամ
 բաժնուեցան մէկզմէկէ. մէկը՝ որ էր կար-
 դինալ Տը Ս'օնդէն, անարատ ըսողներուն
 կողմէն եղաւ. միւսը՝ որ էր կարդինալ Սան-
 դա Քրոսը, անոր հակառակ կողմն անցաւ.
 երրորդին՝ կարդինալ ֆոլին կարծիքը պատ-
 մուած չէ: Վերջապէս՝ երբոր տեսան որ
 երկու կողմնականներն ալ թուով գրեթէ
 հաւասար են մէկզմէկու, և վէճն ալ վեր-
 ջին աստիճան սաստկացած է, ուրիշ հերձ-

ուած մին ալ չհանելու համար՝ խնդիրը անորոշ թողուցին : Ըսկէ ալ հետեւեցաւ մէկ մեծ անկարգութիւն մը . Ժ. : Գարուն մէջ Սյուսիայի թագաւորութիւնը առ խնդրոյն պատճառաւք պնդան հերձուածներու պառակտեցաւ, որ երեւելի դեսպաններ կը խրկէր Հռովմայ քաղաքը, և կ'աղաչէր Պապին որ մէկ կերպով մը ան վէճը դադրեցնէ : Պապն ալ՝ որ կը վախնար երկու կողմն ալ սրդողցնելէն, շատ թախանձահան աղերսանքներ լլլալէն ետև՝ խրկեց մէկ կոնդակ մը, որով կը ծանուցանէր թէ Ֆրանսիականներուն կարծիքը շատ հաւանականութիւն ունի . և Գոմինիկեաններուն ալ կը սքատուիրէր որ յայտնապէս և հրապարակաւ հակառակութիւն չընեն անոնց դէմ : Սակայն առ կոնդակին հետ մէկ ուրիշ մին ալ կար, որ անով ալ Ֆրանսիականներուն կը սքատուիրէր՝ որ Գոմինիկեանց կարծիքը սխալ է ըսելով հակառակութիւն չընեն : Հաւանական է թէ Հռովմայեցոց եկեղեցւոյն մեծ մասը ընդունած է հինա Սարիամ՝ Կոյսին անարատ յղութեանը վարդապետութիւնը . սակայն Գոմինիկեանները մինչև այսօրս անոր դէմ են, և շատ մարդ ալ իրենց կողմէն է :

Իրթէսթանգներուն մէջ եղած բաժանումները :

Գիւրին բան է եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագոյններուն մէջ եղած առ կրօնական բաժանմունքներէն շատ ուրիշ .

ըինակներ ալ բերելը : Քրիստոնէից եկեղեցւոյն պատմութիւնը՝ աւանդ որ լեցուն է վէճերով ու կռիւներով : Սակայն ասիկայ քրիստոնէութեան յանցանքը չէ, հապա մարդկային տկարութեան : Մինչև անգամ առաքելոց օրերը ցաւալի երկարաւակութիւններ կային եկեղեցիներուն մէջ : Ե. Կորնթ. Ե. 10—12 : 2-րդ ժ. Ժ. 17 : 3-րդ. Դ. 1, 2 : Դ. Յօդ. 9, 10 : Եւ ամէն դարու մէջ շատ մեծ խնդիրներու վրայ վէճեր ու հակառակութիւններ եղան ան մե անսխալ ըսուած եկեղեցւոյն մէջ : Յայտնի է թէ՛ աս անյուսալի բան է որ շատ մը մարդիկ ամէն բանի վրայ նոյն գաղափարը ունենան, թէ որ ամէն մէկերնին խորհելով գործ տեսնեն. ուստի երբոր գլխաւոր ու էական բաներու մէջ մէկզմէկու համաձայն գրանուին, ալ իբարտ գարելու չեն, հապա ներելու են որ ամէն մարդ Մտուծոյ իսաքովը կատարելապէս չյայտնուած փոքր և փրկութեան հարկաւոր չեղած բաներու մէջ իբ դատուածովը աս կամ ան կարծիքին հետեի : Մի միայն Մտուածաշունչը կանոն հաւատոյ բռնողներուն գէմ բերուած ան առարկութիւնը իրաւ է՝ թէ իրարու համաձայն չեն ամէն բանի մէջ, հապա՝ այլ և այլ մասանց բաժնուած են այլ և այլ անուններով : Ազէկ կ'ըլլար որ ասանկ չըլլար. սակայն աս բանը անոնց բռնած ըսկզբունքին դէմ չգար. քանզի՝ ինչպէս որ տեսանք՝ եկեղեցին անսխալ դատաւոր բռնելով ալ վէճերը չգաղափարեցան : Միայն

Մտուածաշունչը իրենց առաջնորդ բռնողները շատ անգամ արժան եղած համբերութիւնը ու քաղցրութիւնը չեն ցուցուներ իրենցմէ տարբեր եղողներուն, և այսպէս կը հակառակին ուրիշ քրիստոնէից հետ՝ որ պէտք չէ ընել, սակայն ան իրենց բաժանմունքներուն և վէճերուն վրայ եղած պատմութիւններուն շատը լոկ չափազանցութիւն է :

Թէպէտև բաժնուած են, սակայն Հոովմայեցւոց եկեղեցիին բաժանումներուն մէջ եղած միութենէն աւելի սերտ միութիւն ունին . մէկդի թող մենք անսխալ ենք ըսող եկեղեցիներունը, քանզի անոնց մէջ եղած սէրը ատելութեան դարձած է : Թէ որ Բրոթէսթանդ եկեղեցիներուն դաւանութիւնները քննելու ըլլաս, ասոր ասանկ ըլլալը աղէկ մը կ'իմանաս : Մտ ալ նայելու է՝ որ Բրոթէսթանդ՝ անունը ունեցողներուն ամէնն ալ Մտուածաշունչը մի միայն կանոն հաւարոյ բռնողներէն չեն :

Ի Բրոթէսթանդ բառը Բրոթէսթ (protest, բողոքել) բառէն ելած է . և Հոովմայեցւոց եկեղեցիէն դուրս ելող ու Պապին իշխանութեանը դէմ բողոք ընողներուն ամենուն վրայ ալ Բրոթէսթանդ (բողոքարկու) անունը գրին : Ասոնց մէջ շատ տղերէ մարդիկ կային, Գերմանացիք՝ Անգղիացիք՝ Սկոտիացիք՝ Հոլանտացիք՝ Շուեդացիք՝ Տանիմարբացիք՝ Գաղղիացիք՝ Զուիցերիոյ բնակիչներէն՝ կայն : Եւ որովհետև Պապին դուրս եկեղեցւոյ ըլլալուն դէմ բողոքողները Բրոթէսթանդ են, ապա ուրեմն

Ինչպէս Ռացիօնալիստ ըստւածները անոնց մէջէն : Ընոնք ճշմարիտ չսեպած բաներն են : Թէ և Մատուածաշունչը յայտնապէս սոր

Հայերը՝ Յոյները՝ Ասորիները և բոլոր Պապը չընդունող քրիստոնէաներն ալ Բրօթէսթանդ են . և ինչպէս որ Հայոց Յունաց և մուս եկեղեցիներուն ամէնն ալ միաբան են Պապը չընդունելու մասին , սակայն մէջերին տարբերութիւններ կան , անանկ ալ Հռովմայեցւոց եկեղեցիէն դուրս ելլող Բրօթէսթանդներուն մէջ զանազան բաժանումներ կան : Հռովմեադաւան մատենագրաց մէջ ընդհանուր սովորութիւն մը եղած է՝ Եւրոպայի ու Ամերիքայի բոլոր անհաւատներն ու հերետիկոս սեպուողները Բրօթէսթանդ անուանել , և իրենց մէջ ատելի կամ մոլոր սեպած բաներին ալ Բրօթէսթանդութիւն կոչել . և այսպէս այօրինջ այնինչ գէշ բանին վրայ խօսած ատենին ըսել թէ , “ Տես Բրօթէսթանդութիւնը ինչ բան է ” : Սակայն անհաւատներուն ատելի կարծիքներն ու գործքերը Հայոց և Յունաց եկեղեցւոյն վրայ չգէլը ինչ մեծ անիրաւութիւն ու չարութիւն որ է . նոյն անիրաւութիւնն ու չարութիւնը կ'ըլլայ Իստարաւ նական Բրօթէսթանդներուն վրայ չգէլն ալ : Եսկէ 'ի զատ Բրօթէսթանդ կոչուած շատ անհաւատներ Հռովմեական էին , ինչպէս Վոլգէն , որ երբէք Բրօթէսթանդ եղած չունի . առաջուց Հռովմեական էր , Փարիզ քաղաքը ճիզվեթներուն ճեմարանը կրթուեցաւ , ետքն ալ անաստուած եղաւ , ոչ թէ Բրօթէսթանդ . եւ երբոր մեռնելու վրայ էր , խղճին տուած վախերէն ազատուող համար Սուրբ Գրոց և Բրիստոսի դիմելուն աեղը , որ

վեցրնէ՝ չեն ընդունիր : Երջնպէս և Սօկրն էանք իրենց խելքը Լստուածաշունչէն վեր կրբունեն : Խելքի անհամաձայն եկած բանը չենք ընդունիր կ'ըսեն : Թէպէտ ճշմարիտը աս է՝ որ անխելքի անհամաձայն կա գայ ըսած բաներնին ալ ոչ թէ խելքի դէմ են, (որ Լստուած մէկէ մը անանկ բանի մը հաւատալ պահանջած չունի տեղ մը,) այլ պարզապէս մարդուս խելքէն վէր բաներ են, և կամ ճշմարիտը նայելով՝ խելքի ալ համաձայն եղող : Ըրդ՝ մեր ընդունած կանոնը աս է. Լստուած իր խօսքին մէջ ինչ որ կը սորվեցրնէ, (որոնք կը գանենք մեր իմացական կարողութիւնը ուղիղ գործածե-

եթէ աւետարանական Բրօթէսթանդ ըլլար՝ անանկ պիտի ընէր, հռովմէական քահանայ մը կանչեց խոստովանեցաւ՝ հաղորդ առաւ, և այսպէս հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ մեռաւ : Սակայն Արեւելեանց մէջ Վուզէոր Բրօթէսթանդներուն նախահայրն ու գլուխը Գանչցող ռամիկներ շատ կան : Եւ չէ թէ միայն Վուզէոր, այլ նաև Տ՝ Ալանպէա՝ Տիառո՝ և անցեալ դարուն մէջ ելած Գաղղիացի հռչակաւոր անհաւաստներուն գրեթէ բոլորը հռովմէական էին : Տ՝ Ալանպէաին մայրը՝ Լիոն քաղքին կարգինալ արքեպիսկոպոսին՝ Պէտրոս կերէն աջ Դինսէնին՝ քոյրն էր :

1 D'Alembert.

2 Diderot.

3 Peter Guerin de Tencin.

լով,) ընդունելու ենք, թող ըլլայ որ ան սորվեցուցածներուն մէջ մեր ըմբռնումէն վեր խորհուրդներ ալ գտնուին : Խեղբեր նուս պաշտօնը մեզ Մատուծոյ ինչ բաները բտելը գիտնալու կարողացընել է. անկէ ետե ալ կը մնայ մեզի Մատուծոյ ձայնին հը նազանդիլ : Իսկ իրացիօնալիսդներն ու Սօկինեանները աս մեր բռնած կանօնը չեն ընդունիր, և ուստի մենէ չեն սեպուիր :

Բրօթէսթանդներուն մէջ եղած բաժանմունքները ան սխալութիւն ընդունող եկեղեցիներուն մէջ ալ կը գտնուին :

Արդ՝ աս կանօնը բռնողներուն մեծ մասը միաբան են մէկզմէկու բոլոր էականապէս հարկաւոր եղած վարդապետութեանց մէջ : Ունեցած տարբերութիւններնին միայն էականապէս հարկաւոր չեղած բաներու մէջ է : Այլ և այլ եկեղեցիներու բաժնուած են, որոնց ամէն մէկը մէյմէկ երկրի մէջ կը բնակի, որ աս բաժանմունքը Հայոց՝ Եղևաց և Հոռվմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջն ալ կայ : Եւ ըստ ամենայնի կատարեալ միութիւն չեղած տեղը արտաքին միութիւն մը խօթելու ջանք չընենդն համար՝ մի և նոյն երկրին եկեղեցիներուն մէջ անուաներու տարբերութիւններ ալ կան : Իսկ աս ալ յիշելու է որ, աս այլ և այլ անուններ ունեցող եկեղեցիները մէկզմէկ բաժանող տարբերութիւնները՝ մենք անսխալ ենք ըսող եկեղեցիներուն մէջն ալ

կան : Օրինակի աղաղակ՝ Բրոթէսթանդնէրուն մէկ մասը եպիսկոպոսները երէցներէն վեր կը դասէ, և ասիկայ աստուածային օրէնք կը սեպէ . իսկ միւսները աս հաւատքը ունին աս բանին վրայ, թէ առջի ա տենները եպիսկոպոս ու երէց անունը ունեցողները մի և նոյն աստիճանի տէր մարդիկ էին . և ուստի իրենց մէջ աս աստիճանի տարբերութիւնը չկայ : Արդ չափ մայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ ալ բազմաթիւ մարդիկ կան աս ետքի ըսած վարդապետութիւնն իս բռնող : Եւ երբոր Տրիտենդեան ժողովոյն մէջ շատ մարդիկ ջանք ըրին որ ժողովէն հաւանութիւն առնեն եպիսկոպոսութեան աստուածային օրէնք ըլլալուն վճիռ մը տալու, չկրցան : Ժողովը պարզապէս աս հաստատութիւնը ըրաւ, թէ « Կաթուղիկէ եկեղեցիին մէջ աստուածային սահմանադրութեամբ հաստատուած եկեղեցականները ասոնք են, եպիսկոպոսք՝ երիցունք և պաշտօնեայք », Գլ. Դ, Կանոն 3 : Թէպէտև ժողովին մէջ դանուող Գաղղիոյ և Սպանիոյ և շատ ուրիշ տեղերու եպիսկոպոսները շատ ստիպեցին ժողովը՝ որ հաստատէ թէ, եպիսկոպոսները աստուածային սահմանադրութեամբ աստիճանաւ քահանաներէն վեր են, սակայն մէկ կերպով մը ժողովին խելքը չպառկեցաւ ասանկ վճիռ մը տալու : Ան կանոնական Օրէնքը՝ որուն

1 Պապը աս վարդապետութեանը դէմ կէցաւ . քանզի

իշխողութեանը տակը կը սեպուի եկեղեցին, (Կանոն Ը, 21) և Սուրբ Օսէլին՝ որ ժ՛հա-
րուն մէջ եպիսկոպոս էր Վանութապրի, (Մեկ
նո-նի-ն Տիտոսի և Փիլիպեյոյ Թղթոյն Վրայ)
ու Քասանար՝¹ որ զիսնական աստուածա-
բան մըն էր ժ՛հարուն մէջ, (Գիրք Խորհր-
դայո-նեանց, Յօդ. ժ՛հ) և շատ ուրիշ Հոռվ
մէտղաւան մատենագիրներ՝ եպիսկոպոսնե-
րուն և երէցներուն մէջ եղած որոշումը
ոչ թէ Վրիստոսի և կամ առաքելոց ձե-
ռօրը սահմանուած է՝ այլ եկեղեցին ինք
իր զիսուն հաստատած է ըսողներուն կող-
մէն են։ Քասանար այսպէս կը խօսի ասոր
վրայ. «Ըստուածաբաններուն ու կանոնա-
գէտներուն մէջ մեծ վէճ է աս, թէ եպիսկո-
պոսութիւնը երիցութենէ տարբեր եկեղե-
ցական կարգ մը սեպելու ենք, թէ չէ։
Բայց աս բանին վրայ ամէնն ալ միա-
բան են մէկզմէկու, թէ առաքելոց օրովը
եպիսկոպոսներուն ու երէցներուն մէջ տար-
բերութիւն չկար։ Սակայն ետքը՝ հերձուա-
ծողութիւն չհանելու համար՝ եպիսկոպոս-
ները երէցներէն վեր դասեցին, որոնց և
ձեռնադրութեան իշխանութիւն ալ շնորհե-
ցին, որ ասանկով խաղաղութիւն ըլլայ ե-
կեղեցիին մէջ»։

Ինք ալ աս կ'ուզէր հաստատել թէ եպիսկոպոսներն իրմէն
առած են պաշտօնին։

¹ Cassi. der.

Բրթթէսթանդներուն մէջ եղած բաժանումներուն մէկն ալ նախասահմանութեան՝ կամ Լստուծոյ գերագոյն իշխանութեանը և մարդոց ազատ կամքին վրայ է : Սակայն միևնոյն բաժանումը Հռովմայեցւոց եկեղեցիին մէջն ալ կայ : Ղիզվիթներն ու Դոմինիկեանները շատ մեծ վէճեր բրած են աս բանին վրայ : Իսկ Ղիզվիթներուն ու Յանսենեաններուն աս նիւթին վրայ բրած վէճերը խիստ սաստիկ են : 1642էն մինչև 1705 շարունակուեցաւ աս մեծ վէճը մէջերնին, մինչև ան ատենը որ ալ Յանսենեանները որոշ ժողովուրդ մը չէին սեպուեր : Լս վէճին պատճառաւ եղած խռովութիւններէն շատ նեղութիւն կրեց Գաղղիոյ տէրութիւնը : Լսոնք Պապին բողոք բրին : Կղեմէս Ի Պապը երկար բարակ քննութիւններով բանին ինչ ըլլալը հասկրնալէն ետև՝ ասոնց ուսումնականներէն կանչեց՝ իր առջին աս բանին վրայ վէճ՝ ալ ընել տուաւ, բայց վրձիւ մը չտուաւ . հապա այսչափ ըսաւ՝ որ երկու կողմէն ալ լռեն : Ետքը իր յաջորդներէն մէկուն՝ Իննովկենտիոս Ժ Պապին բողոքեցին . ան ալ առջի բերանը վճիւտալ չուզեց, բայց ետքը դատապարտեց Յանսենեանները : Սակայն ասով ալ վէճը չդադրեցաւ, և Գաղղիացւոց եկեղեցւոյն մէջ հերձուած մը ելաւ : Կղեմէս Բն ու Իննովկենտիոս Ժ Պապը շատ աշխատեցան աս հերձուածողութեան առջին առնելու, ու քիչ մըն ալ յաջողեցան : Բայց Կղեմէս Ժը ելաւ մէկ կոնդակ մը հանեց

Քէսնեւ¹ Հայրապետին դէմ՝ որ Յանաէն-
եաններուն վերջին առաջնորդն եղաւ, ու
ան կոնդակով Քէսնեւ արսորուեցաւ, ու Յան-
սէնեաններուն Բորդ Բոյալ² անուն վանքը
գոցուեցաւ : Կարդինալ տը 'Կօէյլը'³ ու Գաղ-
ղիոյ եկեղեցականաց մեծ մասը միատեղ
Պապէն ընդհանրական ժողովի բողոք ըրին .
բայց տէրութիւնը աքսորով՝ բանտով և
հալածանքով ետևնուն ինկաւ, մինչև որ ա-
մէնն ալ հնազանդեցան : Սակայն հի-
մա ալ շատ մարդիկ կան Յանսէնեաններուն
կարծիքը բռնող :

Մի միայն Աստուածաշունչը կանոն հաւատոյ բռնողնե-
րուն մէջ եղած բաժանումները՝ եկեղեցւոյ անսխալու-
թեան պաշտպաններուն մէջ եղած բաժանումներէն քիչ
են :

Ըրդարև եկեղեցւոյ անսխալութեանը
ջատագոյններուն մէջ եղած բաժանմունք-
ները միայն Աստուածաշունչը կանոն հա-
ւատոյ բռնողներուն մէջ եղած բաժան-
մունքներէն շատ են : Այսու ամենայնիւ
շատ աղէկ կ'ըլլար որ աս անսխալ կանոնը
բռնողներուն մէջ չըլլար աս բաժանմունք-
ները : Եղովկ մարդկայինս տկարութեան,
որ այսպիսի գէշութիւններ յառաջ կրբե-

1 Quesnel.

2 Port Royal.

3 Cardinal de Noailles.

րէ : Բայց աս ալ միտքերնիս ըլլայ որ Հր-
ուովմայեցւոց և Յունաց եկեղեցիներուն
մէկզմէկ բանադրելուն և երկուքնին
միատեղ Հայոց եկեղեցին նզովելնուն պէս՝
ասոնք ալ մէկզմէկ չեն նզովեր ու բա-
նադրեր, այլ առ հասարակ իրար քրիս-
տոնեայ կրճանչնան. շատ անգամ միատեղ
Հաղորդութիւն կ'ընեն, և իրենց երէցները
իրարու եկեղեցի կ'երթան քարոզ կու-
տան : Մէկ հօր որդւոց նման են, որ թէև
մէջերնին քանի մը անվնաս տարբերութիւն-
ներ ըլլալով՝ աւելի աղէկ կրսեպէն զատ զատ
տուն ըլլալ, սակայն հարազատ եղբարց նը-
ման հաղորդակցութիւն կ'ընեն մէկզմէկու
հետ՝ : Երկու տեսակ քրիստոնէական մի-

1 Հատ հեղ ըսուած է թէ տասնևութը աղանդ կայ
Ամերիքա : Գրքիս հեղինակը քանի ըլլալը աղէկ չք-
գիտեր . բայց թող տասնևութը բաժանում ըլլայ : Մի-
նակ աս ալ գիտնալու է որ շատ մարդիկ կան Անգղիա-
յէն՝ Սկովտիայէն՝ Իռլանտայէն՝ Հոլանտայէն՝ Գերմանիա-
յէն՝ Գաղղիայէն՝ և այլն՝ Ամերիքա չուող . և (քանզի
Ամերիքայի մէջ կատարեալ կրօնական ազատութիւն կայ ,)
ասոնց շատը կ'ուզեն ինք իր գլխունուն եկեղեցի կազ-
մել հրաժարած երկիրներնուն եկեղեցիներուն նման :
Ինչպէս՝ եթէ քանի մը հազար Հայ երթային Ամերիքա
բնակելու ըլլային, անշուշտ իրենք իրենց եկեղեցի մը
կը կազմուէին : Ուստի աս շատ աղանդներ ըսածներ-
նուն շատը այլ և այլ ազգաց եկեղեցիներ են : Բայց
և այնպէս բարեկամ են իրարու, և շատերնին մէկ տեղ

ութիւն կայ : Մէկը հոգեւոր, որ է (մէկ դի ձգելով ան փոքր բաները՝ ոգոնց վրայ ամէն մարդ մի և նոյն կարծիքը չկրնար ունենալ,) Ղեկտարանին մեծ և էականապէս հարկաւոր եղած վարդապետութիւններուն մէջ միութիւն ունենալ : Եւ միւսը արտաքին, որ ասիկայ՝ եթէ ամէն բանի մէջ պահուիլ ուզուի՝ առանց հոգեւոր միութեան կ'ըլլայ, և ան աղ մինակ ան տեղերը՝ ուր մտքի գերութիւն կայ : Ղռաջինը կենաց միութիւն է. երկրորդը՝ մահուան նախ և առաջ կեանք չկայ աս միութիւնը ունեցողներուն մէջ, տարբերութիւննին ուսկից ըլլայ : Թէ որ մարդիկ իրենց ազատութիւնովը ձգուին, անշուշտ մէկ քանի բաներու վրայ ունեցած կարծիքներնուն մէջ տարբերութիւններ կ'ըլլան : Ըս տարբերութիւններուն դէմը առնելու մէկ հատիկ ճամբան բռնութիւնն է. նեղութիւններով

մի և նոյն ընկերութիւններուն մէջ կը մտնեն Աստուածաշունչ և ուրիշ կրօնական գրքեր ու տեսարկներ տարածելու և ուրիշ սյւլ և այլ գործեր կատարելու համար : Իրենց երէցներուն իրարու եկեղեցի երթալ քարոզելուն օրինակ՝ գիրքիս հեղինակը մէկ քարոզիչ մը կը ճանչնայ աս տասնևութը աղանդ ըսուած բաժանումներէն քառ հատին եկեղեցիներուն մէջ քարոզ տուող : Աս բաժանումները մէկզմէկ բանադրող եկեղեցիներուն և Հռովմայեցւոց եկեղեցիէն եզող Ճիզվիթներուն և Յանսենեաններուն մէջ եղած բաժանմունքներուն նման կու գան արգեօք :

ու տանջանքներով միայն հնար է մարդիկ միացրնել արտաքին բաներու մէջ : Բայց ան ատենն ալ մտքերնուն վրայ չես կրնար բռնանալ , որ ամէնն ալ մի և նոյն խորհուրդն ունենան : Գլուխնին կտրելով կրնաս ձայներնին ալ մէկտեղ կտրել , բայց ինչ որ ընես չես կրնար սուտ սեպած բաներնին իբրև ճշմարիտ հաւատացրնել : Մենք ասանկ կը հաւատանք , թէ պարտական ենք ամէն մարդ իրեն ազատութիւնովը թողուլ , որ ինչ կարծիք որ ուզէ ան ընդունի . Բնտուծոյ կ'իշնայ անոր գաղափարներուն դատաստանը ընել , մեզի չէ : Բտելութիւնով՝ հալածանքով՝ ծեծով՝ անօթութիւնով՝ աքսորով և մարդասպանութիւնով մեր հաւատացած բաները ուրիշներուն ալ հաւատացրնելը անօրէնութեանց կարգը դասած ենք : Մոլորութեանց դէմ պատերազմելու համար գործածած զէնքերնիս ճշմարտութիւնն է , ոչ թէ սուրը . ուրիշ քրիստոնէից հետ արժանավայել հաղորդակցութիւն ընելու համար ալ Պօղոս առաքելոյն կանոնը կը բռնենք , որ կ'ըսէ .

“ Հնորէս ամենուն վրայ , որոնս մեր Տէր Յիսուս Բրիստոսը անկեղծութեամբ չը սիրէ ” . կամ Սուրբ ()գոստինոսին տուած աս կանոնը , որ է “ Է Ե Կ Ե Ն Ե Պ Է Ս Հ Ե Բ Կ Ե Լ Ի Ո Ր Ե Դ Ե Ն Ի Ե Ն Ե Բ Ո Ւ Մ Է Զ Թ Է Լ Ի Թ Ի Թ Ի Ե . Է Ե Կ Ե Ն Ե Պ Է Ս Հ Ե Բ Կ Ե Լ Ի Ո Ր Զ Ե Դ Ե Ն Ի Ե Ն Ե Բ Ո Ւ Մ Է Զ Ե Լ Ե Զ Ե Տ Ո Ւ Թ Ի Թ Ի Ե . Ե Մ Է Ե Ի Ե Ն Ե Ի Մ Է Զ Ս Է Բ ” :

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

Փաստեր՝ հաստատելու համար թէ եկեղեցին ոչ անսխալ Մեկնիչ է Սուրբ Գրոց, և ոչ անսխալ Դատաւոր՝ հաւատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ:

Ը . Ըստ նախադասութեանը առաջին խոսք Սուրբ Գրոց մէջ անանկ վարդապետութեան շարք նորին է: Ասանկ մէկ երևելի վարդապետութիւն մը՝ եթէ ճշմարիտ ըլլար բացայայտ խօսքերով չէր գրուեր Սուրբ Գրոց մէջ, որ ճշմարտութիւնը փնտոող մարդիկ չտեսնելիք չկրնային ընել զանիկայ: Ասիկայ բոլոր միւս վարդապետութիւններուն հիմն է. ուստի Սուրբ Գրոց մէջ աւերանէն յաճախ և ամենէն բացայայտ խօսքով յիշուած վարդապետութիւնը աս ըլլալու էր: Բայց եկեղեցւոյ անսխալութեանը փաստաբաններուն Սուրբ Գիրքէն յառաջ բերած վկայութիւնները քննեցինք տեսանք, որ անոնցմով աս վարդապետութիւնը չը հաստատուիր: Ճշմարիտ հաւատացելոց եկեղեցիին եղած խոստմունքները այսինչ տեսանելի եկեղեցիին կամ բոլոր տեսանելի եկեղեցիներուն համար չեն. հապա մինակ ճշմարտապէս Քրիստոսինը եղողներուն համար

են : Ըստ խոստմունքները կը հաստատեն թէ միշտ եկեղեցի մը պիտի գտնուի աշխարհիս վրայ և Ղստուած իր ժողովուրդին հետը պիտի ըլլայ և պիտի պաշտպանէ , առաջնորդէ ու օրհնէ զանոնք , և վերջապէս իր թագաւորութիւնը բոլոր աշխարհք պիտի տարածուի . սակայն աս ամենեւին չհաստատեր , թէ իր ժողովուրդը անսխալ պիտի ըլլայ : Ընդհանրեց եղած անձնական անսխալութեան խոստմունքը (ՅՎԿ . Ժ.Օ . 13) ուրիշ մէկու մըն ալ չեղաւ . և եթէ ըլլար ալ , աս միայն կը հաստատուէր թէ ան խոստմունքը ընդունողները առաքելոց նման անսխալ մարդիկ են . ոչ թէ առանձին սխալական և միատեղ գալով անսխալ ¹ :

Բ . Սորբ Գերբը կը սորվեցընէ թէ հնարատոր Բան է որ բոլոր եկեղեցին սխալի քանի մը Բաներու մէջ . և ասէն 'ի զար կը ցուցընէ թէ հընար է որ Գեանեւի եկեղեցւոյն մէջ մասը ապարամբի ճշմարիտ հասարակէն :

Հրէից եկեղեցին :

Ղստուածաշունչը կ'իմացընէ թէ Հրէից եկեղեցին՝ որ ան ատենը Ղստուծոյ մէկ հատիկ տեսանելի ճշմարիտ եկեղեցին էր աշխարհիս երեսը , շատ անգամ հեռացաւ Ղստուծմէ և կուպազտութեան մէջ ինկաւ :

¹ Տես երես 149—154 :

Մեր փրկչին աշխարհք եկած ատենը կը պարծենար իր աւանդութիւններովը՝ հիմակուան եկեղեցիներուն պէս, բայց Վրիստոս բողոքովին մերժեց զանոնք։ Սովսեսի օրերէն մինչև Քրիստոսի օրը՝ ան 1500 տարուան միջոցին՝ գիտենք որ եկեղեցին ոչ Սուրբ Գրոց անսխալ մեկնիչ եղաւ, և ոչ հաւատոյ վերաբերեալ բաներու անսխալ դատաւոր։ Սովսեսէն առաջ ալ ասանկ եկեղեցի մը չըլլալը յայտնի է։ Ըրդ՝ թէ որ մէկ մարդ մը՝ առանց անսրխալ եկեղեցւոյ՝ իր բռնած հաւատքին ճրչմարիտ ըլլալուն վստահ չկրնար ըլլալ, ըսել է որ Վրիստոսէն առաջ ան չորս հազար տարուան միջոցին մարդ չէր կրնար վստահութիւն ունենալ իր հաւատքին վրայ։ Թէ որ անսխալ մեկնիչ և Դատաւոր այսչափ պէտք էր՝ Քրիստոսէն առաջ ինչո՞ւ չկար։

Նոր Կտակարանէն վկայութիւններ։

Նոր Կտակարանէն կ'իմանանք որ եկեղեցիին մէջէն շատերը շուտով մոլորութեան մէջ ինկան. և թէ այլ և այլ մասնաւոր եկեղեցիներ ճշմարտութենէն խտտորեցան։ «Քանզի գիտեմ» կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ Նիփեսացւոց՝ «որ իմ զատուելէս ետքը ձեր մէջը յափշտակող գայլեր պիտի մտնեն», որ պիտի չինայեն հօտին։ Եւ ձեզմէ ալ անանկ մարդիկ պիտի ելլեն՝ որ ծուռ բաներ պիտի խօսին, աշակերտները իրենց ե-

տեէն քաշելու համար,, : Գործ. Ի. 29, 30 : Տես ևս Յայտ. Բ. 5, 14, 16, 20 : Գ. 1. 15—18, և՛ : Պօղոս առաքելոյն թուղթերէն ալ կ'իմանանք որ բոլոր ան եկեղեցիներուն մէջ՝ որոնց գրեց ան թուղթերը, քիչ շատ մուլտրութիւն կը մտնէր : Հով. Ժ. 13, 20 : Ժ. 17, 18 : Ե. Կորնթ. Ե. 10—12 : Ե. 1, 2, 6 : Բ. 1—8 : Ժ. 17—22 : Բ. Կորնթ. Ժ. 3 : Ժ. 20 : Գաղ. Ե. 6 : Գ. 1 : Գ. 25—31 : Ե. 3—6 : Փիլիպ. Ե. 15, 16 : Կող. Բ. 18—23 : Ե. Տե՛մ. Ե. 6, 7 : Բ. 10, 21 : Բ. Տե՛մ. Բ. 17, 18 : և՛ : Արդ՝ թէ որ բոլոր մասերուն մէջ սըխալմունք կար, եկեղեցիին ամբողջութիւնը ինչպէս կ'ընար սխալմունքէ ազատ՝ անսխալ ըլլալ :

Փրկիչն մեր իր Թագաւորութիւնը՝ այսինքն աշխարհիս մէջ ունեցած եկեղեցիին՝ թշնամիին ձեռօքը մէջը որով ցանուած ցուրենի արտի մը նմանցուց : Մատթ. Ժ. 23 : Սեզի չըսաւ թէ որով ցորենին հետ բաղդատելով՝ սըքան պիտի ըլլայ. բայց սա գիտենք որ զանոնք ցանող թշնամիին ամէն կողմը ցանելու չափ կարողութիւն ու ջանք ունի : Քրիստոս անանկ խօսք մը չըրաւ, թէ թշնամիին թոյլտուութիւն պիտի չըլլայ այնչափ առատ ցանելու որ արտին մեծ մասը որով ըլլայ : Տասը կուսանաց առակէն (Մատթ. Ի. 1—12) կրնանք հասկընալ թէ եկեղեցիին մէջը գտնուող կեղծաւորներուն և ինքրզինքնին խաբածներուն

1 Տես երես 172—173 :

Համրանքը միշտ շատ ըլլալու է : Կոյսերուն միայն կէսը լապտերներնուն մէջը իւզ ու նէին և փեսային հետ հարսնիք մտան : Մէկաները՝ որոնք աստուածային շնորհաց և կամ ճշմարիտ բարեպաշտութեան իւրը չունէին, վաճառուեցան : Եւ յայտնի է թէ Քրիստոսի երեսէն վաճառուողները անարխալ չեն կրնար ըլլալ . Տէրն մեր իր օրովը եղող եկեղեցիին ամբողջութեանը և անոր քահանաներուն ու իշխաններուն ըսաւ . “Գուք մուտքաւ եք որ գիրքերը չէք գիտեր, : Երբ. 1. 29 : Սուրբ Գիրքը չգիտցողները՝ և սրտերնուն մէջ ճշմարիտ աստուածապաշտութիւն չունեցողները՝ թէև Քրիստոսի եկեղեցիին մէջ գտնուին՝ զուրկ են չոգոյն Սրբոյ առաջնորդութենէն : Եւ աս տեսակ մարդոց որքան ըլլան ալ՝ մարդոց վարքը ու սորվեցուցած վարդապետութիւններնին Սուրբ Գրոց հետ բաղդատելով՝ կրնաս իմանալ :

Գ . Բացայայտ մարգարէութիւններով ըստած է առաջուց՝ թէ մէկ մեծ ապստամբութիւն մը պիտի ելլէ ճշմարտութեան դէմ՝ քրիստոնէից եկեղեցիին մէջ . և աս ապստամբութիւնը եկեղեցիէն դուրս պիտի լինէ, հապա շատ թամանակ պիտի քնայ անոր մէջը՝ զօրութիւնով և իշխանութիւնով :

Պօղոս առաքեալ Տիմոթէոսին գրած թուղթին մէջ (1 Տիմ. Գ. 1—5) կ'ըսէ, թէ “Եւրի օրերը չար ժամանակներ պիտի գան . ինչու որ մարդիկ պիտի ըլլան անճնասէր, արծաթասէր, : Լն : Եւ ըսածներէն կը հաս

կրցուի որ աս մարդիկը եկեղեցիին մէջէն պիտի ելլեն, «աստուածպաշտութեան կերպարանքը ունենալով՝ բայց անոր զօրութիւնը ուրացած», և ան ժամանակներն ալ չար ժամանակներ պիտի ըլլան, ան չար մարդոցը շատութենէն և կամ եկեղեցիին մէջ չարութիւնը և հետեւապէս մոլորութիւնը շատնալէն :

Մ Ե Ծ Ապստամբութիւն ու մեղաց Մարդը :

Ըստ նիւթին վրայ երկու շատ երևելի մարգարէութիւններ կան, որոնք թէպէտ երկայն են, սակայն աղէկ կ'ըլլայ որ հոս դնենք : Մէկը աս. «Չըլլայ որ մէկը ձեզ խաբէ մէկ բանով մը. ինչու որ ան օրը՝ պիտի չգայ թէ որ ապստամբութիւնը առաջ չգայ, ու յայտնուի մեղաց մարդը՝ կորստեան օրդին, ան հակառակորդը հպարտացած ամենուն վրայ՝ որ Լստուած կ'ըսուի՝ կամ կը պաշտուի. մինչև անհկա Լստուծոյ տաճարին մէջ պիտի նստի, և ինքը զինքը ցուցնէ թէ Լստուած է : Չէք յիշեր՝ որ երբ ձեր քովն էի, աս բաները կ'ըսէի ձեզի : Եւ հիմա դուք ինքնիրեննիդ գիտէք ինչ է ան որ կ'արգիլէ, որ ինքը իր ատենին յայտնուի : Ինչու որ անօրէնութեան խորհուրդը չ'իմակուրնէ կը զօրանայ. բայց ան որ հիմա կ'արգիլէ, պիտի արգիլէ՝ մինչև որ ինքը մէջտեղէն վերնայ : Ատեալը պիտի յայտնուի ան անօրէնը. որն որ Տէր Յիսուս իր բէրնին հոգիովը պիտի

սպառէ . ու իր գալուն յայտնուելովը պիտի կորսընցընէ . որուն գալը Սատանային ազդեցութիւնովն է՝ բոլոր զօրութիւնով և նշաններով ու սուտ հրաշքներով , եւ կորուսեալներուն վրայ անիրաւութեան բոլոր խաբէութիւնովը , որովհետեւ անոնք ճմարտութեան սէրը չընդունեցին՝ որ փրկուին . անոր համար Ղստուած ալ պիտի խրկէ անոնց ուժով մոլորութիւն մը՝ որ ստութեան հաւատան . որ դատապարտուին ամէն անոնք որ չհաւատացին ճմարտութեան , հապա անօրէնութեան յօժարեցան » : Բ. ԹԷ . Բ. 3—11 : Մէյմըն ալ սա . « Բայց շոգին յայտնի կ'ըսէ , թէ ետքի ատենները մէկ քանիները հաւատքէ պլտի ապստամբին , և մոլորեցուցիչ ոգիներու ու դիւաց ուամուկներու ուշադրութիւն պիտի տան , ստախօսներուն կեղծաւորութեամբը , որոնց խղճմը տանքը խանձուած է . որոնք ամուսնանալէն պիտի արգիլեն , ու ետ պիտի պահեն կերակուրներէն՝ որ Ղստուած ստեղծեր է որ հաւատացեալները և ճմարտութիւնը ճանչցողները գոհութեամբ վայելեն » : Ե. ՏԻԺ . Դ. 1 — 3 :

Եւ գուշակութիւններէն կ'իմանանք ,

Ե. Թէ մեծ զօրութիւն մը ճմարտութեան դէմ պիտի ելլէր , որուն աս անունները կու տայ առաքեալը . « մեղաց Սարդ » , « կորստեան Որդի » , « հպարտ » , « շակառակորդ » , « անօրէնութեան խորհուրդ » , ևն :

Բ. Թէ աս զօրութիւնը եկեղեցիին ձեջէն պիտի ելլէր, և ոչ թէ ոմանց ըսածին պէս դո՛ւրսէն : «Մաստամբութիւն», թարգմանուած բառը Յունարէն բնագրին մէջ ἀποστασία է, որ կը նշանակէ մէկդի ինձալ՝ այսինքն հաւատքէ. և Վ. Տիմ. Գ. Ին մէջ գործածուած (ἀποστῆσονται τῆς πίστεως) բային անունն է : Բայց ապաստամբութեան բառէն ալ յայտնի է որ եկեղեցիին մէջէն պիտի ըլլայ. դուրսէն եղածին «ապստամբութիւն», չըսուիր, հապա պատերազմ : Երբոր տէրութեան մը հպատակները ելլեն իրենց տէրութեանը դէմ պատերազմ բանան, անստենը «ապստամբութիւն» կ'ըլլայ : Եւ դարձեալ՝ աս մեղաց Մարդը «Մտուծոյ տաճարին մէջ պիտի նստէր» . չրէից տաճարին մէջ չէ, քանզի ան տաճարը աս թուղթը գրուելէն անմիջապէս ետքը կործանեցաւ. հապա եկեղեցիին՝ այսինքն հաւատացեալ սեպուտոյներուն մէջ, որոնց Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ թէ՝ «Չէք գիտեր՝ որ Մտուծոյ տաճար էք դուք» : Վ. Կորնթ. Գ. 16 : Եւսակ. Գ. 19 : Նքիւ. Բ. 21, 22 : Յայր. Գ. 12 :

Գ. Կ'իմանանք աս գուշակութիւններէն, թէ ան մեղաց Մարդը՝ որ ան նախագուշակեալ ապստամբութենէն պիտի ելլէր, պիտի զօրացընէր, հաստատէր և աճեցընէր ան ապստամբութիւնը :

Դ. Ըս «ապստամբութիւնը», որ մեղաց «Մարդուն», կատարելապէս հաստատուած ատենը պիտի ելլէր, առաքելոց օրերէն ըս

կաւ : “ Ընօրէնութեան խորհուրդը կիճակուելի կը զօրանայ , կ'ըսէ առաքեալը : Բայց մէկ արգելք մը կար դէմը առնող , որ ետքէն պիտի վերնար , ու ան ատենը “ ան անօրէնը պիտի յայտնուէր , ” որ ըսել է՝ երևելի պիտի ըլլար և կամ զօրանար : Ի Թե՛ս . Ի . 7 , 8 :

Աս Ապստամբութեան մասնաւոր հանգամանքները :

Ըս մարգարէութիւններուն ուր կատարուիլը , և աս ապստամբութեան մինչև ուր հասնիլը գիտնալու համար՝ անոր հանգամանքները քննելու նայելու ենք :

Ե . “ Սուտ հրաշքներով և անիրաւութեան բոլոր խաբէութիւնովը , ” պիտի դար ու հաւտատուէր : “ Որուն գալը սատանային ազդեցութիւնովն է . . . նշաններով ու սուտ հրաշքներով , և կորուսեալներուն վրայ անիրաւութեան բոլոր խաբէութիւնովը , ” : Համար 9 , 10 : Խղձմտանքը խանձուածներու ու ստախօսներու կեղծաւորութեամբը , : Ե. Տե՛ճ . Ի . 2 :

Ի . “ Բոլոր զօրութիւնով պիտի դար , ” (Համար 9) , որ ըսել է խիստ մեծ զօրութեան տէր պիտի ըլլար աշխարհիս մէջ : “ Մեղաց Մարդը , ” “ Ըստուծոյ տաճարը պիտի նստէր , ” . այսինքն՝ իշխող՝ կառավարիչ և մեծ պիտի ըլլար տաճարին՝ կամ որ նոյն է՝ եկեղեցիին մէջ : Եւ ուստի հարկաւ եկեղեցին՝ և կամ եկեղեցիին մեծ մասը իր իշխանութեանը պիտի հնազանդէր

և իր պահանջները պիտի բռնէր : 1. Տէ՛մ. 1. 1ին մէջ յիշուած Յունարէն ԵԿԵ՛ (Գիտնիները պիտի ապստամբին) բառը շատ անգամ շարժեց և կամ մէկ ժողովուրդի մը մեծ մասը կը նշանակէ. աս մտքով գործածուած շատ տեղ կայ Սուրբ Գրոց և ուրիշ Յունարէն գրեանց մէջ : Տես բընագիր 'Նոր կտակարանին մէջ հետևեալ տեղերը . Յովն . 9. 61, 67ը բաղդատէ 63ին հետ : 1. կորնթ . 1. 5—8 : Համար 9 բաղդատէ Թոմ . 1. 1. 6ին հետ : Համար 10 բաղդատէ Թոմ . 1. 1, 2ին հետ : Եբբ . 4. 16 : Հոմով . 1. 17 : 1. կորնթ . 1. 10ին մէջ ո՛հանք թարգմանուած բառը Թոմ . 1. 1, 2, 10ին հետ բաղդատելով՝ կը գտնենք որ կը նշանակէ բոլոր իսրայէլացոց ժողովուրդը՝ Յեսուէն և Քաղերէն ՚ի զատ :

4. 1. 1. «մեղաց Մարդը Ըստուծոյ տաճարը պիտի նստի, և ինքըզինքը Ըստուած պիտի ցուցնէ», (Համար 4) . այսինքն՝ Ըստուծոյ արժան եղած պատիւը պիտի յափշտակէ, և իր ձեռքը առնէ անանկ շնորհներ ու զօրութիւններ, որ ան շնորհները մարդոց պարգևելը ու ան զօրութիւնները բանեցրնելը մինակ Ըստուծոյ գործն է . Ըյալափ ալ չէ, հապա՝ «պիտի հպարտանայ ամենուն վրայ, որ Ըստուած կ'ըսուի՝ կամ կը պաշտուի» . որ ըսել է՝ թէ ան աստիճան ամբարշտութեան պիտի հասնի, որ Ըստուծոյ չկրցած բաները ընելու կարողութիւն ունեցող պիտի ցուցնէ ինքըզինքը :

1. 1. 1. «մեծ ապստամբութեան մէկ հան-

գամանքն ալ «միտրեցուգիչ ողիներու, ու դիւաց ուսմունքներու ուշադրութիւն տալի է» : Ե. ՏԻՃ. Դ. 1 : «Դիւաց ուսմունք» (διδασκαλίας δαιμονίων) խօսքը երկու մտքով ալ կրնանք իմանալ . թէ դեւերու (Տէմոններու) սորվեցուցած վարդապետութիւն, և թէ դեւերու (Տէմոններու) վերաբերեալ վարդապետութիւն : Տէմոն բառը որ հոս գեթ թարգմանուած է, ըստ Յունաց կրնշանակէ գերազոյն չաստուածներուն և մահկանացու մարդոց մէջ տեղը տեսակ մը միջին աստիճանի էակներ : Ինչպէս կ'ըսէ Պղատոն, թէ «Տէմոնները միջին էակներ են Լստուծոյ և մահկանացու մարդոց մէջ տեղը» : Լստեմոնները միջնորդ կը սեպուէին չաստուածներուն և մարդոց մէջը : Լստոր ասանկ ըլլալը յայտնի է Պղատոնի խօսքերէն . Լստուղիտս ալ կ'ըսէ, թէ «Տէմոնները միջին զօրութիւններ են, որոնց ձեռքը մեք փափաքներն տաւաքինութիւնները աստուածներուն առջևը կը ներկայանան : Լստոնք աշխարհիս մէջ եղող մարդոց և երկինքը եղող աստուածներուն մէջ տեղը բան տանող բերողներ են . ասկէ հոն աղօթք, անկէ ալ հոս պարգևներ . ասկէ հոն աղերսանքներ կը տանին, անկէ ալ հոս պատասխաններ կը բերեն . և կամ թարգմաններ են երկու կողմին ալ, ու բարև կը տանին կը բերեն . քանզի երկնային աստուածներուն պատուոյն շինար որ ասանկ բաները նային . . . : Լսմէն բան երկնային աստուածներուն կամօքը՝ զօրութեամբը և

Քիլիանու թիւնովը կ'ըլլայ, բայց տէմննե-
 յուն հ'նազանդութիւնովը՝ ծառայութիւնովը
 և սոպասաւորութիւնովը» : Ըստ տէմննե-
 րկու կարգի կը բաժնուէին : Ընտանիքը դի-
 ցազուններ և մեծ ու բարի մարդիկ էին՝
 մեռնելէն ետեւ աստուածացեալ կամ սրբոց
 կարգը անցած : Պղաճոն ասանկ կը վկայէ,
 թէ « շեփովտին և շատ ուրիշ բանաստեղծ-
 ներուն զրուցած փոսքերը շատ պատուա-
 կան էն, որոնք կը հաստատեն թէ երբոր
 բարի մարդիկ մեռնին՝ մեծ պատուոյ և
 փառաց կը հասնին ու տէմնն կ'ըլլան » : Միւս
 տեսակ տէմննեքը մարդոցմէ վեր էակներ
 էին, որոնք բնաւ մարդոց պէս մարմնի մէջ
 չէին բնակեր այլ հրեշտակաց նման հոգի-
 ներ էին : Ըսոնք ալ կրկին երկուքի կը
 բաժնուէին, չար տէմնք և բարի տէմնք՝
 չար ու բարի հրեշտակաց պէս :

Տէմնն բառը աս նոյն մտքովը կը գործա-
 ծէին նաև առաջին դարերու քրիստոնեա-
 ները, և աս քննած համարներնուս մէջն
 ալ աս նոյն մտքովը կը հասկընային գէթ
 ոմանք : Ըսոր Ճնարիտ ըլլալը յայտնի կ'ե-
 րևի ՚ի դարու Հայրապետ՝ սուրբ Եպիփա-
 նուս աս խօսքերէն . « Ոմանք այնչափ յի-
 մարացեր են որ՝ կ'ըսէ, Կոյսը աստուածուհւոյ
 մը պէս կը պատուեն : Քանի մը կնիկներ
 թրակիայէն Երաբիա փոխադրեցին աս սնու-
 արի բանը . . . : Ըսոնց վրայ կատարուած
 է Պօղոս առաքելոյն աս մարգարէութիւնը .
 « Ոմանք հաւատքէ պիտի լինան, խելքեր-
 նին առասպելներու և տէմնն չաստուածնե-

րու վերաբերեալ վարդապետութիւններու տալով», : Քանզի առաքեալին աս խօսքին միտքը աս է, թէ Նոնք աստուածային պաշտօն պիտի մատուցանեն մեռեալներուն, ինչպէս որ առաջուց կ'ըլլար աս պաշտամունքը խորայէլացոց մէջ : 'Վմանապէս Նստուծոյ արժան եղած փառքը մտրուութեան դարձուցին ճմարտութիւնը չտեսնողները» : Եղեմն, ընդդէմ Հերբերտիոսաց, Գիրք Կ, Հեր. 78 :

'Եւ որ կտակարանին մէջ տէմոն բառը քանի մը տեղ ալ կրնշանակէ սատանային իշխանութեանը տակը եղող չար հոգի՝ այս ինքն դէ : Թէ որ "տէմոներու ուսմունք", խօսքը՝ դէերու սորվեցուցած վարդապետութիւններու մտօք առնենք, ան ատենը աս հասկրնալու ենք, թէ ան մեծ ապստամբութեան ատենները մարդիկ Մետարանին հազառակ՝ սատանային ուղած վարդապետութիւնները պիտի ընդունին ու քարոզեն : Իայց եթէ տէմոններու վերաբերեալ վարդապետութիւններ կրնշանակէ, (որ հաւանականագոյնը աս է,) ան ատենը աս երկու բաներուն մէկը հասկրնալու ենք. կամ աս, թէ ան ապստամբողները պիտի բարձրացրնեն մեծ ու բարի մարդիկը մեռնելէն ետեւ և երկրպագութիւն պիտի ընեն անոնց, կամ հրեշտակները պիտի պաշտեն՝ հեթանոսաց և ճունաց իրենց տէմոնները պաշտելուն նման. և կամ աս, թէ պիտի հաւատան որ մարդոց ներսիդին դէ կը բռնակի Քրիստոսի օրովը եղող դիւահար շը :

րէից պէս, և թէ այլ և այլ կերպերով պիտի աշխատին դուրս հանել զանոնք՝ գուցէ շահու համար :

Ե . Մտաւարտութեան մէկ ուրիշ հանգամանքն ալ «ամուսնանալէ արգիլելն» է . Ե . ՏԻԺ, Դ . 3 : Մտեալ հարկաւ աս ճասկըցուիլ թէ ան ապստամբութեան օրերը բոլոր մարդիկ պիտի արգիլուին ամուսնանալէ, հապա աս կամ ան տեսակ մարդիկը : Թեպէտև Մտուած ըսած է, թէ «աղէկ չէ որ մարդը մինակ ըլլայ» (Մտու . Բ . 18) «ամուսնութիւնը բոլորովին պատուական է» (Եբր . ԺԳ . 4) . և թէ «ամէն մարդ թող իր կնիկը ունենայ» (Ե . Կորնթ . Է . 2) , սակայն ան ապստամբները ամուսնութիւնը ոմանց գէշ բան մը սեպելով՝ թող պիտի չտան որ ամուսնանան, թէև անոնք շատ ուզեն ամուսնանալ :

Գ . Մտաւարտութիւնը ընտղներուն վերջին հանգամանքը աս է, որ «ետ պիտի պահեն կերակուրներէն, որ Մտուած ստեղծեր է որ հաւատացեալները և ճշմարտութիւնը ճանցողները գոհութեամբ վայելեն» . Համար 3 : Մտ ալ ըսել չէ թէ ո՛ր և իցէ տեսակ կերակուր ուտելու արգելք պիտի դրուի, քանզի ադ մարդ մեռցնել է, հապա ան արգելքը միայն քանի մը տեսակ ուտելիքներու համար պիտի ըլլայ, և ան ալ գուցէ այսինչ ատենները միայն : Ուզած ատեննին ուզած կերակուրնին ուտելու ազատութիւնը առնեն պիտի քրիստոնէից ձեռքէն, և պիտի ստիպեն զանոնք որ երբեմն այսինչ ուտելիքներէն հրաժարելով պահք բռնեն :

Աս Ապոստամբութիւնը որ տեղուանք կը գտնուի :

Ըրդ՝ աս ապոստամբներուն որ տեղուանք գտնուիլը, և որքան շատ ըլլալը դունքենէ հասկըցիր՝ ընթերցող. ինծի պէտք չէ որ հոս անոնց ով ըլլալը զրուցեմ, աչքէ անցուր անգամ մը Վրիստոսի եկեղեցին կոչուած ժողովուրդը, ու շուտ կը տեսնես վերոյիշեալ հանգամանքները ունեցողներուն բոլորն ալ : Հարցը նեմքեզի՝ ով են անոնք, որ կը պատուիրեն քրիստոնէից՝ տարին հարիւր օրէն աւելի պահք բռնել՝ ամենեւին կենդանական ուտելիք մը բերաննին չգնելու : Ով են անոնք, որ ինքզինքնին Մատուծմէ վեր կը բռնեն. որ երբ Մատուծ կ'ըսէ՝ թէ « Նախկոպոսին պէտք է մէկ կնկան մը էրիկ ըլլալ » (Ե. Տիմ. 4. 2, 4, 5), կ'ելլեն իրենք ալ համարձակութեամբ կ'ըսեն թէ այդպէս չէ եպիսկոպոսին կարգուիլ չըլլար : Ով են անոնք, որ երբ Մատուծ կ'ըսէ՝ թէ « ամուսնութիւնը բոլորովին պատուական է ' », անոր դէմ աս սուտը կը դնեն իր բերանը, ըսելով թէ « Ե. Բ. Ե. 2 Է » որ եկեղեցականները ամուսնանան, և ամուսնագողներն ալ « Ե. Ե. Բ. Ե. Կ. ՈՒԹԻՒՆ Ե. Ե. Ե. և Պ. Դ. Ն. ՈՒԹԻՒՆ Ե. Ե. Ե. գերի » կը կոչեն ² : Արձնք են դեբու երգմեն-

1 Բնագիրին մէջ բոլորովինն տեղը ամենոս կամար՝ (ἐν πᾶσι) գրուած է, թէ՛ եկեղեցականաց և թէ՛ աշխարհականաց համար :

2 INDIGNUM et est eos CUBILIBUS et IMMUNDICITIIS deservire. Երբորք ժողով Լապերանի, խնոս 2. Լապրէ, Երբոր ժողովը, հապոր 10. էրէն 1003 :

ցուցումներով և հաւատացողները, և մինչև այսօրն սա խաբէբայութիւնը ընտղները: Որո՞նք են տէմններու վարդապետութեանց հաւատացողները, և մեռեալ սրբոց երկրպագութիւն ընտղները. որ առաւել մահկանացուաց պղծութիւն կ'ընեն, քան թէ Ղստուծոյ՝ իրենց Արարչին, և Քրիստոսի՝ մեղաւորաց Փրկչին: Որո՞նք են ինքզինքնին աշխարհիս մէջ Ղստուծոյ փոխանորդ դրնողները, և միայն Անորդ եղած զօրութիւնը յափշտակողները, ըսելով՝ թէ կարողութիւն ունինք կապելու զմարդիկ և յաւիտենական կործանման մատնելու, և ներելու իրենց մեղքերը՝ ու յաւիտենական դատապարտութենէն փրկելու: Ո՞վ են անոնք, որ Ղստուծոյ օրէնքները խանգարելով՝ ինքզինքնին Անկէ վեր կը դասեն. որ Անոր արգիլածը կը հրամայեն ու հրամայածը կ'արգիլեն, և Անոր զգուելի եղած մեղքերը գործելու հրաման կու տան: Ո՞վ է ան հասնաբանեային երրորդ պատուիրանքը վերցընողը, հրամայելով մարդոց որ պատկերնելու և քանդակներու երկրպագութիւն ընեն: Ո՞վ են անոնք որ անանկ կը ցուցնեն թէ կարողութիւն ունին քանի մը խօսք խօսելով՝ հացի մը կտոր իսկ և իսկ Ղստուծոյ Արդւոյն մարմնոյն՝ արեանը՝ հոգւոյն և աստուածութեանը փոխելու, այսինքն՝ իրենց Արարիչը ձեռքովն ստեղծելու. որ ըսել է թէ կարողութիւն ունին անանկ քան մը ընելու, որ Ղստուած ալ չկրնար ընել. այսինքն է՝ մարմին մը ստեղծել, աւ

ուսնաց ան մարմինին յատկութիւններէն մէկը իր վրան ունենալու, և անանկ՝ որ մի և նոյն ատենը թէ երկինքին մէջ և թէ աշխարհիս ամէն կողմերը գտնուի: Ասիկայ այնքան դէմ է մարմնոց բնութեանը, որ մէկ մարմին մը կամ մարմինութեան էլ լելու է, կամ եթէ ոչ ասանկ վիճակներու մէջ մտնելը անկարելի է: Եւ վերջապէս՝ որո՞նք են «նշաններուլ ու սուտ հըրաշքներուլ» իրենց հաւատքը պաշտպանողը. իտաբեբայութիւնով հրաշագործութիւններ ընելով և «անիրաւութեան բոլոր խաբէութիւններուլ», ողորմելի մեղաւորները իտաբելու աշխատողները, որ ըլլայ թէ գտութեան հաւատան և յաւիտեանս կորսուին. ան «ստախօս կեղծաւորները», ու «խղճմը տաքնին խանձուածները»: Այ բաները ո՞ր տեղ որ կան, հոն է պահ ան մեծ Ապտամբութիւնը: Վասն որոյ ալ քեզի կը թողում ընթերցող, որ դուն ինքնիրենդ դիտես աս ապստամբներուն որ տեղուանք գտնուիլը, և ո՞րքան ըլլալը:

Ո՞վ է մեզայ մարդը:

«Սեղաց Մարդ» խօսքը մէկ մարդու մը համար հասկընալու չենք, հապա մի և նոյն պաշտօնի տէր, նոյն առանձնաշնորհութիւնները ձեռքը ունեցող և մի և նոյն դրութիւնը բռնող տեսակ մը մարդոց յաջողութիւն իմանալու ենք. ինչպէս որ «Թաքաւոր» ըսելով մարգարէութեանց մէջ շատ

անդամ կ'իմացուի յաջորդութիւն կամ իշխանութիւն թագաւորաց (Դան . 1 : 1 : Յայտ . 1 : 1) . « քահանայապետ » կրնշանակէ քահանայապետաց յաջորդութիւն կամ կարգ : Եբբ . Ի . 7 , 25 : Տե՛ս ևս Յայտ . 1 : 1 : 1 : 1 : 4 lix : Հաստ յայտնի և չուրացուելու բան է , աս « մեղաց Սարդուն » բոլոր հանգամանքները տեղնիտեղօքը Հոովմայ Պապերուն վրայ գտնուիլը : Եւ իրաւցընէ « Թղայ Մօրդ » անունը շատ վայելուչ է անոնց : Քանզի ո՞ր տեղ եղան Պապերէն աւելի անօրէն մարդիկ , որոնց մէկ քանիներուն ինչ ըլլալը փոքր 'ի շատէ տեսանք (Երես 228—232) : Ո՞ր կրօնական դրութիւնը պապականութեան չափ չարութեան մէջ յառաջ գնաց : Ո՞վ եղաւ ան Պապական գահը նստող « Հաւատաւորդի » , նման ճշմարտութեան դէմ կեցող և սուրբերը հալածող : Թէ որ Հոովմայ հեթանոս կայսրները հազարաւոր անմեղ քրիստոնեաներ սպաննեցին , Հոովմայ քրիստոնեայ եպիսկոպոսները անոնց բիւրաւորներուն արիւնը խմեցին : Ուժերնին ուր որ հասաւ , տանջեցին՝ այրեցին՝ զարկին՝ հալածեցին իրենց իշխանութիւնը ձրգող և Մատուծոյ խօսքին յարողները : Կայէ աս բանին բամաթիւ օրինակներէն հետեւեալ մէկ քանիները : Ընդդիմաբար մէջ՝ Սարիամ Հոովմեադաւան թագուհին թագաւորութեանը չորս տարուանը միջոցին 288 հոգի ողջ ողջ այրեցին , չորս հարիւրի չափ մարդիկ ալ սպաննեցին Պապին պահանջմունքները չընդունելուն համար : Կաղղիա-

յի մէջ՝ 1572, Օդոստոս շինն՝ մէկ անգա-
 մին ազնուական ցեղէ հինգհարիւր հոգի՝
 տասը հազար ալ վար մարդիկ սպաննեցին.
 ասոր վրայ Գրիգորիոս ԺՎ Պապը ուրա-
 խութենէն հրաման ըրաւ որ հրացաններ
 ու թնդանօթներ նետուին և եկեղեցիները
 փառաբանութեան շարականներ կարդացուին
 և աս մեծ անցքին յիշատակ՝ միտալ մը
 կոխել տուաւ : Սպանիայի մէջ եղած սրբ
 բաքնութեան ժամանակը՝ ամէնէն քիչ համ-
 բանքին նայելով՝ երեսուներկու հազար հո-
 գի այրեցին, և երեքհարիւր հազար հոգիի
 չափ ալ (որ շատերուն խօսքին նայելով՝ ճիշդ
 համբանքը ասոնցմէ շատ աւելի է,) բանտար
 կեցին՝ կախեցին ու շատ ուրիշ տանջանքնե-
 րով տանջեցին : Բայց մէկդի թողունք բոլոր
 միւս հալածմունքները՝ ԺՎ դարուն մէջ
 Իննովկենսիոս Վ Պապին ձեռօքը Մլայիճուա-
 ցիներուն՝ դէմ բացուած ան սոսկալի խա-
 չակրաց պատերազմին պէս հալածմունք որ
 ատեն՝ որ տեղ եղած է, որուն մէջ մէկ
 միլիոնէն աւելի մարդոց արին թափուեցաւ
 Պասլը չընդունելուն համար : Ըրդարև ի-
 րաւամբ «ան Հակառակօրդը» ըսուած է
 Պասլին համար : Բայց Մտուծոյ մեծ՝ ու
 զորմութիւնովը Բարեկարգութիւնը ելլելով
 ու ճշմարտութիւնը տարծուելով՝ Պասլին
 զօրութիւնը այնչափ տկարացաւ որ հիմակ-
 ուանը առջիններուն շուքը չսեպուիր. սա
 կայն և այնպէս ձեռքէն եկածին չափ կը

պատերազմի ճիմարտութեան հետ, և Մատուցոյ Սուրբ Խօսքը «մահաբեր արօտ», ու «սատանայի աւետարան», կրկուցէ : Տես 1825ին Զորեկեանին համար Վլոն Ժոյին ձեռօքը շինուած կոնդակը : Պապը յայտնապէս Մատուցոյ տաճարը նստած է, ինքըզինքը Մատուած կը ցուցընէ : «ՄՎ Հոովմ», կ'ըսէ Պիթօնթօյի եպիսկոպոս Կուռնեկոս Մուսօն, (Թաղը առ Հոովմ • ԿԼ • ԺԿ, էրե՛ս 606) «որո՞ւ երթանք աստուածային խըրատ առնելու, եթէ ոչ անոնց՝ որոնց ձեռքը յանձնուած է աստուածային խորհրդոց մատակարարութիւնը : Վասն որոյ անօր մը տիկ ընելու ենք, որ ինքը մեզի Մատուցոյ տեղն եղող մէկու մը պէս է Մատուցոյ վերաբերեալ բաներու մէջ՝ իբրև նոյն ինքն Մատուած», : Ընգամ մը Պապը երկու մաս բաժնեց բոլոր աշխարհս, և մէկ մասին մէջի եղած երկիրները Սպանիացուց տուաւ, մէկալ մասին մէջ գտնուածներն ալ փորթու գալցիներուն : Թագաւորներ դնելու վերջընելու իշխանութիւն ունեցաւ : Ըշխարհիս բոլոր իշխաններէն վեր դասեց ինքըզինքը • և մինչև անգամ ամենէն մեծ կայսրներուն իր ոտքերը պագնել տուաւ, բոպիկ դուռը սպասցուց, վիզերնուն վրայ կոխկուտեց և ոտքովը թագերնին գլխընուն մէկդի նետեց : Գրիգորիոս 1 : Պապը Հենրիկոս Կ կայսրը բոպիկ դուռը սպասցուց : Ըղէքսանդր Կ Պապը՝ Ըղէքսանդր Կ կայսրը ոտքին տակն առաւ վիզին վրայ կոխկուտեց : Կեղէստինոս Պապը Հենրիկոս Գին կայսե-

րական Թագը զարկաւ ոտքովը մէկդի նե-
տեց գլխէն : Պապը մարդուս խղճին վրայ
իշխանութիւն ունենալ կը պահանջէ, որ աս
իշխանութիւնը միայն Ղստուծոյ կ'իյնայ :
Ղստուծոյ հրամայածը կ'արդիլէ, և արդի-
լածը կը հրամայէ . եկեղեցականները ամուս-
նանալէ կ'արդիլէ . հաղորդութեան մինակ
հացը կու տայ, գինին չտար, աշխարհակա-
նաց չթողուր որ Սուրբ Գիրք կարդան . Լի՛, Լի՛ :
Հատ բաներ ալ կը պահանջէ, զորոնք Ղստ-
ուած յայտնապէս արդիլած է : Արմնդէ-
թէ մեղքերու թողութիւն տալու իշխա-
նութիւն ունի, և մէկուն հոգիին յաւի-
տեանս դատապարտուիլը և կամ յաւիտե-
նական դատապարտութենէն ազատուիլը իր
ձեռքն է . ու Ղստուծոյ օրէնքները կը փո-
խէ, և ասանկով ինքրզինքը Ղստուծմէ վեր
կը դնէ :

Վերը տուած օրինակներնէս 'ի զատ շատ
ուրիշ օրինակներ կրնանք բերել Ղստու-
ծոյ պատուիրանքները խանգարելը ցու-
ցրնելու համար, սակայն մինակ աս հե-
տեեալ օրինակը բաւական կ'ըլլայ : Ղստ-
ուած կ'ըսէ . « Իմ անունովս սուտ տեզը
երդում մի՛ ընէք » (Մ. Ե. Ժ. Բ. 12) . Եւ
քու շրթունքներէդ ելածը զգուշութեամբ
կատարես » : Ի (Որէն . Ի՛. 23 : Սակայն
Ղստուծոյ աս պարզ ու բացայայտ պատուի-
րանքին դէմ Ղատերանի երրորդ ժողովը՝
որ մետասաներորդ ընդհանրական ժողով
կըսեպուի չոսովմէականաց մէջ, և Պապն
ալ վճիռներուն հաւանութիւն տուած է,

այսպէս վճռեց՝ թէ եկեղեցիին օգտին հա-
կառակ եղող երգումը ամենեւին կատարե-
լու չէ. հասպ սրչափ մեծ ալ ըլլայ, ա-
ռանց խղճի անրելու է. քանզի անանկ
երգումը սուտ երգում կրսեպուի, ոչ թէ
ճշմարիտ : (Non enim dicenda sunt juramenta,
sed potius perjuriam, quae contra utilitatem
ecclesiasticam et sanctorum patrum veniunt
instituta.) Գ. Ժողով Լատերանի, կանոն
ժ.Օ. Լապոէ, Հատոր 10, էրես 1517 : Ըսկա-
նոնը կատարուեցաւ Յովհաննէս Հուսին
վրայ, որ 1415ին Գոսթանցայի Ժողովոյն
ատենարք քաշուեցաւ հերետիկոսութեան
յանցանքով : Աիկիամունստ կայսրը հանդէ-
սով ապահովութեան գիր մը տուած էր
Հուսին՝ իր կնիքովը կնքուած. սակայն եր-
բոր Ժողովը աղաչեց ըսելով՝ թէ հերետի-
կոսաց հաւատքը թող տալ չըլլար որ մնայ,
խօսքերնուն մտիկ ըրաւ, ու Հուսը ձեռքեր
նին տուաւ. անոնք ալ բռնեցին ողջ ողջ
այրեցին : Հռովմէական եղողը կամ աս մո-
լորութիւնը պաշտպանելու է՝ թէ եկեղեցւոյ
օգտին դէմ եղած երգումը որ անբուի հոգ
չէ, կամ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը ու-
րանալու է :

Վերը մեղք գործելու համար ներողութիւն
տալու վրայ խօսեցանք. աս բանին վրայ
աղէկ տեղեկութիւն գտնելու համար՝ կար
գա՞ Գերմանիոյ Բարեկարգութեան Պատ-
մութիւնը, Հատ. Ե, էրես իգ—ից և 92—
101 : Ըս ներողութեանց ստակով ծախուիլն
եզաւ առաջին առիթ Ղուտերին Հռովմէ-

ականաց մոլորութիւններուն դէմ քարոզելուն և Քարեկարգութեան հաստատուելուն : Հոս կը դնենք ան արձակման թուղթերուն մէկուն օրինակը, որուն մէջի խօսքերը մէկիկ մէկիկ դիտելու արժան խօսքեր են :

“Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ոգորմի քեզի՝ Ն . Ն . ու իր ամենասուրբ չարչարանքներուն արդիւնքներովը արձակէ զքեզ :

“Եւ ես ինծի տրուած առաքելական իշխանութիւնովը կ'արձակեմ զքեզ՝ բոլոր եկեղեցական դատապարտութիւններէն՝ պաշտօններէն ու պատուհասներէն՝ որոնց դուն արժանի էիր . և դարձեալ ամէն յանցանքներէն՝ մեղքերէն ու չարիքներէն՝ որ գործեր էիր, որչափ մեծ և եղեռնաւոր և ինչ տեսակ որ ըլլան անոնք, թէ . և մինչև սրբազան Հօրն մերոյ Պապին և Ղուաքելական Եթողին վերաբերին : Բասանկ գործքերով քու վրադ բերած խայտառակութեան բոլոր նշմարանքներդ ու տկարութեան բոլոր բիծերդ կը ջնջեմ . Քաւարանին մէջ քաշելու բոլոր ցաւերդ կը վերցընեմ : Դարձեալ կ'ընդունիմ զքեզ եկեղեցւոյ խորհուրդներուն : Բայով վերատին կը միաւորեմ զքեզ Սուրբերուն Հաղորդութեանը, և կը դարձընեմ զքեզ քու մկրտութեանդ անմեղութեանը և մաքրութեանը . անանկ որ ժահուան ըտպիին տան ջանաց տեղին դուռը քու դէմը գոցուի, և ուրախութեան դրախտին դուռը քեզի բացուի : Եւ թէ որ երկար ապրիս, աս շնորհքը անփոփոխ մնայ մինչև քու վախճանդ :

«Յանուն շօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Ար-
 «բոյ . Ըմէն :

«Եղբայր Յովհաննէս Տէցէլ գործակալը
 «ստորագրեց ասիկայ իր ձեռօքը» :

Ըրժան կը համարիմ հա ղնել նաև վե-
 ըի արձակման թուղթին տակը իր անունը
 ստորագրող եղբայր Տէցէլին ներսղութեանց
 վաճառապետին յուտերին դէմ ըրած մէկ նա-
 խտդատութիւնն ալ, որ աղէկ հակըցուի
 ներսղութեան կոնդակին ինչ աստիճան զօ-
 րութիւն ունենալ :

«Չկայ այնչափ մեծ մեղք մը որ ներու-
 «ղութեան կոնդակը չկարենայ քաւել զա-
 «նիկա . և մինչև անգամ թէ որ մէկը
 «սուրբ Այս Մարիամ Եստուածամայրը լկէ .
 «որ իրաւ անկարելի է, թող հատուցանէ»
 «միայն շատ թող հատուցանէ, ու պիտի
 «ներուի իրեն» : Տես ասոր յատիներէն բը-
 նագիրը, Պատմութիւն Բարեկարգութեան,
 Հատոր 1, էրես 33 :

Ըս Քաւարանէ և մեղաց դատաւարաու-
 թենէ մարդս ազատող ներսղութիւնները՝
 զանոնք ընդունելու համար պէտք եղած պայ-
 մանները կատարելու յանձնառու եղողին
 մինչև այսօրս տրուիլ ամէն մարդ զիտէ .
 ինչպէս նաև յայտնի է լևոն յիւն կոն-
 դակին հետևեալ քաղուածէն, որ աս կոն-
 դակը 1825ին Յոբելեանին՝ համար շինուած
 է՝ սա թուականով . Հոսվմ, Մայիս 24,
 1824 :

1 Առաջին Յօդուանը Վոնիփախոս Ը Պապը հաստա-

«Ըս Յոբէլեանիս՝ ողորմութեամբ Տեառն կը շնորհենք և կը պարգևենք լիակատար թողութիւն և ներումն ամենայն մեղաց բոլոր ՚ի Քրիստոս հաւատարիմ եղողներուն թէ արանց և թէ կանանց, բոլոր անոնց որ ճշմարտապէս զեղջի եկած ու խոստովանած են և սուրբ Հաղորդութիւնով ինքրզինքնին

տեց յամի Տեառն 1300ին : Հռովմայեցոց եկեղեցոյն արարողութիւններուն ու սահմանադրութիւններուն շատը հին հեթանոս Հռովմայ արարողութիւններուն և սահմանադրութիւններուն վրայ հիմնեալ են : Աս Յոբէլեանը յայանի է թէ Հին Հռովմայ աշխարհային խաղարկութեանց նմանն է, զոր ՚ի պատիւ չաստուածոց կ'ընէին տարին հեղ մը . սա խաղերուն պատճառաւ ամէն ասրի բազմութիւ մարդիկ Հոովմ կու գային : Վրնիփակիոս ասիկայ յիշելով ասոր նման բան մը հնարել խորհեցաւ, որով իր անունը անմահացընելէն զատ՝ Հռովմէական կրօնքին և մանաւանդ Հռովմայ քաղաքին ալ շատ օգուտ կրնար ընել : Եւ ուստի քանի մը տարօրինակ արարողութիւններ հաստատեց, և 1300ին՝ սա տարի Յոբէլեան տարի է ըսաւ . կը հաստատէր թէ սա միջոցին երկինքէն մոսնուոր շնորհք կ'ըլլայ, և աւատօրէն թողութիւն և ներումն կը գտնէ ավ որ Հռոովմ գայ և ներկայ գտնուի ան արարողութիւններուն կատարուելու ան չքնաղաղիւս ժամանակին, որ մէյմալ հարիւր տարիէն պիտի գար : Աս որ լսեցին բազմութիւ հարուստ մեղաւորներ Հռովմ թափեցան, և Պապին իշխողութեան տակն եղած ամէն տեղ շատ վաստակ եղաւ : Կղեմէս Զր նայեցաւ որ սա վաստակը շատ ուշ

զովացուցած են. աս պայմանով՝ որ Եթէ
 Հռովմայեցի են դոնէ երեսուն օր իրարու
 վրայ՝ կամ միջոց տալով՝ Թէ հասարակ օր
 եղած ըլլայ Թէ տօն օր՝ օրը անգամ մը
 քաղաքիս սա եկեղեցիները գացած ըլլալու
 են երկիւղածութեամբ, որոնք են երանե-
 լոյն Պետրոսի և Պօղոսի և յատերանի
 սրբոյն Յովհաննու և Մեծին սրբոյն Մա-
 րիամու եկեղեցիները. բայց Թէ որ դուր-
 սերէն կամ ինչ և իցէ կերպով օտարա-
 կան ըլլան, դոնէ տասնևհինգ օր գացած
 ըլլալու են աս եկեղեցիները : Ըսկէ ՚ի զատ
 նաև Չերվեռանդութեամբ աղօթք ըրած ըլ-
 լալու են առ Ղստուած՝ սուրբ եկեղեցւոյ
 բարձրանալուն, հերետիկոսութեանց վերնա-
 լուն, կաթուղիկէ իշխաններուն միաբանու-
 թեանը և Քրիստոնէից փրկութեանը՝ և
 խաղաղութեանը համար : :

Հիմակուան Պատն ալ 1847ին « առաքե-
 լական նամակ » մը հանեց, որուն մէկ կը-
 տորը հոս կը դնենք :

« Ըմենակարող Ղստուծոյ ողորմութեանը
 ապաւինելով, և երանելի առաքելոյն Պետ-
 րոսի և Պօղոսի իշխանութեամբը, մեզ ա-
 նարժանացս Տերօջը շնորհած կապելու ար-

ուշ պիտի ըլլայ, վէր հանեց որ յետոն տարին ան
 գամ մը Յոբելեան ըլլայ. և ուստի երկրորդ Յոբելե-
 անը եղաւ յամի Տեառն 1880ին : Բաժանում մըն
 ալ Սեքստոս եր ըրաւ. և անկէ հետէ քսանեհինգ
 տարին անգամ մը Յոբելեան տարին կու գայ : 1800ին
 առ տանը չկատարուեցաւ՝ Գաղղիացիք Իտալիայի վրայ

ձակելու զօրութիւնսլը՝ աս թղթուլս՝ լիա-
կատար ներումն և թողութիւն կը շնոր-
հենք ամենայն մեղաց, բոլոր հաւատարիմ՝
եղողներուն՝ թէ արանց և թէ կանանց՝
որ մեր աս բարի քաղքին մէջ կը բնակին .
թէ որ Ղսովէնդի (երեսնօրեայ պատրաս-
տութիւն Վրիստոսի Վննդեանը համար)
երկրորդ շաբաթէն սկսելով՝ որ ըսել է
Վեկտեմբերի 6 էն (6երորդ օրն ալ մէկ-
տեղ առնելով) մինչև նոյն ամսուն 27 (27
երորդ օրն ալ մէկտեղ առնելով) պսիւնքն
մինչև սուրբ Յովհաննէս Ղուաքելոյն տօնը,
ան երեք շաբթուան մէջ երկու անգամ
Ղուաքելոց խշկանին սրբոյն Յովհաննու Վա-
տերանի եկեղեցին և Սեծին սրբոյն Սա-
րիամու եկեղեցին՝ և կամ ասոնց մինակ
մէկը երթան, և հոն ջերմեռանդութեամբ
աղօթք ընեն պարան ժամանակ . աս շա-
բաթներէն մէկուն երեք օրը՝ չորեքշաբթին
ուրբաթն ու շաբաթը պահք բռնեն . և աս
երեք շաբթուան միջոցին խատուխնին, և
յարգանօք ամենասուրբ Հաղորդութեան մաս-
նակցին, ու աղքատներուն ողորմութիւն տան՝
պմէն մարդ իր ներսէն եկածին չափ . իսկ
Հոովմանէն դուրս եղողները՝ ուր որ լլլան՝
աս պարզեր ընդունած ատեննին՝ իրենց ե-
պիսկոսարանները՝ կամ ժողովրդապետները՝
կամ առաջնորդները՝ և կամ թէ որ ասոնցմէ
չլլան՝ իրենց հողիներուն վրայ հոգաբար-

յարձակած ըլլալուն համար : Բայց Լեան ժբին վե-
րջիշեալ կնդակովք վերադին սկսաւ Յօրեւանը 1825ին :

ձու դրուած ուրիշ աստիճանի տէր մարդիկ որ եկեղեցիները որ ցուցընեն իրենց, հոն երթալու են երկու անգամ, և ասկէ 'ի զսա վերոյիշեալ եկեղեցիներն ալ և կամ անոնց մինակ մէկը երթալու են ան երեք շաբթուան միջոցին, (որ աս ալ վերոյիշեալ իշխանները պիտի որոշեն,) և ջերմեռանդութեամբ վերոյիշեալ միւս գործքերն ալ կատարելու են. և այնպէս անոնց ալ աս պարգևովս լիակատար ներողութիւն կը շնորհենք բոլոր մեղքերնուն, ինչպէս որ սովորութիւն է ամէն Յոբելեանի ներողութիւն տալ շնորհի մէջ գտնուող և կամ շնորհմէն դուրս ելող այսինչ եկեղեցիները գացողներուն» :

Ընէկ նայէ ինչ կ'ըսէ աս Պիոս Թ. Պապին Արքագնութիւնը. «Կաթարեալ ներումն կը շնորհենք ամէնայն մեղաց», և ան ալ որոնց : Ըշմարիտ ասպաշխարութիւն ընող, Քրիստոսի հաւատացող և մեղքերնին ատողներուն : Ըէ. հապա այսինչ ժամանակ կը այսինչ եկեղեցիները գացող այսքան ժամանակ ջերմեռանդութեամբ աղօթք ընող երեք օր պահք պահող՝ խաստովանող ու հաղորդ առնողներուն, և աղքատներուն ու զորմութիւն ատողներուն. անոնկ մարգոց՝ «ըջափ չար որ ըլլան՝ հոգ չէ. «Կաթարեալ ներողութիւն կայ բոլոր մեղքերուն» :

Տես նաև Բաղին Թիւ Տարեգրութեանց խորհրդական ատենի Արքայն վիշենի Պ.

ղոսեան՝ ՚ի կոստանդնուպոլիս, տպեալ 1846 ՝
որուն մէջ ասանկ գրուած է :

“Երկայ տարւոյս Օգոստոսի 12ին ելած
նոր կոնդակովը Գրիգորիոս Ժ.Յին սրբազ-
նութիւնը հետեւեալ ներողութիւնները կը
չնորհէ, նախ՝ լիակատար ներողութիւն՝ ամ-
սէ ամիս ընդհանրական խողովոյն բոլոր
ստորագրեալներուն . աս պայմանաւ՝ որ աս
ներողութիւնը առնել ուզած ատեննին խոս-
տովանին ու հաղորդ առնեն . . . : Բոլոր
աս ներողութիւնները առնելու համար ու-
րիշ բան պէտք չէ, այլ միայն ամսէ ամիս
մէկ բան մը տալ ընկերութեան” :

Ըհա այսպէս Պապը “ինքզինքը Մտուած
կը ցուցնէ”, յափշտակելով մեղաց թու-
ղութիւն տալու ան բարձր իշխանու-
թիւնը, որ միայն Մտուծոյ կ'իյնայ :
Ըւելի դէշը, Մտուծմէ ալ վեր կը դնէ ին-
քզինքը, Մտուծոյ անհաճոյ պայմաննե-
րով մեղաց թողութիւն տալով, և այսպէս
Մտուծմէ թողութիւն գտնելու կարող չե-
ղող մարդոց մեղքերը ներելով : Մտուած
առաքինութիւն եղած բանը մոլութիւն չը
կրնար ընել . բայց տեսանք որ Պապին հե-
տևողներէն մէկը՝ կարդինալ Պէլլարմինը
կը վկայէ ², թէ Պապը առաքինութեան բը-
նութիւնը կրնայ փոխել ու մոլութեան

¹ Annales de la Conference de S. Vincent de Paul de
Constantinople, Galata, Imprimerie de Saint Benoit. 1846 :

Տես ևս Թիւ Գ, էրես 171, 172 :

² Տես Ծանօթութիւն, էրես 198 :

դարձնել, մոլութիւնն ալ առաքինութեան դարձնել : յ՛ երջապէս՝ Պապը ասանկ անուններ ընդունած է իր խաբուած և կոյր ժողովուրդներէն . “Տէր Մատուած մեր Պապերկրորդ Մատուած յաշխարհիս . Թագաւոր Թագաւորաց և տէր տերանց” : Նաև իրեն համար ասանկ խօսքեր ըսուած է . “Մատուծոյ և Պապին իշխանութիւնը մի և նոյն է . . . : Մեր Տէր Մատուած Պապը ասանկ վճիռ չըկրնար տալ հաւատալը հերետիկոսութիւն է . . . Պապին զօրութիւնը ստեղծուած զօրութիւններուն ամենէն մեծն է , և կը հասնի մինչև երկնայնոց՝ երկրայնոց և սանդարամտականաց . . . Պապը ուղածը կրնայ ընել՝ մինչև անգամ եթէ ասորինաւոր բաներ ըլլան . և Մատուծմէ ալ վեր է՝ ” :

Ըն “անօրէնութեան Խորհուրդը” կամ “Մատուածութիւնը” , ուսկից որ մեղաց Սարդը պիտի ելլէր, առաքելոց օրերէն սկսաւ զօրանալ : Սակայն ան ատենները արգելօ կար “մեղաց Սարդուն” ելլելուն, և ուստի ժամանակ անցնելէն ետև յայտնուեցաւ զօ

1 Տես Պատմութիւն Բարեկարգութեան , Հատ . Ա . երես 95 :

Հռովմայ դռներէն մէկուն վրայ հետևեալ խօսքը փորագրուած է , և մինչև ասօրս անմիաս կը մնայ :

Paulus III. Pontifex Opt. Maxim. in terris Deus.

Որ կը Թարգմանուի՝ Պօղոս Գ , Ամենաբարին , Ամենաբարձրեալ Քահանայապետ , Աստուած յաշխարհիս :

րու թիւնով և հպարտութեամբ : Ըն առեն ուան արգելքը աներկբայ (Ոսկեբերանու, Հերոնիմոսի, Լքրանոսի և բոլոր հին Հայրապետաց հասկրցածին պէս,) Հռովմայ կրօնապաշտ տէրութիւնն էր : Ըն կործանելուն պէս՝ Հռովմայ եպիսկոպոսները զարմանալի արագութեամբ մը մեծցան, և 1: դարուն մէջ աշխարհական իշխան եղան և հառաջ ձակութեամբ ան պահանջմունքը բրին, որուն համար առաջ Մեծն Գրիգորիոս ըսաւ՝ թէ անոանկ բան ընողը «Վեռին կարապետն» է՝ :

«Մեղաց Սարգուն» բոլոր նշանները ըստ ամենայնի կը գտնուի Պապականութեան մէջ : Ուրիշ տեղ մը չկայ, ուր բոլոր նշանները միատեղ գտնուին ասանկ ճշդութեամբ : Եւ ուստի ասկէ աս անհակառակելի հեռուութիւնը կ'ելլէ, թէ ան կանխասացեալ խօսքերը ուղղակի յատկապէս Պապականութեան կը նային : Բայց աս մտքէ հանելու չէ թէ ան «ապստամբութեան» ելլելը մեղաց Սարգէն առաջ էր, և անկէ 'ի զատ շատ ալ ընդհանուր է. և անոր նշանները ուր որ զրտնենք, զիտնալու ենք որ ան նոյն «ապստամբութիւնը» հոն ալ կայ :

Գ. Սարգի Գրոց Բոլոր Տարոց պրոպէէն, և զանիկայ ղենելու Ինտիքեննուա դապոմն ընելու՝ ամէն Բան ու ամէն հոգի իորջելու՝ և Ե պատուէքէն անհախառնելի Կերպով Ե Կը հաստատուի, Թէ Սարգի Գիրքը Ինչ որ սորվէցընէ ան ըն-

դռանելու ենք, առանց անսխալ եկեղեցւոյ մը
 'նայելու' որ մէկէ մեկ անոր սորվեցողացածնե-
 ը՛ք՝ ու մեր Գեղը դատարան ընէ հաւասարոյ վե-
 բախեբեալ Բաներու մէջ : Ընդհայ ըստ բաւա-
 կանին ցուցուցինք ՚՝ Սասին ՚՝ Գլխուն մէջ :

Ե . Եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագոյններուն
 յատուց բերած յեռնարկութեանցը հախաախանու-
 թեանն ու անարդարութեանը վճռահան ապացոյց
 է անտեղմով իրենց պաշտպանած վարդապետութեան
 ստորութեանը :

Նախ՝ դուք սխալական մարդիկ էք, և
 Սուրբ Գիրքը մեկնելու համար ըրած դա-
 տումներնուդ ուղիղ ըլլալուն վրայ վստահ չէք
 կրնար ըլլալ, և ուստի ընդունած բաներ-
 նուդ սուտ կամ իրաւ ըլլալն ալ չէք կր-
 նար գիտնալ, կ'ըսեն . սակայն մէկ կողմէն
 աս ալ կրպահանջեն որ մենք դատում չենք
 կրնար ընելը դատելու համար՝ ան տարա-
 կուսելի դատողութիւննիս ՚ի գործ դնենք .
 և Սուրբ Գիրքը չենք կրնար մեկնելը հաս-
 տատելու համար՝ Սուրբ Գիրքը մեկնենք :
 Եթէ հարցընելու ըլլաս թէ եկեղեցւոյ ան-
 սխալութիւնը ո՞ւր կից կը հաստատէք, միշտ
 աս երկու պատասխաններուն մէկը կու տան :
 Ընտրելն պատասխաննին սա է, շայրապետ-
 ները ու յոգովները անանկ կը վկայեն . երկ-
 րորդն ալ աս, թէ Սուրբ Գիրքը անանկ
 կը սորվեցընէ : Ընտրելն պատասխաններուն
 դէմ՝ եթէ ըսես շայրապետներուն ու յո-
 գովներուն վկայութիւնը ինչո՞ւ համար պի-
 տի ընդունինք, կրպատասխանեն թէ եկե-
 զեցին ինչ բաներու որ կը հաւատայ և ինչ

բաներ որ կը սորվեցընէ անոնք կ'իմացընեն մեզի : Բարի . ըսենք թէ Հայրապետները ու ժողովները իմացընեն . մեզի թէ եկեղեցիին սորվեցուցած բաներուն մէկն ալ եկեղեցւոյ անսխալութիւնն է : Այս ինչ ըսել կ'ըլլայ . եկեղեցին անսխալ է , քանզի եկեղեցին այնպէս կ'ըսէ . ինդիրնիս ինչ է . եկեղեցիին աս զրուցածը իրաւ է՝ թէ սուտ : Արեւմտեան աս առաջին պատասխաննին «կրկնումն սկզբան» է , և ոչ ուրիշ բան : Ընկէ 'ի զատ՝ աս ալ կայ որ Հայրապետները ու ժողովները եկեղեցի չեն . հասա եկեղեցւոյ մէկ քանի անդամներն են , ամէն մէկերնին ինքնին սխալական : Աստի աս պատճառաւ ալ աս յառաջ բերած ձեռնարկութիւննին ըսել կ'ըլլայ թէ եկեղեցին անսխալ է , քանզի քանի մը սխալական մարդիկ այնպէս կ'ըսեն :

Երկրորդ՝ կը պնդեն , թէ Սուրբ Գիրքը կը սորվեցընէ աս վարդապետութիւնը , և Սուրբ Գիրքը առջնին կը դնեն , որ տեսնենք յիրաւի այնպէս ըլլալը : Սակայն աս ըրածնին ինչո՞ւ համար է . աս բանը հաստատելու համար՝ թէ Սուրբ Գիրքը անանկ դժուարիմաց մտած գիրք մըն է որ՝ առանց եկեղեցիին անսխալ մեկնութեանը ամենակին վստահութիւն մը չէնք կրնար ունենալ անոր սորվեցուցածները շիտակ հասկընալու վրայ : Ար ըսել է թէ դեռ՝ 'ի հաստատութիւն եկեղեցւոյ անսխալութեանը Սուրբ Գիրքէն բերուած վկայութիւնները չհասկըցած՝ եկեղեցիին անսխալ ըլ-

ըստին հաւատալու ենք . այսինքն՝ Սուրբ Գլուխը մէջ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատուած է սեպելու ենք , եկեղեցին Սուրբ Գրոց մէկ քանի համարներէն անսխալութիւն հանելուն համար : Դարձեալ՝ քաջութեամբ մը կը պնդեն թէ Սուրբ Գիրքը եկեղեցիին խօսքովը ընդունելու ենք . քանզի անոր լստուածաշունչ ըլլալը ուրիշ կերպով չհաստատուիր՝ կ'ըսեն , այլ միայն անսխալ եկեղեցիին անանկ վկայելովը : Որ ըսել է թէ Սուրբ Գրոց վաւերականութեանը չհաւատացած՝ եկեղեցիին անսխալութեանը հաւատալու ենք . և եկեղեցիին անսխալութեանը չհաւատացած՝ Սուրբ Գրոց վաւերականութեանը և անսխալութեան վարդապետութիւն սորվեցրնելուն հաւատալու ենք : Լսիկայ երկու հոգիի՝ մի և նոյն ժամանակը դուն անոր առջև ան ալ քու առջև թող կայնի ըսելը կը նմանի :

Ղիշդը նայելով՝ եկեղեցւոյ անսխալութեանը փաստերուն ամէնը աս է . քանզի եկեղեցիին անսխալութիւն ունենալը չհաստատուելէն ետեւ , ալ եկեղեցիին անսխալութեանը շատ հարկաւոր բան մը ըլլալը ցուցրնելու համար եղած խօսքերուն բոլորն ալ պարասլը կ'երթայ : Տես Մասն Բ , Գլուխ Ե , և Ե :

Օ . Լսիկալ եկեղեցւոյն ուր ըլլաւ որոշելու անհնարութիւնը անսխալութիւն ըլլալուն փաստին է :

Ճինգերորդ Գլխուն մէջ ըսինք , որ անուհոյ վրիստոնեաները այլ և այլ եկեղեցիներու

բաժնուած են, որոնց մէկ քանին կը հաւատան եկեղեցւոյ անսխալութեանը, թէպէտև ան անսխալ եկեղեցւոյն որն ըլլալուն վրայ վէճ կայ մէջերնին : Հռովմայեցւոց եկեղեցին իրմէ դուրս եղողները կը նզովէ . Յունաց եկեղեցին ալ նոյնպէս : Հայոց եկեղեցին ալ ամէնը մէկէն անսխալ են կ'ըսէ . թէպէտև ան անսխալ ըսած եկեղեցիին մեծ մասը զինքը կը նզովէ ու կը բաւազորէ : Սակայն աս բանին մէջ ամէնն ալ միաբան են, թէ առանց անսխալ եկեղեցւոյ մը մեկնելուն և դատումն ընելուն՝ Սուրբ Գիրքէն բան մը չհաստատուիր : Արեւմն ալ ինչպէս կ'որոշուի անսխալ եկեղեցւոյն որն ըլլալը :

Անտեղի է ան վարդապետութիւնն ալ, որ կը հատուտէ թէ ամէնը մէկէն որ բաներուն մէջ որ միաբան են ան բաներն են անսխալ :

Եւ մենուն միաբան հաւանութեամբը ընդունուած բաներն են անսխալ՝ ըսելն ալ պարապ բան է : Քանզի վէճին առաջին որոշուելու բանը աս է, թէ որո՞նք են ան հաւանութիւն տուող ամէնը : Հռովմականները մինակ մենք ենք՝ կ'ըսեն, և մենե դուրս եղողները հերետիկոս և հերձուածող են : Ամանապէս Յոյներն ալ աս խօսքը կ'ընեն : Արդ ասիկայ ո՞վ պիտի որոշէ : Արդարև անհնար բան է որ որոշմունք մը ըլլայ . և մինչև որ աս բանը չորոշուի, անկարելի է դռնել անսխալութեան ուր

ըլլալը : Եւ եթէ իրօք կայ ալ անսխալ եկեղեցի , մեզի ի՞նչ օգուտ , թէ որ անոր ուր ըլլալը անսխալաբար չկրնանք գիտնալ :

Թէ որ ամէնը մէկէն որ բաներուն մէջ որ միաբան են , ան բաներուն մէջն է անսխալութիւնը ըսես , անանկով ալ ճամբատ չեւեր : Մէյմը աս պատճառաւ՝ որ Հոով մէականները՝ Յոյները ու անսխալ եկեղեցւոյն մնացած մասերը՝ ամէնը մէկտեղառնելով՝ հինգէն չորսը ըսածդ չեն ընդունիր . և ուստի՝ թէ որ միայն ան այլ և այլ եկեղեցիներուն փոփոխուլը վճռուած բաները անսխալ են , քու պաշտպանած անսխալութեան վարդապետութեանդ ստուղապէս ճըլմարիտ ըլլալուն վրայ վստահութիւն չես կրնար ունենալ : Մէյմըն ալ որ՝ եօթանասուն կամ ութսուն միլիոն Իրօթէսթանդ կայ , անոնք ալ ադ անսխալ վճիռներուն հաւանութիւն տուող բոլոր քրիստոնէից մէջ գտնուելու են հարկաւ : Ուստի անոնք ալ մէջերնին գտնուելովսին՝ հարկ կ'ըլլայ որ անոնց ջնդունած վարդապետութիւնը անսխալ չսեպուի . ասանկով բոլոր ջնդունած վարդապետութիւններուն հետ մէկտեղ անսխալութեան վարդապետութիւնն ալ մէջ կը խաղայ : Ըսոր դէմ շայերը կրնան ըսել՝ թէ ան եօթանասուն միլիոն քրիստոնեաները , որոնք շայոց ընդունած ընդհանրական ժողովներուն բոլոր վճիռները ճըլմարիտ կը սեպեն , և Սուրբ Գրոց՝ բոլոր քրիստոնեաներէն աւելի տեղեակ՝ ու ամենէն

մարդասէր մարդիկ ըլլանին ալ ամէն մարդ կը վկայէ , եկեղեցիին մէջ սեպուելու չեն՝ ամենեւին քրիստոնեայ չեղողներու պէս : Մենէ դուրս եղողները եկեղեցի չեն սեպուիր ըսելով՝ փախուստի ճամբայ գտնելը դիւրին բան է . բայց եկուր տես , որ ադ անտեղի խօսքն ալ Հռովմէականաց տրուած է , Հայերը չեն կրնար ըսել բնաւ : Եթէ Բրօթէսութեանդները եկեղեցիէն դուրս են ըսելու ըլլան , իրենք ալ եկեղեցիէն դուրս կ'ըլլան . քանզի Բրօթէսութեանդները եկեղեցիէն դուրս ընելու համար ինչ պատճառ որ կայ , ան նոյն պատճառը Հայոց ալ է : Եթէ Հայերը եկեղեցիին մէջն են , Բնտարանական Բրօթէսութեանդներն ալ եկեղեցիին մէջն են . չէ՛ թէ որ Բրօթէսութեանդները դուրսն են , Հայերն ալ դուրսը ըլլալու են . և թէ որ Բրօթէսութեանդները դուրս եղած չեն , ապա ուրեմն անոնց չընդունած բաներուն ընդհանուր հաւանութիւն տրուած չէ :

Թէ որ Հռովմէական ալ ըլլանք՝ օգուտ չընէր :

Ինչ մը Հռովմէականի տեղ գնենք ինքըզինքնիս , և անսխալութիւնը միայն Հռովմայեցոց եկեղեցիին տանք : Ինսխալ եկեղեցին գտանք . բայց ինչ օգուտ . ասոր ալ անսխալութեանը ուր ըլլալը գտնեն է դժուարը : Մէկ կողմէն հազարաւոր մարդիկ Պապին քովն է անսխալութիւնը՝ կրսեն , ասոր դէմ միւս կողմէն ուրիշ հազարաւորներ ալ կ'ըսեն՝ այնպէս չէ , շատ

Պապեր հերետիկոս եղան, ընդհանրական ժողովներուն քոյն է եկեղեցւոյ անսխալութիւնը: Այդ ալ չեղաւ՝ կրպօռան խել մը մարդիկ ալ անդիէն. ոչ ժողովները ինչնին անսխալ են և ոչ Պապը, հասլա երկուքնին մէկտեղ գալու են՝ որ անսխալ դատաւոր ըլլան: Ատոնց իրեքն ալ ծուռ է. մէկ վճիռ մը ան ատենը անսխալ կ'ըլլայ, երբոր ընդհանրական ժողովի մը ձեռօք հաստատուի՝ Պապէն հաւանութիւն առնէ և բոլոր եկեղեցիին ալ ընդունելի ըլլայ ըսելով՝ ձայն մըն ալ մէկալ կողմէն կելլէ: Հիմա մենք ի՞նչպէս որոշենք աս չորս կարծիքին որը շիտակ ըլլալը: Ժողովի մը ձեռօք վճռուած՝ Պապէն հաւանութիւն առած ու եկեղեցիին ընդունելի եղած վըճիռը ամէնն ալ միաբանութեամբ կ'ընդունին, և ուստի շիտակը ան սեպելու է՝ կ'ըսես: Այդէկ. բայց թէ որ ժողովի մը Պապի մը հետ մէկտեղ տուած վճռոյն անսխալ ըլլալը չեմ կրնար գիտնալ, ի՞նչպէս կրնամ գիտնալ որ եթէ անոնց հաստատածը՝ եկեղեցին ալ ընդունի, անսխալ կ'ըլլայ: Եթէ ասոր պատասխան՝ եկեղեցին անսխալ է՝ անոր համար ան ալ որ ընդունի՝ վըճիռը անսխալ կ'ըլլայ՝ ըսես, կրկնումն սկըզբան ըրած կ'ըլլաս. այսինքն է ըսել՝ եկեղեցին անսխալ է, քանզի եկեղեցին անսխալ է: Եւ դարձեալ ի՞նչպէս գիտնամ թէ այսինչ վճիռը բոլոր եկեղեցին կ'ընդունի, թէ չէ: Հնարաւոր բան է որ եկեղեցիին բոլոր անդամներուն հետ ճանչուորութիւն ունէ,

նամ, ու մէկիկ մէկիկ ամենուն հարցը-
 նեմ նայլմ՝ թէ կ'ընդունին ան վճիռը կամ
 վարդապետութիւնը : Չընդունելին չգիտ-
 նանէս կ'ընդունին չելլեր : Մինչև որ ժո-
 ղովներուն Պապերուն հետ միատեղ տուած
 վճիռները եկեղեցւոյ վճիռք չսեպուին, ե-
 կեղեցիին ինչ վճիռներ սնանալը ամենեին
 չգիտցուիր : Եւ ուստի շուրջմէկանաց մէջ
 ալ առ հասարակ ընդունելի եղած կար-
 ծիքն աս է, թէ ժողովի մը ձեռօք
 վճռուած ու Պապէն ալ հաւանութիւն ըն-
 դունած վճիռն է եկեղեցւոյ անսխալ վը-
 ճիռը : Բայց աս կերպով տրուած վճիռները
 ինչպէս անսխալութիւն կ'առնեն : Ոմանք՝
 ժողովներէն կ'առնեն իրենց անսխալութիւ-
 նը՝ կ'ըսեն. ոմանք ալ՝ Պապէն : Մէկ կող-
 մէն կը հաստատեն թէ ժողովները առանց
 Պապի սխալական են . մէկալ կողմէն ալ
 կը պնդեն թէ Պապերը առանց ժողովի սը-
 խալական են : Որն է ասոնց շիտակը . թէ որ
 Պապը ու ժողովը այսինչ վճռոյն վրայ մէկ-
 զմէկու հետ չմիաբանին, որուն խօսքին նա-
 յելու ենք : Դարձեալ՝ ոմանք ալ՝ ոչ ժողով-
 ները առանց Պապի և ոչ Պապերը առանց
 ժողովի անսխալ կ'ըլլան՝ կ'ըսեն : Ժողովը
 բան մը կը վճռէ . Պապը դեռ հաւանութիւն
 տուած չէ, վասն որոյ՝ աս կարծիքին նա-
 յելով՝ ան վճիռն ալ դեռ անսխալ եղած
 չէ : Բայց Պապը որ իր հաւանութեամբը զա-
 նիկայ անսխալ պիտի ընէ, ինք սխալական
 է : Ուստի ասկէ կը հետևի թէ սխալական
 մարդ մը՝ որ կարող չէ վճռոյ մը ծուռ կամ

շիտակ ըլլալը անսխալաբար որոշել, սխալահան վճիռները անսխալ կրնայ ընել :

Աս ձեռնարկութեան բովանդակութիւնը :

Ուրեմն՝ մենք ալ վճռաբար կ'ըսենք, թէ անհնար բան է աս անսխալութեան և ահա՛ սուր վճռուած ան անսխալ վճիռներուն ուր և որը ըլլալը գտնել : Թէ որ իբրև Հայ՝ ան մի՛ Սուրբ կաթուղիկէ և առաքելական անսխալ եկեղեցին՝ Սուրբ Գիրքը և Հայոց եկեղեցիին ընդունած ժողովները ընդունազայլ և այլ եկեղեցիներէ կազմեալ է՝ ըսես, իրար նղովող բանադրող անսխալ եկեղեցի մը կազմած կ'ըլլաս . որուն մէկ մեծ մասը հերձուածող կը սեպէ զՀայոց եկեղեցին : Ասոր վրայ ալ եթէ խօսքդ յառաջ տանիս ու ինչ բաներու մէջ որ ամէնը միաբան են՝ մինակ ան բաներուն մէջ անսխալ են ըսելու ըլլաս, ան ատենը Հայոց եկեղեցին կաթուղիկէ եկեղեցիէն դուրս չհանելու համար՝ հարկ կ'ըլլայ որ Բրօթէսթանդներն ալ մէկտեղ առնես . և որովհետև Բրօթէսթանդները բուն իսկ եկեղեցւոյ անսխալութեան վարդապետութիւնը չեն ընդունիր, վասն որոյ աս ըսած վարդապետութիւնդ բոլոր եկեղեցիին հաւանութեամբ հաստատեալ չըլլար : Թէ որ ուզես դուն կրնաս ընդունիլ, բայց գիտես որ քու սխալական գատմամբդ ընդունած կ'ըլլաս : Իսկ թէ որ Բրօթէսթանդները կաթուղիկէ եկեղեցիէն դուրս ընես, Հայերն ալ դուրս ըրած կ'ըլլ

լաս . աս մէկդի թող . անդին եկեղեցիին մէկ մեծ մասը կայ ատ քու վարդապետու թիւնդ չընդունող , որն որ դուն անսխալ կրսեպես : Աստի ասանկով չէ թէ միայն ան հռչակաւոր կանոնին դատապարտու թեա նը տակը կ'իյնաս , որ կ'ըսէ թէ « ամէն տեղ ամէն ատեն և բոլոր եկեղեցիներուն մէջ ըն դունուած բաներն են անսխալապէս ճշմարիտ » , այլ նաև աս կանոնով ալ կը դատապար տուիս՝ որ կը սորվեցընէ թէ անսխալու թիւ նը պէտք է մեծ մասին տալ միշտ :

Ինչ որ Հռովմէական ըլլամ՝ աս երկսայ ըրաբանու թեանէն կ'ազատիմ ըսելով՝ եթէ Հռ ուովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ ալ մտնես , ամենեին շահ մը չես ըներ : Ի . Վախ աս պատճառաւ՝ որ Հռովմայեցւոց եկեղեցին մի միայն անսխալ եկեղեցի ընդունիրդ սա եր կու հիմերէն մէկուն վրայ հաստատուած պիտի ըլլայ . կամ աս հիմանը վրայ՝ թէ ան եկեղեցին անսխալ ըլլալուն համար՝ հար կաւ ըսածն ալ անսխալապէս ճշմարիտ է , որ ասոր կրկնումն սկզբան կ'ըսեն տրամա բանները , և կամ սա հիմանը վրայ՝ թէ դուր սէն ուրիշ խորհրդածու թիւններ ընելով՝ կը տեսնուի իրօք անսխալ ըլլալը . որ աս ընե լովդ եկեղեցւոյ անսխալու թեանը վրայ ու նեցած հաւատքդ բոլորովին քու սխալ դատ մանդ վրայ հիմնեալ կ'ըլլայ . և քու դատ մանդ առաջնորդու թեանը հետեւին ալ աս եկեղեցիին մէջ մեծ հերետիկոսու թիւն կ'ը սեպուի : Ի . Քրիստոնէից մէկ մեծ մասը և եկեղեցւոյ անսխալու թեանը հաւատացող

Կերէն շատ մարդիկ իշխանութիւն չեն տար Պապին զիրենք եկեղեցիէն դուրս ընելու : Ո՛վ պիտի դադրեցնէ Հռովմայեցոց եկեղեցիին և ան միւս եկեղեցիներուն մէջ եղած վէճը : Կ. Հռովմայեցոց եկեղեցիին անսխալութեանը ուր ըլլալը չես կրնար գտնել : Եկեղեցիին մէջ աս երևելի նիւթին վրայ շատ խառնափնդոր և իրարու հակառակ կարծիքներ կան : Ի՞նչ օգուտ եկեղեցիին անսխալութեանը հաւատալէդ, եթէ կարող պիտի չըլլաս եկեղեցիին ինչ կերպով, և որսւ ձեռք իր անսխալ վճիռները տալը գիտնալ, և կրկին պարտական պիտի ըլլաս բոլոր ընդունած վարդապետութիւններդ քու սխալական դատմանդ հարցընելով ընդունիլ : Ուստի ադ բռնած սկզբ բռնքովդ ի՞նչ աւելի վստահութիւն կրնաս ունենալ հաւատացած բաներուդ վրայ : Կ. Ո՛ր կարծիքը որ ընդունիս, պիտի տեսնես՝ ինչպէս որ պիտի ցուցնենք՝ թէ ան անսխալ բռնած դատաւորդ շատ հակասական վճիռներ ըրած է : Պապ Պապի դէմ, (որ ասիկայ արդէն ցուցրցած ենք,) լիողով լիողովի դէմ, Պապի հաւանութիւն ընդունող լիողով՝ Պապի հաւանութիւն ընդունող լիողովի դէմ, Հայրապետք Հայրապետաց դէմ, աս դարուն եկեղեցիին միւս դարուն եկեղեցիին դէմ պիտի գտնես : Ըսոնց ասանկ ըլլալը հետևեալ գլուխներուն մէջ բացայայտ կ'երևի :

Գ 1, 0 1 1 0 1

Ժողովներու վրայ :

Ժողովներուն վճիռները որո՞ւ ձեռք և ի՞նչպէս պիտի մեկնուի :

Հաւասար վերաբերեալ բաներու անսխալ դատաւոր եկեղեցի մը կայ ըսողները՝ Սուրբ Գիորջը “մեռեալ վկայ” է՝ կ’ըսեն, և չըկրնար ինքրզինքը մեկնել, ուստի կենդանի դատաւոր մը պէտք է զանիկայ մեկնելու համար : Ընոր ետեւէն աս ալ կը հաստատեն թէ եկեղեցին ընդհանրական ժողովներու բերնօք կու տայ իր վճիռները. և ընդհանրական ժողովներու վճիռները առջևնիս կը դնեն. որ անոնցմէ հաւատքնիս ընդունինք : Բայց ժողովներուն տուած վճիռները Սուրբ Գորբէն ինչ աւելի տեղ ունին աս բանին մէջ : Թէ որ Ըստուածաշունչը մեռեալ է, անոնք ինչպէս կենդանի կ’ըլլան : Եւ չէ որ աս վճիռներէն շատերուն ինչպէս հասկըցուելուն վրայ վէճ՝ կայ, աս վէճերը ո՞վ սիտի դադրեցընէ :

Ի՞նչպէս գիտնանք թէ որ ժողովը ընդունելու է , ու ո՞րը ընդունելու չէ :

Ըս է ահա ամենէն առաջ դէմերնիս ելլող դժուարութիւնը : Մեծ վէճ՝ է թէ աս ընդհանրական ժողովներէն որը որը ճշմարիտ է : Հայոց և Ղարոց եկեղեցիները ասոնց երեք հատը միայն կ'ընդունին . Յոյները եօթը հատը . Հռովմէականները տասնևութը հատ : Ըսոր ով որոշում մը պիտի տայ . երեք հատը ընդունինք , եօթը , թէ տասնևութը :

Ընդհանրական ժողովներէն 'ի զատ շատ մըն ալ գաւառական ժողովներ կան , զորոնք ոմանք կ'ընդունին՝ ոմանք չեն ընդունիր : Մենք ի՞նչպէս գիտնանք թէ ասոնց որը ընդունելու է և որը ընդունելու չէ : Թէ որ անսխալ ժողովներուն մէկը չընդունինք , Ըստուծոյ Խօսքը մերժած կ'ըլլանք և կամ թէ որ սխալականներէն մէկ հատը ընդունինք , մարդոց մոլար վարդապետութիւնը իբրև աստուածային վարդապետութիւն ընդունած կ'ըլլանք :

Թէ որ ընդհանրական ժողովները անսխալ են , Հայոց եկեղեցին անսխալ վճռով կաթուղիկէ եկեղեցիէն դուրս ելած է իբրև հերետիկոս և հերձուածող :

Արչաի ընդհանրական ժողովներ որ եղած են , ամենէն աւելի Քաղկեդոնինը ար-

ժան է ընդհանրական ժողով կոչուելու . քանզի Իսթանբուլէն ՚ի զատ անոր չափ շատ անդամ ունեցող ժողով եղած է : Ըմէն տեղաց քրիստոնեաներէն անդամ խորհուեցաւ . և աշխարհիս մէջ գտնուող քրիստոնէից հարիւրին իննսունևինը ուղղափառ ու Սուրբ Կրօց յարմար վճիռներ սեպեցին անոր տուած վճիռները : Բայց շայոց եկեղեցին աս ժողովը չընդունելով (ինչպէս հիմա ալ չընդունիր) անոր նշովքին տակն ինկաւ , և մինչև այսօրս իր կաթուղիկէ սեպած քրիստոնեաներուն հարիւրին իննսունևիննէն կտրուած ձգուած է : Հնարը չուկայ որ շայոց եկեղեցին աս իր հերետիկոսութենէն ու հերձուածողութենէն ազատի ու կաթուղիկէ եկեղեցիին մէջ սեպուի , մինչև որ չուրանայ Քաղկեդոնի ժողովոյն ընդհանրական ժողով ըլլալը , և կամ մինչև որ չընդունի աս կարծիքը՝ թէ հրնարաւոր է որ ընդհանրական ժողովները սխալին : Սակայն եթէ Քաղկեդոնի ժողովը ընդհանրական չէր ըսուի , ալ ի՞նչպէս ժողով եղած է աշխարհիս մէջ , որ անոր ընդհանրական ժողով ըսենք :

Իրարու հակառակ ժողովներ :

Սէկզմէկու հակառակ վճիռներ տուող շատ ժողովներ կրնանք օրինակ բերել հասակայն գիրքերնու չափը չմեծցրնելու համար՝ սա մէկ քանի հատը բաւական սեպենք :

Գօսթանցայի ժողովը՝ 1414ին վճիռ մը հանեց՝ իբրև մասն հաւատոյ՝ թէ ընդհանրական ժողովները Պապերէն վեր են, և իրենց իշխանութիւնը՝ որ է եկեղեցիին կողմէն վճիռ տալ՝ ուղղակի ՚ի Քրիստոսէ ընդունած են : Մարտինոս Ե Պապն ալ հաւանութիւն տուաւ աս վճռոյն : Եւստակ, Աբարթ ժողովոց, Հաթոր 12, ժողով Ե, էրէս 22 :

Պազէլի ժողովը՝ 1431ին նորոգեց աս վարդապետութիւնը, ու Եւզինէոս ՚ի Պապէն ալ հաւանութիւն առաւ : Եւստակ, Աբարթ ժողովոց, Հաթոր 12, էրէս 477 :

Բայց Ֆիօրէնցայի ընդհանրական ժողովը 1438ին հերքեց ու դատապարտեց ան վճիռները, և աս իբր ըրածին հաւանութիւն գտաւ ան նոյն Եւզինէոս ՚ի Պապէն որ առաջ ան դատապարտեալ վճիռներուն հաւանութիւն տուեր էր : Եւստակ, Աբարթ ժողովոց, Հաթոր 13, էրէս 1188—1190 :

Եւստերանու հինգերորդ ժողովը՝ 1512ին հաստատութիւն տուաւ Ֆիօրէնցայի ժողովին, ու հաւանութիւն ընդունեց Եւստակ ՚ի Պապէն : Եւստակ, Աբարթ ժողովոց, Հաթոր 14, էրէս 311 :

ԲՏԱ՛ չորս ընհանրական ժողովք՝ որոնց երկուքը հակառակ են միւս երկուքին . երկու կողմէն ալ Պապերու հաւանութիւն կայ . խնդիրն ալ խիստ երևելիներուն կարգէն է :

Դարձեալ՝ պատկերապաշտութեան վրայ
անհամար իրարու հակառակ վճիռներ
կան :

Էջիպէս Ժողովը՝ չորրորդ դարուն մէջ
պատուէր հանեց՝ թէ եկեղեցիներուն մէջ
պատկեր կամ արձան չգտնուի. աս պատ-
ճառ տալով՝ թէ անանկ բաներ գործա-
ծելը Լստուծոյ Խօսքին դէմ է :

Կոստանդնուպօլսոյ Ժողովն ալ՝ 754ին դա-
տապարտեց ու արգիլեց արձաններու ու պատ-
կերներու առջև երկրպագութիւն ընելը, նոյն
բանը պատճառ բերելով :

Բայց Նիկիոյ երրորդ Ժողովը՝ 787ին հաւ-
տատեց արձաններու յարգութիւն տալու
սովորութիւնը :

Դարձեալ՝ Լքումուք՝ Վրանքֆորդի Ժո-
ղովը 794ին Նիկիոյ Ժողովոյն վճիռը վեր-
ցուց, ու դատապարտեց պատկերապաշտու-
թիւնը :

Կմանապէս Լքուէք՝ Կոստանդնուպօլսոյ մէկ
ուրիշ Ժողովը՝ 814ին դատապարտեց պատ-
կերապաշտութիւնը :

Բայց 842ին՝ Կոստանդնուպօլսոյ Ժողովնե-
րէն մէկը նորոգեց Նիկիոյ Ժողովին վճիռը,
ու կրկին հաստատեց պատկերապաշտու-
թիւնը :

Սակայն փարիզու Ժողովը՝ 824ին արգիլեց
պատկերապաշտութիւնը :

Դարձեալ՝ Կոստանդնուպօլսոյ Ժողովներէն
մէկ ուրիշը՝ 879ին նորէն հաստատեց պատ-

կերպապատկերան օրինաւոր՝ ու անկէ՛ ՚ի զատ ալ՝ պարտք ըլլալը : Տես Լապտէ, Աբար՝ Ժողովոց :

Ըս ան վարդապետութիւնն է՝ որուն դէմ հինգ ժողով վճիռ տալէն ու Ըստուծոյ Խօսքովը դատապարտուած ըլլալն ալ յայտնի ըլլալէն ետեւ, հիմա առ հասարակ հաստատուած կը գտնենք Հոովմայեցւոց Զոնաց և Հայոց եկեղեցիներուն մէջ :

Ուրիշ օրինակներ ալ կրնայինք բերել, բայց այսչափը հերիք է : Արնայինք ցուցնել թէ շատ ժողովներ ինչ բռնութիւններ՝ կրօնիւներ ու չարագործութիւններ ըրած են . որ ան ըրածներնէն յայտնի կ'երևի՝ թէ անհնար էր որ անանկ ատեններ անանկ մարդոց քով Սուրբ Հոգի գտնուէր : Ըստնցմէ՛ ՚ի զատ ուրիշ առարկութիւններ ալ կրնայինք բերել Ժողովներու անսխալութեանը դէմ, բայց պէտք չէ : Հետեւալ գլխուն մէջ աս ալ պիտի ցուցնենք, թէ Հայրապետները Ժողովներու անսխալութեանը չէին հաւատար :

Գ Լ Ո Խ Ի Ր

Հայրապետաց վրայ :

Անսխալութեան ջատագովները Հայրապետները վկայ կը բերեն իրենց վարդապետութեանը, վիճաբանութեանց դատաւոր բռնելով զանոնք : Շատերուն Հայրապետաց վրայ բրած խօսքերէն անանկ կ'երևի թէ անոնց ամէն մէկը անձամբ անսխալ էր : Ռմանք երկու մէկզմէկէ որոշ մասերու կը բաժնեն անոնց սորվեցուցածները . մէկուն մէջ իբրև վարդապետ սորվեցուցածներնին կը դնեն, մէկալին մէջ ալ իբրև վկայ՝ եկեղեցիին հաւատացած բաներուն տուած վրկայութիւններնին կը դասեն : Ռմանք մէկ բան մը անսխալապէս վճռուելու համար բոլոր Հայրապետաց միաբան հաւանութիւնը պէտք է կը սեպեն . ումանք ալ մեծ մասինը կ'օգտէ կ'ըսեն : Եթէ ճշմարիտը նայինք՝ անսխալութեան ջատագովները երբոր Հայրապետաց գրութիւններուն մէջ իրենց վարդապետութիւններուն կողմէն երեցող խօսք մը գտնելու ըլլան, վէճը լմնցնող՝ վճիռը կըսող ձգող վկայութեան մը պէս՝ անանկ

յաղթողաբար յառաջ կրբերեն որ կարծես թէ բերած վկայութիւննին աստուածային խօսք մըն է :

Եթէ Հայրապետները վկայ բերեն, իրենք իրենց խօսքովը կը բռնուին :

Ի այց աս Հայրապետները վկայ բերելնին իրենց առջի ըսածներուն ուղղակի հակառակ կու գայ. որուն նման ուրիշ մէկ երկու հակասութիւններ ալ ժողովներուն վրայ խօսած ատեննիս, ու Ռ. Սասին Գ. Գլխուն մէջ տեսանք : Ըսոր ասանկ ըլլալը յայտնի կ'երևի, երբոր Սուրբ Գրոց դէմ բերած առարկութիւններնին միտքերնիս բերենք, որ ասոնք են : Վ. Սուրբ Գիրքը մեռեալ գրութիւն մըն է՝ չկրնար խօսիլ : Ընկէ ինչ տարբերութիւն ունին Հայրապետաց գրութիւնները : Բ. Սուրբ Գիրքը դժուարիմաց է, և անոր խօսքերուն ուղիղ նշանակութեանը վրայ վէճ կայ : Հայրապետաց գրութիւնները ինչ են. չէ՞ որ Սուրբ Գիրքէն բիւրապատիկ աւելի մութ ու շուփոթ են, և ըրած խօսքերնուն այսպէս կամ այնպէս հասկըցուելուն վրայ անթիւ անհամար վէճեր կան : Եթէ Սուրբ Գիրքը մեկնելու համար Հայրապետաց գրութիւնները հարկաւոր սեպելու ըլլանք, պէտք կ'ըլլայ նախ և առաջ Հայրապետաց խօսքերուն մեկնութիւնները գտնել ուրիշ մեկնիչներէ : Գ. Սրտեն թէ՛ միայն եկեղեցիին խօսքովը կրնաք Սուրբ Գիրքը իբրև աստուածաւ

յին պատգամ ընդունիլ : Ուրեմն Հայրապետները որուն վկայութեամբը ընդունինք : Եթէ զանոնք եկեղեցիին վկայութեամբը պիտի ընդունինք, դարձեալ անոնք եկեղեցիին անսխալութեանը վկայ բերելը ի՞նչ անխելքութիւն է : Ի . Սուրբ Գիրքը մեկնելու համար սխալական դատումներնուդ ապաւինիլ չըլլար՝ կ'ըսեն : Հայրապետաց խօսքերը մեկնելուն որ զանք, կ'ըլլայ :

Հայրապետաց արժան եղած պատիւը կու տանք :

Սենք Հայրապետները անարգող չենք . անոնց արժան եղած պատիւը կու տանք : Խելքերնին աղէկ մը հասած բաներու մէջ արժանահաւատ վկայից տեղ կը դնենք զանոնք : Երեսնց աստուածպաշտութեանը և իրենցմէ շատերուն Քրիստոսի Թագաւորութեանը համար ըրած աշխատութեանցը և քաշած չարչարանացը յիշատակները յարգի են մեր առջևը : Ի՞նչ բաներու մէջ որ Քրիստոսի և անոր անսխալ բանին հետեւցան, ան բաներուն մէջ մենք ալ կը հետեւինք անոնց : Սակայն աս ալ գիտնալու ենք՝ Թէ անոնք ալ շատ տկարութիւններու անկատարութիւններ ունեցող մարդիկ էին : Ըստուծոյ խօսքը անոնցմով փորձելու չենք, հապա զանոնք Ըստուծոյ խօսքովը փորձելու ենք : Եւ աս բանին վրայ աս հաւատքը ունենալնու շատ պատճառներ կան :

1 . Պօղոս առաքեալ ինչ յորդորէ շրիստոսեաները որ իրեն նմանող ըլլան, ինչպէս որ ինք ալ

Վերհաստի : Ս. Կրիմ. ժ.Վ. 1 : Թէ որ առաքեալ մը իրեն համար ասանկ կ'ըսէ ու մենք ալ իր ըսածին պէս ընելու ենք, ալ ուր կը մնայ ան յորդորանքը որ կը սորվեցընէ ուրիշներուն զատմանը կապուիլ մնալ : Սուրբ Գիրքն է մեր հաւատքին մէկ հատիկ կանոնը, և ուրիշ կանոն բռնելու հրաման չը կայ :

2 . Հայրապետները հաւատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ զատաւոր չէն կրնար ըլլալ աս պատճառաւ որ Գիտնական Էդուը Էնրնար Գիտնալ Հայրապետաց Գրո-թիւններուն ո՛րը կարապար ու որը անկարապար ըլլաւ : Ամենէն տգէտ ռամիկը կրնայ Սուրբ Գրոց Աստուծոյ խօսքը ըլլալուն ստոյգ փաստ մը ունենալ . բայց անանկ մնալով մը ի՛նչպէս գիտնայ Հայրապետաց որ գրութիւններուն հարազատ ըլլալը : Ի՞նչ գիտնականները միաբերան կը վկայեն թէ Հայրապետաց անուհովը ելած շատ գիրքեր կան անհարազատ, և թէ հարազատ եզոյններուն մէջ ալ դուրսէն մտած խօսքեր կան ¹ :

3 . Մարդոց Տեժ մասը Էնրնար Հայրապետաց Գրո-թիւնները կարգաւ :

Հայրապետներուն գրութիւնները երկու հաւ

¹ Հայրապետաց վրայ ըրած աս նախադասութեանս և միւս նախադասութիւններուն ապացոյց՝ տե՛ս Տայլէէի գիրքէն եղած համառօտեալ (Թարգմանութիւնը՝ « Հայրապետալէր », անունով, տպեալ 'ի Զմիւռնիա՝ 1845 : Աս Գիրքին մէջ Հայրապետաց վրայ եղած շատ ուրիշ նախադասութիւններու ալ ապացոյցներ կան, զորոնք

րիւր հատորի չափ միաժալ խոշոր գիրքեր են : Մէկ երկար կեանք ունեցող մարդ մը հազիւ կրնայ լոկ կարդալով մը անցնիլ ամենուն վրայէն :

Ըսկէ 'ի զատ շատերուն չհասկըցած օտար լեզուներովը գրուած են : Շատ քիչ մարդ կայ ան լեզուները ըստ բաւականին գիտցող : Եւ ան գիտցողներուն մէջ ալ դժուարաւ անանկ մէկը կը գտնուի՝ որ ան գիրքերուն շատը կարդալու պատեհութիւն ունենայ :

4 . Հայրապետները իրենք իրենց սխալական ըլլալը յայտնապէս կը խոստովանին, ու կը խորապէս մեղ որ Լստոածոյ Խօսքէն զառ ուրիշ Բանի մը վրայ չհիմնենք հասարակիս :

Եւ Մասին 'ի Գլխուն մէջ և ուրիշ տեղեր բերած վկայութիւններնիս բաւական են աս նախադասութիւնը հաստատելու, սակայն մէկ քանի հատ ալ հոս դնենք :

Սուրբն () գոտինոս՝ Սուրբ Գրոց մէկ հաւմարին վրայ խօսած ատենը՝ կ'ըսէ . “ Ըս խօսքերը այսպէս մեկնեցի, սակայն գիտեմ որ առաջները ասկէ շատ տարբեր կերպով մը մեկնած եմ : Թող ընթերցողը որ մեկ նութիւնը որ ճշմարտութեան աւելի համաձայն երևի իրեն, ան ընդունի ” : Գիտելու արժան բան մին է՝ որ աս մեկնած համարը ան ամենազօրաւոր վկայութիւնն

խօսքերնիս չերկնջներու համար՝ զանց կ'ընենք հոս : Աղէկ կ'ըլլայ որ ամէն մարդ ուշ մտօք կարդայ ան պատուական ու խիստ օգտակար գիրքը :

է, «Դուն Պետրոս ես», , *և*, (Մատթ. ժ.Վ. 18) որուն վրայ կայացուցած են Հռովմէականները Պապին իշխանութեանը վարդապետութիւնը : Հռովմէականաց մէջ ասկէ երևելի վարդապետութիւն չկայ : Եւ սակայն Օգոստինոս ատեն ատեն այլ և այլ մեկնութիւններ տուած է ան համարին վերայ : Եւ վերջապէս Հայրապետներուն՝ Ժողովներուն և կամ Պապերուն ալ յանձնած չէ բանը, այլ ընթերցողաց դատմանը ձգած է, որ իր տուած մեկնութիւնները ճշմարտութեան հետ բազդատեն, և խելքերնուն վկայութեամբը որն որ ճշմարիտ երևի իրենց՝ ան ընդունին :

Դարձեալ կ'ըսէ. «Նիպրիանոսին Թուղթերը ու Նիպրիանոսին կարծիքները կը բերէք մեզի դէմ : Բայց ո՞վ չգիտեր թէ կանոնական շին և Նոր կտակարանը սահման մը ունի, (այսինքն՝ անկէ դուրս կանոնական գրութիւն չկայ), և եպիսկոպոսներուն ետքէն գրածներէն այնչափ վեր է որ ամենեւին երկբայութիւն ու վէճ չվերցընէր. բայց Սուրբ Գրոց հաստատուելէն ետև գրուած եպիսկոպոսներուն Թուղթերը կրնան քննութեան տակ իննալ՝ իրենցմէ աւելի գիտուն եղող մարդոց և ուրիշ եպիսկոպոսներու ու Ժողովներու մէջ», : Դ. Կատեաններուն դէմ, Գիրք 1, Գլ. 4 :

Եւ դարձեալ. «Եւ Նիպրիանոսին Թուղթին բարձրագոյն իշխանութեանը կապուած չեմ, քանզի անոր Թուղթերը կանոնական չեմ ընդունիր : Հապա անոր Թուղթ

Թերը կանոնական Գրեանց հետ բաղդատելով կը քննեմ, և աստուածային Գրոց վկայածին ինչ որ համաձայն գտնեմ գովասանութեամբ կ'ընդունիմ. բայց համաձայն չեկածները ձայն չհանելով՝ կը մերժեմ», : Քրիստոնիոսի դէմ, Գիրք Ի, Գլ. 15 : Սենք ալ ասանկ կ'ընենք :

Դարձեալ. «Կարդա մեզի ատ (քու ըսած վարդապետութիւնդ) Օրէնքէն, Սարգարէներէն, Սաղմոսներէն, Ընկտարաններէն, և ուրիշ գրութիւններէն. կարդա, և հաւատանք», : Եհէշէյիին Դոմեանը Վրայ Գլ. 10 : Դարձեալ. «Եւ երբոր կը տեսնենք որ կաթուղիկէ եպիսկոպոսները այնչափ խաբուեր են որ Լստուծոյ կանոնական Գիրքերուն դէմ եղող բանի մը հաւատացեր են, մենք անոնց կարծիքը հաստատելու չենք», : Լուր. Գլ. 11 : Լսոնց պէս խօսքեր շատ կը գտնուի աս Հայրապետին գրութիւններուն մէջ :

Սուրբն շերոնիմոս այսպէս կ'ըսէ. «Լսապէս իմ հասկըցածս աւանդեցի ձեզի. բայց թէ որ ասկէ կատարեալը ու ճշմարիտը շինէ մէկը, անոր մեկնութիւնը ընդունեցէք ոչ թէ իմ», : Երկրորդ Սեկոմեան Լեհակոմայ :

Ուրիշ տեղ մըն ալ կ'ըսէ (Թորոն 10), «Ես գիտեմ որ առաքեալները բոլոր մատենագիրներէն աւելի բարձր աստիճանի մը դասած եմ. քանզի անոնք միշտ ճշմարիտը կը խօսին. բայց միւս մատենագիրները երբեմն սխալած են մարդկային սխալմամբ, ինչպէս որ մարդ էին», : Եւ դարձեալ կը

յորդորէ որ նախնեաց գրութիւնները կարդանք. բայց աս խրատն ալ կու տայ՝ որ աղէկը ընտրենք ու աղէկ չեղածը ընդունելէն զգուշանանք, ըստ Լուսաբերոյն՝ որ կրպատուիրէ ըսելով՝ « ամէն բան փորձեցէք, աղէկը ընդունեցէք » : Թողի 11, 2. :

Սուրբն կիւրեղ կ'ըսէ. « Աեզի ինչ որ աւանդեմ անոնց մէկուն ալ մի՛ հաւատար, մինչև որ Սուրբ Գիրքէն ապացուցուած ըլլալը չտեսնէք » : Չորրորդ Վրիստոնէական Երաստիմայ :

Կղեմէս Լղէքսանդրացին կ'ըսէ. « Մենք մարդոց ըրած հաստատութիւններուն չենք հաւատար. անոնք միայն խօսելու չեն, հապա ըսածներնուն ճշմարիտ ըլլալն ալ ցուցրնելու են. և ան ալ Սուրբ Գիրքէն, ոչ թէ Պապերէն՝ Հայրապետներէն և կամ Ժողովներէն » : Սրբոճարէս, 1 : Մեր բռնած կանոնն ալ ճիշդ աս է :

Լսչափը բաւական է Հայրապետաց՝ իրենց անսխալ ըլլալը չընդունելը ցուցրնելու համար : Լրդ՝ Հայրապետները կամ սխալական էին և կամ անսխալ : Թէ որ անսխալ էին, ահա իրենց անսխալ վճիռովը կը ցուցրնեն սխալական ըլլալին. և ան ալ ոչ թէ առանձնաբար սխալական, հապա միատեղ ժողով ըրած ատեննին ալ :

Ժողովներուն վրայ Հայրապետաց տուած վկայութիւնը :

Այսպէս կ'ըսէ սուրբն ()գոստինոս . “ Ժողովները կրնան հերքել եպիսկոպոսներու թուղթերը, թէ որ ճմարտութենէն խտտորած գտնեն . և գաւառական ժողովները ընդհանրական ժողովներուն հնազանդելու են . ու ետէն եղող ընդհանրական ժողովները շտա անգամ ուղղած են առաջուց եղածները ” :

Ղ. անաբեաններուն դէմ, Լ . Գլ . Գ :

Եւ սուրբն Գրիգոր Վազիանզացին, որ ամենէն երևելի ուղղափառ Հայրապետներուն մէկը կրսեպուի, այսպէս կ'ըսէ . “ Շիտակը խօսելով միտքս դրած եմ բոլոր եպիսկոպոսաց ժողովներէն հեռու փախչիլ . քանզի բնաւ չտեսայ մէկ ժողովէ մը մէկ օգուտ մը յառաջ եկած : Այլ ընդհակառակն՝ չարիք չխափանելէն զատ, կը շտա ցընեն ալ . քանզի վիճաբանութեան ոգին ու պատուոյ վրայ եղած կռիւները ան աստիճան հասեր են որ չեմ կրնար ըսել ” :

Թուղթ առ Պրոէպիոս, ԽԻ և ԾԵ :

Ծ . Հայրապետները վիճաբանութեանց դատաւոր չենք կրնար բռնել . լատն զի շտա անգամ իբարտա դէմ խօսիք ըրած են, և երբեք ալ իրենք իրենց դէմ գրած են :

Ամենէն ուղղափառ սեպուած Հայրապետներուն վրայ խօսինք, մէջերնին եղած կռիւները տես : Տես ան սաստիկ վիճաբանութիւնը, որ Ստեփաննոս Պապն ու Հր-

ուովնայեցիները ըրին սուրբ Ախարիանսին ու Ափրիկէի եպիսկոպոսներուն հետ, հերետիկոսները վերստին մկրտելու վարդապետութեանը վրայ. որ աս վէճը վերջապէս ան աստիճան հասաւ որ մէկզմէկ նըզովեցին մէկդի ելան: Տես նաև ան մեծ վէճը, որ ըրին Քաղկեդոնի վեցհարիւր երեսուն Հայրապետները լեոն Պապին՝ Հայոց Հայրապետներուն և ան ժողովը չընդունող ուրիշ մարդոց հետ: Այլ. սուրբ Ալբրեղ Հայրապետն ու սուրբն Թէոդորիտոսը՝ կր վիճին իրարու հետ Սուրբ Հոգւոյն բղիմանը վրայ: Եպիփանն ու Հերոնիմոսը՝ եպիսկոպոսներուն ու երէցներուն առջի վիճակին վրայ. Հերոնիմոսն աւ իր կողմնականները մէկ կողմէն (Պոստինոսն ու իր կողմնականներն ալ մէկալ կողմէն, Պօղոս առաքելոյն Պետրոս առաքեալը յանդիմանելուն վրայ. (Գաղ. 1. 11.)): Հերոնիմոսը՝ Գրիգոր Աստուածաբանը՝ Իրոնէսիոս Աղէքսանդրացին և ուրիշ ետքէն եկող Հայրապետներ կր դատապարտեն Յուստինոսը՝ Երանոսը (չըսեմ Տերտուղիանոսն ալ) և երկրորդ դարուն Հայրապետները, Բրիտտոսի հազարամեայ թագաւորութեանը վրայ այսինչ կարծիքը ունենալուն համար: Ալ մի՛ հարցընէր եկեղեցիին մէջ ելած միւս անհամար վէճերը: Գէշն աս է որ չէ թէ միայն իրարու դէմ հակառակութիւն ըրած են Հայրապետները հաւատոյ վերաբերեալ երևելի քաներու մէջ, այլ երբեմն իրենք իրենց դէմ ալ խօսած են: Ինչպէս՝ (Պոստինոս

ասեն ասեն իրարմէ՛ տարբեր կարծիքներ ունեցած է Պետրոս առաքելոյն եկեղեցւոյ հիմը ըլլալուն վրայ : Ըն Հայրապետը իր շատ ուրիշ վարդապետական կարծիքներն ալ փոխած է, ինչպէս որ ինք կը ցուցնէ ընդարձակօրէն իր հետոս կոչման գիրքին մէջ : Հերոնիմոս մէկ տեղ մը (Թողլի ճիւղ, առ Տեփառէրոս,) շատ կը գովէ Երուսաղէմ ուխտի երթալը . ուրիշ տեղ մըն ալ (Թողլի ճիւղ, առ Պարոզիոս,) շատ վազ զարնելով՝ կը դատապարտէ՝¹ » :

Հայրապետաց գրութիւններուն մէջ այնչափ բազմաթիւ հակասական խօսքեր գրանուելուն մէկ երևելի պատճառն աս է՝ որ մէկ տեղ մը իրենց հաւատացածը կ'ըսէին, ուրիշ տեղ մըն ալ հակասակօրոյններին յաղթելու համար ինչ որ ամենէն յարմար էր՝ նախ : Ըյսպէս կը վկայէ Հերոնիմոս իրեն և իր օրովը եղող ուրիշներուն բռնած ճամբուն համար . « Արողինէսը՝ Եւսեբիոսը Ըպողինարիսը շատ բաներ գրեցին Կելսոսին ու Պորփիրիոսին դէմ : Սակայն սատանա յին ոգիովը շինուած շէնքերը կործանելու համար՝ նայէ՛ ի՞նչ տեսակ ձեռնարկութիւններ ու ինչ երկղիմի նախադասութիւններ ըրած են . և երբեմն հեթանոսներուն դէմ խօսք գտնելու ստիպուած ատեննին՝ հաւատացածնուն պէս չեն խօսած, հապա օր խօսքն որ ամենէն աւելի բաներնուն եկեր

1 « Հայրապետէր » անունով գիրքին մէջ, առ նախադասութեանը ուրիշ ապացոյցներ ալ կան :

է՛ ան ըսեր են : Հոս Վատին մատենագիրներու վրայ՝ ինչպէս Տերտուղիանոսին՝ Արարիանոսին՝ Մինուցիոսին՝ Վիթորինոսին՝ Վարթանժիոսին և Հիլարիոնին վրայ չեմ խօսիր, որ Տասկրցուի թէ միտքս ուրիշներուն վրայ չարախօսութիւն ընել ու ինքրդինքս արգարացրնել է” : Թողք Ն, օֆանսիոս :

Փոխանակ Սուրբ Գրոց՝ ասոնք ձեզի առաջնորդ ու դատաւոր բռնեցէք լրաժ Հայրապետաներնին ասանկ մարդիկ են :

Ետեզի է ան վարդապետութիւնը՝ որ կը հաստատէ թէ Հայրապետաց մարան հաւանութեան նպակով պէտք է Սուրբ Գիրքը մեկնել :

Պետո՛ւ Պատին հանգանակին մէջ, որ աս հանգանակը ամէն Հռովմայեցւոց եկեղեցին մանող պարտական է հրապարակագրուցել ու հաւանութիւն տալն ալ գառանիլ, ասանկ յօդուած մը կայ . “Ես ալ կ’ըն գունիմ Սուրբ Գիրքը, մայր սուրբ եկեղեցին ինչ մտքով որ հասկրցած է ու կը հասկրնայ՝ Ճրշդ անոր հասկրցածին պէս . որ և անոր կ’իյնայ Սուրբ Գրոց խօսքերուն ճշմարիտ մեկնութիւնը ու նշանակութիւնը գատել . և ոչ ալ Հայրապետաց մաքան հաւանութեան պոռածէն պարբեր կերպով ճշ պիտի հասկընամ կամ մէկնեմ անոր խօսքերը” :

Ես կանոնին նայելով՝ Հռովմականներէն մէկն ալ չկրնար մեկնութիւն մը տալ Սուրբ Գրոց որ և իցէ համարին վրայ մինչև որ

չատուգէ, Վ. Թէ Բուր Հայրապետները ինչ կերպով հասկըցած են զանիկայ : Թէ որ ուղղափառ Հայրապետներէն մէկը միաներէն տարբեր մտքով մը հասկըցած է, աս կանոնին նայելով՝ ալ ան կարգին մէկնութեան մը որպէս անհնարին Բան է. քանզի Հայրապետները միաբան հաւանութիւն չունին ան համարին վրայ¹ : Ըսկէ 'ի զատ՝ Մատուծոյ իստքին ան մասերը, որոնց վրայ որ Հայրապետները մեկնութիւն մը տուած չեն, ասոնք անմեկնելի խօսքեր են ըսելով ձգել հարկ կ'ըլլայ. քանզի Թէ որ Հայրապետներէն մէկն ալ անոր մեկնութիւն մը տուած չըլլայ, ալ անկէ ետեւ աս կամ ան մեկնութիւնը՝ Հայրապետաց միաբան հաւանութիւն տուած մեկնութիւնն է չըսուիր :

Վ. Մէկը չկրնար գիտնալ Հայրապետաց մէկ մեկնութեան մը մտքան հաւանութիւն տալը մինչև որ քնն մէկիկ մէկիկ զգուշութեամբ չկարդայ Բուր Հայրապետաց գրութիւններուն առջին ալ : Քանզի Թէ որ որիչին վկայութեանը ապաւինի, կրնայ ըլլալ որ խաբուի, ան վկայութիւնը իրեն տուողը սխալական մարդ մը ըլլալուն համար : Ուրեմն ոչ Վատիկներէն՝ ոչ Յունարէն և ոչ գրաբառ Հայերէն գիտցող խեղճ գեղացիին ինչ ընէ : Ըս լեզուները ու երկու հարիւր հա-

¹ Nec eam unquam, nisi juxta unanimum consensum patrum accipiam et interpretabor.

Canones et Decreta Concilii Tridenti, App. p. XXII.

տորի չափ ալ միաժալ խոշոր գիրքեր կար
դայ սորվի՝ որ ապահով ըլլայ ան «Տաւա
տարիմ ու բոլորովին ընդունելութեան ար-
ժանի», խօսքը շիտակ հասկընալուն վրայ՝ որ
կ'ըսէ. «Քրիստոս Յիսուս աշխարհք եկաւ մե-
զաւորները փրկելու», Տես Մասն Բ, Գլ. Ը :
Եւ Սա ալ դիտելու բան է : Մէկ մեկնու-
թեան մը վրայ Հայրապետաց միաբան հա-
ւանութիւնը ըլլալուն կատարելապէս վստահ
ըլլալու ենք՝ կ'ըսեն. եթէ ոչ ան մեկնու-
թեանը շիտակ ըլլալուն վրայ վստահութիւն
չենք կրնար ունենալ : Բարի . բայց Հայրապետ-
ներուն և մասնաւորապէս առաջին երեք դա-
րերուն Հայրապետներուն գրութիւններէն
որչափ բան ձեռքերնիս հասած է : Գլու-
րին է պատեհութիւն ունեցող ուսումնա-
կանաց քննել ստուգել Հոովմայեցի Կղեմէ-
սին՝ Պողիկարպոսին և Իգնատիոսին ինչ կար-
ծիքներ ունենալը : Կմանապէս Յուստինո-
սին , Երանոսին , Բղէքսանդրացի Կղեմէսին ,
Տերտուղիանոսին . Արոգինէսին , Կիպրիա-
նոսին ու Եաթմանթիոսին գրութիւնները
քննելուն մէջ շատ մեծ դժուարութիւն
մը չկայ : Ըսոնք և Ըթենագորասին՝ Ընտի-
ոբացի Թէոփիլոսին՝ Հիպոզիդոսին՝ Կէոկե-
սարացի Գրիգորիոսին՝ Մենուցիոս ֆելիք-
սին և Ըննուպիոսին մէկ քանի ճառերը , քա-
նի մըն ալ ուրիշ հեղինակներու գրեանց
մասունքները օրինակուած կը գտնենք ետ-
քէն եկող մատենագրաց գրութիւններուն մէջ :
Եւ ահա իրեք հարիւր տարուան վկանե-
րէն ձեռքերնիս հասած գրութիւններուն

ամէնը այսչափ է : Ի՞նչ գիտէք ան ատեն :
 ուսն աշխարհիս երեսը տարածուած հա-
 զարուար եկեղեցիներուն մէջը գտնուող ան-
 բազմաթիւ վկաներուն վրայօք : Եթէ անոնց
 վրայ ունեցած ստոյգ ծանօթութիւններ-
 'սիս չունեցածներնուս հետ բազդատէք ,
 հազիւ հազ մէկ միլիոն վկաներէն մէկ հաս-
 տի կ'երլէ մեզի ծանօթ : Ըն հին ատեն-
 ները քիչ մատենագիրնէր կոչին : Ընային
 երեք դարերուն Հայրապետները գլխաւորա-
 պէս Ղուկասարան քարոզելու , Սուրբ Սա-
 եանները թարգմանելու և ուրիշ ասանկ
 գործերու տուած էին ինքրզինքնին , և այս
 պէս քիչ քան գրեցին : Սակայն գրողներ
 կոչին . որոնց անուններն ու գրքերնուն խո-
 րագիրները մինակ յիշուած կը գտնենք եւ
 սերիտին՝ շերտեմասին և ուրիշ հետագայ
 մատենագրաց գրքերուն մէջ , և ունեցած
 գրութիւններնին կորսուած գացած են : Ըս
 մեզի անծանօթ վկաներուն երեսուն հա-
 տին անունը կրնանք համրել . և աներկբայ
 ասոնցմէ 'ի զատ շատ ուրիշներ ալ շատ
 բաներ գրած են . որոնց անունները ունե-
 ցած գիրքերնուս մէկուն մէջ յիշուած չենք
 գտներ :

Ըրդ՝ թէև մէկ բանի մը վրայ մեր գիտցած
 Հայրապետներուն միաբան հաւանութիւնը
 գտնենք , ի՞նչպէս կրնանք գիտնալ ան միւս
 կորսուող անհամար գիրքերուն մէջ աս բա-
 նին վրայ ուրիշ վարդապետութիւն մը կամ
 մեկնութիւն մը չըլլար : Ըսիկայ չտեսնելու
 դարներով անցնիլ չըլլար : Ըն ատենուսն և

կեղեցիին միլիոնաւոր անդամներուն ու բազմաթիւ քարոզիչներուն ու մատենագիրներուն մէջ՝ աս մէկ քանի Հայրապետներուն միաբան հաւանութեամբ աւանդած աս կարծիքէն տարբեր կարծիք մը ունեցող զբոսուիրը հնարաւոր բան է : Ընհնար է ըսելը՝ լոկ կարծիք է, առանց ավե՛նատկար փաստի մը : Ըպա ուրեմն աս կանոնին նախելով՝ անհնարին է որ չռովմէական եղողը վատահաւթիւն ունենայ Սուրբ Գրոց որ և իցէ համարին ճշմարիտ մեկնութիւնը ունենալուն վրայ :

Ի . Դարձեալ՝ եթէ գրութիւններնին ձեռքերնիս եղած բոլոր ուղղափառ Հայրապետաց միաբան հաւանութիւն տուածէն ՚ի զատ՝ ուրիշ բան չընդունինք, անոնցմէ ընդունածներնիս մըջափ բան կրնայ ըլլալ : Ըսոր սլատասիան՝ աս կ'ըսեմ, թէ մի միայն Մատուածաշունչը հաւատոյ կանոն բռնող Մեթաբանական Բրօնեսիաներնեան շքեղանած վարդապետութիւններն և ոչ մէկը կրնանք գրանել անոնց մաքան համոռութեանը հաստատուած : Հայրապետաց վրայ տեղեկութիւն չունեցողները կրնայ ըլլալ որ ուրանան աս ըսածս . բայց տեղեակ եղողները գիտեն ճշմարտապէս ասոր ասանկ ըլլալը՝ :

1 Անխաղութիւն դաւանող եկեղեցիներէ եղող ճշմարտապէս անկեղծ գիտնական մարդոց Հայրապետաց վրայ բրած խօսքերէն անանկ օրինակներ կրնանք բերել հոս՝ որ յայտնի ըլլայ Հայրապետաց վրայ աս ըսածնուս չուն

Գլխաւոր հաւատալեաց և Սուրբ Գիրքէն
Երևելի կտորներու մեկնութեանը վրայ Հայ-
րապետաց ունեցած անմիաբանութեան քա-
նի մը օրինակները դրինք : Հաստ ուրիշ օ-
րինակներ ալ կրնայինք դնել . և կը հաս-

րացուելու ճշմարտութիւն ըլլաք : Հետեալ քաղու-
ծը Թէօփանոս Բրոքովիչ (Theophane Procowicz) ա-
նունով հռչակաւոր աստուածաբանութեան վարժապե-
տին մէկ գիրքէն է , կատարելագործեալ Ռուսաց մէկ
համալսարանին վարժապետին՝ Երանոս Փալքօքիին
(Irenæus Falckowski) ձեռքը : Աս գիրքը սուրբ Բեթր-
պուրկ քաղաքը տպուեցաւ 1827ին Ռուսաց ժողովին
անունովը : Հայրապետաց վկայութեանը վրայ (De Aucloritate
Patrum,) խօսած յօդուածին մէջ այսպէս կը ըսէ .
“ Testimonia Patrum non sunt eloquiis Dei æquiparanda sed
generant tantum humanam fidem, etc. Հայրապետաց վե-
կայութիւնը Աստուծոյ խօսքին հաւասար չգար ,
այլ միայն մարդկային հաւատք մը յառաջ կը բերէ : Ա .
Վասն զի Սուրբ Գիրքն է միայն աղբիւր աստուածա-
բանութեան , և բաւական ու հարկաւոր է փրկութեան :
Բ . Վասն զի Հայրապետաց գրութիւնները կանոնական
չեն (Սուրբ Գրոց նման) : Գ . Վասն զի Հայրապետ-
ները իրենք ալ Սուրբ Գիրքը վկայ կը բերեն իրենց
կարծիքները հաստատելու համար : Դ . Վասն զի Հայ-
րապետներէն ոմանք սխալեցան : Ե . Վասն զի Հայրա-
պետները իրենք իրենց բերնովը կը վկայեն ըստ ճշմարտու-
թեան թէ իրենք չեն ուզեր որ իրենց գրութիւնները
կանոնական ընդունուին : Զ . Վասն զի այլ և այլ կեր-
պերով մեկնած են Սուրբ Գրոց մի և նոյն խօսքերը :

տատենք թէ լւեռտարանին դէմ կամ ա-
նոր վրայ յաւելեալ սեպած վարդապետու-
թիւններնու քանի հատին վրայ՝ որ առա-
ջին ութը ինը դարերուն Հայրապետները

և ուստի չկրնար ըլլալ որ անոնց ամէնն ալ աղէկ մը
հասկըցած ըլլան ան տեղերուն միտքը . . . : ' Ի վեր-
ջոյ " Հայրապետաց հետ կը սխալինք , ուրիշին շիտակին
չենք նայիր ,, ըսողները աղէկ թող մտիկ ընեն Կիպրիա-
նոսին իր Գ Գիրքին Գ Թուղթին մէջ ըսած աս խօս-
քերը . " Թէ որ մինակ Բրիտտոսի մտիկ ընելու ենք ,
պէտք չէ նայիլ թէ մենէ առաջ եկողները ինչ բաներ
ընել պէտք է խորհեր են . հապա Բրիտտոսի նայելու
ենք , որ ամենէն առաջինը ան է , թէ առաջ ան ինչ
ըբաւ : Եւ ոչ ալ մարդոց սովորութեանցը հետեւելու ենք ,
այլ Աստուծոյ շքմարտութեանը ,, :

Աւանդութեանց վրայ ալ ասանկ կը խօսի աս հեղի-
նակը . " Հաւատոյ կամ գործոց վերաբերեալ վարդապե-
տութիւններ պաշտպանելու համար բերուած ան աւան-
դութիւնները , որոնք իրաւքնէ ու բացայայտ կերպով
մը Սուրբ Գիրքէն ելած չեն , անօգուտ բաներ են և
պէտք չէ զանոնք ընդունիլ : Ա . Վասն զի Սուրբ Գիրքն
է միայն աղբիւր (կամ սկզբունք principium)
աստուածաբանութեան : Բ . Վասն զի Սուրբ Գիրքը
ան աստիճան հարկաւոր է՝ որ անկէ 'ի զատ ուրիշ տե-
ղէ մը չկրնար հաւատարիմ մարդը քաղել փրկութեան
վերաբերեալ բաներուն ամէնն ալ : Գ . Վասն զի ա-
նանկ կատարեալ է ան , որ փրկութեան էականապէս
հարկաւոր եղած վարդապետութիւններուն բոլորն ալ կը
պարունակէ ,, :

խօսք ըրած են, անոնց ամենուն ալ դէմ վկայութիւն կրնանք բերել Հայրապետներէն : Եւ սակէ 'ի զատ՝ մեր ու անսխալութեան ջատագովներուն մէջ վէճ եղած վարդապետութիւններուն մէկուն վրայ ալ միաբան հաւանութիւն մը հնար չէ գտնել Հայրապետներէն . այլ ընդհակառակն՝ անոնց գրութիւններէն անհամար վկայութիւններ կրնանք բերել մենք՝ աս ցուցնելու համար թէ՛ թէպէտև մերժած վարդապետութիւններնուս մէկ քանին կանուխ մտան եկեղեցիին մէջ , սակայն անոնց շատը առաքելոց վրայ քանի մը դար անցնելէն ետև սկսան մէկիկ մէկիկ երևան ելլել :

Եւ ըստ քննած կանոնիս ջատագովները կ'ըսեն, թէ երբոր կրնայինք որ մէկ դարու մը այլ և այլ Հայրապետները մի և նոյն վկայութիւնը կու տան մէկ վարդապետութեան մը կամ մեկնութեան մը վրայ, և ան դարուն մէկ ուրիշ ուղղափառ Հայրապետին գրութեանը մէջ՝ անոնց տուած ան վկայութեանը հակառակ բան մը չըկայ, ան ատենը անիկայ միաբան հաւանութիւն սեպելու ենք, և անսխալ վկայութիւն՝ եկեղեցիին ան դարուն մէջ ան բանին հաւատարուն և կամ ան մեկնութիւնը ընդունելուն : Եւ իսօսքը՝ թէպէտև ան կանոնին համաձայն չգար, սակայն և այնպէս կ'ընդունինք մենք, և անով պիտի ցուցունենք հետևեալ գլխուն մէջ՝ թէ եկեղեցին երևելի վարդապետութիւններու

վրայ ունեցած հաւատքը փոխած է, կամ
լաւ եւ է ըսել՝ աս դարուն եկեղեցին ան
դարուն եկեղեցին դէմ է, և ուստի ան
սխալ ալ չկրնար ըլլալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

Մէկ գարուն եկեղեցին միւս գարուն եկեղեցին դէմ
եկած է դժաւոր հաւատալեաց մէջ :

1 . Լրիտսականութիւն :

Կոստանդ կայսեր օրովը՝ չորրորդ դա-
րուն մէջ, բոլոր եկեղեցիին մեծ մասը Լ-
րիտսականութեան դարձաւ : Երկու շոով-
մայեցի Պապեր ալ՝ Երկերիոսն ու Փելլը-
սը ընդունեցին առ հերետիկոսութիւնը :
“Ըշխարհս ալ զարմացաւ աշխարհիս Լրի-
տսական ըլլալուն վրայ”, կ'ըսէ սուրբն շե-
րոնիմոս առ անցքին համար : (Կորնթ. 1^ա :
“Գեղեցիակաւ” : “Սովին աւագը երկնից աստ-
ղերէն որքան որ շատ է, մոլորութիւն դա-
ւանողներն ալ այնքան շատցան ճշմարտու-
թիւն դաւանողներէն”, կ'ըսէ սուրբն Օ-
գոստինոս : Թոմ. 1^ա : “Ան Վիլիսիոս” : “Մո-
ղովուրդը անոնցն է, բայց հաւատքը մեր
քովն է”, կ'ըսէ Գրիգոր Նազիանզացին :

1 Contra Luciferianos.

Ճառ ընդդէմ Լքիոսականութեան, և՛ 1 : Տես Երես 147, ուր ուրիշ վկայութիւններ ալ կան :

2 . Հազարամեայց վարդապետութիւնը :

Հազարամեայց վարդապետութիւնը աս էր, թէ աշխարհք չկործանած Քրիստոս անձամբ պիտի գայ, ու իր սուրբերուն հետ հազար տարի պիտի թագաւորէ աշխարհիս վրայ . որ ան միջոցին սուրբերը իր իշխանութեանը տակը պիտի ապրին մեծ փառքով և երջանկութեամբ :

Երկրորդ դարուն ամենէն հռչակաւոր Հայրապետներն անգամ կը հաւատային ու կը քարոզէին աս վարդապետութիւնը . և ան դարուն մէջ անոր դէմ հակառակութիւն ընող չկար :

Երրորդ դարուն Հայրապետները՝ աս վարդապետութեանը վրայ ուրիշներէն տարբեր կարծիք ունենալուն համար՝ ասիկայ Սուրբ Գիրքէն իրենց հանած կարծիքն էի պէս չեն ցուցրներ, հապա միայն կը վկայեն թէ իրենց օրովը եկեղեցին առ հասարակ այնպէս կը հաւատար :

Իս Հայրապետներն ալ կը սորվեցրնէին աս վարդապետութիւնը, բայց ոչ թէ պարզապէս Սուրբ Գիրքէն իրենք այնպէս հասկըցած են երևցրնելով, այլ առաքելոց քարոզած մէկ վարդապետութիւնը սեպելով զանիկայ՝ անձամբ անոնց բերնէն մտիկ ը-

1 n Orat. Arian. et pro Seipso.

ՁԵ ԵԿԵՂԵՑԻ ԵԿԵՂԵՑԻԻ ԴԷՄ

նողներու ձեռք իրենց հասած :

Եայց չորրորդ դարէն սկսելով մինչև այսօրս մերժուած է աս վարդապետութիւնը և հիմա ո՛չ Հռովմէականները՝ ո՛չ Յոյները՝ ո՛չ Հայերը և ոչ ուրիշ ժողովուրդ մը կայ՝ եկեղեցին անսխալ է, և ուստի հաւատոյ մասանց մէջ ալ անփոփոխ է ըսող, որ աս վարդապետութեանը հաւատայ :

Ըրդ՝ երկրորդ դարու Հայրապետներուն վըրայ ըսածնուս ճշմարիտ ըլլալը ցուցնելու համար՝ մէկ բանի վկայութիւններ բերենք :

Սուրբն Յուստինոս՝ Տրիփոն անուն շքուեային հետ ըրած վիճարանութեանը մէջ երկարօրէն խօսելով կը հաստատէ աս վարդապետութիւնը շատ ձեռնարկութիւններով, և կը ցուցնէ թէ ոչ միայն ինք՝ հապա « ամէն բանի մէջ շիտակ հաւատք ունեցող քրիստոնէից բոլորն ալ այնպէս կը հաւատային », ու կ'ըսէ թէ մեռելոց յարութիւն առնելը ուրացողներէն զատ ուրիշ մարդ չկար աս վարդապետութիւնը չնդունող և թէ հազարամեայց վարդապետութիւնը մերժողները քրիստոնէայ կը կոչուէին, բայց իրօք չէին : « Բանդի երբոր հանդիպիս », կ'ըսէ « քրիստոնէայ անունով անանկ մարդոց, որոնք աս բանը չեն դաւանիր, այլ կը համարձակին Ըբրահամու՝ Իսահակայ և Յսկովբայ Ըստուծոյն հայհոյութիւն ընելու, որոնք նաև կ'ըսեն թէ մեռելոց յարութիւն չկայ, հապա մեռածնուն պէս հողինին երկինքը կ'ելլէ, քրիստոնէայ

մի սեպեր անտնկները . . . : Իսայ ես և
ամէն բանի մէջ շիտակ հաւատք ունեցող
քրիստոնէից բոլորն ալ՝ գիտենք թէ մար
մինները յարութիւն պիտի առնեն, և հա
զար տարի Նրուաաղէմ պիտի կենան, որ
(Նրուաաղէմը) պիտի նորոգուի՝ զարդարուի
ու մեծնայ, ինչպէս Նզեկիէլ՝ Նսայի և ու
րիշ մարգարէներ կը վկայեն »¹ :

1 Արդարեւ Յուսափնոսին աս բանին վրայ ըրած խօս
քերուն մէկուն վրայ վէ՛՛՛ կայ : Տեղ մը աս խօսքը ը
րած է . « Խոստովանեցայ ձեզի առաջ թէ ես և շատ
ուրիշներ, ինչպէս որ գուք ազէկ գիտէք, կը հաւա
տանք թէ աս բանը պիտի ըլլայ . բայց աս ալ ձեզի
ծանուցի՝ թէ շատ մարդիկ ալ, որոնք (ու կամ նաև)
ունին քրիստոնէից սուրբ և անարատ գաղափարները , աս
բանը չեն ընդունիր » : Վէ՛՛՛՛՛ աս բանին վրայ է՝ թէ հի
մակուան տպեալ գիրքերուն մէջ նաև (ռաւ) կարգացած
բառերնիս շիտակ է, թէ ու (տն) պիտի ըլլայ . որ աս
փոփոխութիւնը կամ գիտմամբ և կամ օրինակուած ա
տենը գիպուածով եղած կրնայ ըլլալ : Ախտակը՝ չէ թէ
նաև (ռաւ), այլ ու (տն) ըլլալը շատ յայտնի է . քան
զի թէ որ նաև (ռաւ) կարգանք, Յուսափնոս յայտնապէս
ասոր հակասական խօսք մը ըրած կ'ըլլայ հետևեալ տո
ղին մէջ , ուր կ'ըսէ . « Քանզի ձեզի ըսի որ քրիստոն
եայ անունով անասոսածներ ու ամբարիշտ հերեփիտներ
կան , որոնք ընդհանրապէս հայհոյական ու ամբարիշտ
և յիմարական բաներ կը սորվեցընեն » , Հետևեալ խօս
քովն ալ կը ցուցընէ թէ ան « Հայհոյական ու ամբա
րիշտ և յիմարական » ըսած բաները՝ Քրիստոսի հազա

Պատիհաս՝ Հերապոլոյ եպիսկոպոսը՝ Թէե ինք անձամբ Յովհաննէս առաքեալը մտիկ ը-

րամեան Թագաւորութեանը վրայ իր բռնած վարդապե-
տութիւնը չընդունելնին ու մեռելոց յարութիւնը ու-
րանանլին է . և հազարամեայց վարդապետութիւնը չըն-
դունողները մեռելոց յարութիւնը ուրացողներն են , կ'ը-
սէ : Ուստի ի՞նչպէս կրնայ Յուստինոս « քրիստոնէից
սուրբ և անարատ գաղափարները » ունեցող սեպէլ ան
մարդիկը , որոնք երկրորդ խօսքին մէջ « անաստուած ու
ամբարիշտ հերեաիկոս » կը կոչէ , և քիչ մըն ալ վարք
կ'ըսէ՝ Թէ անոնք մեռելոց յարութիւնը ուրացող են ,
և խրատ կու տայ ըսելով Թէ՝ « Թէպէտև քրիստոնեայ
կը կոչուին , սակայն քրիստոնեայ մի՛ սեպէք զանոնք » :

Հաւանական է՝ Թէ աս ամենայայտ և չուրացուելու
սխալմոռնքէն համարձակութիւն առած ըլլայ Հազորդու-
թեան Ճառին հեղինակը (Տպեալ 'ի Կոստ . 1846 , Մասն
Բ , երես 6 , 7) աս խօսքերը ընելու Յուստինոսին ու Ե-
րանոսին բերնէն . Թէ « Երբոր Հայրապետ մը ըսէ Թէ՝
ինձի անանկ կը Թուի՛ որ այս ինչ բանը այսպէս է ,
Թէպէտ ուրիշները ուրիշ կարծիքի վրայ են . ասանկ ը-
սող Հայրապետը կրնայ սխալած ըլլալ . քանզի ըսածը
իր առանձին կարծիքն է : Եւ այսպէս են սրբոյն Յուս-
տինոսի և սրբոյն Երանոսի խօսքերը , երբոր հազարամ
եայց մուրրութեան պաշտպան կը կենան . և կ'ըսեն որ՝
Թէպէտ երևելի և իմաստուն և բարեպաշտ մարդիկ մեր
կարծեացը չեն հաւանիր , բայց մեր կարծիքը աս է » :
Մինակ աս կը հարցնենք աս հեղինակին՝ Թէ սուրբն
Յուստինոս ու սուրբն Երանոս ո՞րտեղ անանկ խօսք

բաժ չէր, սակայն անսոր աշակերտներուն աշակերտն էր : Երանոսի վկայածին նայելով, Պողիկարպոսի՝ Յովհաննէս առաքելոյն աշակերտին մտերիմ բարեկամն ըլլալու է : Ընոր գրութիւններէն բան մը հասած չէ ձեռքերնիս, սակայն Նլսեբիոսի խօսքերէն՝ որ չորրորդ դարու մատենագիր էր՝ և հազարամեայց վարդապետութեանը դէմ կեցաւ, կ'իմանանք թէ Պափիաս ալ տն վարդապետութիւնը քարոզած է : « Ըս նոյն հեղինակը (Պափիասը) կ'ըսէ թէ ուրիշ բաներ ալ հասած է իրեն՝ անգիր աւանդութիւնով, որոնց մէկն ալ աս է, թէ բոլոր մարմինները մեռելներէն յարութիւն առնելէն ետև՝ Քրիստոս թագաւորութիւն մը պիտի հաստատէ և շարունակէ հազար տարի աշխարհիս վրայ՝ մարդկային և մարմնաւոր եղանակաւ մը » : Եւ դարձեալ . « Պափիասը աս նոյն մոլորութիւնը եկեղեցւոյ

ըրած են, թէ « երևելի և իմաստուն և բարեպաշտ մարդիկ մեր կարծեացք չեն հաւանիր » : Ո՞ւրից կրնաս ցուցնել Յուստինոսին ասանկ խօսք մը ըսելը . վերը ըսած տեղերնէ՞ս . ամենեին . քանզի հոն Յուստինոս քու « երևելի և իմաստուն և բարեպաշտ » ըսածներդ ինքը « անաստուած ու ամբարիշտ հերետիկոս » կը կռչէ : Նրանոսինը ուր թողունք . տեղ մը ասանկ կամ ասոր մօտ խօսք մը ըրած ունի՞ աս Հայրապետը . չէ՞ որ ուղղակի հակառակը սորվեցուցած է, և անհնար բան է՝ որ և իցէ կերպով անանկ սուտ խօսք մը գնել ահոր բերանը :

մատենագիրներէն շատերուն սօրվեցուց, ուրոնք աս մարդուն (Պափիասին), հնու-թիւնը իրենց կողմին պաշտպան բռնեցին. ինչպէս Երանոսը և նոյն վարդապետութիւնը ընդունող ուրիշ մարդիկ», : Ե-սեբէոս, Ե-հեղեցական Պատմութիւն, Քիբո՛ Գ, ԳԼ, 1, Գ 1 :

Երանոս երկար բարակ կը ճատէ աս վարդապետութեանը վրայ, շերտիկօսաց դէմ գրած և գրքին 1, Գ գլխուն մէջ, և կը հաստատէ զանիկայ Պափիասին վկայութեամբը աս խօսքերով. « Պափիասն ալ՝ որ Յովհաննու ունկնդիրն էր և Պագիկարպոսին ալ մտերիմ բարեկամը ու հին մարդ, վկայութիւն տուաւ՝ աս բաները գրելով իր չորրորդ գիրքին մէջ, քանզի հինգ գիրք գրած է » : Երանոս ինք ալ աս՝ վարդապետութիւնը՝ « Տերօջը աշակերտը՝ Յովհաննէսը աեանող երէցներէ » ընդունած եմ՝ կ'ըսէ :

Չերոնիմոս կը վկայէ՝ թէ Պափիասը, Երանոսը, Տերտուղիանոսը, յ իր թորինոս Փիլղապիծանէնցը, Լաբթանութիւնը, Սէվերոսը, Լպողիմարիսը քարոզած են աս վարդապետութիւնը : Չերոնիմոս Յաղափա Ե-հեղեցական Մատենագրաց, ԳԼ, 1, Գ 1 :

Սելիատոս՝ Սարդիայի եպիսկոպոսն ալ քարոզած է աս վարդապետութիւնը՝ :

Ըրդ՝ թէ որ ան դարուն մէջ աս վարդապետութեանը հակառակող ուղղափառ Հայրապետ մը գտնուէր, չորրորդ դարուն

Հայրապետները հազարամեայց մտորութիւնը հերքած ատեննին ան մարդն ալ վկայ չէին բերեր : Ասկայն կրտեսներք ուր 'Ի՛նչ անխիտա Ղէքսանդրոսէն (որ երրորդ դարուն վերջին ու չորրորդին սկիզբին հասաւ ,) հին մէկը յիշած չունին աս վարդապետութիւնը չընդունող :

Ղպա ուրեմն աս վարդապետութեանը միաբան հաւանութիւն ատուած են երկրորդ դարուն Հայրապետները : Քանզի ան դարուն Հայրապետները միաբերան անանկ կրտորվեցրնեն՝ թէ աս վարդապետութիւնը Սուրբ Գիրքէն է, և թէ իրենք առաքելոց աշակերտներէն ընդունած են : Յայտնապէս կրվկայեն թէ քրիստոնեայ ըսուելու արժան եզոզներուն ամէնն ալ կ'ընդունէին զանիկայ . և ուստի եկեղեցիին աս բանին վրայ ունեցած հաւատքը աս էր ան ատենը՝ :

Բայց եկեղեցիին հաւատքը աս չէ հիմա ու տասնութհինգ դար է որ ասանկ հաւատք չունի աս բանին վրայ, այլ պտոր հակառակ՝ չորրորդ դարէն մինչև պսօրս աս վար-

1 " Բայց երրոր հայրապետը վկայէ որ իր ժամանակի քրիստոնեաները ամէնն ալ իր ըսածին պէս կը հաւատան , և սկիզբէն ալ նոյն հաւատքը շարունակ մինչև իրենց օրը եկած է , ասանկ վկայութեան մէջ Հայրապետներուն համար սխալած են չենք կրնար ըսել " : Ճառ Հաղ . Տպեալ 'ի Կոստ . 1816 , Մասն Բ . և րես 7 :

դապետութիւնը սուտ և Սուրբ Գրոց և Ճշմարիտ աւանդութեանց հակառակ սեպուեղջաւ : Կը տեսնես եկեղեցիին անսխալութիւնը :

3 . Մանկանց Հաղորդութիւն տալու հարկաւորութիւնը :

Շատ դարեր բոլոր եկեղեցիին սովորութիւնը աս էր, որ տղայոց Հաղորդութիւն կու տար մկրտուելէն անմիջապէս ետքը : Ասոր ասանկ ըլլալուն նախնի ժամանակաց մատենագիրներէն բազմութիւ վկայութիւններ կան . ու կարդինալ Բերրոն և Հռովմայեցոց եկեղեցիէն եղող ուրիշ անհամար մատենագիրներ կը խոստովանին աս բանը : Աս սովորութիւնը անընդհատ պահեցին մինչև այսօր Յունաց ու Հայոց եկեղեցիները : Ըրևմտեան եկեղեցիին մէջ ալ մինչև իններորդ դարը մնաց : Կարդինալ Բերրոն , սուրբն () Գոսպինոսի խոստերոսն Վրայ , էրէս 100 :

Ասիկայ ժէ թէ լոկ օրինաւոր ու օգտակար սովորութեան մը պէս կը պահէին , այլ աս գաղափարն ալ ունէին վրան՝ թէ փրկութեան հարկաւոր է :

Ասոր ապացոյց՝ Նախ՝ Տին մատենագրաց անխօսքերը , որոնցմով կը հաստատեն թէ Հաղորդութեան մասնակցիլը անանկ էականապէս հարկաւոր բան մըն է՝ որ պուանց անոր փրկութիւն չկայ մէկուն :

Աս սովորութիւնը՝ (մոլորութիւն կ'ըսեմ քան :

զի յայտնապէս հակառակ է Սուրբ Գրոց , որ կը սորվեցընէ թէ Քրիստոսի վրայ ճշմարիտ հաւատք ունեցողը՝ եթէ հաւատացածին պէս մեռնի՝ կը փրկուի , մինչև անգամ եթէ մկրտուած ալ չըլլայ , ինչպէս որ խաչին վրայ աւազակը փրկուեցաւ . (Գլ . 1 . ԻՎ . 43 .) Կանուխ՝ երկրորդ դարուն մտաւ եկեղեցիին մէջ , Ինչպէս կ'ըսէ Նիւրեղ Ղդէքսանդրացին Հաղորդութեան վրայ , թէ " Ուղին խորհրդական հաղորդութիւնով չընդունողները՝ կենաց , սրբութեան և երջանկութեան ամենևին մասնակից ըլլալու չեն ու համն ալ առնելու չեն ընաւ " : Կի-րեղ , Գիբր Ժ , Յովհաննոս Վրայ , Գլ . ԺԳ , և Գիբր ԺԵ , Գլ . ԻԷ :

Չորրորդ դարուն մէջ ու անկէ ետև եկեղեցիին հաւատքը աս ըլլալուն բազմաթիւ մատենագիրներէ վկայութիւն կայ , որոնք պարզապէս իրենց կարծիքը չեն ցուցուցած վարդապետաբար , այլ իրենց ատենուան եկեղեցիին սովորութեանցը ու հաւատքին ինչ ըլլալը վկայած են ըրած խօսքերովնին : Ինչպէս կ'ըսէ () Գոստինոս , թէ " Ըռանց մկրտութեան ու Տէրունեան սեղանոյն մասնակից ըլլալու՝ մէկ մարդ մը չկրնար Մատուցոյ թագաւորութիւնը ու փրկութիւնը և յաւիտենական կեանք գտնել " : () Գոստինոս , Երազմոս Մահացոմեղաց և Երողոմեան , Գլ . ԻԳ :

Նրկրորդ՝ Հաղորդութիւնը ամենուն հարկաւոր սեպուելուն ընդհանուր վկայութիւն ըլլալէն զատ , մասնաւոր ապացոյց ալ կայ Հաղորդութեան մանկանց հարկաւոր ըլլալը վճռուած սովորութիւն մը ըլլալուն :

Վիպրիանոս Հայրապետը՝ Եպիսկոպոսաց Ժողով մին ալ հետը մէկտեղ անանկ սահմանադրեցին՝ թէ մանուկները ծնանելուն վայ ութ օր չանցած մկրտուելու ու հաղորդ առնելու են. ու ասոր աս պատճառը կու տայ Վիպրիանոս՝ թէ « Լստուծոյ՝ ողորմութենէն ու շնորհքէն մէկը զրկելու չէ » : Թողը առ Ֆիլաս :

Իննուկէնտիոս Ե. Պապը Պէզագեաններուն դէմ կը հաստատէ՝ թէ մանուկները չեն կրնար փրկուիլ առանց մկրտութեան. քան զի առանց մկրտութեան՝ Հաղորդութիւն չեն կրնար առնել, և Հաղորդութիւն չառնողն ալ յաւիտենական կեանք չկրնար գտնել : Սա է իր խօսքը . « Լայց ան բանը, զոր ձեր եղբայրակցութիւնը կը յորդորէ զանոնք որ քարոզէն, թէ մանուկները առանց մկրտութեան շնորհքին կրնան յաւիտենական կեանք վարձքը առնել, արդարև մեծ յիմարութիւն է. քանզի թէ որ Արդւոյ մարդոյ մարմինը չուտեն ու արիւնը չխմեն, կեանք չեն ունենար » : Թողը առ Էպիսկոպոսոսանս Դոդուլէյն Սելէֆանոսի :

() գոտիինսս տեղ մը կը յիշէ Իննուկէնտիոսի աս խօսքերը, և մեր մեկնածին պէս կը մեկնէ, և ան նոյն վարդապետութիւնը ինք ալ կը հաստատէ : (Գոտիինսս, Թողը առ Մ.Ս., ընդդէմ Յուլիանոսի, Գիբր, Ե., Գլ. Գ. : Ուրիշ տեղ մին ալ այսպէս կ'ըսէ . « Լսանց ասանց՝ (մկրտութեան և Հաղորդութեան) պարսպ բան է մանկանց փրկութիւն և յաւիտենական կեանք խոստանալ » :

Օգոստինոս , Սահայոս մեղաց և Կերողութեան
Վրաց , Գիրք Ը . ԳԼ . ԻԴ :

Շատ Հռովմէական մատենադիրներ կը խոս-
տովանին թէ առաջ ոչ միայն Հաղորդու-
թիւն կու տային մանկանց , այլ նաև հար-
կաւոր ալ կը սեպէին տալը : Սալտոնիդոս
(Յովնանոս և Գլխոսն Վրաց) կ'ըսէ . “Ես
()գոստինոսին և Խննովկենտիոսին մանկանց
Հաղորդութիւն տալ հարկաւոր է կարծե-
լուն բան մը չեմ ըսեր . որ աս վարդապե-
տութիւնը վեց կարիւր քարոսան չափ եկեղեցիին
ձէջ քնաց ,” :

Բայց Տրիտենդեան ժողովը՝ որ Պապի հա-
ւանութիւն առած ընդհանրական ժողով
մըն էր , և իր վճիռները հիմա ընդունելի
են Հռովմայեցոց եկեղեցիին մէջ , Խննով-
կենտիոսին ու ()գոստինոսին և վեց հա-
րիւր տարուան բոլոր եկեղեցիին դէմ աս
վճիռը տուաւ թէ . “Ուր կը հաստատէ որ
հարկաւոր է տղայոց Հաղորդութեան խոր
հրդոյն մասնակցիլ՝ խեղճերնին չհասած , ա-
նիծեալ ըլլայ” : Ժող . Տրի . Ժող . ԻԸ , կա-
նոն Գ :

Կաթուղիկէ անսխալ եկեղեցին միայն Հռ-
ովմայեցոցն է , կ'ըսեն Հռովմէականները :
Հայերը՝ որ անսխալութեան վարդապետու-
թիւնը կ'ընդունին , պէտք է որ խոստովա-
նին թէ իրենց անսխալ սեպած եկեղե-
ցոյն ամենէն մեծ մասը Հռովմայեցոց ե-
կեղեցին է : Արդ՝ հոս աս խնդիրը կը ծագի
թէ արդեօք Հռովմէականները մոլորեցան ու
աս վարդապետութիւնը մերժեցին , թէ հին

եկեղեցին՝ Հայերն ու Յոյները մոլորեցան ու զանախայ բռնեցին մինչև հիմա. և ասոր որոշմունքը իրենց կ'իյնայ տալ :

4 . Գոյափոխութիւն :

Վոյափոխութեան վարդապետութիւնը աս է, թէ Հաղորդութեան հացն ու գինին քահանային ձեռքը սրբագործուելով՝ Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը կ'ըլլան իրապէս, ան նոյն մարմինը՝ որ ծնաւ Մարիամ կուսէն՝ . անանկ որ՝ յետ սրբագործութեան՝ հացն ու գինին մինակ ըստ երևութին հաց ու գինի կը մնան, և ըստ բնութեան՝ Քրիստոսի մարմնոյն և արեանը՝ հոգւոյն և աստուածութեանը փոխուած են :

Ըստ գարեր կաթողիկէ եկեղեցին անանկ կը հաւատար՝ թէ Ֆիզիզական փոփոխութիւն մը չըլլար հացին ու գինիին վրայ : Ֆիզիզական փոփոխութեան վարդապետութիւնը ամենէն առաջ Եւտիբէս հերետիկոսը հանեց, ու հինգերորդ և վեցերորդ դարերուն մէջ իբրև հերետիկոսական վարդապետութիւն դատապարտուեցաւ : Բայց 987 ին Նիկիոյ երկրորդ ժողովը հաստատեց աս բանը, դատապարտելով կոստանդնուպոլսոյ ժողովին (որ եղաւ 784 ին) ըրած ան հաստատութիւնը՝ թէ Հաղորդութեան սրբագործեալ հացն ու գինին

1 Տե՛ս Ճառ Հաղ. Տղեալ 'ի կոստ . 1848 , Մասն Բ , երկո 13 :

« միայն Վրիստոսի պատկերն ու երևոյթն էն » : Աբարի ժողովոյ, Երկրորդ ժողով 'Եկեհիոյ, արարութեամբ .Օ., հատոր 7, էրէս 448, 449 : Բայց Պասքասիոս կորբացին եղաւ իններորդ դարուն մէջ աս վարդապետութիւնը (ըստ այժմեան դրութեան) քարոզող : Կարդինալ Պէլլարմին կ'ըսէ՝ թէ « Պասքասիոսն եղաւ ամենէն առաջ երկարօրէն ու աղէկ կերպով մը Հաղորդութեան մէջի Վրիստոսի մարմնոյն և արեանը ճշմարտութեանը վրայ խօսողը » : Պէլլարմին, Եկեղեցական Մատենագրաց Վրայ :

Հին Հայրապետները Հաղորդութիւնով Վրիստոսի մարմնոյն և արեանը հաղորդ ըլլալ խօսքը կ'ընեն, և շատ անգամ հացն ու գինին մարմին և արիւն Վրիստոսի կը կոչեն . սակայն ասանկ խօսքերով հացն ու գինին նկարագրապէս Վրիստոսի մարմինն ու արիւնն է ըսել չուզելնին, այլ պարզապէս ան խօսքերը այլաբանօրէն առնելով՝ ան նիւթերը Վրիստոսի մարմնոյն և արեանը խորհրդաւոր նշանակները սեպելնին շատ յայտնի է աս բանին վրայ կրկին և կրկին ըրած խօսքերնէն : Արդարև մէկ քանիներնին կը հաւատային թէ Վրիստոս ան նիւթերուն մէջ ներկայ կը գտնուի՝ հողոյն իր մարմնոյն մէջ ներկայ գտնուելուն նման . բայց անոնց Վրիստոսի մարմնոյն և արեանը փոխուելուն ամենեկին չէին հաւատար : Ուստի աս պատճառաւ տեղ տեղ անանկ խօսքեր ըրած են, որոնք ոմանք նկարագրապէս առնելով կը կարծեն թէ ան Հայրա-

պետները գոյապիտիւթիւն կը սորվեցնեն և Սակայն բանին պահանջածին պէս և բացայայտ եղանակաւ մը ասանկ վարդապետութիւն չսորվեցնելնին նախ և առաջ աս վարդապետութեանը ջատագովներուն անոնց ան խօսքերը մեկնելու համար ըրած երկար բարակ աշխատութիւններէն յայտնի է : Մէկ մարդ մը թէ որ Հայրապետաց խօսքերէն այսինչ վարդապետութիւնը քարոզելնուն վկայութիւն բերելու ըլլայ, մինակ անոնց խօսքերը բտելու անցնելու է, առանց ան խօսքերը քաջքշելով երկարօրէն մեկնելու : Եւ երբոր կը տեսնենք որ մէկ մատենագիր մը Հայրապետի մը մէկ երկու խօսքին վրայ գրքին երեսները մեկնութիւնով լեցնելու ստիպուեր է, անկէ աս իմանալու ենք՝ թէ ան Հայրապետին գրուցած ան խօսքին միտքը իր հաստատած բանին յարմարցնելը քիչ մը դժուար է եկեր հոն՝ :

Որովհետեւ եկեղեցիին առ բանին վրայ ունեցած առջի հաւատքին ինչ ըլլալը աղէկ մը ցուցրցած ենք Ճառ Հաղորդութեան կողմէն տեսարակին մէջ, վասն որոյ աս բանը հաստատող բազմութիւ վկայութիւններէն մինակ երկու երեք հատը կը դնենք հոս :

Մ. յայէս կ'ըսէ Կղեմէս Աղէքսանդրացին, որ ի դարու Հայրապետ է. « Որովհետեւ

1 Աս ըսածիս մէկ քանի ծաղրակ օրինակները կրնաւ գտնել Հաղորդութեան Ճառին մէջ, Մասն Բ, էրեք 28—38, 40—56, 57—73, 86—92 :

Քրիստոս ըսաւ՝ Թէ ան հացը որ ես կուտամ ձեզի, իմ մարմինս է. և որովհետեւ մարմինը արիւնով թրջած է, վասն որոյ քիչից ԵՅԼԵԻԵՆ ՈՒԹԻԵՄԻ աշիան հոգուած է . . . Քանզի իմանը ԵՅԼԵԻԵՆ ՊԵՒԵՄԻ շատ այլ և այլ անուններով ցուցուած է . . . : Ուրեմն Սուրբ Գիրքը զինին ան սուրբ արեանը ԻՈՐՉԻՊԵԻՈՐՆԵՆ ԵՅԼԵԻԵՆ ՕՐԵՆ քանզի կը ցուցընէ, որ ինքզինքը Թափեց շատերուն կողմէն՝ մեղաց Թողութեան հատկապէս : Կրթիկ՝ Լիւթասանդրացի, Վարժապետ, Գիրք Ե, ԳԼ. Լ, էրէս 104, 105 : Գիրք Բ, ԳԼ. Բ, էրէս 156, 158 :

Տերտուղիանոս՝ ան նոյն դարուն Հայրապետներէն մէկը՝ կ'ըսէ. « Լստուած ձեր Լուստարանին մէջ անանկ յայտնուած է բանը՝ հացը իր մարմինը կոչելով որ անով իմանաք Թէ ինչպէս տուաւ հացը իր մարմնոյն օրինակը՝ ըլլալու . որ ան նոյն մարմինը մարտարէն ալ այլաբանութեամբ հաց կը կոչէ . . . : Քանզի զգայարանքներնուս բանը մեզի շի-

ձ Հաղորդութեան հացը Քրիստոսի մարմնոյն ցնէ՝ Թէ Էրզարմուզ (Տես Ճառ հաղ. Մասն Բ, էրէս 87—92) : Մարմնի ձև ըսելով մարմնի մը վրայ նախած ատեննիս ինչ որ կ'երեւի կամ ինչ որ կը տեսնենք ան կը հասկընանք : Հաղորդութեան հացին վրայ նախած ատեննիս Քրիստոսի մարմնոյն ձևը կը տեսնուի՝ ան « կուսածին մարմնոյն », երկայնութիւնը՝ լայնութիւ-

տակ ցուցրնելուն վրայ երկբայելու չենք. Եթէ ոչ՝ Քրիստոսի ըրածներն ալ շտկէ շիտակ մեզի երևցրնելուն վրայ երկբայիլ պէտք կ'ըլլայ . . . : Քրիստոս ո՛չ ջուրը աւարգեց . . . և ո՛չ հացը, որով իր մարմինը կը ցոյցնէ, : Տես . Ընդդէմ Սարիսի, Գիբս Ի, Գլ. Ի : Գիբս Գ, Յօդ. ԺԻ, ԺԳ : Գիբս Ե, Յօդ. Թ :

Գոյափոխութեան հաւատացողները կ'ընդունին աս բանը, թէ իրենց զգայարաններովը հացն ու գինին ինչպէս որ կ'ըզգան՝ անանկ են : Սակայն Տերտուղիանոս կ'ըսէ թէ՛ եթէ ինչ որ զգանք ան չեն՝ ուրիշ բաներ են, Քրիստոսի հրաշքները տեսնողներուն զգայարանքներն ալ կարելի է խաբուած ըլլան կրնայ ըսուիլ, և ասանկով չենք կրնար հաստատել Քրիստոսի իրօք հրաշք մը գործած ըլլալը : Սի թէ աս ասանկ չէ՛ : Հնարը կայ աս ձեռնարկութիւնը հերքուելուն :

Օգոստինոս՝ ՚ի դարու Հայրապետը կ'ըսէ .
 « Տէրը երբոր իր մարմինին նշանը տուաւ, չտարակուսեցաւ ըսելու՝ թէ աս իմ մարմինս է . . . օրհնեց և տուաւ իր աշակերտներուն իւր մարմնոյն և արեանը նշանոթիանը . . . : Քրիստոս սորվեցուց իր աշակերտներուն ու ըսաւ անոնց՝ Հօգին է կենդանի ընողը . մարմինը շահ մը չընէր . (ՅՎԷ .

նը՝ գլուխը՝ ձեռքերը՝ ոտքերը՝ և այն, կրնանք տեսնել : Ուրեմն ի՞նչ խօսք է՝ ան հացը Քրիստոսի մարմնոյն ձևն է ըսելը : Խօսք՝ թէ աղճատանք :

Օ, : Արպէս թէ ըսէր, իսաճս հոգեւորապէս
 հասկըցէք : Ըստ տեսած իրական մարմիններ ու-
 րելու չէք . և ան իրական արեանը խմելու չէք,
 որ զիս խաչողները պիտի թափեն, այլ
 ընդհակառակն՝ ձեզի հրամայածս խորհուրդ
 մին է, որ եթէ հոգեւորապէս իմացուի՝ ձեզ
 կը կենդանացնէ : Օգոստ. ընդդէմ Արիման
 Կրօնի . Գլ. 7. Սէֆնոսթիան Սաղմոսի, 3, 98 :

“Արդարեւ” կ’ըսէ կեղեցիոս Պապը (դար
 16) “Տէրօջը մարմնոյն և արեանը հաղոր-
 դութիւնը՝ որ կ’ընդունինք, աստուածային
 բան մին է. քանզի անով աստուածային
 բնութեան մասնակից կ’ըլլանք : Բայց սա-
 կայն հայրն ու Գիւրգիս եռութեանը չիբրջանոր-
 և ստուգիւ՝ ան խորհուրդին մէջ գործած-
 ուածները Քրիստոսի մարմնոյն և արեա-
 նը պատկերն ու նմանութիւնն են” : կեղեցի
 ոս . Քրիստոսի երկու բնութեանցը վրայ, ընդ-
 դէմ Արիմանի և Կեթարի :

Իններորդ դարուն մէջ երբոր Պապասիոս
 գոյափոխութեան վարդապետութիւնը (ըստ
 պատմական դրութեան) դուրս հանեց, շատ
 մատենագիրներ դէմ կեցան : Ընդնցմէ մէ-
 կը՝ Իսապանոս Մոռոս անուն՝ Սայնց քա-
 ղաքին արքեպիսկոպոսը՝ ասանկ կը խօսի աս
 բանին դէմ, “Մօս արեւներս ոմանք մեր
 Տէրօջը մարմնոյն և արեանը հաղորդութե-
 նը վրայ ուղիղ գաղափար չունենալով՝ հա-
 մարձակեցան ըսելու թէ անոնք (հացն ու
 գինին) Տէր Յիսուս Քրիստոսի իրական մար-
 մինն ու արիւնն են . ան նոյն մարմինը՝ որ
 ծնաւ Մարիամ կոյսէն, որով Քրիստոս

չարչարուեցաւ խաչին վրայ, և որով մեռել
ներէն յարութիւն առաւ : Ըստ հոլորութեա-
նը դէմ կէցանք Բոլոր Հարողութիան-Չէին », : Թողլի
առ շերիպալտ, Գ՛.Վ. 1, Գ՛ 2

5 . Ուրիշ վարդապետութիւններ :

Վիւրին բան է հոս մէկիկ մէկիկ ցու-
ցընել՝ Հոռվմայեցւոց բռնած քաւարանի
վարդապետութեանը և անսխալ սեպուած
եկեղեցիին ամբողջութեանը հաստատած շատ
ուրիշ վարդապետութիւններուն ուղղակի
հակառակ ըլլալը առջի հին եկեղեցիին հա-
ւատքին : Սակայն եթէ անոնց ամենուն ալ
վկայութիւնները հոս դնենք, գիրքերնուս
չափը շատ կը մեծնայ : Ըսկէց զատ՝ պէտք
չէ ալ ուրիշ օրինակներ բերել առ բանը
ապացուցանելու համար, թէ « մէկ դարուն
եկեղեցին՝ միւս դարուն եկեղեցիին դէմ
եկած ունի » : Մէկ օրինակով մին ալ մենք
մեր նպատակին կը հասնինք, հազարով ալ :
Թէ որ եկեղեցին անսխալ է, բնաւ փոխ-
ուելու չէր . սակայն առ չուրացուելու բան
է թէ փոխուած ունի, և ան ալ երևե-
լի վարդապետութեանց մէջ, փրկութեան
հարկաւոր սեպած վարդապետութիւններ-
նուն մէջ . և ուստի ասկէ ելած անհրա-
ժեշտ հետևութիւնը սա է, թէ եկեղե-
ցին սխալական է :

ՔՆՈՒԽ Ժ

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Մեր կրօնքը Աստուածաշունչն է :

Ե՛հա խօսքերնուս վախճանին հասանք և
Եւ արդ՝ կաղաչենք անաչար և ոչ նա,
խապաշարեալ ընթերցողաց՝ որ աղէկ դա-
տեն ան յառաջ բերած պատճառներնիս, ու
րոնցմով ցուցուցինք՝ թէ պարտական ենք
Աստուծոյ խօսքը ամուր բռնել կենալ, և
ոչ թէ ան մէկդի նեղել՝ ու մարդոց ըսածին
նայիլ : Երբոր մարդիկ ճշմարտութեան համա-
ձայն բաներ պրովեցընեն, ու ըսածնին Սուրբ
Քիրքէն ըլլայ, ան ատենը պարտական ենք
խօսքերնին մտիկ ընել՝ իբրև Աստուծոյ խօսք :
Ե՛ն որ Քրիստոսի խօսքը հաւատարմաբար
քարոզող պաշտօնեային խօսքին « մտիկ կ'ը-
նէ », Քրիստոսի մտիկ ըրած կ'ըլլայ », և « ան
որ կ'արհամարհէ անանկ պաշտօնեան, զՔր-
իստոս արհամարհած կ'ըլլայ », քանզի անանկ
ընելովը ոչ թէ մարդը կ'անարդէ, այլ ան ու-
րուն խօսքերը որ կը քարոզէ : Իսկ երբոր մար-
դիկ ինքրզինքնին Աստուածաշունչէն մեր կը

դասեն, և կամ անանկ բեռներ հեծցընել կ'ուզեն վրանիս՝ որոնք Մատուածաշունչը կ'արգէլէ. և կամ կ'աշխատին մի միայն անոր էջերէն ճառագայթեալ փառաւոր լոյսին դէմ աչքերնիս գոցել սուլ, ան ատենը ըրած պահանջմունքներնուն ականջ չենք կախեր: Եւ այս պատճառաւ խստասիրտ թշնամեաց մեզի ըրած սպառնալիքներուն դէմ աս պատասխանը միայն կու տանք, « թէ որ Մատուծոյ առջևը ուղիղ է որ Մատուծ մէ աւելի ձեզի մտիկ ընենք, դուք դատեցէք »: Գործ. Դ. 19: Մեր կրօնքը Սուրբ Գիրքն է: Թող ուրիշները կրցածնուն չափ « Եկեղեցին ըլլալու է » աղաղակեն. մեր կրօնքը Քրիստոս և անոր անսխալ Խօսքն է՝ այժմ և յաւիտեանս: Ը՛յս է վէ՛մ հաստատութեան: Մարդոց հնարքները իրենց նման փոփոխական՝ անհաստատ իրարու անհամաձայն բաներ են. իսկ Մատուծոյ Խօսքը իրեն նման մի՛ յաւիտենական և անփոփոխ է: Իր հոգին անոր առաջնորդութեանը յանձնողը միայն կրնայ խաղաղութիւն գտնել:

Մենք եկեղեցին չենք անարգեր:

Ընելով Քրիստոսի եկեղեցին անարգած չենք ըլլար. քանզի Մատուածաշունչը զանիկայ ինչպէս որ ցուցընէ մեզի, մենք ալ անանկ կ'ընդունինք եկեղեցին: Եր յարգենք զանիկայ իբրև « տուն Մատուծոյ », ժողով հաւատացելոց և սրբոց, « սիւն և հաստատու-

Թիւն ճշմարտութեան», , «մարմին ֆրիստուսի», , որուն գլուխը ֆրիստոս ինքն է . սակայն Մատուծոյ տեղ չենք դներ զանիկայ, և Գըլ-խոան արժան եղած պատիւն ու փառքը մարմին չենք տար : Եկեղեցին չէ փրկիչ՝ փոխանակ ֆրիստոսի, այլ ինքն է փրկեալ ֆրիստոսով . և երբոր մինակ ֆրիստոսի կատարած պաշտօնը եկեղեցիին կու տանք, անպատիւ ըրած կ'ըլլանք զֆրիստոս, կը կործանենք եկեղեցին, և ուրիշներուն յաւիտենական կորստեանը պատճառ կ'ըլլանք : Տեսանելի եկեղեցին՝ որ կազմեալ է ֆրիստոսի հետեւիլ և անոր վրայ ճշմարիտ հաւատք ունենալ դաւանողներէ, քանի որ վարքերնին ալ ըրած դաւանութիւններնուն համաձայն է, ֆրիստոսի տեսանելի թագաւորութիւնը կը սեպենք : Ենոր քարոզութիւնը՝ պաշտամունքը և խորհուրդները Մատուծ սահմանած է՝ որ իր ժողովուրդը բազմանայ, շինութիւն առնէ, մխիթարութիւն գտնէ և իր քովը մտնելու պատրաստուի : Ես սահմանադրութիւնները աս մտքով առնելով շատ մեծ՝ խիստ օգտակար և անհրաժեշտ պարտք կը ձանչնանք . յարգանք և շնորհակալութեամբ կը կատարենք անոնց ամէնն ալ . կ'աշխատինք որ ան շնորհքները բոլոր մարդիկ ալ վայելեն : Սակայն ամենեկին չենք ընդունիր թէ անոնցմով փրկութիւն և կամ ուրիշ հոգևոր սպարգև մը կը տրուի աստուածային ճշմարտութեան չազգուող սրտի տէր մարդոց : «Մատուծ առաջուց ձեզ ընտրեց փրկելու ելու», , կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ, «չո-

Ճշմարտութեամբ քարոզուած ատենը Քրիստոս է խօսողը. իր հաւատարիմ աշակերտացը ժողովին մէջ Քրիստոս ինքը անձամբ ներկայ է : Իրեն հետևողները և իր ճշմարտութեանը վկաները՝ ուր որ ըլլան՝ թող ըլլան, քանի որ ճշմարտութեամբ իրեն կը հետևին, իր եկեղեցին են՝ և « սիւն ու հաստատութիւն ճշմարտութեան », թայց երբոր զինքը ձգեն, ինք ալ անոնցմէ կը հեռանայ : Տեսանելի եկեղեցիին որ և իցէ մասը հնարաւոր է որ սխալի, ինչպէս որ կատարելապէս ցուցրցինք. և սակայն Քրիստոս միշտ ճշմարիտ եկեղեցի մը պիտի ունենայ աշխարհիս վրայ, որ է « երկինքը գրուած անդրանիկներուն եկեղեցին » (Եբբ. ԺԻ. 23) . « ամէն ցեղէ, ու լեզուէ, և ժողովուրդէ, ու ազգէ, իր արիւնովը Ըստուծոյ ծախու առնուածներուն եկեղեցին », (Յայր. 1. 9) . ան եկեղեցին, զոր Քրիստոս ամէն բան վախճանելէն ետև՝ իր շարը դիմացը պիտի կեցունէ, առանց « արատի՝ կամ աղտոտութեան և կամ ուրիշ ասոր պէս բաներու » : Եբբ. 1. 27 : Ի այց աս եկեղեցին ո՛չ Հռովմէականներունն է, ոչ Յոյներունը, ո՛չ Հայերունը և ոչ Բրթութեան թանգ եկեղեցիներէն մէկունը. անիկայ արտաքին տեսանելի կազմութիւն մը չունի : Հայոց եկեղեցիէն և կամ Բրթութեան թանգ եկեղեցիէ մը ըլլալովնիս՝ աս եկեղեցիէն ալ եղած չենք ըլլար. այլ ճշմարտապէս Քրիստոսի հաւատալով և անոր պատուիրանքներուն հնազանդելով միայն կրնանք անոր

մէջը մտնել : Ըս եկեղեցիին մէջ մտնելը պէտք է մեզի : Քանզի եթէ հոս չկրնանք մտնել, Քրիստոսի տեսանելի եկեղեցիին մէջը գտնուելիս մեզի ամենեին օգուտ մը չընե՞լէն զատ՝ դատապարտութիւննիս կ'աւելցրնէ ալ : Ըս եկեղեցին անսխալ դատաւոր չէ հաւատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ . այլ Ըստուծոյ խօսքը առջննիս կը դնէ, որ ան է դատաւոր անսխալ :

Ի՞նչ բաներ պէտք է Սուրբ Գիրքը հասկընալու համար :

Սէնք չենք ըսեր թէ Սուրբ Գիրքը ո՛վ որ կարդայ, անոր սորվեցուցածները կը հասկընայ . քանզի ասոր դէմ շատ ցաւալի օրինակներ կան : Չենք հաստատեր թէ Ըստուածաշունչը ամէն մարդու հասկըցածին պէս հաւատոյ կանոն է . այլ մեր ըսածը սա է, թէ Ըստուածաշունչը՝ իր ըսած խօսքերը գրուածին պէս հասկըցուելով՝ հաւատոյ կանոն է : Թէ որ ասոր դէմ ըսես՝ թէ Ըստուածաշունչը կանոն չէ, քանզի շատ մարդիկ այլ և այլ նշանակութիւններ կու տան անոր խօսքերուն, ու մէկը չկայ որ մէկ որոշում մը տայ ճշմարիտ մեկնութեանը . աս հաստատած կըլլաս՝ թէ Ըստուած իր կամքը և փրկուելու համար գիտնալ պէտք եզած ճշմարտութիւնը մարդոց յայտնելու համար տուած Ըստուածաշունչը՝ կամ դիտմամբ անանկ մէկ գիրք մը ըրաւ՝ որ մարդ կարող չըլլայ հասկընալու, և կամ չկըցաւ անանկ գիրք մը շինել՝ որ

ամէն մարդ կարող ըլլայ հասկընալու : Բսել է թէ Մատուածաշունչին խօսքերը՝ բոլոր ուրիշ գիրքերուն աննման, մէյմէկ ճշմարիտ՝ որոշ՝ ստուգելի նշանակութիւն չունին : Իսկ մենք անանկ կը հաւատանք՝ թէ Մատուած իր ըսած ամէն մէկ խօսքովը մէյմէկ բան հասկըցընել կ'ուզէ մարդոց . և ուստի մարդիկ ալ իր ըսածը հասկընալու կարող ըլլալու են : Կը հաստատենք թէ Մատուածաշունչին խօսքերը՝ բոլոր ուրիշ գրեանց նման՝ միայն մէյմէկ ճշմարիտ նշանակութիւն ունին, զորոնք կրնանք ստուգել պէտք եղած կերպերովը : Շատ մարդիկ ուրիշ գրեանց խօսքերու վրայ ալ այլ և այլ մեկնութիւններ կու տան . անկէ աս հետևեցուցած ունինք, թէ ան գիրքերուն խօսքերը չհասկըցուելու խօսքեր են . ամենևին : Ըն մեկնութիւններուն իրարմէ տարբեր ըլլալուն պատճառները կրնայինք կը փնտռենք . դժուարիմաց մութ խօսքերը լուծելու համար կանոններ կան, անոնք ձեռք կ'առնենք, որոնց շիտակ կանոններ ըլլալը ամէն մարդ կ'ընդունի, և զանոնք ըստ արժանւոյն 'ի գործ դնելով՝ ան դժուարիմաց խօսքերուն բուն միտքը երևան կը հանենք :

Հոս ան կանոններուն վրայ խօսելուն տեղը չէ : Սակայն Մատուածաշունչին խօսքերուն վրայ ելած վէճերուն գլխաւոր պատճառներուն երկու իրեք հատը աղէկ է յիշել հոս համառօտապէս :

Մէկը՝ էականապէս գիտնալ հարկ եղած բաները չորոշելն է ան բաներէն, որոնք

Հարկաւոր չէ գիտնալ և կամ պիտանի բա-
 ներ չեն. ինչպէս մարդուս խելքէն վեր
 բաները, հին ատեններու սովորութիւննե-
 րը, անցքերը, մարգարէական մ'թու'թիւն-
 ները, և և : Սէկալը՝ Ղստուածաշունչը ան-
 տարբերութեամբ կարդալն է. որ ասանկով՝
 մարդուս առջև ինչ կարծիք որ դրուի,
 առանց ամենևին քննելու՝ կ'ընդունի ան-
 տարբերութեամբ : Սակայն եղած սխալ-
 մունքներուն ամենէն մեծ պատճառը նա-
 խապաշարումով կարդալն է : Երբոր մէկ մարդ
 մը Ղստուածաշունչ կր կարդայ, ոչ թէ ճշ-
 ճարտութիւնը գտնելու համար, այլ առաջուրն է
 ընդունած մէկ կարծիքին կամ վարդապե-
 տութեանը հաստատութիւն գտնելու հա-
 մար, ամենէն յայտնի խօսքերն անգամ կը
 ծռէ ու ծռու կը հասկընայ : Սուրբ Գրոց
 սորվեցուցածները գիտնալու համար՝ ոչ ոք
 է գլխաւորապէս անկեղծ սէր՝ ճշմարտութիւնը
 գտնելու, և ետանդուն գտնար՝ անոր էտնէն
 ըլլալու ու գործով ալ կատարելու : Բոլոր
 փրկութեան վերաբերեալ բաներու մէջ
 Ղստուածաշունչէն դիւրիմաց գիրք չկայ աչ
 խարհիս մէջ, խոնարհ՝ անկեղծ՝ անաչառ
 և ճշմարտախնդիր մարդուն : Ղս զգացում-
 ները ունեցողները կրնայ ըլլալ որ իրարմէ
 տարբերին բացայայտ կերպով մը չյայտ-
 նուած բաներու մէջ, և կամ անանկ բա-
 ներով որ անոնցմով ալ իրարու միաբան
 ըլլալնին էականապէս հարկաւոր բան մը
 չէ. սակայն թէ որ կենդանի Ղստուծոյ
 խօսքը ճշմարիտ է, ասանկները կը գտնեն

փրկութեան ճամբան սորվեցրնող վարդապետութիւնը : Բոլոր ուրիշ զրբերը մեկնելու համար բանեցուցած կանոններնիս գործածելով կը գիտնան ան « Լստուծմէ եղող վարդապետութիւնը », (Յովհ. 1 : 17) . և յայտնի կը տեսնեն որ ճշմարտութեան ճամբան այնքան պարզ է որ եթէ « ան ճամբան քաջողը յիմար անգամըլլայ՝ պիտի չմոլորի » (Եսայ. 11 : 8 .) . « Տէրոջը վկայութիւնը ճշմարիտ է . աչքերուն լոյս կու տայ, տգէտը իմաստուն կ'ընէ », (Սաղմ. 110, 7, 8 .) . « Իր Լստուծոյն օրէնքը իր սրտին մէջն է, և անոր բայերը պիտի չսահէն », : Սաղմ. 111 : 31 :

Եկեղեցիին գիտուններէն և մեծերէն կ'ելեն հերետիկոսութիւնները, ոչ թէ տգէտներէն :

« Սուրբ Գիորջը անխտիր կարդացուելէն յաւէտ չար յառաջ կու գայ և ոչ թէ բարի », կ'ըսեն Պիոս Ի Պապը ու Տրիտենդեան ժողովը : « Եթէ Սուրբ Գիորջը անխտիր կարդացուի, մարդիկ առաւել ևս հրպարտ, առաւել ևս դժգոհ, և միշտ առաւել ևս ինքնահաւան կ'ըլլան », կ'ըսեն Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն աստուածաբանները և շատ ուրիշներ ալ հետերնին մէկ տեղ¹ : « Եւ այժմ ձեզի օրինականներուդ՝ որ գիտութեան բանալին վերցուցիք . դուք չմտաք, և մանողներն ալ արգիլեցիք », ըսաւ Քրիստոս ասանկներուն : Սաղմ. 111 : 52 : Եւ

1 Տես Կախադրութիւն :

Ինչ հայհոյութիւն կրմնայ անգին՝ որ աս մարդիկը չընեն Լստուծոյ : Սուրբ Գրոց դէմ ըսուած աս խօսքերը՝ Վրիստոսի փոխանորդի՝ պաշտօնեայի՝ խօսքեր են, թէ դժժոխքէն ելլողներու : Իրաւ է որ հասարակ ժողովրդոց Սուրբ Գիրք կարդալէն վնաս մը յառաջ կու գայ . բայց որո՞ւ . “ Սեղաց Մարգուն ” և սաստանային թագաւորութեանը միայն : Տեսանք որ հին եկեղեցին Լստուծոյ պատգամները մարդոց ձեռքը տալէն չէր վախնար : “ Սուրբ Գրոց վրայ տգէտ ըլլալ ”, ըսաւ Սուրբն շերմնիմաս, “ Վրիստոսի վրայ ” (ո՛չ թէ գիտուն՝ այլ) “ տգէտ ըլլալ է ” Յատաճախ Եսայեայ : “ Սուրբ Գրոց տգիտութիւնը ”, ըսաւ սուրբ Ոսկեբերան, (ոչ թէ զանիկայ կարդաղը,) “ ամէն չարեաց սրտաճառ է ” : Առդ . Գ . 16 համարին վրայ : Եւ շատ յայտնի բան է աս թէ եկեղեցիին մէջ ելած հերետիկոսութիւններուն մէկն ալ հասարակ ժողովրդոց Սուրբ Գիրք կարդալէն յառաջ եկած չէ, այլ ամէնն ալ գիտուն՝ իմաստուն սեպուող մարդոցմէ ելած են : Ինչպէս կ'ըսէ սուրբն Լմբրոսիոս՝ թէ “ Եր օրերէն առաջ՝ եկեղեցականները շատ անգամ մոլորեցան, եպիսկոպոսները իրենց կարծիքներուն վրայ վարանեցան, հարուստները աս աշխարհիս մարմնաւոր իշխաններուն յարեցան իրենց դատումովք . աս միջոցիս մինակ ժողովուրդը անվնաս պահեց իր հաւատքը ” : Լ՛Գ . Քարոզ Ժ . 1 : , Յօդ . Գ : Լսոր ասանկ ըլլալը ճիշդութեամբ կարգինալ Պէլլարմին ալ ստիպուած է վը-

կայել : կ'ըսէ թէ՝ « Հերետիկոսութիւնները յաւէտ բարձր աստիճանի տէր անուանի մարդոցմէ ելած են, ոչ թէ հասարակ ժողովուրդներէն. քանզի ստոյգը խօսելով՝ աղանդապետներուն բոլորն ալ եպիսկոպոսներն ու քահանաները եղած են : Ուստի հերձուածները մեծ մարդոց աղանդներ են, որ եթէ անոնք չլլան՝ ժողովուրդները ապստամբութիւններ չեն հասնէր եկեղեցիին մէջ » : Յաղափս Քահանայապետին Հռովմայ, Գիրք Ե, ԳՂ. Բ : Տը վին անուն գիտնական Հռովմէականն ալ՝ որ ժողովրդոց վրայ եղած աս Սուրբ Գիրք կարդալու արգելքին դէմ էր լստուածաշունչին համար շինած Յառաջաբանին մէջ կ'ըսէ. « Եթէ Սուրբ Գրոց մէջ մութ ու խրթին խօսքեր կան ալ, հասարակութիւնը չէ զանոնք ծռող ծռումաբեկողը, այլ ամբարտաւաններն ու գիտնականներն են : Քանզի տգէտները ու պարզամիտները չեղան լստուծոյ խօսքը ծռու կողմը դարձնելով հերետիկոսութիւններ հանողները, այլ ըստ մեծի մասին՝ եպիսկոպոսները, երէցները, գիտուն ու համբաւաւոր մարդիկներն եղան աս բաները ընողները : Փորձով սորվածնիս աս չէ թէ Խուրբ Գիրք կարդալը պարզամիտներուն ու տգէտներուն վնասակար բան է, այլ փորձը աս կը սորվեցնէ, թէ աս բնութեցմունքը իմաստուններուն ինչպիսիւն պատճառ եղաւ, սակայն պարզամիտները կը թութիւն և շինութիւն տուող խօսքերէ 'ի զատ ուրիշ բան չգտան Սուրբ Գրոց մէջ » : Հարս 1, երէ՞ 2, 208 :

Աստուածաշունչը աշխարհիս ամէն կողմերը պիտի տարածուի, ու ան միայն պիտի ըլլայ բոլոր մարդոց առաջնորդը :

Ըն մարդը որ Աստուածաշունչը իրեն դէմ չապեր, ինքն ալ Աստուածաշունչին դէմ չը կենար : Ըն որ համոզուած է իր բռնած հաւատքին Աստուածաշունչին համաձայն ըլլալուն, կ'ուզէ որ ամէն մարդ « քննէ Գիրքերը » ու տեսնէ իր ան հաւտքը ընդունելուն պատճառները : Մենք Աստուածաշունչէն չենք լիւրջար. կ'ուզենք որ աշխարհք լենայ աս օրհնեալ Գիրքով : Աւտարանական քրիստոնեաները ամենահաստատ դիտաւորութեամբ ձեռնամուխ եղած են աս մեծ գործին, և մտքերնին՝ Աստուծոյ խօսքը՝ անոր օգնականութեամբը աշխարհիս ամէն կողմը ցրուել է : Յայտնի է ամենուն՝ որ ասիկայ Աստուծոյ ընդունելի գործ մըն է, և կը տեսնենք որ Տէրը իր ողորմութեամբը կ'օգնէ անոնց. անոր օգնականութեամբը Աստուածաշունչը աշխարհիս վրայ գործածուած գրեթէ բոլոր լեզուներուն կը թարգմանեն. և աս աշխատութիւննին պիտի շարունակեն, մինչև որ բոլոր մարդիկ՝ կնիկներն ու տղաքները, կամ թէ ըսենք՝ կարդալու կարողութիւն ունեցողներուն ամէնն ալ կարողանան ունենալ մէյմէկ Սուրբ Գիրք, և ինքնիրեննին քննել ան Աստուծոյ խօսքը, որ տրուեցաւ աշխարհի՝ բոլոր մարդիկ 'ի կեանս առաջ

նորդելու համար : Ըս ընելովսին՝ առաջին
 քրիստոնեաներուն օրինակին հետևած կ'ըլ-
 լան, որոնք անդադար կ'աշխատէին Սուրբ
 Գիրքը գործածական լեզուներու թարգմա-
 նելու, և կրցածնուն չափ ամէն կողմ տա-
 րածելու : Ընչուչտ ըստուած կ'ուրախանայ
 աս բանին վրայ, և աս գործին կատարեալ
 յաջողութիւն պիտի տայ, ինչպէս որ կ'ը-
 սէ իր անսուտ խօսքովը՝ թէ « Երկիրը Տէ-
 րօջը գիտութեամբը պիտի լեցուի, ինչպէս
 որ Զուրերը ծովը կը ծածկեն », : Եսայ. ԺԵ.
 9 : Ըս օրհնեալ գործին մէջ մենք ալ ա-
 նոնց գործակից ըլլալ կը փափաքինք մեր
 կարողութեանը չափ : Կ'աղաղակենք մարգա-
 րէից հետ մէկտեղ . « Ո՛վ երկիր, երկիր,
 երկիր, Տէրօջը խօսքը մտի՛կ ըրէ . . . :
 Ո՛վ ժողովուրդներ ականջ տուէք
 Տէրօջը գիրքին մէջը փնտռեցէք, ու կար-
 դացէք » : Երեմ. ԻԲ. 29 : Եսայ. ԼԷ. 1, 16 :
 Եւ կ'աղաչենք սուրբ Սկեբերանին հետ .
 « Մտիկ ըրէք դո՛ւք ա՛նկո՛ղ ալ՝ որ կանանց
 և տղոց տէր էք . նայեցէք ինչպէս առաք-
 եալը ձեզի ալ կը պատուիրէ որ Սուրբ Գիրք
 կարդաք . և ճշմարտիւ՝ ո՛չ թէ պարզապէս իբ-
 րև պարտք, այլ սրտի մտօք կարդաք . . . :
 Մտիկ ըրէք ա՛նկո՛ղ ալ՝ աշխարհականներ . մէյ-
 մէկ ըստուածաշունչ ծախու առէք, որ հո-
 գիներնուդ դեղն է : Թէ որ ամբողջ ըստուա-
 ծաշունչ մը չէք կրնար առնել, գոնէ մէյ-
 մէկ 'որ կտակարան առէք » : Վարդ թ, 1,
 Կողոսայացոյ վրայ :

“ Երանի՛ անոր՝ որ կը կարգայ, ու անոնց՝
որ կը լսեն աս մարդարէութեանս խօսքերը,
և կը պահեն ինչ որ անոր մէջը գրուած
է, ” : Յայտ . Ե . 3 :

“ Գիբրտերը յննեցէ՛ք . ինչո՞ւ որ դո՞ւք անոնցմով կը
սեպէք յաւիտեանահան կեանքը ունենալ . և Ի Ո Ի Ն
Է՛Ն Ո՛Ն Ի Ե՛Ն Ո՛Ր Ի՛Ն ՆՕ՛Ի Հ ԵՄ ԵՐ Պ Ը ՅԼԸ
Պ ԵՅ Ի՛Ն ” : Յովհ . Ե . 39 :

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ւ Ա Ճ Ը

Յ Ա Ն Կ Ժ Ո Ղ Ո Վ Ո Ց

Ժողովներուն որտեղուանք և Քրիստոսի (Թուականին քանիերորդ տարիներուն ու ինչ նպատակներով ըլլալը և ինչ գործեր տեսնելին :

Ք Ո Ւ Ա Կ Ա Ն

- 252 . Ընդհանր . Գաւառական ժողով . Կոմիտիանոսին եկեղեցւոյ բարեկարգութեանը վրայ ունեցած հաւատքին դէմ :
- 313 . Լեւոն . Սպանիա . Գաւառական ժողով :
- 314 . Գաղաթիա . Գաւառական ժողով :
- 320 . Ընդհանր . Ըրիտը բանագրուեցաւ : Գաւառական ժողով :
- 325 . Ենի . Ընդհանր Ընդհանրական ժողով, որ ըրաւ Սեծն կոստանդիանոս (Թազաւորը՝ Ըստուծոյ Որդւոյն աստուածութիւնը ուրաջող Ըրիտին դատը տեսնելու համար : Ըս ժողովոյս մէջ ե-

ԲՈՒԱԿԱՆ

րեքհարիւր տասնևւեց եպիսկոպոս կային . ան ամէն տեղ ընդունուած Վիկիական Հանգանակը աս ժողովոյն շինածն է : Ըսոր հաստատած քսան կանոններուն տասնևհինգը եկեղեցականաց բարեկարգութեանը համար են , չորսը զեղջի եկողներուն , մէկն ալ կիրակի օրուան ու Սատկէն մինչև Պենտէկոստէին օրը ծունկ չոքել պէտք չըլլալուն վերայ է :

- 341 . Ընտիոյ . Գաւառական ժողով :
- 344 . Գանկրա . Գաւառական ժողով :
- 347 . Սարգիէ . Հարիւր Երևմտեան եպիսկոպոսով : Գաւառական ժողով :
- 348 . Կարթագինէ . Գաւառական ժողով :
- 359 . Ըրիֆինիոմ . Չորս հարիւր եպիսկոպոսով Երևմտեան գաւառական ժողով :
- 361 . Լա-որիէ . Գաւառական ժողով :
- 362 . Լիէ-սանդրիա . Գաւառական ժողով :
- 367 . Լի-բիէ . Երիտականութեան համար եղաւ աս ժողովը , ու Սակեզոնն ալ բանադրեց :
- 381 . Կոստանդնուպօլիս Ե . Երկրորդ Բնականական ժողով , որ ըրաւ թէ-ողոս թագաւորը՝ Հոգւոյն Սրբոյ Երրորդութեան անձանց մէկը ըլլալը ուրացող Սակեզոնին դէմ .

* ՈՒՅԿՅԵ

Հարիւր Ախուն Արևելեան Եպիսկոպոսով : Ասիկայ Եօթը կանոն հաստատեց . մէկովը 'Նիկիական շանգանակը մեծցուց, հինգը եկեղեցականաց համար էին, մնացած մէկովն ալ Արիոսը՝ Սակեդոնը և Սաբելը բանադրեց՝ որոնք Արրորդութեան վարդապետութեանը հակառակ կարծիք ունէին : Այս ժողովը ամէն եկեղեցիներու ընդունելի եղաւ :

- 393 . Արեիէի Հիփիօ քաղաքը . Գաւառական ժողով :
- 418 . Կարևագինէ . Գաւառական ժողով :
- 431 . Նիքեսոս . Արրորդ Միդհանրական ժողով , որ ըրաւ փոքր թէոզոս թագաւորը՝ Քրիստոսի բնութեանը վրայ՝ 'Նեստորին ունեցած կարծիքները քննելու համար . երկու հարիւր Եպիսկոպոսով : Ութը կանոն հաստատեց . վեցը 'Նեստորին կարծեացը դէմ , մէկալ երկուքը եկեղեցականաց բարեկարգութեանը համար :
- 449 . Նիքեսոս . Հարիւր երեսուն Եպիսկոպոսով . Նւտիքէսին կարծիքները հաստատեց :
- 451 . Քաղկեդոն . Չորրորդ Միդհանրական ժողով , Սարկիանոս թագաւորին ձեռօքը՝ Քրիստոսի բնութեան

ԹՈՒՆԳՆՆ

վրայ Եւտիքէսին ունեցած կարծիքները քննելու համար :

Ըս ժողովոյս մէջ վեցհարիւր երեսուն եպիսկոպոս կային : Երեսուն կանոն ունի, առաջինը իր մէ առաջ եղած ճշմարիտ ժողովներուն կանոններուն հաստատութիւն տալու համար է, մնացած քսանւինն ալ եկեղեցիին և եկեղեցականաց բարեկարգութեանը համար :

454 . Հոռով . Գաւառական ժողով :

553 . Կոստանդնուպօլիս . Հարիւր վաթսուն և հինգ եպիսկոպոսով : Եեստորին կարծիքները պաշտպանող երեք մատենագրաց դէմ : Ըս ժողովը առաջինին մէկ յաւելուածը կը սեպուի :

554 . Կոստանդնուպօլիս Ի . Հինգերորդ ինդկանական ժողով . եղաւ մեծն Եոստինիանոս թագաւորին ձեռամբը, և կրկին անաթեմայ կարդաց Եւտիքէսին ու Եեստորին կարծիքներուն վրայ . հարիւր վաթսուն և հինգ եպիսկոպոսով : Գլխաւոր կանոն մը չունենալուն համար Եունաց կանոնագրքին մէջ աս ժողովին կանոնը չկայ : Կարգի կանոնի վերաբերեալ վճիռ չունի :

ԹՈՒՆԿԱՆ

589 . Թուլեփօ . Սպանիա . Գաւառական
ժողով :

680 . Կոստանդնուպօլիս Գ . վեցերորդ Ռեդ-
հանրական ժողով, Կոստանդին Գ .
Պողոնատոսի օրովը՝ Քրիստոսի
կամքին վրայ վիճաբանողներուն
համար . հարիւր եօթանասուն
եպիսկոպոսով : Ըս ալ կարգի
կանոնի վերաբերեալ վճիռներ
չունի :

691 . Կոստանդնուպօլիս . Ըսիկայ Յուստինի-
անոս Ռին ձեռօքը եղաւ՝ Թրուլլօ
անուն պալատին մէջ, ոչ թէ
մանաւորապէս հերետիկոսու-
թեան մը դէմ, այլ եկեղեցիին
քանի մը բաները կարգի դնե-
լու համար : Ըս ժողովին մէջ
ոմանք երկու հարիւր քսանեւօ-
թը եպիսկոպոս կային կ'ըսեն . ո-
մանք ալ՝ երկու հարիւր քառա-
սուն . հարիւր երկու կանոն հաս-
տատած է : Ոմանք աս ժողովը
ասկէ տասը տարի առաջ եղած
վեցերորդ ժողովին վրայ յաւել-
ուած կը սեպեն . ոմանք ալ՝ աս-
կէ առջի երկու ընդհանրական
ժողովները կանոն չունենալուն
պատճառաւ՝ աս ժողովը անոնց
համար կանոն հաստատելու նը-
պատակաւ եղած սեպելուն հա-

ԹՈՒՆ 4 ԱՆ

մար “հինգվեցեան” կը կոչեն : Թէ պէտեւ աս ժողովոյս նախագահը Պապին փոխանորդը Րալեննայի եպիսկոպոսն էր, և թէպէտեւ հուշակաւոր Կրիզորիոս Եր’ Լիւրիանոսը՝ Եննովկէնտիոս Եր’ ու Կրատիանոս Կր’ աս երևելի պապերը ու եօթներորդ ընդհանրական ժողովը ընդունած ու հաստատութիւն տուած են աս ժողովոյս, սակայն իր կանոններուն վեցը շուովմայեցւոց եկեղեցւոյն սովորութեանցը և կարծեացը հակառակ գալուն համար՝ ընդհանրական ժողով չեն սեպեր :

754 . Կոստանդնուպօլիս . Կաւառական ժողով, որ եղաւ Եննի կամ որդւոյն Կոստանդիանոս թագաւորին ձեռօքը . երեքհարիւր երեսունևութը եպիսկոպոսով : Պատկերներու առջև երկրպագութիւն ընելու և զանոնք գործածելու սովորութիւնը քանադրեց : Եւ ժողովին կանոններուն քանի հատը որ իրմէ ետեւ եղող եօթներորդ ժողովին վճիռներուն մէջ գրուած են՝ այնչափը կայ, միևնեքը կորսուած են :

787 . Նեկէա Բ . Լսիկայ Յունաց և Եւտիմացուց եօթներորդ Կորհանքու

Յ Ո Ւ Ա Վ Ա Ն

կան ժողով ըսածն է, որ եղաւ
 կոստանդին օ. Թագաւորին ու
 մօրը իրէնէ Թագուհւոյն հրա-
 մանաւը. երեքհարիւր յիսուն է-
 պիսկոպոսով : Ըս խողովոյս մէջ
 պատկերներու առջև երկրպագու-
 թիւն ու խնկարկութիւն ընել
 ու մոմ վառելը կրկին հաստատ-
 ուեցաւ : Ըսոր ճշմարիտ ժո-
 ղով ըլլալուն վրայ Յունաց ե-
 կեղեցիներուն մէջ շատ վէճեր
 եղան. և Մրևմտեան եկեղեցի-
 ները հարիւրաւոր տարիներ չըն-
 դունեցին զանիկայ :

794 . Ֆրանսիոյ . Սեծն կարողոս Թա-
 գաւորին հրամանաւը. երեքհա-
 ռիւր էպիսկոպոսով : Պատկերնե-
 րու առջև երկրպագութիւն ը-
 նելը արգիլեց, և միայն եկեղե-
 ցիներու մէջ գտնուելուն թոյլ-
 տուութիւն ըրաւ : Շատ ժամա-
 նակ Գաղղիայի և Գերմանիայի
 մէջ աս ժողովը եօթներորդ ընդ-
 հանրական ժողով սեպուեցաւ :

815 . կոստանդնուպօլիս . Ըս ժողովը Հա-
 յոյ լևոն Թագաւորին ձեռօքը
 եղաւ. ասիկայ 787ին Վիկիոյ մէջ
 եղած ժողովին պատկերաց հա-
 մար տուած վճիռը հերքեց, և
 մինչև 842 հերքուած մնաց :

Բ ՈՒ Ա Վ Ա Ն

- 842 . Կոստանդնուպօլիս . Թէոդորա Թա-
զուհւոյն ձեռօքը եղաւ . Հայոց
եկեղեցիներէն զատ բոլոր Երևել-
եան եկեղեցիներուն մէջ պատ-
կերներու երկրպագութիւն ընելը
մատուց :
- 861 . Կոստանդնուպօլիս . Յօյներէն ոմանք ու-
թերորդ Խորհանրական ժողով կ'ը-
սեն ասոր . երեքհարիւր տասնև-
ութը եպիսկոպոսով՝ փոտը Կոս-
տանդնուպօլսոյ պատրիարք դը-
րաւ :
- 869 . Կոստանդնուպօլիս . Հարիւր Երևելեան
եպիսկոպոսով՝ Կոստանդնուպօլսոյ
պատրիարք փոտը անիծեց , խօնա-
տիոս պատրիարգը տեղը դրաւ :
Յօյք աս ժողովը չեն ընդունիր .
Եւտիմիներն ալ քանի մը հա-
րիւր տարի՝ մինչև մօտ ատեն-
ներս ընդհանրական ժողով չէին
սեպեր :
- 879 . Կոստանդնուպօլիս . Եսիկայ Յունաց
մէջ երբեմն ութերորդ Խորհան-
րական ժողով կը սեպուի . որ ե-
ղաւ երեքհարիւր երեսունևութը
եպիսկոպոսով : Պատկերներու առ
հասարակ երկրպագութիւն մա-
տուցուելուն վրայ սաստիկ հրա-
մաններ ըրաւ . փոտը պատրիար-
քութեան աթոռը հանեց . ՚ի Հօ-

ԲՈՒՅԿՆԵՐ

րէ և յԱրդւոյ խնդիրին վրայ վէճ
ըրաւ : Ըս ժողովը Յոյնք կ'ըն-
դունին, յատինք՝ ոչ :

1122

1139

1179

Հոով. Ըս երեք ժողովները յառե-
րան ըստած տեղն եղած են. ա-
սոնք Մանիքեցի հերետիկոսնե-
րը անիծեցին : Ըսոնց մէջ զըտ-
նուող եպիսկոպոսներուն բոլորն
ալ ըրևաւուտքէն էին :

1215 . Հոով . Չորրորդ յատերանու ժո-
ղով, որ Գոյափոխութիւնը հաւ-
տատեց :

1245 . յիս . Գազդիա : Պապը՝ զՓրեդե-
րիկոս Գազդիացւոյ Թագաւորը
իշխանութենէն հանեց : Ըս ժո-
ղովոյս մէջ արտաքին սովորու-
թեանց վերաբերեալ բանի մը
բաներ հաստատուեցան, սակայն
հաւատոյ վերաբերեալ բան մը
չեղաւ :

1247 . յիս Բ . Յունաց և յատինացւոյ
իրարու հետ միաբանելուն վրայ
կարգադրութիւններ եղան :

1311 . յիսնա . Գազդիա : Ըս վերոյիշեալ
եթիւր ժողովներուն բոլորն ալ Հը-
նովմէականք Ռոմիկանիան կր սե-
պեն :

1408 . Փիլա . յատինացւոյ մէջ այլ և այլ

ԹՈՒԱԿԱՆ

պապերու պատճառաւ եղած երկ-
պառակու թիւնները վերցնելու
համար եղաւ :

1414 . Գոսթանդա . Ըսիկայ վճռեց թէ յո-
ղովը Պապէն վեր է : Մի և նոյն
ժամանակը երեք Պապ միատեղ
պապութիւն ընելուն դժուարու
թիւնը լուծեց : Սիբիլիֆին վար-
պապետութիւնները նզովեց . Յով
հաննէս Հուսը իբրև հերեաիկոս
դատապարտեց այրուելու . և մի-
այն հացով հաղորդուելուն հաս-
տատութիւն տուաւ :

1431 . Պապէլ . Ըս ողովը եղաւ Յու-
նաց և յատինացուց իրարու հետ
միաբանելուն և եկեղեցւոյ բա-
րեկարգութեանը համար : Ըս
ալ յողովը Պապէն վեր սեպուե-
լուն և միայն հացով հաղոր-
դուիլ արժան ըլլալուն հաւանու-
թիւն տուաւ : Ըս երեք ժողովը
որչափ ալ որ Հռովմայ հրամանաւր
եղան , հաստատած կանոններ
նին իրեն այնչափ հաճելի չը-
գալուն համար՝ զանոնք ընդհան-
րական ժողովներուն կարգը չը-
դասեր : Քանզի վճիռներնին տա-
լերնէն ետև , Հռովմ նայեցաւ
որ բանին չեն գար :

1438 . Ֆիօրէնցա . Ըս ժողովը յատկապէս

Ք ՈՒ Ե Կ Ե Ն

Յունաց և Վափնացաց իրարու հետ միաբանելուն համար էր, սակայն և յՌոբրտոյ բառը Հանգա նակին մէջ լլլալուն կամ չլլալուն վրայ շատ վէճ եղաւ :

1512 . Հոռվ . Հինգերորդ Վատերանու ժողով :

1569 . Տրեփնդ . Մտիկայ Հռովմայեցաց ընդհանրական սեսյաժ ժողովներուն վերջինն է . որ ասոր գործը՝ Վատերին և բոլոր Պապը չընդունողներուն վարդապետութիւնները ընդովելն ու եկեղեցին և եկեղեցականները բարեկարգելն եղաւ :

Վիկիոյ ժողովէն համրելով՝ ըստ Հռովմայեցաց տասնևութը ընդհանրական ժողով կայ : Յոյնք աս ընդհանրականներուն առաջին եօթը հատն ու մէկ քանի ալ գաւառական ժողովներէն կ'ընդունին : Իւրօթէսթանդներէն ոմանք միայն առաջին վեց ընդհանրական ժողովները կ'ընդունին . շատերն ալ մինակ առաջին չորսը : Հայոց եկեղեցին առաջին երեք ժողովը միայն կ'ընդունի . իսկ Վեստորականք միայն առաջին երկուքը : Մետարանականք՝ թէ ընդհանրական ժողովներուն կանոններէն ըլլայ և թէ գաւառական ժողովներուն կանոններէն, ինչ որ Մատուծոյ Խօսքին մէջ բացայայտ կերպով մը հաստատուած գտնեն ան կ'ընդունին :

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Բ

ՅԱՆԿ ՅՈՅՆ ԵՒ ԼԱՏԻՆ ՀԱՅՐԱԳԵՏԱՑ

ՈՐ Ե

Յեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Թուականին այլ
և այլ գարեբուն մէջ գրութիւն ընող Հայրա-
պետաց և այլոց անուանցը գապակարգու-
թիւնը :

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՐ

Անուանք :

Վախճանած
տարիներին :

Ընդարեալք	
Սուրբ Կղեմէս Հռովմայեցի :	102
Հերմաս :	81
Բառնաբան :	69

ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՐ

Սուրբ Իգնատիոս վկայ :	108
Սուրբ Պօղոսկարպոս վկայ :	170
Սուրբ Եղևատինոս վկայ :	161

Անուանք :

Վախճանած
աարխներին :

Սուրբ Կրանոս :	202
Սուրբ Թէոփիլոս :	169
Լճէնագորաս :	185

ԵՐՐՈՐԴ ԴԱՐ

Սուրբ Կղեմէս Լղէքսանդրացի :	220
Տերտուղիանոս :	216
Սուրբ Գրիգոր Սքանչելագործ :	265
Սուրբ Կիպրիանոս .	258
Արոգինէս :	254
Լքնորբիոս :	297
Ստեփաննոս . ՊապուԹիւն առնելը :	257
Սուրբ Դիոնեսիոս Լղէքսանդրացի :	232
Եւ Հերետիկոսներէն Սաբել , Պօղոս Սամոստացի , Սանէս , Կելսոս , Սոնտա- նոս :	

ՉՈՐՐՈՐԴ ԴԱՐ

Սուրբ Լճանաս :	371
ԼագթանԹիոս :	321
Եւսեբիոս Կեսարացի ,	340
Սուրբ Կիւրեղ Կրուսաղէմացի :	385
Սուրբ Հիլարիոս :	361
Սուրբ Բարսեղ Կեսարացի :	378
Սեղգեստրոս . ՊապուԹիւն առնելը :	314
Սուրբ Գրիգորիոս Կիւսացի :	394
Սուրբ Գրիգորիոս Կազիանզացի :	390

	Վարձանած տարիներին :
Անուանք :	
Սուրբ Ամբրոսիոս :	397
Սուրբ Եպիփան :	403
Եւ Հերետիկոսներէն՝ Դոնատոս, Արի- ոս, Սակեդոն, Յովինիանոս, ևն :	

Տ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Դ Դ Ա Ր

Վիչենցիոս Լիւրինցի :	450
Յովհան Ոսկեբերան :	449
Բուփինոս :	410
Սուրբ Օգոստինցո :	430
Սուրբ Կիւրեղ Աղեքսանդրացի :	444
Թէոդորիտոս :	460
Սուրբ Իսիդորոս :	440
Սուրբ Հերոնիմոս :	420
Սոզոմենոս :	450
Օսիմոս. ՊապուԹիւն առնելը :	418
Վինիփակիոս. ՊապուԹիւն առնելը :	417
Կեղեսիոս ՊապուԹիւն առնելը :	457
Եւ Հերետիկոսներէն՝ Եւտիքէս, Կե- լեստիոս, Կեստոր, ևն :	

Վ Ե Յ Ե Ր Ո Ր Դ Դ Ա Ր

Սուրբ Բենեդիկտոս :	554
Պոէտիոս :	524
Եւաքրիոս :	596
Սուրբ Գրիգորիոս Սեփն. Պապ :	504

ՎԵՐՋԻ ԴԱՐԵՐ

Անուանք :

Վախճանած

տարիներնին :

Յովհաննէս Դամասկացի :	750
Սուրբ Բերնարտոս	1153
Կիզօլա տէ Լիրա :	1380
Յովհաննէս Թորէքրեմաթա :	1400
Սքօլարիոս :	1460
Լուտեր :	1546
Մալտոնազոս :	1583
Պարոնիոս կարդինալ :	1607
Պէլլարմին Ղիզվիթ կարդինալ :	1621
Փէրրոն կարդինալ :	1618
Պէթապիոս Ղիզվիթ :	1652

Հ Ա Յ Ա Ջ Գ Ի Հ Ա Յ Ր Ա Պ Ե Տ Ք Ե Ի Մ Ա Տ Ե .

Ն Ա Գ Ի Ր Ք :

ՉՈՐՐՈՐԴ ԴԱՐ

Գրիգոր Լուսաւորիչ :
Յակոբ Սճբնայ Հայրապետ :
Եփրեմ Լսորի :
Սահակ Պարթև Հայրապետ :
Մեսրոպէ վարդապետ :
Ըգաթանգեղոս պատմագիր :
Օկենոբ Էպիսկոպոս մատենագիր Լսորի :

Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Դ Դ Ա Ր

Ս'ովսէս Խորենացի Ըրքեպիսկոպոս Ըրշարուն
եաց :

Յովհանն Հայրապետ Ս'անդակունի :

Վ Ե Ց Ե Ր Ո Ր Դ Դ Ա Ր

Կորիւն պատմագիր :

Ս'ովսէս Խորենացի պատմագիր :

Եղիշէ վարդապետ պատմագիր :

Ղազար Պարփեցի պատմագիր :

Եգնիկ Կողբացի պատմագիր :

Ե Օ Թ Ն Ե Ր Ո Ր Դ Դ Ա Ր

Տէր Կոմիտաս Հայրապետ :

Լ'նանիա վարդապետ Շիրակացի :

Սահակ Հայրապետ, որ գնաց ընդդէմ Տաճ
կաց :

Ո Ւ Թ Ե Ր Ո Ր Դ Դ Ա Ր

Յովհանն իմաստասէր Օճնեցի :

Ստեփաննոս Ըրքեպիսկոպոս Սիւնեաց :

Ի Ն Ն Ե Ր Ո Ր Դ Դ Ա Ր

Յովհաննէս Թ :

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Վիկոն Հայրապետ :
Գրիգոր Նարեկացի :

ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Պետրոս գետադարձ Հայրապետ :
Սեծն Գրիգոր Սագիստրոս Պաշաւունի :
Գրիգոր Վկայասէր Հայրապետ :

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Ներսէս Ալայեցի շնորհալի Հայրապետ :
Ներսէս Լաբրոնացի Աբբեպիսկոպոս Տար-
սոնի :

ԵՐԵՔՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Գրիգոր վարդապետ Ակևոացի :
Սեծն Վարդան արդիւնական վարդապետ :
Յակոբ Հայրապետ Ալայեցի :
Յովհաննէս վարդապետ Պլուզ :

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Գ

Ան մեծ ապստամբութեան վրայ :

Ս եցերորդ գլխուն մէջ (երես 267—286) ան մեծ ապստամբութեան վրայօք ըսածներուս վրայ արժան էր համարիմ սա կտորն ալ աւելցնել , զոր ընթերցողք անտեղը խօսուածներուն հետ մէկտեղ կարդալու են :

Տէմն (որ Վ Տէմ . Դ . 1 ին մէջ դե թարգմանուած է) բառին Վրո կտակարանին մէջ Յունաց սովորական եղած նշանակութիւնովը գործածուիլը յայտնի է Վործ . Ժ . 18 էն , ուր գրուած է թէ “ Յիսուսը ու յարութիւնը աւետարանելուն համար ” ըսին թէ “ կերելի որ քանի մը օտար աստուածներու (որ ասոր Յունարէնը բնագրին մէջ տէմն է) քարոզիչ է ” (Պօղոս առաքեալ) :

Հին քրիստոնեաներն ալ աս բառը ան նոյն մտքովը գործածելու սովորած ըլլալնին յայտնապէս կը ստուգուի սրբոյն Նպիփանուտուած վկայութենէն որ յիշեցինք 267 երես . Նպիփանուտ ան խօսքերէն նաև կ'իմանանք որ ան ատեննելը մէկ քանիներուն Սարիամ Կոյսին ասանկ չափազանց պատիւ ընծայելը Պօղոս առաքեալին Վ Տիմ . Դ . 1 ին մէջ ըրած մարգարէութեանը կատարումը կը սե-

ողէ վասն զի յայտնապէս կ'ըսէ, թէ «Մտնոց վրայ կատարուած է Որդոս առաքելոյն աս մարդարէութիւնը . . . Քանզի առաքեալին աս խօսքին միտքը աս է, թէ «Մտնոք աստուածային երկրպագութիւն պիտի մատուցանեն մեռեալներուն», » : Թէ որ սուրբ Եպիփան աս քանին վրայ աս համարուի որնէր, անշուշտ ան դարուն քրիստոնեաներն ալ առ հասարակ անանկ հաւտացած ըլլալու են : Այլ թէ ըսուելու ըլլայ թէ Սարիւստ Կոյսին իբրև աստուածուհի (հոս սրբոյն Նպիփանու յիշած մարդոցը ըլլածին պէս) կամ իբրև Մտուած երկրպագութիւն չէ մեր ըրածը, այլ միայն 'ի վեր քան զամենայն մահկանացուս պատուական մէկը սեռուած է մեր կողմէն առ Մտուած բարեխօսութիւն ընելու պրծանաւոր, կ'ըստատասխանեմ :

Այլ թէ Գունաց հէմոններն ալ աս ըսածիդ յար և նոնն էակներ էին : Մտնոք ալ առաջ լոկ մարդիկ էին, որ պատուաւոր ըլլալուն համար՝ մեռնելունէն ետև բարձի աս տիճանի մը հասան՝ աստուածներուն հետ բնակելու, և մարդոց աղօթքները աստուածներուն՝ և աստուածներուն օրհնութիւնները մարդոց հասցրնելու միջոց մը ըլլալու : Տէս երես 26³—26⁴ : Ղուրացուելու բան է աս՝ որ հէմոնները հին Գունաց մէջ ինչ տեսակ էակներ որ էին, Սարիստ Կոյսն առ միւս սուրբերն ալ մի և նոյն տեսակ էակներուն կարող զրած են զանոնք միջնորդ և բարեխօս սեպողները :

Բայց Բ. Նայինք ճմարիտ է սուրբ Կոյս

Մարիամ՝ Լստուծոյ արժան եղած պատիւը ընդունած չունի ըսելին : Հիմա ալ սրբոյն Եպիփանսու կոյսը իբրև աստուածուհի կը պաշտէին ըսած մարդոց չափ պատիւ ընծայող անհամար մարդիկ չկան արդեօք : Կարդա՛ սա հետևեալ քաղուածները , ու կ'իմանաս :

Գրիգորիոս Ժ.՝ ասկէ առջի Պապը մէկ քանի տարի առաջ իր եպիսկոպոսներուն համար հանած մէկ շրջաբերական նամակ մը ունի աս խօսքերովը վերջացուցած . “ Ըրդ՝ բոլոր աս բաներուն յաջողութեամբ կատարուելուն համար՝ ձեռքերնիս ու աչքերնիս ամենասուրբ Մարիամ կոյսին բարձրացրնենք , որ ինքը միայն կործանեց բոլոր հերետիկոսութիւնները , և ինքն է մեր ամենամեծ վստահութիւնն ու բոլոր յոյսերնուս հիմը ” :

Լսոնք ալ Հուովմայեցւոց եկեղեցւոյն աղօթքներէն են :

“ Աիրտ Մարիամու , երևելի աթոռ փառաց :

“ Աիրտ Մարիամու , մխիթարութիւն վըշտացելոց :

“ Աիրտ Մարիամու , ապաստանարան մեղաւորաց :

“ Աիրտ Մարիամու , յոյս տառապելոց :

“ Աիրտ Մարիամու , աթոռ գթութեան :

“ Աղջոյն քեզ Մարիամ՝ տիրուհի և իշխանուհի աշխարհիս , որ քեզի տրուած է ամէն իշխանութիւն՝ թէ 'ի յերկինս և թէ աս աշխարհիս իշխելու ” :

Մաղնանք Արքիմ Մարիամու , երէս 206 :

« Եկհո՛ւր ուրեմն ո՛վ բազմաժամանակեայ կարծրասիրտ մեղաւոր , որչափ մեծ որ ըլլան մեղքերդ , զէն չունի , եկհո՛ւր ու տես , սուրբ Կոյս Սարիամ իր թաները կ'երկնցընէ և իր կուրծքը կը բանայ զքեզ ընդունելու : Թէպէտև անզգայ եղար հոգւոյդ փրկութեանը երևելի բաներուն , թէպէտև դժբաղդութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ ամենազօրաւոր հրաւերքներուն դէմ կեցար , սակայն հոգ չէ՝ ձգէ ինքըզինքդ աս զօրաւոր փաստաբանին ոտքը : Թէպէտև իր աթոռ այնչան բարձր է , սակայն մէկը չարգիլեր իրեն դալէն :

« Աղջոյն քեզ Սարիամ , թագուհի կենացս , քաղցրութիւն իմ սէր իմ » :

Սաղմանս Սրբին Սարիամն , Երես 203 :

« Ո՛վ դու՝ ո՛վ որ ես , որ կ'իմանաս թէ ոչ թէ ցամաքի վրայ կը քուլես , այլ մըրկայոյզ յորձանքներու մէջ կը ծփաս , անդին մի դարձրներ աչքերդ աս փառաւոր աստղէն , թէ որ փոթորիկէն ազատիլ կը ցանկաս : Թէ որ մըրկայոյզ հոգմեր ելած են վրադ , թէ որ տառապանաց ժայռերուն զարնուած ես , աս աստղին նայէ , Սարիամ Կոյսին աղաղակէ : Թէ որ հպարտութեան՝ իառասիրութեան՝ անիրաւութեան և նախանձութեան ալիքներուն մէջ ինկած ես , աս աստղին նայէ , Սարիամին աղաղակէ : Թէ որ բարկութիւնը՝ ազահոութիւնը՝ կամ մարմինին հրապուրանքները մտացդ նաւակին դէմ գան զարնելու ըլլան , Սարիամին նայէ : Թէ որ մեղքերուդ անհունու-

Թեանէն մի որդի խառնվելով և խղճիդ ապա-
կանուլթեանէն տակնուվրայ ըլլալով և դա-
տաստանին երկիւղներէն սարսափելով՝ տրտ-
մուլթեան և յուսահատուլթեան անդունդ-
ներուն մէջ ընկղմիլ սկսիս, Սարիսամին
վրայ մտովտա, » : Ժամագիրք Լատինացոց :
Լըն . Տօն . Սեպ . Գիրք Ե, Քարոզ սրբոյն
Բեռնարդոսի :

« Եւ ես կը պատուեմ զքեզ՝ ով սուրբ Կոյս
Սարիսամ՝ տապանակ ուխտի սուրբ, և եր-
կինքը գտնուող բոլոր օրհնեալ հոգիներ-
ուն հետ մէկտեղ կ'օրհնեմ և կը փառա-
բանեմ զքեզ անհունապէս, քանզի դու ես
ան մեծ միջնորդը Լստուծոյ և մարդոց մէջ-
տեղը, որ Սուրբ Երրորդութեանէն մեղաւո-
րաց բոլոր խնդրած բաները կուտաս : Ող-
ջոյն քեզ Սարիսամ, » : Սորբի Սերբ Սարիսամ,
Երեւ 200 :

« Ո՛ր երանելի մայր և անարատ Կոյս, ո՛վ
Թագուհի աշխարհիս, բարեխօսեա վասն մեր
առ հէր, » : Ժամագիրք Լատինացոց 137 :

« Քու պաշտպանութեանդ կը դիմենք ով
սուրբ Լստուածամայր . մի արհամահեր կա-
րօտելոցս աղաչանքները, այլ միշտ ազատ պա-
հէ մեզ վտանգէ, ով փառաւորեալ և օրհ-
նեալ Կոյս, » : Սարիսամ Կոյսին քորագոյն պաշ-
տօնը :

Ըլ ասոնց վրայ երկար խօսք ընել հարկ
չէ : Թող անաչառ ընթերցողը ինքնիրեն
դատէ Ոյողոս առաքելոյն « Տէմոններու ուս-
մունքներ, » ըսելովը ինչ ըսել ուզելը, որ քը-
րիստոնէից եկեղեցւոյն մէջ ելլելու ան մեծ
պպստամբութեան նշաններուն մէկն էր :

Դարձեալ՝ մեղաց թողութիւն տալու իշխանութեան վրայ ըսածներուս դէմ, երկու առարկութիւն կը բերեն, որոնք յարմար կը տեսնեմ հոս յիշել : Սէյմը աս, թէ ներողութիւն որ կը տրուի, մեղքերու թողութեան համար և կամ մեղք գործելու հըրաման տալու համար չէ, հասպա միայն և կեղեցիին տալու դատապարտութեան վճիռներէն և մարմնաւոր պատիժներէն ազատելու համար կը տրուի : Սէյմըն աս, թէ լիակատար թողութիւն միայն լստուծոյ անունովը կը տրուի ճշմարիտ գղջումն ընողներուն :

Ըս փաստերուն ստութիւնը տեսնելու համար ուրիշ բան ընել պէտք չէ, այլ միայն երես 277—283 դրած վկայութիւններնիս կարդալու է : Ըն տեղը Տեցելին տուած ներողութեան կոնդակին մէջ ի՞նչ բանի խոստմունք կայ : “Ըսով վերտաին կը միաւորեմ՝ զքեզ սուրբերուն հաղորդութեանը, ու կը դարձնեմ զքեզ քու մկրտութեանդ անմեղութեանը և մաքրութեանը. անանկ որ անհուն ըրպէին տանջանաց անդին դուռը քու դէմդ գոցուի, և ուրախութեան դրախտին դուռը քեզի բացուի” : Եւ աս “ուրախութեան դրախտը”, մտնելու խոստմունքը ինչով ձեռք ձգելու էր : Ստակով և կարդա 278 երեսը դրուած Տեցելին նախադասութիւնը. նայէ ի՞նչ կ'ըսէ. “Ըկայ այնչափ մեծ մեղք, որ ներողութեան կոնդակը չկարենայ քաւել զանիկայ” : Եւ աս սրանչելի կոնդակը ձեռք անցընելու համար

ի՛նչ ընելու էր : « Թո՛ղ հատուցանէ՛ » կ'ըսէ, « միայն թէ շատ թող հատուցանէ, ու պիտի ներուի իրեն » : Գանք հիմակուան Պիոս Թ. Պապին 1847 ին հանած առաքելական նամակին . հոն ի՛նչ կը գրէ, միայն եկեղեցւոյ դատապարտութիւններէն կ'արձակենք կ'ըսէ . չէ . հասկա՛ « լիակատար ներուումն և թողութիւն կը շնորհէիք ամենայն մեղաց », և աս շնորհքին հասնելու համար ոչ թէ Ղստուծոյ հարտատած պայմանները կը դնէ, որ է ճշմարիտ զղձումն՝ կենդանի հաւատք և մեղքը ատել և արհամարհել, այլ մարդոց մտացածին գիւտերը մէջ կը բերէ, ինչպէս այսինչ այնինչ եկեղեցիները երթալ և ուրիշ արտաքին գործքեր կատարել ջերմեռանդութեամբ : Ըսով կը ցուցնէ թէ Ղստուծոյ շնորհած մեղքերը ինք կը ներէ . որ ասիկայ ինքզինքը Ղստուծմէ վէր դատող « մեղաց Սարգուն », գործն է : Բայց աս թող մէկդի մնայ . մեղքերու թողութիւն ըլլալու համար քահանայք արձակում տալու են, առանց քահանային արձակմանը մեղաց թողութիւն չըլլար՝ կ'ըսեն . սա վարդապետութեան վրայ քիչ մը քրն նութիւն ընենք : Ըսիկայ 'ի կոստանդնուսոյի 1846ին տպեալ Քրիստոնէական Վարդապետութիւն անունով տետրակին մէջ բացառյալ գրուած կը գտնենք :

Հ . « Ի՞նչպէս կը հաշտուի » (մեղաւորը Ղստուծոյ հետ) :

Պ . « Հարկ է որ իր մեղքերուն վրայ զղջայ, և զղջալէն ետև երթայ Ղստուծոյ առ »

ջեր խոստովանածի պէս քահանային խոստովանի, որոնք որ Մատուած իր եկեղեցւոյն մէջը իրեն փոխանորդ է դրեր աս բանին համար» :

Հ . «Սինակ խոստովանիլը բաւական է» :

Պ . «Ո՛չ . այլ հաստատ դիտաւորութիւն մը պիտի ընէ մտքին մէջը, որ մէյմըն ալ մեղքով զՄատուած չբարկացընէ, և խոնարհութեամբ քահանային դրած ապաշխարանքը յանձնառու ըլլայ և կատարէ . և Մատուծոյ հետ հաշտուի, որ քահանային արձակում տալովը կ'ըլլայ, և աս իշխանութիւնը Քրիստոս տուաւ քահանայից՝ «Եթէ ումեք թողուցուք զմեղս՝ թողեալ լիցի նոցա» : (Յովհ . Ի . 23) : Երեւ 11, 12 :

Դարձեալ . «Նորրորդ խորհուրդն է Մպաշխարութիւն, որ մահացու մեղքք կենդանութեան աղբիւրէն զատուելով մեռած հոգիները՝ աս խորհրդովս կը բժշկուին, իրենց մեղքէն կատարեալ սրտիւ զղջալով և քահանային խոստովանելով, և անոր խրատները պահելով՝ և հրամանը կատարելով, և արձակմանը արժանի ըլլալով . քանզի մինչև որ քահանայն ողորմեցիին մէջ՝ Երձակեմ զքեզ՝ չըսէ, մեղքը թողութիւն չը գտներ» : Երեւ 15 :

Հոս զղջումը կ'ընդունին, բայց աս ալ կը հաստատեն որ մինակ զղջումը հերիք չէ, հապա քահանան ալ որ «Մատուծոյ փոխանորդ», նստած է եկեղեցիին մէջ, արձակում տալու է, եթէ ոչ՝ թողութիւն չը կայ : Որ ասկէ կը հասկըցուի թէ քահա-

նան « Բստուծոյ տաճարին », կամ եկեղեցիին « մէջ նստած է իբրև Բստուած », Բստուծոյ փոխանորդ դնելով ինքրզինքը, որու որ ուզէ՝ անոր փրկութիւն տալու . քանզի մէկ մարդ մը եթէ ճշմարիտ և կատարեալ զըղջում ընէ և Բւետարանին բոլոր պատուիրանքները պահէ, մինչև որ չերթայ « Բստուծոյ առջևը խոստովանածի պէս », Բստուծոյ փոխանորդին առջևը չխոստովանի, և « մինչև որ քահանայն ողորմեսցիին մէջ՝ Բրձակեմ զքեզ՝ չըսէ », թողութիւն չըկայ ան մարդուն : Ուստի կը հետևի որ Բստուած առանց քահանային արձակմանը մարդ չկրնար փրկել . զղջացեալ մեղաւորին փրկկութիւնը քահանային ձեռքն է . եթէ « Բրձակեմ զքեզ » չըսէ, ալ ճար չկայ, մեղաւորը յաւիտեանս դժոխք կ'երթայ : Ուրեմն քահանայից աս ըրածը Բստուծոյ իշխանութիւնը յափշտակել, իբրև Բստուած՝ Բստուծոյ տաճարը նստիլ և ինքրզինքնին Բստուած ցուցընել է, և ոչ ուրիշ բան :

Բայց Վրիստոս « Նրկրի վրայ ինչ որ կապէք, երկինքի մէջ կասուած պիտի ըլլայ ու երկրի վրայ ինչ որ արձակէք . երկինքի մէջ արձակուած պիտի ըլլայ . . . Որոնց որ մեղքերը թողուք, թողուած ըլլայ անոնց, և որոնց որ մեղքերը ետ բռնէք, բռնուած ըլլայ », չըսա՞ւ կը հարցընեն : Մատթ. Ժ. 18 : 35-36 . 1. 23 : Ե՛տ՛, Վրիստոս աս խօսքերը ըսաւ . բայց աս խօսքերէն մարդիկ ուղածնին դժոխք՝ ուղածնին արքայութիւն իրկելու իշխանութիւն ունին չելէր բնաւ : Մատթ. Ժ. 18ին

մէջ գրուածին ճշմարիտ նշանակութիւնը ըստ բաւականին ցուցուցինք՝ երես 159: Ուստի կը մնայ մեզի հոս Յովհաննու Ի. 23ին մէջը գրուածէն ալ ասանկ միտք մը չելլելը ցուցունել:

Ը. Եւ Վախ աս կ'ըսեմ, թէ երբոր Վերիստոս աս զօրութիւնը շնորհեց առաքելոց, անոր հետք մէկտեղ տարօրինակ կերպով մը Սուրբ Հոգին ալ տուաւ: «Ընոնց վրայ փչեց, ու ըսաւ անոնց. Ընէ՛ք Հոգին Սուրբը»: Համար 22: Ուրեմն առաքելոց ընդունելուն պէս Սուրբ Հոգի ընդունողները միայն կրնան աս զօրութիւնը ունենալ:

Բ. Ըռաքեալներէն ՚ի զատ ուրիշներուն ալ աս իշխանութիւնը պիտի տրուի ըսուած չէ: Ինչ իշխանութիւն որ էր՝ էր, հիմա մէկը կարող չէ Սուրբ Վիրքէն ապացուցանել թէ իր քովն ալ կայ ան նոյն իշխանութիւնը: Եթէ աս իշխանութիւնը առաքեալ ըլլալնուն համար տրուեցաւ առաքելոց, ալ քահանաներուն մեզի ալ տրուեցաւ ըսել չիյնար. քանզի կան անանկ զօրութիւններ առաքելոց միայն տրուած, (որ ասիկայ ալ մէն մարդ կ'ընդունի), և ոչ ուրիշի: Ուրեմն ես ասանկ իշխանութիւն մը ունիմ ըսող մարդը՝ կամ Սուրբ Գրոց վկայութեամբ Բը հաստատելու է առաքելոց տրուելուն նըման իրեն ալ ան զօրութիւնը տրուիլ, և կամ առաքելոց բոլոր միւս զօրութիւններն ալ ունենալը ցուցնելու է՝ անժխտելի հըրաշքներ գործելով, օտար լեզուներ խօսելով, ճշմարիտ մարգարէութիւններ ու հոգիի ընտրութիւն ընելով, և:

Ինչպէս որ Քրիստոս փչելով Սուրբ Հոգին առաքելոց տուաւ, նոյնպէս և քահանայք Սուրբ Հոգին կ'ընդունին եպիսկոպոսէն ձեռնադրուած ատեննին որ ըսուի. կը հարցընեմ թէ անո՞ր ինչպէս կ'ապացուցանէք : Երբոր ատոր ատանկ ըլլալուն վկայութիւն մը գտնէք, ան ատենը մենք ալ կ'ընդունինք :

Վարձեալ՝ քահանայք Հոգւով Սրբով լըցուած են, և ուստի կրնան մեղքերու թողութիւն տալ որ ըսուի, ասոր ալ դէմ աս առարկութիւնները կը բերեմ :

1. Թէ որ առաքելոց նման Հոգւով Սրբով լըցուած են, առաքելոց պէս սուրբ ալ ըլլալու են : Բայց միթէ բոլոր քահանաները անոնց նման սուրբ մարդիկներ են :

2. Բոլոր ճշմարիտ քրիստոնեայք Սուրբ Հոգին ընդունած են. (Յով. 14. 23 : 1. Կորնթ. 12. 13) բայց ամէն քրիստոնեայ մեղքերու թողութիւն կարո՞ղ է տալ :

3. Հոգին Սուրբ ոմանց շնորհած պարգևները ամենուն ալ չտար : «Միթէ ամէնը առաքեալներ են. միթէ ամէնը մարգարէներ են. միթէ ամէնը վարդապետներ են. միթէ ամէնը հրաշքներ կը գործեն . միթէ ամէնը բժշկութեան պարգևներ ունին. միթէ ամէնը լեզուներ կը խօսին. միթէ ամէնը թարգմանութիւն կ'ընեն» : 1. Կորնթ. 14. 29, 30 : «Իրաւ պարգևները զանազան են, բայց նոյն հոգին է : Կաև պաշտօնները զանազան են, բայց նոյն Տէրն է : Կոյնպէս ներգործութիւնները զանազան են, բայց նոյն

Մտուածն է՝ որ կը ներգործէ ամէնը ամէն բանի մէջ : Բայց ամէն մէկուն շոգւոյն յայտ նութիւնը տրուած է՝ օգուտի համար : Մէկու մը՝ շոգիով իմաստութեան խօսք տրուած է, ուրիշին գիտութեան խօսք՝ նոյն շոգիին տուած չափովը . միւսին հաւատք՝ նոյն շոգիովը . ուրիշին բժշկութեան պարգևներ՝ նոյն շոգիովը . ուրիշին՝ հրաշագործութիւններ . ուրիշին՝ մարգարէութիւն . ուրիշին՝ հագուց ընտրութիւն . ուրիշին զանազան լեզուներ . ուրիշին լեզուներու թարգմանութիւն : Բայց աս ամէնը մի և նոյն շոգին կը ներգործէ, և ամէն մէկուն զատ զատ կը բաժնէ՝ ինչպէս որ կ'ուզէ» : Մտ. 1—11 :

4 . Հիմա հուան քահանաներուն պահանջած մեղաց թողութիւն տալու իշխանութիւնը երբէք պահանջած չունին առաքեալները . ոչ Գործոց մէջ և ոչ թուղթերուն մէջ ասանկ խօսք մը ընենին կը գտնենք : Մտուած կ'ըսէ . « Ես եմ՝ ես եմ , որ քու յանցանքներդ ինձի համար կը ջնջեմ » . Եպ. 104 . 25 : Առաքեալները Մտուածոյ իշխանութիւնը ձեռքէն չյափշտակեցին . Մտուածոյ տաճարը չնստան , ու ինքրդ ինքնին Մտուած չցուցրցին :

Գ . Տեառն մերոյ Զիտուտի Քրիստոսի առաքելոց տուած աս իշխանութեանը ինչպէս բան ըլլալը յայտնապէս կ'իմանանք առաքելոց զանիկայ բանեցրնելու համար ըրածներէն : Ի՞նչ ըրին անոնք . մէկուն՝ « Կարձակեմ քեզ , բոլոր մեղքերուդ թողութիւն կու տամ՝ ու դրախտին դռները կը բանամ »

քեզի», • մէկալին ալ «Քեզ չեմ արձակեր, այլ մեղքերովդ կը կապեմ ու յաւիտենական մահուամբ կը դատապարտեմ», ըսին : Քրիստոս՝ ան խօսքը իրենց ըսելով՝ ոմանք իրենց մեղքերովը կապելու՝ ոմանք ալ մեղքերնէն աձակելու իշխանութիւն տուաւ հասկըցան արդեօք . և ան իրենց ընդունած զօրութիւնը աս մտքով գործածելնուն մէկ ամենափոքր նշանը կրնանք գտնել . ամենեւին , «Քեզ կ'արձակեմ, ու բոլոր մեղքերուդ թողութիւն կու տամ», • ասանկ խօսք բերնենուն ելած զրտեղ կայ . բնառուրէք . այլ ընդհակառակն՝ միշտ ամէն տեղ և բոլոր մարդոց շէրիտոս կը քարոզէին , զանիկայ միայն մեղաւորներուն մեղացը թողութիւն տալու կարող Ֆրկիչ աշխարհից ցուցնելով : Գործ . Ե . 31 : Երբոր Պետրոս առաքեալ Ֆրկիչին մերոյ յարութիւն առնելէն ետև՝ Մետարանը քարոզելով Քրիստոսի իրեն տուած երկնից թագաւորութեան բանալիները (Մատի : Ժ . 19) առաջին անգամ շրէից համար գործածեց , ինչ ըրաւ արքայութեան դռները առջնին բանալու համար : «Եւ Պետրոս ըսաւ անոնց . Մայաշխարեցէք , ու ձեզմէ ամէն մէկը թող մկրտուի Յիսուս Քրիստոսի անունովը՝ մեղաց թողութեան համար», • Գործ . Ի . 38 : յարձեալ երբոր ան նոյն բանալիները արքայութեան դռները շեթանոսներուն ալ բանալու համար գործածեց , ան ատենը ինչ ըրաւ : «Քրիստոս Յիսուսով խաղաղութիւն», • քարոզեց , «ոչ ամէն անոր հասարակողները էք

անուանուլը մեղայ Ռոդո-Ռիան առնեն», : Գործ .
 Ժ . 36 , 43 : Այսպէս միշտ կը քարոզէին բո-
 լոր միւս առաքեալներն ալ : Այդ՝ երբոր
 Քրիստոս փչեց առաքեալներուն , ու « Ռ-
 րոնց որ մեղքերը թողուք , թողուած ըլլայ
 անոնց . և որոնց որ մեղքերը ետ բռնէք ,
 բռնուած ըլլայ » ըսաւ , յայտնապէս աս ը-
 սել չուզէց , թէ ալ դուք իմ Հոգիովս
 լեցուեցաք . անանկ որ եկեղեցին հիմնադ-
 րելու ու Աստուծոյ կամքը մարդոց յայտ-
 նելու ատեննիդ՝ Հոգին Սուրբ անսխալա-
 պէս սորվեցրնէ պիտի ձեզի ցուցրնել աշ-
 խարհիս թէ ո՛վ պիտի փրկուի . սյսիւնքն ցու-
 ցրնել թէ ինչ պայմաններով , և ի՞նչ որպի-
 սու թիւններու տէր եղողներու և ինչ մտքի
 ծառայող մարդկանց Աստուած մեզաց թողու-
 թիւն կու տայ : Ասիկայ ճաստաւոր անշտնց
 մեղացը թողութիւն տալու իշխանութիւն
 չէր , հապա իշխանութիւն՝ բոլոր կազմած
 եկեղեցիներնուն մէջ ան պայմաններն ու դա-
 շխտները անսխալապէս հաստատելու , որ ան
 պայմանները կատարելով՝ մարդս կարող կ'ըլ-
 լայ մեղքերուն թողութիւն գտնելու . որ և
 այսպէս վստահութիւն ունեցան առաքեալ-
 ները , թէ Աստուած պիտի հաստատէ բո-
 լոր սորվեցուցածներնին . և թէ որոնք որ
 ան հաստատուած պայմանները կատարելու
 ըլլան , անշուշտ ներումն պիտի գտնեն և
 արձակուին մեղքերնէն . ու որոնք որ չկա-
 տարեն , անհնար պիտի ըլլայ որ թողութիւն
 գտնեն , ու մեղքերնին ետ պիտի բռնուի :
 Այս խօսքին զրուցուածքին ոճը՝ որ հիւս

մեզի քիչ մը մուծ կ'երևի, շրէից մէջ դիւրիմաց սովորական խօսակցութեան ոճ մըն էր : Ինչպէս՝ Ղ և տացւոց Վ. Գ. 3, 20, 22, 23, 25, 27, 34, և ւ, համարներուն մէջ քահանայից բորոտները քննած ատեննին, սուրբը պիղծը որոշելուն վրայ խօսուած ատենը Եբրայական ոճով ասանկ ըսուած է. « Եւ տեսցէ քահանայն (զբորոտն) և պղծեսցէ զնա և սրբեսցէ զնա », այսինքն ցուցնէ՝ յայտնէ՝ իմացնէ որ պիղծ է աս մարդը՝ կամ սուրբ : Ահա աս օրինակովս քահայայտ կրնանք տեսնել որ ինչպէս որ քահանան բորոտ եղողը կը պղծէր՝ իրեն պիղծ ըլլալը ցուցնելով, և բորոտութենէն բըժշկուողը կը սրբէր՝ սուրբ ըլլալը ցուցնելով, նմանապէս առաքեալներն ալ կրներէին ճշմարտապէս զղջացելոց և հաւատացելոց մեղքերը՝ բոլոր անանկ մարդոց թողութիւն ըլլալը յայտնելով և հաստատելով, ու ետ կը բռնէին անզեղջներուն ու անհաւատներուն մեղքերը՝ անանկներուն ալ բաժինը յաւիտենական դատապարտութիւն ըլլալը հաստատելով : Ահա աս մեկնութիւնն է շրէից խօսակցութեան ոճին յարմարն ու Աւետարանին և բոլոր Գրոց և առաքելոց գործոցը համաձայնը : Իսկ միւս մեկնութիւնը շրէից խօսակցութեան ոճէն դուրս, Աւետարանին վարդապետութեանցը և Սուրբ Գրոց ուրիշ ամենապարզ խօսքերուն հակառակ՝ և առաքելոց բռնած ճամբուն հետ ամենևին՝ անհաշտ մոլորական յաւելուած մըն է Աստուծոյ խօսքին վրայ :

Բայց ինչ կ'անցնի ձեռքերնին Մատուծոյ խօսքը այսպէս ծուռ կողմը դարձրնելով՝ աս մոլար մեկնութիւնը հանելովնին . քաշած աշխատանքնին քովերնին կը մնայ, ու ըրած ջանքերնին բոլորովին պարապը կ'եւլէ . քանզի աս անյաղթելի դժուարութիւնը կայ դէմերնին՝ որ չեն կրնար առաքելոց տրուած ան իշխանութեան, ինչ որ սեպեն սեպեն, ուրիշ մէկու մըն ալ տրուած ըլլալը ցուցնել : Արդարեւ «Սէր քահանաները մեղաց թողութիւն տալու իշխանութիւն ունին, և առանց քահանայից արձակում տալուն՝ մեղաւորաց ներումն չկայ» ըսել, անկէ ետեւ ալ սա բանին «Իբրև Մատուած՝ Մատուծոյ տաճարին մէջ նստիլ», ըլլալը՝ և հետեւապէս «ան մեծ ապստամբութեան», յայտնի նշանն ըլլալը ուրանալու համար Սուրբ Գրոց խօսքը ծռելով՝ փախուստի ճամբայ գտնելը անհնարին բան է :

ՎՐԻ ՊԱԿ

ԵՐԵՍ • ՏՈՂ • ՍԻԱԼ •

ՈՒՂԻՂ •

2	13	Թէ որ մարդիկ	Մարդիկ
2	18	Ճշմարտու- թիւն	Թէ որ ճշմար- տութիւն
3	17	13	12
6	21	ինքնիրենը	ինքնիրենս
9	22	չստիպեր	չստիպեր
9	27	գրերուն „ : ՝ Լինկարտոս	գրերուն ³ „ : Լինկարտոս
13	29	պարտքին և	և պարտքին
43	28	ալ	այլ
73	11	Գ	Գ
138	10	41	40
145	16	6	7
156	4	Կոստանդիոս	Կոստանդ
366	16	ողովը	Ժողովը

3 2044 038 354 809

